

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Milda
KVIZIKEVIČIŪTĖ

Vakarų Europa XVI a. antrosios pusės –
XVIII a. Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės kelionių raštijoje

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2013–2017 metais, studijuojant doktorantūroje Vilniaus universitete ir ginama eksternu.

Mokslinis konsultantas: doc. dr. Liudas Jovaiša [Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005].

Gynimo taryba:

Pirmininkas – **prof. dr. Arvydas Pacevičius** [Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija, S 008].

Nariai:

dr. Tomas Čelkis [Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005];

dr. Jolita Sarcevičienė [Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005];

prof. dr. Rita Regina Trimonienė [Šiaulių universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005];

doc. dr. Jurgita Verbickienė [Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005].

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2019 m. birželio mėn. 27 d. 15 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 7, auditorijos nr. 211, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 268 72 97.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Milda
KVIZIKEVIČIŪTĖ

Western Europe in the Second Half of the 16th – 18th Century Travel Writing of the Grand Duchy of Lithuania

DOCTORAL DISSERTATION

Humanitarian sciences,
History and archeology H 005

VILNIUS 2019

This dissertation was written between 2013 and 2017 in Vilnius University and is defended on an external basis.

Academic consultant:

Assoc. Prof. Dr. Liudas Jovaiša (Vilnius University, humanitarian sciences, history and archeology, H 005).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr (HP) Arvydas Pacevičius (Vilnius University, social sciences, communication and information, S 008).

Members:

Dr. Tomas Čelkis (Vilnius University, humanitarian sciences, history and archeology, H 005).

Dr. Jolita Sarcevičienė (Lithuanian Institute of History, humanitarian sciences, history and archeology, H 005).

Prof. Dr. Rita Regina Trimonienė (Šiauliai University, humanitarian sciences, history and archeology, H 005).

Assoc. Prof. Dr. Jurgita Verbickienė (Vilnius University, humanitarian sciences, history and archeology, H 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 15.00 on 27 June 2019 in Room 211 of the Faculty of History at Vilnius University.

Address: Uviversiteto st. 7, Room No. 211, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 5 268 72 97

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Lithuanian Institute of History and Vilnius University as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS	7
1. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KELIONIŲ RAŠTIJOS AUTORIAI	32
1.1. Jaunų kilmingųjų studijų kelionės	33
1.2. Vyresni keliautojai ir jų kelionės	36
2. KELIONIŲ RAŠTIJA KAIP ISTORIJOS ŠALTINIS	44
2.1. Kelionių raštija ir kultūrinės epochos	44
2.2. Kelionių aprašymo originalumo problema	50
2.2.1. Teksto konstravimo tikslas ir turinio originalumas.....	52
2.2.2. Asmeniniai įspūdžiai ir <i>loci communes</i>	56
2.2.3. Keliavimas ir kasdienybė.....	61
3. KELIONIŲ GEOGRAFIJA.....	66
4. KELIAS IR JO ĮSPŪDŽIAI	77
4.1. Įveikto atstumo matavimas	77
4.2. Keliai ir jų būklė	84
4.3. Valstybių / regionų ribos ir sienos	91
5. TIKSLINGAS KELIAVIMAS IR JO ĮSPŪDŽIAI	98
5.1. Įspūdžiai apie gamtą	100
5.1.1. Pragmatinės kraštovaizdžio aprašymo priežastys. Kalnų aprašymų kaita ir Alpių pavyzdys.....	100
5.1.2. Gamtos kaip pažintinių objektų aprašymai	109
5.1.2.1. Kalnai.....	110
5.1.2.2. Vandens plotai ir telkiniai.....	113
5.1.3. Gamtinių ypatybių fiksavimas	118
5.2. Tikslingo keliavimo aprašymas – urbanistinė erdvė.....	123
5.2.1. Pravažiuojami ir lankomi miestai	124
5.2.2. Lankomų miestų aprašymų pavyzdžiai.....	131

5.2.2.1. <i>Apie didingą Romos miestą ir jo šventus bei kasdienius pastatus bei senovinius paminklus</i>	132
5.2.2.1.1. Sakralioji Roma	134
5.2.2.1.2. Pasaulietiniai ir senieji paminklai	144
5.2.2.2. Neapolis	151
5.2.2.2.1. Kulto vietos.....	153
5.2.2.2.2. Vezuvijus ir jo paslėptos istorijos	155
5.2.2.2.3. Neapolio apylinkės.....	157
5.3. Etnokonfesinės tapatybės identifikacija.....	159
5.3.1. Fiziniai duomenys – socialinis aspektas	160
5.3.2. Tautų ir konfesinių bendruomenių stereotipiškumas kelionių raštijoje	167
5.3.3. Kultūriniai visuomenės skirtumai – konfesinė dichotomija.....	171
IŠVADOS.....	175
ŠALTINIAI	178
LITERATŪRA	182
PRIEDAI	190
SUMMARY	201
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS IR JŲ KOPIJOS	217
ŽINIOS APIE DISERTACIJOS AUTOREŲ	260
UŽRAŠAMS	261

ĮVADAS

Keliavimas (vietinis ir tarptautinis) užėmė svarbią vietą Naujųjų laikų visuomenėje. Keliavimas į Vakarų Europos šalis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) itin suaktyvėjo XVI a. 2 p. – XVIII a., kai didikai ar jų vaikai vis dažniau išvykdavo studijuoti, susipažinti su svečiais kraštais ir jų kultūra bei žmonėmis, lankyti religinių objektų. Suintensyvėjus kelionėms, ėmė klostytis specifiniai raštijos žanrai – teoriniai veikalai (mokantys jaunuolius keliauti tikslingai, atkreipti dėmesį į reikiamus objektus, kad kelionė būtų ugdomoji), kelionių aprašymai, pažintiniai kelionių vadovai. Keliavimo fenomenas raštijoje atsiskleidžia žanrų įvairove, kuri leidžia tirti ir analizuoti XVI–XVIII a. keliones ir jų paskirus elementus iš keliautojų perspektyvos. Aptariamuoju laikotarpiu visuomenėje rašto kultūra buvo suvokiama kaip neatsiejama socialinio ir asmeninio gyvenimo dalis (individai save suprato ne tik kaip skaitančius, bet ir kaip rašančius asmenis¹), tad pagausėjusi įvairaus pobūdžio asmeninė raštija (suaktyvėjusi korespondencija, dienoraščių rašymas²) įgalina keliavimą Naujaisiais laikais tyrinėti įvairiais požiūriais – pradedant kelionių maršrutais ir baigiant keliautojų tikslais ir jų patirtimi.

Tyrimo problema

Keliavimo istorija yra kompleksiška tema, apimanti skirtingus aspektus: organizacinius, techninius ypatumus, finansinius klausimus ir pan., tačiau Lietuvos istoriografijoje ji dar nėra visapusiškai tyrinėta. Šių kelionių organizacijai skirtų temų analizei esama įvairių įrankių, leidžiančių apdoroti empirinius duomenis, tačiau kol jos yra labiau išvystytos Lenkijos istoriografijoje. Kiek sudėtingesnis yra kelionių patirties pažinimo klausimas. Kaip keliautojai iš LDK aptariamuoju laikotarpiu aprašė keliavimo procesą? Kas lėmė individualios ir kolektyvinės patirties raišką kelionių raštijoje? Kaip ir kodėl keitėsi gamtinės ir urbanistinės erdvės aprašymai? Su kokiais iššūkiais susidūrė keliautojai iš LDK kelionių metu? Kaip stipriai LDK kelionių raštija buvo paveikta vakarietišku kelionių raštijos tendencijų? Ne mažiau svarbi ir kelionių aprašymų, kaip šaltinio problema. Šioje disertacijoje

¹ Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas*, Vilnius, 2009, p. 164.

² Eugenija Ulčinaitytė, *Lietuvos renesanso ir baroko literatūra*, Vilnius, 2001 (toliau – E. Ulčinaitytė, *Lietuvos renesanso ir baroko literatūra*), p. 133.

analizuojami klausimai orientuoti į Vakarų Europos patirties aprašymų analizę – keliavimo proceso aprašymą, gamtinės bei urbanistinės erdvės aprašymų pokyčio problematiką bei individualios ir kolektyvinės patirties apraiškas LDK kelionių raštijoje. Nors keliavimo iš LDK XVI–XVIII a. į kitus Europos kraštus klausimas nėra visiškai naujas ir netyrinėtas (mokslininkai iš Lenkijos keliautojus iš LDK ir jų keliones yra daugiau ar mažiau įtraukę į savo tyrimų lauką, taip pat yra pavienių konkretaus kelionės dienoraščio tyrimų), tačiau į šį fenomeną daugiausia yra žiūrima iš organizacinės pusės, tyrinėjant kelionių tipus, jų organizavimą, keliavimo būdus. Taip pat tyrimuose, nagrinėjančiuose XVI–XVIII a. keliavimo įpročius, dažniausiai apsiribojama Baroko epochos kelionėmis, vėlesnius laikotarpius paliekant nuošalyje. Taigi Lietuvos istoriografijoje iki šiol nesama kryptingo ir intencionalaus mėginimo apibendrinti ir išanalizuoti keliautojų iš LDK įspūdžius Vakarų Europoje ir jų apraiškas LDK kelionių raštijoje.

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Istoriografijoje jau yra užčiuopti įvairūs kelionių įspūdžių aspektai. Lenkų istorikas Adamas Kucharskis bene plačiausiai aprėpė Lenkijos kelionių istorijos tematiką Baroko epochos metu, analizuodamas urbanistikos, gamtos, egzotikos suvokimą kelionių raštijoje³. Kitas istorikas Romanas Krzywy nagrinėjo kalnų aprašymus Baroko epochoje, iškeldamas susidomėjimo kalnais problematiką pastaruojų laikotarpiu⁴. Šioje disertacijoje nagrinėjamas konkrečių kelionės elementų aprašymų kismas analizuojamuose Baroko ir Apšvietos epochų kelionių raštijos pavyzdžiuose. Istoriografijoje jau egzistuojantis kelionių organizacijos aprašymas (maršrutai⁵, kelionių tipai⁶ bei

³ Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Warszawa, 2013 (toliau – A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*).

⁴ Roman Krzywy, „Góry poruszone wyobraźnią. Obraz gór w przekazach staropolskich“, *Barok: historia, literatura sztuka*, t. 6, nr. 6 (12), Warszawa, 1999, p. 71–91 (toliau – R. Krzywy, „Góry poruszone wyobraźnią“).

⁵ Ireneusz Drąszcz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników w XVI i XVII wieku“, *Res Historica*, t. 26, Lublin, 2008, p. 31–41 (toliau – I. Drąszcz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników“).

⁶ Hanna Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa, 1991 (toliau – H. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach*).

kelionių išlaidos⁷) yra papildomas naujais aspektais – kelionės aprašymų intencijų ir jų įtakos kelionių raštijai tyrinėjimu. Kelionių raštijos tema ne kartą aptarinėta raštijos bei literatūros istorijai skirtuose veikaluose. Juose į kelionių raštiją žvelgiama iš konkrečios epochos pozicijos ir iš esmės nenagrinėjama kelionių raštijos raida, keičiantis epochoms⁸, tad disertacijoje užsibrėžta išnagrinėti galimus keliavimo ir kelionių raštijos pobūdžio pokyčius aptariamuoju laikotarpiu. Nors analizuojamų kelionių aprašymų (20) imtis nėra plati, disertacijoje siekiama nubrėžti preliminarias Baroko ir Apšvietos epochų kelionių ir jų aprašymų kaitos gaires, skatinant suaktyvinti šios srities tyrinėjimą ateityje. Disertacijoje panaudota keletas į mokslinę apyvartą dar neįtrauktų XVIII a. rankraštinių kelionių dienoraščių. Novatoriškas disertacijos aspektas – ir žemėlapiai, pirmą kartą apibendrinantys populiariausius ir mažiau aprašytus maršrutus bei trasas iš Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) į Vakarų Europą.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektas – keliautojų iš LDK kelionių po Vakarų Europos kraštus patirtis, užfiksuota kelionių raštijoje. Tokia prieiga suteikia galimybę išanalizuoti šių keliautojų asmeninę ir kolektyvinę patirtį bei pastarosios kismą aptariamuoju laikotarpiu (XVI a. 2 p. – XVIII a.), įvertinant keliautojų amžių, socialinį sluoksnį ir kelionės pobūdį bei galimą šių veiksmų įtaką kelionės aprašymui.

Disertacijos dėmesio centre – Vakarų Europos kraštai, ypač Šventosios Romos Imperijos ir Popiežiaus valstybės, rečiau – Nyderlandų, Prancūzijos ir Ispanijos (Neapolio) teritorijos. Pagrindinė disertacijos šaltinių grupė yra kelionių po Vakarų Europos kraštus aprašymai, sukurti asmenų, kilusių iš LDK. Disertacijoje atsakyta kelionių aprašymų į Levantą bei Rusijos teritoriją tyrinėjimo, kadangi 1) tai etnokonfesiškai bei kultūriškai visiškai

⁷ Zuzanna Prószyńska, „Kanonika żmudzkiego, Józefa L. Łopacińskiego expensa na obrazy i sztuchy podczas rzymskiej podróży w latach 1773–1775“, *Roczniki Humanistyczne: Historia sztuki*, nr. 48/49, Warszawa, 2002, p. 379–393 (toliau – H. Prószyńska, „Kanonika żmudzkiego, Józefa L. Łopacińskiego expensa“).

⁸ Alojzy Sajkowski, *Nad staropolskimi pamiętnikami*, Poznań, 1964; Eugenija Ulčínaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, 2003 (toliau – E. Ulčínaitė, A. Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija*); E. Ulčínaitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*.

kitokie regionai, reikalaujantys atskiro tyrimo, 2) kiekybės požiūriu tai palyginti marginalinė, nors savita ir įdomi šaltinių grupė.

Sąvokos ir terminai

Kelionės raštijos atveju svarbu atkreipti dėmesį į terminijos gausą ir įvairovę. Istoriografijoje esama ne vienos sąvokos, apibūdinančios kelionių istorijai aktualių šaltinių grupes: kelionių istorijos tyrimų tradicijoje yra vartojamos „kelionių raštijos“ (angl. *travel writing*) bei „kelionių literatūros“ (angl. *travel literature; the literature of travel*), retkarčiais – „kelionių žanro“ (angl. *the travel genre*) sąvokos. Vakarų Europos istoriografijoje šios sisteminės šaltinių grupės ilgą laiką buvo traktuojamos kaip žanrai – britų literatūros tyrinėtojas Janas Bormas netiesiogiai kelia mintį, jog mokslininkai retai atranda saugų vidurį, per laisvai arba per griežtai traktuodami įvairių šaltinių žanrus⁹. Kultūros istorikas Zwederis von Martelsas XX a. pabaigoje „kelionių raštiją“ laikė atskiru žanru ir teigė, jog sunku nustatyti šio žanro ribas (jis pateikė bene plačiausią kelionių raštijos sampratą, įtraukdamas į ją ir poeziją bei kartografiją¹⁰). Anot to paties autoriaus, kiti kelionių raštijos tyrinėtojai kai kurias šaltinių grupes, pvz., kelionių knygas (angl. *Travel books*), kurios yra tarsi kelių žanrų mišiniai, laiko tik memuarų subžanru, o ne atskiru žanru, kuriame esama autobiografijos elementų¹¹. Egzistuoja ir ne tokia griežta tradicija, Ankstyvųjų naujų laikų tyrinėtojas Joan-Pau Rubiés, per kelionių istoriją apibrėžiantis Europos ir gretimų kraštų kultūrų sankirtas, „kelionių literatūrą“ jau apibūdina šiek tiek švelniau – vis dar laiko ją atskiru žanru, tačiau teigia, kad geriausiai ją apibūdina suvokimas, jog tai yra „žanras, susidedantis iš kitų žanrų“¹².

„Kelionių raštija“ ir „kelionių literatūra“ istoriografijoje iš esmės figūruoja kaip sinonimai. Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje taip pat egzistuoja ir

⁹ Jan Borm, „Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology“, *Perspectives on Travel writing*, Aldershot, 2004, p. 13 (toliau – J. Borm, „Defining Travel“).

¹⁰ *Travel Fact and Travel Fiction Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery, and Observation in Travel*, ed. Zweder von Martels, Leiden-New York-Köln, 1994 (toliau – *Travel Fact and Travel Fiction Studies*).

¹¹ J. Borm, „Defining Travel“, p. 14.

¹² Joan- Pau Rubiés, „Travel writing as a Genre: Facts, Fictions and the Invention of a Scientific Discourse in Early Modern Europe“, *The International Journal of Travel and Travel Writing*, vol. 5 (33), 2000 (toliau – J.-P. Rubiés, „Travel Writing as a Genre“), p. 6.

„kelionių raštijos“ (lenk. *piśmiennictwo periegetyczne*), ir „kelionių literatūros“ (lenk. *literatura periegetyczna*) terminai, tačiau jiems neskiriama daug reikšmės nei dėmesio teoriniame lygmenyje. Vienas iš žinomiausių Lenkijos kelionių istorijos tyrinėtojų A. Kucharskis retkarčiais vartoja „kelionių raštijos“ sąvoką, kurią apibūdina kaip specifinį senosios literatūros žanrą (*specyficzny gatunek staropolskiej literatury*), pridėdamas, jog tai į keliones orientuota raštija, ypač daug dėmesio skirianti kelionės organizacijai ir realizavimui¹³. Iš esmės sinonimiškai vartojamas ir „kelionių literatūros“ terminas: Irena Buckley, aptardama XIX a. prancūzų kelionių literatūros įtaką lietuvių kelionių literatūroje XIX a., vartoja „kelionių literatūros“ terminą, tarsi norėdama apgaubti skirtingus žanrus po vienu stogu¹⁴. Nors autorė išsamiai neapibrėžia „kelionių literatūros“ termino, tačiau straipsnyje neprideda ir žodžio „žanras“, o tai leidžia manyti, jog autorė kelionių literatūrą priima kaip sąvoką, apimančią skirtingus raštijos žanrus. Abiem minėtais atvejais „kelionių raštijos“ ir „kelionių literatūros“ terminai apima tik kelionių aprašymus, glūdinčius įvairiuose Lietuvos ir Lenkijos bibliotekose ir archyvuose, t. y. ne grožinės literatūros kūriniuose (dienoraščiuose, atsiminimuose, korespondencijoje, memuaruose etc.). Vokiškoje, prancūziškoje bei angliškoje istoriografijoje „kelionių literatūrai“ priskiriamos ir grožinės literatūros knygos, susijusios su keliavimu ir kelionėmis. Galimas dalykas, kad toks skirtumas radosi dėl to, kad Lenkijoje nebūta tiek daug tokio pobūdžio grožinės literatūros, ir kad ji tyrinėta labai sporadiškai¹⁵.

Nors „kelionių raštijos“ ir „kelionių literatūros“ terminai dažnai yra vartojami sinonimiškai, kaip apibendrinantys skirtingus šaltinius, tačiau šiose sąvokose bendras yra tik pirmasis dėmuo: antrojo dėmens – „raštijos“ ir „literatūros“ – suvokimas ir atskyrimas šiuo atveju yra labai svarbus. Ar „raštija“ ir „literatūra“ gali būti sinoniminės sąvokos? Šiuo klausimu esama įvairių požiūrių. Kalbant apie senosios Lietuvos raštiją bei literatūrą, nuomonės skiriasi. Eugenija Ulčinaité ir Albinas Jovaišas laikosi pozicijos,

13 Adam Kucharski, Diariusz podróży; internetinė prieiga: http://wilanow-palac.pl/diariusz_podrozy.html

14 Irena Buckley, „Les Traces de la France dans la Litterature de voyage Lituanienne“, Darbai ir dienos, nr. 55, Kaunas, 2011, p. 127–140 (toliau – I. Buckley, „Les Traces de la France“).

15 Małgorzata Wrześniak, Roma sancta, Fiorenza bella. Dzieła sztuki w diariuszach polskich podróżników do Włoch w XVI i XVII wieku, Warszawa, 2010 (toliau – M. Wrześniak, Roma sancta, Fiorenza bella).

jog raštija yra literatūros dalis, aprėpanti į grožinės literatūros rėmus netelpančius tekstus – teisinius dokumentus, aktus, laiškus, privilegijas, Bažnyčios reikmėms skirtus religinio turinio dokumentus¹⁶. Jei laikytumės tokios „raštijos“ ir „literatūros“ sąvokų sampratos, tyrinėjant kelionių istoriją reikėtų nuolat laviruoti tarp „kelionių raštijos“ ir „kelionių literatūros“ sąvokų, norint preciziškai įvardyti šaltinio žanrą, – mat kelionių tema gali būti aptariama labai įvairaus pobūdžio šaltiniuose. Kita pozicija teigia, jog „raštija“ yra platesnio turinio sąvoka, leidžianti apimti visą rašytinį paveldą¹⁷. Negana to, šiuolaikinių literatūros teorijų dėka „literatūra“ ir „raštija“ ne tik artėja viena kitos, tačiau ir persidengia¹⁸, – taip atsiranda galimybės kaip įmanoma įvairesniais aspektais išanalizuoti turimus šaltinius, taikant skirtingus tyrinėjimo modelius. Tad ir „kelionių raštijos“ bei „kelionių literatūros“ sąvokos gali būti vartojamos sinonimiškai, nebent itin būtina atskirti grožinį ir negrožinį tekstą.

Šioje disertacijoje, atsižvelgus į Vakarų Europos bei Lietuvos ir Lenkijos historiografijoje vyraujančius kelionių istorijos tyrinėjimo modelius ir prieigas, nuspręsta taikyti „kelionių raštijos“, o ne „kelionių literatūros“ sąvoką, kuri patogiai leidžia aprėpti visą rašytinį paveldą – skirtingas šaltinių grupes bei žanrus. Be to, ta aplinkybė, kad aptariamojo laikotarpio kelionių aprašymuose dažnai susipina iš tiesų patirti įvykiai bei atpasakotos nuogirdos ar skaityta literatūra¹⁹, neretai apsunkina tyrėjų siekius preciziškai klasifikuoti šaltinį. Tad šioje disertacijoje vartojama sąvoka „kelionių raštija“ suprantama kaip rašytinių tekstų visuma, aprėpanti ir įvairius negrožinius memuaristikos žanrui priskiriamus tekstus (kelionių aprašymus, dienoraščius, atsiminimus, autobiografijas, korespondenciją, kelionių instrukcijas, *silva rerum* knygas), kurie daugiau ar mažiau tiesiogiai pasakoja apie konkretaus asmens ar asmenų grupės keliones ir jų išpūdžius. Taip pat ši sąvoka taikoma ir kitiems negrožinės kilmės tekstams (kelionių vadovams, architektūros žinynams). Disertacijoje dažnai vartojama ir „kelionės aprašymo“ sąvoka. Tai tarpinė grandis tarp bendriausio „kelionių raštijos“ ir konkretaus žanro (dienoraščio,

¹⁶ E. Ulčainaitė, A. Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija*, p. 13.

¹⁷ Loreta Jakonytė, „Senosios raštijos ir šiuolaikinių literatūros teorijų dialogas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 21 kn., Vilnius, 2006, p. 33.

¹⁸ Ten pat, p. 31.

¹⁹ Jessica Maiers, *Early Modern Maps of the Eternal City Rome Measured and Imagined*, Chicago and London, 2015, p. 114 (toliau – J. Maiers, *Early Modern Maps of the Eternal City*).

atsiminimų, laiškų) įvardijimo, kuri yra vartojama tais atvejais, kai konkretus žanras nedaro didelės įtakos jo turinio ar formos aptarimui.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – ištyrinėti XVI a. 2 p. – XVIII a. LDK piliečių aprašytą kelionių Vakarų Europoje patirtį, remiantis kelionių raštijos šaltiniais. Šiam tikslui pasiekti yra keliama keletas uždavinių, leisiančių konkrečiau išanalizuoti keliautojų aprašymus kelionių raštijoje:

- 1) aptarti keliautojų iš LDK, palikusių kelionių aprašymus, socialinį sluoksnį, amžių, išsilavinimą, viešosios veiklos ypatybes;
- 2) išskirti dominuojančius Baroko ir Apšvietos epochos kelionių raštijos žanrus ir nusakyti jų formos bei turinio kaitą;
- 3) išanalizuoti keliautojų iš LDK aprašytas trasas bei maršrutus;
- 4) ištirti, kaip keliautojai iš LDK fiksavo keliavimo ir kelionės procesą;
- 5) išanalizuoti, kaip ir kodėl keitėsi gamtinės bei urbanistinės erdvės aprašymai kelionių raštijoje;
- 6) detaliai palyginti Romos ir Neapolio, kaip dažniausiai kelionių aprašymuose figūruojančių miestų, vaizdinio kaitą Baroko ir Apšvietos laikotarpiais;
- 7) išryškinti interakcijos su vietiniais žmonėmis poveikį keliautojams iš LDK.

Tyrimo chronologija

Tyrimo chronologinės ribos – XVI a. 2 p. – XVIII a. pabaiga. Tyrinėjamo laikotarpio pradžios datą lemia ankstyviausias žinomas kelionės aprašymas – Jurgio Radvilos 1575 m. kelionės į Italiją dienoraštis. XVIII a. pabaiga pasirinkta kaip svarbaus geopolitinio lūžio momentas. Po ATR padalijimų Rusijos Imperijoje atsідūrusiose teritorijose keliavimas į Vakarus tapo vis labiau ir labiau ribojamas bei kontroliuojamas, o ryšiai su Vakarų Europa gerokai sumenko. Tyrimo chronologinės ribos geriausiai aprėpia ir atskleidžia Baroko ir Apšvietos kultūrinės epochas; disertacijoje iš esmės lyginami tik šių dviejų epochų kelionių raštijos pavyzdžiai²⁰.

²⁰ Išimtimi galima laikyti tik ankstyviausius tekstus – 1575 m. Jurgio Radvilos dienoraštį ir 1582–1584 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę aprašymą.

Metodai

Disertacijoje yra analizuojami skirtingo pobūdžio, apimties bei paskirties šaltiniai, kurie ir tiesiogiai byloja apie keliautojus iš LDK, ir padeda atskleisti jų keliones ano meto europinių tendencijų kontekste. Gausi naratyvinio pobūdžio šaltinių grupė sisteminama bei analizuojama, taikant **analitinį** metodą. Dvidešimt kelionių aprašymų tiriama ir **lyginamuoju** metodu; taip siekiama išskirti vyraujančias tendencijas bei dominuojančius / marginalinius naratyvus ir apčiuopti kultūros istorijos epochų slenksčius. Šiuo metodu taip pat galima nustatyti, kaip tiriamuoju laikotarpiu tapatūs dalykai buvo suvokiami bei aprašomi Lenkijos bei Vakarų Europos keliautojų. Nors historiografijoje į kelionių istorijos tyrimus bandoma įvesti **statistinį** metodą²¹, tačiau tyrinėjant kelionių raštiją jis neatrodo itin patikimas ir efektyvus. Pvz., A. Kucharskis nustato, kokią procentinę dalį kelionių raštijos tekstų turinio užima gamtinės bei urbanistinės erdvės aprašymai, tačiau tokia kiekybine analize vargiai galima kliautis siekiant įvardyti ir paaiškinti kokybinius pokyčius.

Ginamieji teiginiai

Tipiškas keliautojas iš LDK buvo 15–20 m. amžiaus kilmingas jaunuolis, vykstantis edukaciniais tikslais, ir 30–60 m. amžiaus politinės bei bažnytinės karjeros laiptais palypėjęs bajoras ar dvasininkas. Pastarosios grupės atstovams tai dažniausiai buvo ne pirmoji kelionė į užsienio kraštus.

Kelionių aprašymų kalbai, formai bei turiniui įtaką darė Baroko ir Apšvietos epochos, šiuo laikotarpiu kito kelionių aprašymų skaitytojų auditorija ir šių tekstų tikslai. Baroko epochos kelionių raštija dažniausiai turėjo kaip įmanoma tiksliau pristatyti kelionę, o Apšvietos epochos kelionių dienoraščių taikomojo-pragmatinio pobūdžio funkciją papildė noras sudominti bei išlaikyti skaitytojo dėmesį – buvo siekiama papasakoti, edukuoti bei sudominti.

Dažniausiai aprašoma kraštas buvo Italija, į kurią vedė labiausiai nusistovėjusios trasos. Kituose Vakarų Europos kraštuose galima išryškinti dominuojančius miestus, tačiau nusistovėjusių trasų tarp jų nebuvo.

²¹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*.

Keliavimui buvo pasirenkamas sausumos kelias kaip saugiausias ir patogiausias būdas keliauti.

Keliavimo proceso aprašymus labiausiai keitė numanomo skaitytojo ir kelionės dienoraščio rašymo tikslo pasikeitimas Apšvietos epochos laikotarpiu. Baroko epochos kelionių aprašymuose trumpas kelionės atkarpos apibūdinantys teksto segmentai nuolat kartojosi. Apšvietos laikotarpiu, kadangi buvo siekiama pritraukti skaitytoją, išlaikyti jo dėmesį bei sudominti, kelionės aprašymuose ėmė dominuoti ilgesni ir ne tokie monotoniški keliavimo etapai.

Gamtos aprašymai kelionių raštijoje pakeitė savo pobūdį: prie praktinės paskirties aprašymų nuo XVIII a. vid. prisidėjo pramoginio pobūdžio pasakojimai.

Urbanistinės erdvės aprašymai buvo labiausiai nusistovėjusi kelionės aprašymų dalis, apimanti sakralinius, pasaulietinius bei senuosius paminklus. Transitinių miestų aprašymai buvo labai standartizuoti ir trumpi. Tik ilgiau lankomų miestų aprašymuose būta asmeniškesnių pastebėjimų, detalesnių miestų aprašymų.

Kiekvienas ilgiau lankomas miestas buvo išskiriamas specifiniu bruožu, integruojamu į bendrą miesto aprašymo modelį. Romos miestas per visą aptariamąjį laikotarpį išlaikė savo kaip šventojo miesto statusą, tad detaliausiai aprašyta miesto vertė buvo sakralinė. Baroko epochos metu (XVII a.), ypač dėl kontrreformacijos įtakos, sakralinės paskirties pastatų aprašymuose dominavo šventosios relikvijos ir jų išskirtinumas, kurį XVIII a. I p. ėmė keisti materialinė interjerų vertė. Apšvietos epochos laikotarpiu sakralinės miesto pusės aprašymus papildė senosios Romos paminklai, kurie kelionių vadovuose buvo rekomenduojami pamatyti.

Neapolis, nepaisant baimės dėl pavojų kelyje, keliautojus iš LDK labiausiai traukė savo gamtos paminklais – vulkaninės kilmės objektais. Šio miesto aprašymus paveikė regiono bei epochos mados: Apšvietos laikotarpiu dėl suintensyvėjusio domėjimosi Antikos paveldu senovės paminklai kelionių raštijoje nustūmė į antrą planą Baroko epochoje gausiai aprašintus Neapolio sakralinius objektus.

Keliautojai iš LDK vietos gyventojus aprašė sporadiškai bei nenuosekliai, kadangi jie etnokonfesiškai nebuvo išskirtiniai ir mažai pažinti. Vietos gyventojų aprašymai (fiziniai duomenys, konfesinė priklausomybė, išskirtiniai tautos bruožai) buvo paremti išankstinėmis žiniomis ir vertinimais, nulemtais kelionių vadovų, kelionių aprašymų bei keliautojo religinių įsitikinimų.

Istoriografija

XX amžiaus antroje pusėje angliškai kalbančiame pasaulyje į Naujųjų laikų keliones pradėta žvelgti iš teorinės perspektyvos: kelionių literatūrą / raštiją labai uoliai imta tyrinėti įvairių teorijų rėmuose²². Tuo metu buvo atsigręžta į Renesanso bei Naujųjų laikų keliautoją ir jo savastį, keliant klausimą, kaip jis galėjo priimti ir priėmė jį supantį pasaulį. Tam puikiai pasitarnavo Michailo Bachtino Renesanso žmogaus kūno suvokimas: anot mokslininko, Renesanso žmogaus dėmesys yra skiriamas toms kūno dalims, kurios yra atviros pasauliui, tai yra dalys, per kurias pasaulis patenka į kūną arba išsiveržia iš jo, arba per kurias kūnas susitinka pasaulį²³. Apšvietos amžiaus keliautojui pasaulis buvo pamatuojama figūra, nes įvairūs mokslai jau buvo gerokai pažengę į priekį, o pats pasaulis – geriau pažintas ir suvoktas. XVIII a. antroje pusėje kelionių raštijoje jau buvo labai ryškus keliautojų žingeidumo ir moksliskumo elementas²⁴.

Istoriografijoje sutinkama net keletas prieigų prie kelionių istorijos temos, analizuojant arba pateikiant šaltinius tam tikrame kontekste, neretai susikoncentruojant ties kelionėmis į užsienio kraštus. Mokslinėje istoriografijoje egzistuoja gausybė skirtingų kelionių istorijos galimybių: tyrinėti tik tam tikro laikotarpio keliones, sutelkti dėmesį tik į konkretų kelionės tikslo regioną, kelionių raštijos autoriaus lytį ar kelionės pobūdį. Vakarų Europoje dėmesys į keliones ir jų organizaciją pirmiausia buvo atkreiptas iš postkolonialistinės bei feminizmo perspektyvos – sutelkiant dėmesį į geografiškai tolimiausias keliones, plėtojant „kito“ teorijos pritaikymą kelionių raštijos tyrimuose, atskiriant moterų ir vyrų raštijos tyrinėjimus bei konkrečiai analizuojant moterų keliavimo atvejus ir išryškinant iššūkius, su kuriais susidurdavo būtent moterys aptariamojo laikotarpio kelionių metu. Nors Lenkijos ir Lietuvos kelionių istorijos tyrimuose, iš pirmo žvilgsnio, šios prieigos nėra itin aktualios, tačiau gali padėti (ypač „kito“ teorijos perspektyva) atsakyti į klausimus, susijusius su

²² *Metamorphoses of Traveling: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*, ed. Grzegorz Moroz and Jolanta Sztachelska, Cambridge, 2010, p. IX.

²³ Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, Bloomington, 1984, p. 86.

²⁴ Zbigniew Białas, „The Mobile Body: Prolegomena to the Corporeality of Travel“, *Metamorphoses of Traveling: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*, ed. Grzegorz Moroz and Jolanta Sztachelska, Cambridge, 2010, p. 10.

vietinių tautų vertinimais ar netgi fizinio žmonių pavidalo aprašymo modeliu aptariamuoju laikotarpiu.

Lenkijos mokslininkai dar XX a. I p. senosios literatūros kontekste pradėjo tyrinėti kelionių raštiją, išskirdami kelionės dienoraščius kaip žanrą, bendrai pristatydami aptariamojo laikotarpio pagrindinius kelionių tipus bei jų geografiją ir aptardami keletą kelionių dienoraščių ar atsiminimų pavyzdžių²⁵. Lietuvos atveju šį procesą galima nukelti į XX a. pabaigą, kai pradėta intensyviau publikuoti kelionių dienoraščius bei versti juos į nacionalines kalbas²⁶.

Kompleksiškesni kelionių istorijos tyrinėjimai prasidėjo nuo kelionių tipų nustatymo bei konkretaus kelionių tipo analizės. Vakarų Europos istoriografijoje išskiriami trys pagrindiniai kelionių tipai: piligriminės, edukacinės bei pažintinės išvykos. Hanna Dziechcińska taip pat išskyrė pagrindinius kelionių tipus (piligriminį, diplomatinį bei edukacinį), tačiau praplėtė kelionių tipų spektrą pažintinėmis bei gydymosi kelionėmis²⁷. Iš esmės H. Dziechcińskiej bendram kelionių tipų skirstymui galima pritarti, kadangi jis atspindi dažniausius keliautojų tikslus, tačiau kelionių raštijoje labai sunku atrasti gryną, vienalytį kūrinį, kuris idealiai atspindėtų konkretų kelionės pobūdį. Tyrinėjant kelionių aprašymus, o ne konkrečius kelionių tipus, ribos tarp skirtingų kelionių tampa nebe tokios griežtos, kadangi piligriminėse kelionėse lankomi ne tik šventieji, bet ir pasaulietiniai objektai, o edukacinėse kelionėse ne tik mokomasi ar mezgami socialiniai ryšiai, tačiau ir keliaujama bendro pažinimo vardan. Istoriografijoje taipogi vargiai galima atrasti tikslus kelionių tipų apibrėžimus, kadangi esama gausybės sąvokų bei kategorijų, kurios „dengia“ viena kitą ar netgi persipina²⁸.

Bene daugiausia dėmesio Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje iš pradžių sulaukė edukacinės bei piligriminės kelionės. Edukacinių kelionių tyrimai apima labai įvairius laikotarpius – nuo vėlyvųjų viduramžių iki pat XVIII a.

²⁵ *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze – renesans – barok*, red. T. Michałowska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; E. Ulčinėitė, A. Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija*; E. Ulčinėitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, 2001.

²⁶ Jūratė Kiaupienė, „Įvadas“, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius, 1991, p. 3–35.

²⁷ H. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach*, p. 89.

²⁸ Rinata Subotkevičienė, „Nuo piligriminių kelionių prie kavalierių turo. Aristokratiškų kelionių ištakos ir jų vertinimai istoriografijoje“, *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXVIII, Klaipėda, 2013 (toliau – R. Subotkevičienė, „Nuo piligriminių kelionių prie kavalierių turo“), p. 146.

Esminiai klausimai, keliami edukacinių kelionių tyrimuose, dažniausiai būdavo sukoncentruoti į kelionių kryptis: į kokias šalis, kokius universitetus buvo keliaujama aptariamuoju laikotarpiu ir kas galėjo nulemti tokį pasirinkimą?²⁹ Turint omenyje, kad edukacinės kelionės labiausiai būdingos bajorijai ir didikams, nestebina konkrečių giminių edukacinių kelionių tyrimai: dar XX a. pab. labai detalai buvo surinkti duomenys apie Radvilų giminės keliones į svečias šalis, jas skirstant ne tiek geografiniu principu, kiek remiantis religine Radvilų tapatybe, išryškinant labai ryškią protestantišką edukacinių kelionių grupę³⁰. Prieš keletą metų apgintoje Lauryno Šedvydžio disertacijoje ne vien tyrinėjamos keletu giminių edukacinės kelionės, tačiau ir atskiriami bei identifikuojami „magnatiškasis“ bei „bajoriškasis“ edukaciniai modeliai, grįsti socialiniu bei politiniu asmenų vaidmeniu visuomenėje³¹. Pastarieji mokslininkai vis labiau atsigręžia į Vakarų Europos tyrėjų idėjas ir plečia šio pobūdžio kelionių tyrimus bei vysto jų terminologiją. Negana to, platinamas šaltinių laukas: remiamasi universitetų studentų sąrašais, vis daugiau dėmesio skiriama korespondencijai, kelionių aprašymams. Tai ne tik gausina žinias apie edukacines keliones, tačiau ir didina tyrinėjimo prieigų bei keliamų problemų įvairovę: kaip galėjo atrodyti studentų kasdienybė, kuo jie užsiimdavo kelionės metu, kaip atrodė „neformalioji“ ugdymo dalis šalia oficialiųjų studijų?

Nagrinėjant LDK kelionių raštiją neseniai pradėtas naudoti ir *didžiosios kelionės* konceptas³². „Didžioji kelionė“ (angl. *Grand Tour*, vok. *Kavalirtour*) – XVI a. atsiradęs reiškinys, labiausiai paplitęs XVII amžiuje, į

²⁹ Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Vilnius, 1987; Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999; Marcelinas Ročka, „Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia)“, *Rinktiniai raštai*, sud. Mikas Vaicekuskas, Vilnius, 2002, p. 43–71.

³⁰ Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin, 1995 (toliau – M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow*).

³¹ Laurynas Šedvydis, *Lietuvos Kunigaikštystės valdančiojo elito rengimas viešajam valstybės gyvenimui XVI a. – XVII a. viduryje*, Kaunas, 2016.

³² Jerzy Józef Hylzen, *Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia. Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, sud. J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, Vilnius, 2013 (toliau – *Diariusz Józefa Jerzego Hylzena*), p. 42–46.

žemyninę Europą atėjęs iš Anglijos³³. Tokio tipo kelionės objektas buvo žymiausi Vakarų Europos dvarai bei rezidencijos, Italijos bei Prancūzijos miestai bei aristokratiško gyvenimo pamokos³⁴. Dažniausiai keliaudavo aukštesnių socialinių sluoksnių jauni vyrai (retkarčiais tą galėjo daryti ir jaunos moterys), kurie vykdavo į Vakarų Europos kraštus pirmiausia norėdami susipažinti su Antikos ir Renesanso kultūromis bei jų paminklais. Kai kuriems iš šių keliautojų tai buvo kone vienintelė proga pamatyti konkrečius meno kūrinius ar pasiklausyti tam tikros muzikos. Įdomu tai, jog iki pat šių dienų *didžiosios kelionės* tebeformuoja kelionių tikslus ir jų metu lankomus objektus³⁵. Iš esmės tai nebuvo nei griežtai edukacinė, nei piligriminė ar religinė kelionė: jos metu buvo ir lankomos šventosios vietos, ir mokomasi kalbų, ir mezgami ar palaikomi socialiniai kontaktai.

Vika Veličkaitė, atsižvelgdama į A. Pacevičiaus siūlomą *didžiosios kelionės* sąvoką, pasiūlė įvesti ir *mažąją kelionę*, kuri, anot autorės, „atspindi kasdienes bei progines socialines praktikas ATR viduje ir grindžiama valstybinių reikalų tvarkymu ir socialiniais ryšiais“³⁶. Įvedant taip vartojamą *mažosios kelionės* terminą labiausiai koncentruojamasi į geografinį (kelionės aprėpties ir maršruto) aspektą. Atskyrus keliones į užsienį ir keliones po vidaus teritoriją, lieka pamirštas keliautojo amžius bei vis dėlto pagrindinis elementas – edukacinis tokio tipo kelionės pobūdis. Galbūt *vidaus kelionės* sąvoka, nebūdama griežtai opozicinė *didžiajai kelionei*, būtų pagrįstesnė.

Kalbant apie ne edukacinio tipo keliones, tiek konkrečius kelionių tipus, tiek ir sąvokas, apibūdinančias šias keliones, atskirti dar sudėtingiau. Lenkijos historiografijoje ne tik edukacinių kelionių, tačiau ir bendrame kelionių kontekste bandoma apibrėžti ir kiek įmanoma labiau atriboti skirtingas sąvokas. Anot A. Kucharskio, šaltiniuose randamos skirtingos sąvokos ir palengvina, ir apsunkina tyrinėtojų darbą. Antai nemaža diskusijų sukėlė terminas *peregrynacja*, kuris senąja lenkų kalba gali reikšti ir kelionę, ir

³³ Arvydas Pacevičius, „Pratarmė. Juozapo Jurgio Hilzeno dienoraštis: lituanistiniai šaltinio tyrimų aspektai“ (toliau – A. Pacevičius, „Pratarmė, Juozapo Jurgio Hilzeno dienoraštis“), J. J. Hylzen, *Diariusz Józefa Jerzego Hylzena*, p. 9.

³⁴ R. Subotkevičienė, „Nuo piligriminių kelionių prie kavaliierių turo“, p. 143.

³⁵ Lisa Colletta, *The Legacy of the Grand Tour: New Essays on Travel, Literature, and Culture*, Vancouver, 2015 (toliau – L. Colletta, *The Legacy of the Grand Tour*), p. 226.

³⁶ Vika Veličkaitė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiko Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės kelionės pagal jo dienoraštį“, *Darbai ir dienos*, nr. 64, Kaunas, 2015, p. 30.

piligriminę kelionę³⁷. Jeigu Vakarų istoriografijoje drąsiai atskiriami edukacinės, piligriminės bei pažintinės kelionės tipai, Lenkijos istoriografijoje šiek tiek atsargiai žvelgiama į tokią griežtą perskyrą, vis keliant klausimą, kuo skiriasi edukacinė kelionė nuo pažintinės, arba, tiksliau sakant, kuo jos susijusios ir kodėl nėra taip lengva griežtai atskirti šių kelionių bruožus³⁸. Panaši diskusija verda ir piligriminių bei pažintinių kelionių klausimu (kada piligriminė kelionė tampa pažintine ir atvirkščiai?³⁹), pabrėžiant, jog retkarčiais tikrai sunku griežtai atskirti šiuo kelionių tipus, kadangi jose persipina įvairūs elementai.

Piligrimystei Lenkijos ir Lietuvos istoriografijoje skiriama nemaža dėmesio, tiek bendrais bruožais pristatant piligrimystės fenomeną ir jos istoriją⁴⁰ ir žvelgiant iš šiuolaikinės perspektyvos bei apimant piligrimystės raidą iki šių dienų⁴¹, tiek imantis universalaus piligriminių kelionių centro analizės aptariamuoju laikotarpiu⁴², tiek tyrinėjant vietinius kulto centrus bendrame Naujųjų laikų piligrimystės kontekste⁴³.

Istoriografijoje daugiau kalbama apie piligrimystę tikriausia, gryniausia to termino prasme, tačiau, žvelgiant iš kelionių raštijos perspektyvos, natūraliai kyla klausimas: kada piligrimas tampa keliautoju? Anot Zygmunto Baumano, žvelgiant iš identiteto kaitos perspektyvos, piligrimas bei turistai gali būti

³⁷ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 73.

³⁸ Adam Kucharski, „Turystyka i edukacja. Zagraniczna peregrynacja młodego polskiego magnata w relacji księdza Kazimierza Jana Wojsznarowicza (1667–1669)“, *Studia Gdańskie*, 2011, t. 29, p. 205–227 (toliau – A. Kucharski, „Turystyka i edukacja“); Antoni Mączak, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, Warszawa, 1984 (toliau – A. Mączak, *Peregrynacje*).

³⁹ Alojzy Sajkowski, *Nad staropolskimi pamiętnikami*, Poznań, 1964, p. 92; Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjós“ (toliau – G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjós“), Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, vertė Birutė Mikalonienė, komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, Vilnius, 2003, p. 24.

⁴⁰ Antoni Jackowski, *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków, 1996, Liudas Jovaiša, „Piligrimystė“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas et al., Vilnius, 2001, p. 464–478.

⁴¹ Antoni Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław, 1998.

⁴² Andrzej Litwornia, *W Rzymie zwyciężonym Rzym niezwyjężony. Spory o Wieczne Miasto (1575–1630)*, Warszawa, 2003.

⁴³ Dalia Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Vilnius, 2010.

identifikuojami kaip dvi atskiras tapatybes turintys keliautojų tipai⁴⁴. Tas pats autorius teigia, jog Naujųjų laikų piligrimui piligrimystė yra nebe herojiškas gyvenimo būdo pasirinkimas, o iš būtinybės atliekamas aktas, norint nepasiklysti „dykumoje“: piligrimas gali ne tik eiti, bet ir atsigręžti į praeitį bei reflektuoti, kas joje įvyko, ir matyti galutinį tikslą, o kelionės tęstinumas tampa epizodiškumu; turistai sistemingai siekia naujų patirčių – jo kelionės tikslas yra pamatyti, pajauti, patirti⁴⁵. Tačiau nepaisant to, kad iš esmės šiuos du keliautojų tipus įmanoma atskirti, jie turi vieną bendrą savybę: abi žmonių grupės pasitraukia iš savo kasdienės rutinos ir jos abi priklauso keliautojų kategorijai⁴⁶. Tai, kad ir vieni, ir kiti keliauja į kultūrinius centrus, tarsi neleidžia labai aiškiai atskirti nei šių dviejų tipo keliautojų, nei jų kelionių. Kai kurie autoriai net eina dar toliau ir teigia, kad religinės kelionės yra pirmasis turizmo tipas⁴⁷.

Kalbant apie keliautojus iš LDK ar ATR ir jų keliones, dažniausiai konkretus „piligriminės kelionės“ pavadinimas nevertojamas (kita vertus, esama atvejų, kai kelionių tipų ribos pernelyg „išplaunamos“ ir kelionės apibūdinamos kaip piligriminės vien todėl, kad jų metu buvo lankomos šventosios vietos⁴⁸). Dažniausiai piligriminis (ar, tiksliau kalbant, religinis) aspektas yra paliečiamas tikrai nemažoje dalyje kelionių istorijai skirtų tyrimų, pradedant piligriminių kelionių dienoraščių aprašymais (juose labai trumpai apibūdinama konkreti piligriminė kelionė⁴⁹), aprašant piligrimystės reiškinių ar tiesiog kompleksiskai tyrinėjant įvairius kelionių bei keliavimo aspektus, pavyzdžiui, ATR keliautojų keliones į Italiją⁵⁰.

⁴⁴ Zygmunt Bauman, „From Pilgrim to Tourist – a Short History of Identity“, *Questions of Cultural Identity*, New York, 1996, p. 21.

⁴⁵ Ten pat, p. 22, 29.

⁴⁶ Alison Frank, „The Pleasant and the Useful: Pilgrimage and Tourism in Habsburg Mariazell“, *Austrian History Yearbook*, nr. 40, 2009, p. 159.

⁴⁷ *Religious Tourism and Pilgrimage Management*, ed. Razaq Raj, Kevin A Griffin, Cabi, 2015, p. 299.

⁴⁸ Szczepan Kalinowski, „Pielgrzymki Radziwiłłów w XVI i XVII wieku“, *Peregrinus Cracoviensis*, nr. 15, 2004 (toliau – S. Kalinowski, „Pielgrzymki Radziwiłłów“).

⁴⁹ Jan. St. Bystron, *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie*, Kraków, 1930; Henryk Barycz, „Nieznany diariusz podróży po Włoszech z końca wieku XVI“, *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, nr. 5, 1955, p. 46–78; Birutė Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus dienoraštis“ (toliau – B. Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia“), Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, Vilnius, 2003, p. 227–267.

⁵⁰ M. Wrześniak, *Roma Sancta, Fiorenza Bella*.

Pastarajame dešimtmetyje vis labiau atsigręžiama ir į kitus kelionių aspektus, šiek tiek nutolstant nuo siekio nustatyti konkretaus kelionės tipo apibrėžimą ir telkiant dėmesį ties įvairiais keliavimo elementais. Lenkijos istoriografijoje aktyviai nagrinėjamas dar vienas kelionių aspektas, šiuolaikiniais terminais kalbant, apibūdinamas kaip „medicininis turizmas“. ATR bajorai bei didikai nevengė išvykų į karštąsias versmes Vakarų Europoje (Italijoje, Austrijoje, Vokietijoje). Istoriografijoje aprašomos gydymo procedūros bei keliautojų potyriai, emocijos bei pastebėjimai⁵¹. Be to, vis dažniau ir įdėmiau bandoma pažvelgti į kelionių raštiją kaip į atskiro tyrinėjimo reikalaujantį objektą, analizuojant ir keliant probleminius klausimus, kurie padeda atsakyti, kodėl kelionių aprašymai buvo rašomi būtent tokia, o ne kitokia forma. Vienas iš tokių pavyzdžių – 2013 m. paskelbtas tyrimas, nagrinėjantis XVII–XVIII a. keliautojų užrašytus topus ir jų kilmę: jame pristatomi miesto aprašymo modeliai, kuriais dažnai remdavosi keliautojai, aprašinėdami architektūrą ir reikšdami savo estetinį pasigėrėjimą⁵².

Lietuvos ir Lenkijos atveju rimčiau pradėta žvelgti į šias teorijas kaip į kelionių istorijos tyrinėjimų galimybes tik per pastarąjį dvidešimtmetį. XX a. vid. sporadiškai buvo keliamas moterų vietos Lenkijos istorijoje klausimas⁵³, tyrinėta teisinė, šeiminė padėtis etc. Per pastaruosius du dešimtmečius išleisti Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos⁵⁴ bei Kotrynos Sosnovskytės-Pliaterienės⁵⁵ dienoraščiai, kurie sulaukė mokslininkų dėmesio būtent iš moterų istorijos perspektyvos, tyrinėjant, kaip atrodė Italijos regionas šių

⁵¹ Adam Kucharski, „Sarmaci u wód. Podróż biskupa Józefa Sapięhy oraz Ignacego i Jana Lopacińskich do cieplic akwizgrańskich w 1740 r.“, *Klio*, nr. 24 (1), p. 17–45 (toliau – A. Kucharski, „Sarmaci u wód“); Jarosław Pietrzak, „Jaka woda pomocna?“ – uzdrawiskowe wojaże rodziny Sobieskich na tle wyprawim współczesnych i wiedzy medyczej“, *Acta universitatis Lodziansis, Folia Historica*, nr. 88, 2012, p. 17–42 (toliau – J. Pietrzak, „Jaka woda pomocna?“).

⁵² Roman Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podrózpisarstwa*, Warszawa, 2013 (toliau – R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne*).

⁵³ Łucja Charewiczowa, *Kobieta w Dawnej Polsce* [Women in Old Poland] (Lwów, 1938). Internetinė prieiga: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=7668&from=publication> (accessed December 1, 2013).

⁵⁴ Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej 1773–1774*, oprac. B. Rok, Wrocław, 2002 (toliau – T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*).

⁵⁵ Katarzyna z Sosnowskich-Platerowa, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, par. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Łomianki, 2013 (toliau – K. z Sosnowskich-Platerowa, *Moja podróż do Włoch*).

dviejų moterų akimis⁵⁶. Ši prieiga turi komparatyvinių studijų potencialą: galima lyginti ir skirtingų lyčių kelionių aprašymus bei jų ypatumus, ir skirtingų šalių moterų kelionių aprašymus, įtraukiant juos į bendraeuropinį kontekstą.

Kelionių tyrinėjimuose Vakarų Europos istoriografijoje svečių šalių istorija atsiskleidžia priešinant įvairius keliautojų pastebėjimus apie žmones, florą ir fauną, klimatą, kraštovaizdį, maistą, kultūrą bei papročius. Lietuvoje ir Lenkijoje tokia prieiga taikyta menkai ir epizodiškai (probėgšmais, daugiausia įvardijant egzotiškas aprangos ar maisto detales), tačiau ne kompleksiskai. „Kito“ ir „savo“ distinkcija ryškesnė tyrinėjimuose, analizuojančiuose užsieniečių požiūrį į Lenkiją ar LDK⁵⁷; juose mėginama išskirti vietinius ir atvykėlius, nustatant, kaip užsieniečiai matė LDK ir jos žmones.

„Kito“ / „savo“ perskyra užgriebta įvairiuose tyrinėjimuose, skirtuose konkrečioms kelionių dienoraščiams. Kai detalčiau analizuojamas vienas tekstas⁵⁸, pastebima, kad šaltinio autorius (-iai) užsiminė apie kultūrų skirtumus, tačiau šie perdėm nesureikšminami, ir netgi atvirksčiai – nuvertinami kaip stereotipų, kurie nėra itin prasmingi ir vertingi, aprašymas. Tiesa, Lenkijos istoriografijoje randasi tyrimų, kuriuose aprašomas ir analizuojamas egzotiškumo klausimas. Jis nebūtinai tiesiogiai susijęs su kelionėmis, tačiau būtent kelionių aprašymai ir apskritai visa kelionių raštija yra iškalbingas šaltinis kalbant apie tai, ką aptariamojo laiko ATR žmogus

⁵⁶ Bogdan Rok, „Wstęp“, T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*; Małgorzata Ewa Kowalczyk, „Polki w Wenecji w drugiej połowie XVIII wieku. Zapiski z podróży Teofili z Radziwiłłów Morawskiej i Katarzyny z Sosnowskich Platerowej“, *Italica Wratislaviensia*, nr. 5, 2014, p. 317–337 (toliau – M. E. Kowalczyk, „Polki w Wenecji“); Jolita Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, *Lietuva–Italija: šimtmečių ryšiai*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius, 2016, p. 312–332 (toliau – J. Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“).

⁵⁷ Petras Klimas, „Ghillebert de Lannoy, Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)“, *Praeitis*, t. II, Kaunas, 1931; Rūstis Kamuntavičius, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje. Doktoro disertacija*, Kaunas, 2002; Wojciech Tygielski, *Włosi w Polsce XVI i XVII wieku*, Warszawa, 2005.

⁵⁸ Jūratė Kiaupienė, „Įvadas“, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Šventąją Žemę*, Vilnius, 1991; Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 11–46.

laikė egzotika ir kaip jis ją sugebėjo priimti, įvertinti⁵⁹. Nuodugnesnio tyrimo šia kryptimi kol kas nėra atlikta, tačiau, turint omenyje platų geografinį kelionių lauką, neabejotinai būta daug kultūrinių, socialinių bei ekonominių skirtumų, į kuriuos keliautojai neretai reaguodavo emocingai – nusistebėdami ar pasipiktindami. Tad į XVI–XVIII a. LDK keliautojų pasaulio supratimą bei jų autoidentifikaciją, kitų kultūrų priėmimą bei vertinimą verta pažvelgti įdėmiau.

Istoriografijoje daug dėmesio skiriama kelionių geografijai, aptariant pagrindines kelionių kryptis, lankomiausius regionus bei miestus, bandant nupiešti bendresnį jų vaizdinį⁶⁰. Nagrinėjant miestų ir regionų aprašymus, dažnai susikoncentruojama į patį kelionės aprašymą, jo tekstą, tačiau nuošalėje neretai lieka pats autorius ir jo specifinės savybės: amžius, išsilavinimas, tikyba, socialinė padėtis, pareigos – visa tai, kas formuoja tiek patį asmenį, tiek ir jo pasaulėvaizdį. Būtent šios asmeninės detalės leidžia daryti prielaidas, kodėl autoriui galėjo užkliūti vieni, o ne kiti dalykai, kodėl jis pasirinko atitinkamą regioną ar miestą ir pan.

Nors keliavimui ir kelionių raštijai skirta istoriografija ir yra gausi, ji ne visada atliepia šio tyrinėjimo poreikius. Pavyzdžiui, gausu literatūros analizuojančios „moteriška“ kelionių / keliavimo perspektyvą, tačiau disertacijoje ji nėra specialiai išskiriama, nes tokio pobūdžio šaltinių maža, o ir jų tekstų pavidalas neišryškina kokių nors specifinių dalykų, kuriuos būtų galima priskirti „moteriškai optikai“. Lenkų istorikų tyrinėti Italijos bei jos miestų aprašymai lenkų autorių kelionių raštijoje daugeliu atvejų yra „techninio“, pragmatinio pobūdžio ir neatskleidžia bendresnių kultūrinių tendencijų, pvz., kaip keitėsi jų aprašymai Baroko ar Apšvietos laikotarpiais, tad jais yra remiamasi daugiau kaip gairėmis, siekiant palyginti, ar lenkų ir lietuvių kilmės autoriai šiuos miestus ar regionus matė taip pat.

⁵⁹ Marek Prejs, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej. Wybrane problemy*, Warszawa, 1999 (toliau – M. Prejs, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej*).

⁶⁰ Bronisław Biliński, „Italia i Rzym Jana Kochanowskiego. Poeta między konwencją, autopsją i historiozofią“, *Jan Kochanowski i epoka renesansu. W 450 rocznicę urodzin poety 1530–1980*, oprac. T. Michałowska, Warszawa, 1984 (toliau – B. Biliński, „Italia i Rzym Jana Kochanowskiego“); Adam Kucharski, „Grand Tour Tomasza, Michała i Marcina Zamoyskich z przełomu XVII i XVIII wieku“, *Klio*, t. 33 (2), 2015, p. 73–101; Anna Sotirovska, „Kontrowersyjny obraz Rzymu w polskich tekstach z przełomu XVI i XVII wieku – spory wokół świetności dawnego Rzymu i chrześcijańskiej stolicy świata“, *Obrazy stolic europejskich w piśmiennictwie polskim*, oprac. Adam Tyszka, Łódź, 2010, p. 43–50.

Šaltiniai

„Kelionės aprašymas“ yra pakankamai tiksli sąvoka, apibrėžianti kelionėms skirtus negrožinius šaltinius, tačiau labai svarbios ir konkretesnės tekstų žanrinės ypatybės – jos suteikia išankstinės informacijos apie tai, kokio pobūdžio ir stiliaus informacijos galima tikėtis šaltinyje. Čia galimos tiek konkretaus žanro, tiek ir konkretaus laikotarpio perskyros, leidžiančios palyginti kelionių aprašymus ir jų teikiamą informaciją įvairiais aspektais, daryti prielaidas apie keliautojų turimas žinias ir jų raiškos būdus.

Bene pats gausiausias ir įvairiausias turinio prasme yra kelionės dienoraščio / aprašymo žanras – tai pagrindinė darbe naudojamų šaltinių grupė. Chronologiškai gali būti išskiriamos dvi šaltinių grupės: Renesanso–Baroko (XVI a. pab. – XVIII a. 1 p.) ir Apšvietos (XVIII a. vid.–pab.) epochų. Tipologiniu požiūriu šaltinių grupių būta labai įvairių; jų gausa skirtingais laikotarpiais nevienoda.

Nepublikuoti šaltiniai. Šiame tyrime analizuojami du nepublikuoti ir dar mokslinėje apyvartoje nenaudoti kelionių dienoraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve: jėzuito Adalberto Bohuševičiaus kelionės į Romoje vykusią jėzuitų prokuratorių kongregaciją dienoraštis (1723–1724)⁶¹ ir Juozapo Leono Lopacinskio kelionės į studijas Romoje aprašymas (1773–1774)⁶². Įdomu tai, kad J. L. Lopacinskio kelionės dienoraštis buvo perrašytas į *silva rerum*.

Taip pat remiamasi ir kitokio pobūdžio kelionių raštijos nepublikuotais šaltiniais, kaip antai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio nurodymais savo sūnams Zigmantui Karoliui ir Aleksandrui Liudvikui⁶³. Bene gausiausiai išlikusi kelionių korespondencijos dalis yra jaunų didikų bei jų auklėtojų laišakai iš edukacinių kelionių į gimtąsias žemes, kurių didelė dalis saugoma

⁶¹ Adalbertas Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis (1723–1724)*, LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77 (toliau – A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*). Šio teksto autorius – jėzuitas, vykęs į jėzuitų prokuratorių kongregaciją Romoje. Tikėtinausia, kad į kelionę vyko A. Bohuševičius, kuris tais pačiais metais Vilniuje vykusioje Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacijoje buvo išrinktas prokuratoriumi į Romą. Plačiau žr. p. 37–38.

⁶² Juozapas Leonas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis (1773–1774)*, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 83–209v (toliau – J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*).

⁶³ Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio nurodymai Zigmantui Karoliui ir Aleksandrui Liudvikui Radviloms, AGAD, AR, dz. XI, nr. 87, p. 146–172.

Radvilų archyve, esančiame Centriniam senųjų aktų archyve Varšuvoje⁶⁴. Taip pat remiamasi Kristupo Dorohostaiskio korespondencija⁶⁵. Nepaisant tikėtino korespondencijos žanro intymumo, susirašinėjime dominuoja labai elementarūs, techniniai kelionių elementai, teikiantys maža informacijos apie kelionę kaip kultūrinį fenomeną ir neanalizuojami disertacijoje. Tačiau korespondencija yra tinkama didikų kelionių itinerarijus nustatymui ar patikslinimui, kelionės finansų tyrinėjimui ar siekiant nustatyti, kokiais reikalais rūpindavosi kilmingi keliautojai, kokios naujienos iš gimtųjų žemių juos domino, kokie rūpesčiai buvo tvarkomi net ir kelionės metu. Tokiu pačiu tikslu tyrime yra naudojami ir apsauginiai keliautojų raštai⁶⁶, kurie suteikia žinių apie keliautojų itinerarijus, jų palydą, vežamą turtą bei iliustruoja kelionių aprašymuose retai sutinkamą dokumentų gavimo temą. Įdomios informacijos gali suteikti ir tėvų ar globėjų instrukcijos vaikams, keliaujantiems į užsienio kraštus⁶⁷ – tai dažniausiai trumpas neinformatyvus tekstas, nurodantis, į ką reikia atkreipti dėmesį kelionių metu, kaip dokumentuoti kelionę ir pan.

Informacija, perimta iš žymių istorinių bei geografinių veikalų, dažnai nuguldavo didikų bei dvasininkų *silva rerum* knygose; tokio pobūdžio užrašų esama Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių ir Vilniaus universiteto bibliotekų rankraštynuose⁶⁸. Lietuvos Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas Maksimiliano Teuffelio atminimų albumas iš kelionės po Italiją (XVI a. pab. – XVII a. pr.)⁶⁹.

Senieji spaudiniai. Kelionių raštijos autoriai galėjo publikuoti kelionių aprašymus savo rūpesčiu, kaip antai M. K. Radvilos Našlaitėlio kelionės į

⁶⁴ Kristupo II Radvilos laiškas tėvui Radvilai Perkūnui (1602), AGAD, AR, dz. IV, kop. 297; Danieliaus Chojnowskio laišakai Kristupui Radvilai Perkūnui iš Jonušo Radvilos (Kristupo Radvilos sūnaus) edukacinės kelionės, AGAD, AR, dz. V, nr. 2105; Luko Felicijono Masalskio laišakai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui iš jo sūnų edukacinių kelionių, AGAD, AR, dz. V, nr. 10062; Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus laišakai Mykolui Kazimierui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 17738.

⁶⁵ Kristupo Dorohostaiskio korespondencija, AGAD, AR, dz. V, nr. 3213.

⁶⁶ Aleksandro Liudviko Radvilos apsauginis raštas AGAD, AR, dz. XI, nr. 97, l. 1; Jurgio Radvilos apsauginiai raštai, AGAD, AR, dz. XI, nr. 67, l. 1–3.

⁶⁷ Kristupo Radvilos instrukcija sūnui Jonušui Radvilai, 1628 m., AGAD, AR, dz. XI, nr. 37, l. 318–322; Schema, nurodanti, į ką reikia atkreipti dėmesį svečiuose kraštuose, skirta Martynui Mikalojui Radvilai, 1724 m., AGAD, AR, dz. XI, nr. 220, l. 1.

⁶⁸ *Silva rerum*, LMAVB RS, f. 17–41, l. 1–705; *silva rerum*, LMAVB RS, f. 17–11, l. 2–17, 54–57v, 62–62v; Simonas Niklevičius, *silva rerum*, VUB RS, f. 3–2429; *silva rerum*, VUB RS, f. 3–1793, l. 76–78v.

⁶⁹ Maximilian Teuffel, Atminimų albumas, 1583–1606, LNMMB RKRS, F130–2507.

Šventąją žemę aprašymas, išleistas 1601 m.⁷⁰. XIX a. kilo rimtesnis susidomėjimas LDK kelionių raštija, kuris pasireiškė mėgėjiškais bandymais publikuoti kelionių raštijos šaltinius. Pavyzdžiui, Baroko epochos pabaigoje rašytas I. Lopacinskio kelionės į gydomąsias versmes kartu su J. D. Lopacinskiu bei J. Sapiega dienoraštis XIX a. vid. buvo išspausdintas keliuose laikraščio *Gazeta Codzienna* numeriuose⁷¹. Kristupo Zavišos kelionė į Romą jubiliejiniiais 1700 metais buvo aprašyta jo 1862 m. publikuotuose atsiminimuose⁷². Taip pat pasirodė pirmosios P. K. Bohušo kelionių po Italiją dienoraščių publikacijos: iš pradžių, 1885 m., leidinyje *Kronika Rodzinna*⁷³, o pačioje XX a. pradžioje kelionės po Austriją, Vokietiją, Olandiją, Angliją Prancūziją, Šveicariją ir Italiją dienoraštis buvo paskelbtas Stanislovo Stašico vardu⁷⁴.

„Kelionių raštijos“ sąvoka aprėpia ir kitų žanrų nefikcinius šaltinius, tiesiogiai susijusius su kelionių bei keliavimo fenomenu. Kelionių vadovai (gidai), kurie buvo populiarūs ir naudoti keliautojų iš įvairių Europos šalių, leidžia adekvačiai įvertinti XVI–XVIII a. keliautojų galimybes ir žinias. Dažniausia ir elementariausia kelionių vadovo forma buvo tam tikro maršruto pateikimas epochai įprastu teminiu principu, suskirstant objektus pagal tipą: sakraliniai objektai, rūmai, termos etc. Vienas pirmųjų ir ilgą laiką populiariausias kelionių vadovas Vakarų Europoje buvo skirtas Romos miestui. *Mirabilia urbis Romae*, parašytas dar XII amžiuje, ne vienai piligrimų Romos mieste kartai tarnavo kaip pagrindinis informacijos šaltinis. Jis ne kartą buvo peržiūrėtas ir atnaujintas, ilgą laiką plito nuorašais, o vėliau buvo spausdinamas su smulkesniais ar stambesniais pakeitimais iki pat XVIII a. Disertacijoje remiamasi bene populiariausia aptariamojo laikmečio šio

⁷⁰ Nicolaus Christophorus Radzivill, *Hierosolymitana peregrinatio*, Brunsbergae, 1601.

⁷¹ Ignacy Łopaciński, „Podróż JW. Jana i Ignacego Łopacińskich z JO. X-ciem Sapiechą, koadiutorem, za granicą odbyta“ (toliau – „Podróż JW. Jana i Ignacego Łopacińskich“), *Gazeta Codzienna*, 1856, nr. 342, p. 2–4; nr. 343, p. 2–4; 1857, nr. 1, p. 3–4; nr. 4, p. 3–4; nr. 12, sp. 2–4; nr. 13, p. 3–4.

⁷² Krzysztof Stanisław Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego, 1666–1721*, Warszawa, 1862 (toliau – *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy*).

⁷³ „Diariusz wojażu ks. K. Bohusza“, *Kronika Rodzinna*, t. 12, 1885, nr. 2, p. 37–43; nr. 3, p. 69–73; nr. 4, p. 97–105; nr. 5, p. 130–135; nr. 6, p. 175–181; nr. 7, p. 204–212; nr. 8, p. 279–283; nr. 9, p. 342–347; nr. 10, p. 378–381; nr. 11, p. 408–412; nr. 12, p. 428–435.

⁷⁴ *Dziennik podróży ks. Stanisława Staszica (1777–179). Austrya – Niemcy – Holandya – Anglia – Francya – Szwajcary – Włochy*, t. 1–2, wyd. A. Krauszar, Warszawa, 1903.

kelionių vadovo po Romą versija, papildyta architekto Andrea Palladio įžvalgomis apie Senosios Romos statinius⁷⁵. Negana to, šis kelionių vadovas plito ir kaip integrali kitų kelionių vadovų dalis.

Kelionių aktualumą aptariamojo laikotarpio ATR visuomenei demonstruoja ir vietinių kelionių vadovų radimasis. XVII a. pradžioje pasirodė pirmieji lenkų autorių lenkų kalba parašyti kelionių vadovai, ypač po Italiją ir konkrečiai Romą. Žinoma, tai buvo kitų autorių knygų kompiliacijos. 1610 m. Andrzejus Wargockis išleido savo knygą, skirtą Romos miestui, *O Rzymie Poganskim y Chrzescianskim Ksiąg Dwoie*⁷⁶, kurioje buvo naudojama Thomaso Stapletono knyga *Vere Admiranda, Seu de Magnitudine Romanae Ecclesiae Libri II*, Justo Lipsijaus *Admiranda, sive de magnitudine romana* (1600) bei keletu kitų XVI a. vidurio kelionių vadovų⁷⁷. Panašiu metu atsirado ir dar vienas panašus tekstas, kuris buvo plačiai naudojamas ATR – nežinomo autoriaus *Delicje ziemie włoskiej*⁷⁸, kurio per neilgą 20 metų laikotarpį išėjo dvi laidos; manoma, kad būtent šiuo kelionių vadovu savo kelionėse naudojosi T. Bilevičius (1677–1678 m.) bei Kazimieras Stanislovas Radvila (1684–1687 m.)⁷⁹. Plėtėsi kelionių kryptys, keitėsi keliautojų kultūrinis pagrindas, todėl šalia senųjų, tebenaudojamų, vietinių kelionių vadovų radosi ir naujų vėlesniais amžiais. Lietuvos jėzuito Kazimiero Aloyzo Holovkos (1718 – po 1783) leidinyje *Mały portrecik ziemi włoskiej*⁸⁰ – labai glaustame Italijos regiono aprašyme lenkų kalba, išleistame Vilniuje 1752 m., – išskirtos Italijos valstybės, didžiausi jų miestai ir keletas išskirtinių konkrečios valstybės ar miesto objektų (beje, tas pats autorius prieš nepilną dešimtmetį Vilniuje buvo išleidęs ir geografijos vadovėlį⁸¹, kuriame

⁷⁵ *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma*, Roma, 1600.

⁷⁶ Andrzej Wargocki, *O Rzymie Poganskim y Chrzescianskim Ksiąg Dwoie*, wyd. Jacek Sokolski, Warszawa, 2011 (toliau – A. Wargocki, *O Rzymie Poganskim y Chrzescianskim*).

⁷⁷ Mirosława Hanusiewicz-Lavallee, „Recusant Prose in the Polish-Lithuanian Commonwealth at the Turn of the Sixteenth Century“, *Publishing Subversive Texts in Elizabethan England and the Polish-Lithuanian Commonwealth*, Leiden-Boston, 2016, p. 17.

⁷⁸ *Delicje ziemi włoskiej abo Prawdziwe i istotne opisanie, co tylko po włoskich krajach po walnych a głównych miastach... znajduje się raritet... kazdemu ciekawemu w czytaniu powabne i peregrynantom w te kraje zbyt wygodne, potrzebne i pożyteczne, przez jednego anonima z niemieckiego na polski przetłumaczone język*, Kraków, 1665 (toliau – *Delicje ziemi włoskiej*).

⁷⁹ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjus“, p. 25.

⁸⁰ Kazimierz Alojzy Holowka, *Mały portrecik ziemi włoskiej*, Wilno, 1752.

⁸¹ Kazimierz Alojzy Holowka, *Compendium geographiae*, Wilno, 1743.

buvo aprašytas bendresnis visos Europos vaizdas: gamtos objektai, regionai, miestai). Kitas Lietuvos jėzuitas Kazimieras Kognovickis 1784 m. išleido piligriminį kelionių vadovą į Romą⁸². Kai kurie kelionių vadovai, kaip antai Benedikto Chmielowskio *Nowe Ateny*⁸³, aprėpė platesnį regionų (bei temų) spektrą.

Šaltinių publikacijos. Jurgio Radvilos 1575 m. kelionės į Italiją aprašymas⁸⁴ – tai ankstyviausias išlikęs keliautojo iš LDK kelionės dienoraštis. M. K. Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę aprašymas⁸⁵ disertacijoje naudojamas tiek, kiek jame kalbama apie Vakarų Europą. Stepono Paco ir Alberto Stanislovo Radvilos kelionės po Vakarų Europos kraštus su Vladislavu Vaza dienoraščiai⁸⁶ atskleidžia šiek tiek besiskiriančią tos pačios kelionės vaizdą. Dvi skirtingos Europos vaizdinio perspektyvos buvo užfiksuotos vos dešimtmečiu besiskiriančių kelionių metu: Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus 1667–1669 m. kelionės užrašuose⁸⁷ ir Teodoro Bilevičiaus 1677–1678 m. kelionės dienoraštyje⁸⁸.

XVIII a. kelionių tipų spektras taip pat buvo įvairus. Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 m.⁸⁹ kelionių dienoraštis papildė XVIII a. edukacinių kelionių aprašymų grupę. Bernardinų provincijolo Juvenalio Charkevičiaus, 1768 m. vykusio į pranciškonų generalinę kapitulą Valensijoje⁹⁰, dienoraštis suteikia žinių apie aptariamuoju laikotarpiu rečiau aprašytą šalį – Ispaniją.

⁸² Kazimierz Kognowicki, *Droga Rzymska*, Warszawa, 1783 (toliau – K. Kognowicki, *Droga Rzymska*).

⁸³ Benedykt Chmielowski, *Nowe Ateny albo akademia wszelkiej sciencyi pelna...*, w Lwowie, 1745–1746 (toliau – B. Chmielowski, *Nowe Ateny*). Internetinė prieiga: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/191657/edition/180798/content?ref=desc>

⁸⁴ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 19 kn., Vilnius, p. 201–241.

⁸⁵ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Šventąją Žemę*, Vilnius, 1991.

⁸⁶ *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. Adam. Przyboś, Kraków, 1977.

⁸⁷ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu 1667–1669*, vertė Birutė Mikalonienė, Eglė Patiejūnienė, Vilnius, 2009 (toliau – *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*).

⁸⁸ Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, vertė Birutė Mikalonienė, Vilnius, 2003 (toliau – T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*).

⁸⁹ *Diariusz Józefa Jerzego Hylzena*.

⁹⁰ Juwenalis Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej: z Wilna do miasta Walencyi na kapitulę generalną Zakonu Mniejszych Braci św. Franciszka to jest bernardynów, odprawionej w roku 1768*, Wrocław, 1998 (toliau – J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*).

Šiuo laikotarpiu vyko nemažai pažintinio pobūdžio kelionių po Europą: Pranciškus Ksaveras Bohušas paliko net dviejų savo kelionių dienoraščius⁹¹, Mikalojus Butleris – vieną, užtat pasižymintį detalumu⁹². Būtent šiuo laikotarpiu radosi ir moterų kelionių dienoraščių pavyzdžių – T. K. Radvilaitės-Moravkos⁹³, K. Sosnovskytės-Platerienės⁹⁴ kelionės dienoraščiai. Tai unikali moteriška Apšvietos epochos perspektyva, įsiterpianti į šiaip jau vyrišką kelionių kontekstą.

Kelionių aprašymai galėjo nugulti ir neįprastuose kelionių raštijai žanruose: Radvilų testamentuose⁹⁵ ar Grigaliaus Svencickio parengtame šv. Kazimiero stebuklų aprašyme⁹⁶. Disertacijoje negausiai naudojamosi publikuota korespondencija – T. K. Radvilaitės-Moravkos⁹⁷ be Karolio Stanislovo Radvilos laiškais⁹⁸.

Aptariant kai kuriuos konkrečius keliavimo elementus, artimus savo chronologija, kelionės pobūdžiu ar geografija, pasitelkti keli lenkų kilmės keliautojų tekstai: diplomato Stanislovo Reškos XVI a. kelionės į Romą aprašymas⁹⁹, pranciškono Remigijaus Zawadzki, keliavusio į Romą, kelionės dienoraštis¹⁰⁰, taip pat Jokūbo Sobieskio instrukcija savo sūnams¹⁰¹.

⁹¹ Franciszek Ksawer Bohusz, *Dzienniki podróży*, oprac. Filip Wolański, Kraków-Wrocław, 2014.

⁹² *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, parengė A. Pacevičius, Vilnius, 2013 (toliau – *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*).

⁹³ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*.

⁹⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*.

⁹⁵ Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa, 2014 (toliau – U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych*).

⁹⁶ Grigalius Svencickis, „[Švento Kazimiero gyvenimas]“, *Ankstyvieji Šv. Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė Mintautas Čiurinskas, Vilnius, 2004, p. 118–173.

⁹⁷ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 233–239.

⁹⁸ Karol Stanisław Radziwiłł, *Diariusz peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, oprac. Adam Kucharski, Toruń, 2011 (toliau – K. S. Radziwiłł, *Diariusz peregrynacji europejskiej*).

⁹⁹ Stanisław Reszka, *Stanisłai Rescii diarium, 1583–1589*, Kraków, 1915 (toliau – *Stanisłai Rescii diarium*).

¹⁰⁰ Remigiusz Zawadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*, oprac. Marian Chachaj, Warszawa, 2015 (toliau – R. Zawadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*).

¹⁰¹ Jakub Sobieski, „Instrukcja Jakuba Sobieskiego, Wojewody Ruskiego, dana synom jadącym do Paryża“, *Dziennik podróży po Europie Jana i Marka Sobieskich*, Warszawa, 1883 (toliau – „Instrukcja Jakuba Sobieskiego“).

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, penki dėstymo skyriai, išvados, literatūros bei šaltinių sąrašai bei priedai. *1 skyriuje* kelionių aprašymų autoriai klasifikuojami pagal savo biologinį amžių bei kelionių tipus. *2 skyriuje* nagrinėjamos kelionių raštijos ir kultūrinės epochos sąsajos, atskleidžiami kelionės aprašymų kūrimo tikslai, nagrinėjamos individualios raiškos bei aprašymų pobūdžio kelionių raštijoje problemos. *3 skyriuje* analizuojami XVI–XVIII a. dominavę kelionių maršrutai bei trasos, o *4 skyriuje* tyrinėjamas keliavimo proceso (kelionės atkarpų ir jų kaitos, fizinio kelio) suvokimas ir aprašymas. *5 skyriuje* analizuojamas gamtinės, urbanistinės erdvės bei vietos žmonių aprašymų transformacijos. Darbą papildo priedai. *Pirmojoje lentelėje* susistemintos žinios apie kelionių aprašymų autorius: jų socialinį sluoksnį, amžių kelionės metu, kelionės tipą, bendrą kelionės maršrutą bei kelionės datą. *Antroji lentelė* apibūdina kelionių raštijos šaltinių tipų žanrinę ir kalbinę įvairovę. Prieduose taip pat pateikiami 3 žemėlapiai, apibendrinantys kelionių maršrutų bei trasų medžiagą. Jais nėra siekiama atkurti originaliųjų kelių, tai tik schemiškos orientacinės trasos. Kadangi aptariamasis laikotarpis yra platus ir jo metu Europos valstybinių darinių sienos ne kartą keitėsi, trasos vaizduojamos ant šiuolaikinių žemėlapių, orientuojantis ne tiek į valstybes, kiek į konkrečius miestus. *Pirmasis žemėlapis* vaizduoja keliavimo trasų tinklą Šv. Romos imperijoje, Nyderlanduose bei Prancūzijoje, *antrasis žemėlapis* – populiariausius įvažiavimo į Italiją centrus bei dominuojančias trasas pačioje Italijoje; *trečiasis žemėlapis* detaliau demonstruoja dviejų keliautojų (J. Charkevičiaus ir K. S. Radvilos) keliones po Ispaniją ir Prancūzijos Pietus – tai vieninteliai žinomi keliautojų, kilusių iš LDK, kelionių aprašymai šiame regione.

1. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KELIONIŲ RAŠTIJOS AUTORIAI

Istoriografijoje įprasta kelionių aprašymus bei keliautojus skirstyti pagal jų kelionės tipą, išskiriant edukacines, piligrimines, diplomatines ir pan. keliones. Vienas iš pavyzdžių – M. Wrześniak atlikta Romos miesto aprašymų analizė, kurioje tekstai atskirti pagal kelionės pobūdį. Kadangi šio darbo kontekste reikšmingesnis yra keliautojų amžius, ankstesnė keliavimo patirtis, išsilavinimas bei visuomeninė ir politinė veikla (šie veiksniai galimai turėjo įtakos kelionės aprašymo konstravimui, išsamumui bei tikslumui), nuspręsta labiausiai atkreipti dėmesį būtent į šiuos aspektus, kurie leidžia geriau paaiškinti, kaip ir kodėl buvo aprašomos lankomos valstybės ar miestai.

Kiti reikšmingi veiksniai – keliautojų išsilavinimas, socialinė ir lytinė tapatybė. Moterų iš LDK paliktų kelionių aprašymų yra itin maža, tačiau jie žymi svarbų pokytį kelionių raštijoje: pačios moterys ima fiksuoti savo įspūdžius. Šiame tyrime nėra nuosekliai nagrinėjama moterų keliautojų perspektyva – tai yra atskiro tyrimo reikalaujanti tema, tačiau į ją yra atsižvelgiama, siekiant visapusiškai paaiškinti kelionių aprašymų formavimosi procesus. Visi minėti veiksniai galėjo daryti įtakos LDK keliautojams pasirenkant kelionės pobūdį; jie lėmė rašymo stilių bei užrašomos informacijos patikimumą. Anksčiau minėti kelionių dienoraščių autoriai daugeliu atveju yra kilmingieji. Iš 20 nagrinėtų kelionių dienoraščių autorių net 17 yra bajoriškos kilmės¹⁰², 3 asmenų kilmė nėra aiški. Iš jų 8 asmenys buvo dvasininkai / vienuoliai bei 12 pasauliečių.

Tyrimas atskleidė labai aiškia ir stiprią koreliaciją tarp keliautojo amžiaus ir kelionės pobūdžio. Į šį aspektą bus atsižvelgiama ir kelionių raštijos turinio tyrime. Pagal amžių aptariamuoju laikotarpiu galima išskirti dvi keliautojų grupes, palikusias kelionių aprašymus: 1) jauni didikai bei bajorai, svečiose šalyse siekiantys išsilavinimo (į kelionę išvykę iki 20 metų amžiaus) ir 2) jau palypėję karjeros laiptais asmenys, keliaujantys piligriminiais, pažintiniais diplomatiniais tikslais (nuo 30 metų amžiaus)¹⁰³.

¹⁰² Žr. Priedai, lentelė nr. 1.

¹⁰³ Naudojantis A. Kucharskio duomenimis, surinktais apie kelionių raštijos autorius iš Lenkijos Baroko epochos metu, bei juos papildžius keliautojų amžiaus informacija, pavyko nustatyti tokią pačią koreliaciją tarp amžiaus ir kelionės pobūdžio. A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. [445–456].

1.1. Jaunų kilmingųjų studijų kelionės

Edukacinės kelionės buvo labai populiarius išvykų tipas, jauni didikai bei bajorai keliaudavo į svečias šalis studijuoti. Vis dėlto kur kas dažniau nei kelionių aprašymai apie edukacinių kelionių faktą liudija korespondencija ar universitetų matrikulų knygos. XVI a. tarp visos Europos diduomenės pradėjo plisti *Grand Tour* kelionių tipas – jauni bajorai bei didikai keliaudavo į Vakarų Europos šalis, siekdami visapusiško išsilavinimo. Jie nebūtinai studijuodavo universitetuose – siekė aplankyti meno ir kultūros objektus, mokytis kalbų bei megzti socialinius kontaktus. Dažniausiai tai buvo pirmos tokios tolimos jaunųjų didikų kelionės, turėjusios palikti jiems daug įspūdžių, tačiau tokiu keliautojų rašyti kelionių dienoraščiai pakankamai reti – ir neretai trumpi, fiksuojantys svarbiausias kelionės ir mokymosi proceso detales.

Šeši iš 20 kelionių tyrinėjamų kelionių aprašymų, taigi maždaug trečdalis, buvo užrašyti tokių jaunų, išsilavinimo siekiančių LDK keliautojų¹⁰⁴. Pirmasis, užrašytas XVI a. pabaigoje – Jurgio Radvilos (1556–1600), gimusio vieno iš įtakingiausių ir turtingiausių LDK didikų – Vilniaus vaivados, LDK kanclerio, Livonijos vietininko Mikalojaus Radvilos Juodojo – šeimoje, pirmosios kelionės į Romą dienoraštis¹⁰⁵. Tai jau nebuvo pirmoji J. Radvilos kelionė į užsienį – jis su broliu Albertu 1571 m., būdamas 15 metų amžiaus, pradėjo studijas Leipcige, buvo nuvykęs į Drezdeną bei Vitenbergą, o 1573 m. kartu su broliu Mikalajumi Kristupu vyko į Paryžių¹⁰⁶. Nuo 1575 m., perėjęs į katalikų tikėjimą (1574 m.), devyniolikmetis J. Radvila studijavo Romoje. Dar prieš išvykdamas studijuoti jis buvo paskirtas Vilniaus vyskupu koadjutoriumi. Žinoma, kad šios kelionės metu Radvila buvo nuvažiavęs iki Neapolio¹⁰⁷, taigi tai nebuvo griežtai tik studijoms skirta kelionė. Tai pirmasis išlikęs kelionės aprašymas, užrašytas LDK piliečio, tiesa, ne itin detalus ir labai glaustas. Itin trumpą ir nevienalytį aprašymą paliko kitas Radvila –

¹⁰⁴ Žr. Priedai, 1 lentelė.

¹⁰⁵ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 201–241. Yra dar vienas šio dienoraščio vertimas į lietuvių kalbą, tačiau šis leidimas yra parengtas H. Baryczo 1935 m. paskelbto J. Radvilos dienoraščio nežinomo asmens nuorašo pagrindu (Jurgis Radvila, *Kelionė į Italiją*, vertė Eugenija Ulcinaitė, Vilnius, 2001). Jame yra netiksliai perskaitytų vietovardžių, iškraipytų asmenvardžių, praleistų vietų, todėl disertacijoje naudojamosi D. Antanavičiaus parengta J. Radvilos teksto publikacija, kurią rengiant remtasi Vyriausiajame senųjų aktų archyve saugomu J. Radvilos teksto originalu.

¹⁰⁶ M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*, p. 24–25.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 26.

Karolis Stanislovas (1669–1719), Mykolo Kazimiero sūnus. Jis vos penkiolikmetis išvyko į kelionę (1684–1687), kurios metu aplankė ne tik įprastai lankomus kraštus – Italiją, Vokietiją, Prancūziją, tačiau ir gerokai rečiau lankomus regionus – Ispaniją ir Portugaliją. Tai itin jauno keliautojo kelionių aprašymas. Jis savo kelionių metu įgijo LDK stalininko (1685 m.) bei Lietuvos didžiojo arklidininko (1686 m.) pareigybes¹⁰⁸. Galbūt dėl jauno amžiaus ir patirties stygiaus šiuose kelionių aprašymuose dominuoja pagrindinių keliavimo proceso įvykių minėjimas bei nežymiai reiškiamos emocijos.

XVII a. vid. Žemaičių arklidininko (vėliau – Žemaičių stalininko) Stepono Aleksandro Bilevičiaus sūnus Teodoras (apie 1655 – 1697)¹⁰⁹ išvyko į edukacinio tipo kelionę. Bendrame jaunų keliautojų kontekste jis buvo gerokai vyresnis, nes į kelionę po Vakarų Europą (1677–1678) išvyko būdamas dvidešimt dvejų. Jaunuolis keliaudamas po Europą užtruko dvejus metus; sėslesnę kelionės dalis Paryžiuje buvo suplanuota kelionės pabaigai, tačiau dėl netikėtos tėvo mirties teko nutraukti vienerius metus turėjusį tęstis vizitą Paryžiuje ir grįžti į LDK. M. Wrześniak šią kelionę traktuoja kaip pažintinę (lenk. *turystyka*)¹¹⁰, o ne edukacinę; G. Sliesoriūnas nevengia „turistinės išvykos“ termino¹¹¹. Pastarasis autorius pamini ir tai, jog T. Bilevičius į kelionę išvyko kaip Mykolo Kazimiero Radvilos palydos narys¹¹², tuo tarpu B. Mikalonienė netgi teigia, jog T. Bilevičius turėjo aprašyti ne savo, o kunigaikščio Radvilos kelionę¹¹³. Bendras kelionės kontekstas (geografinės kelionės ribos, apimančios dab. Italiją, Vokietiją, Prancūziją, Angliją) suponuoja, jog tai buvo nepatyrusio jaunuolio *Grand Tour* tipo kelionė. Pirmoje kelionės pusėje, iki Venecijos, T. Bilevičius iš tiesų keliavo su kunigaikščiu Radvila, tačiau jeigu jis būtų buvęs įpareigotas aprašyti pastarojo didiko kelionę, vargiai būtų galėjęs taip lengvai atsiskirti nuo palydos ir pradėti keliauti, vedamas asmeninių interesų. Be to, keliautojas buvo numatęs ilgesnį vizitą Paryžiuje, galbūt netgi edukaciniais tikslais. Pastebėtina, kad T. Bilevičiaus kelionės dienoraštis – greičiausiai dėl asmeninių autorius

¹⁰⁸ Andrzej Rachuba, „Karol Stanisław Radziwiłł“, *Polski Słownik biograficzny* (toliau – *PSB*), internetinė prieiga: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/karol-stanislaw-radziwill-h-traby>

¹⁰⁹ I. Drąszcz, „Granice Wloch w oczach polskich podróżników“, p. 33.

¹¹⁰ M. Wrześniak, *Roma sancta, Fiorenza bella*, p. 195.

¹¹¹ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 38.

¹¹² Ten pat, p. 37.

¹¹³ B. Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia“, p. 246.

charakterio bruožų, taip pat ir dėl kiek vyresnio amžiaus – iš kitų jaunų keliautojų tekstų labai išsiskiria išsamumu, platumu ir aprašomų nuotykių gausa. Vartojama kalba yra labai gyva, o pateikiama informacija paveikta vyravusių stereotipų bei abejotinų istorijų.

Arvydas Pacevičius teigia, jog XVIII a. edukacinių kelionių aprašymų būta nedaug, kadangi jau nebebuvo poreikio užrašinėti dalykus, daugeliui raštingų žmonių žinomus iš gausios ir informatyvios literatūros¹¹⁴. Vis dėlto kažin ar edukacinių kelionių užrašų tikslas buvo parvežti dar negirdėtų naujienų – reguliarus rašymas veikia turėjo disciplinuoti jauną keliautoją, o tuo pačiu ir suteikti informacijos jo tėvams ar globėjams. XVIII a. edukacinių kelionių poreikis apskritai turėjo būti sumenkęs, nes tuo metu LDK jau funkcionavo pakankamai daug ir įvairių mokyklų. Tiesa, Juozapo Jurgio Hilzeno (1736–1786) tėvo nuomone, ATR nebuvo galima įgyti gero ir visapusiško išsilavinimo¹¹⁵, todėl Minsko vaivada Jonas Augustas Hilzenas 1752 m. savo sūnų išleido į labai tipinę *Grand Tour* kelionę. Vos sulaukęs 16 metų, J. Hilzenas išvyko į dvejų metų trukmės vojažą po Vakarų Europą: mokėsi Vienoje, jėzuitų kolegijoje, ir ėmė privačias pamokas Paryžiuje. Jaunuolis didžiąją kelionės dalį gyveno sėsliai Vienoje ir Paryžiuje, todėl kelionės dienoraštyje šiek tiek stinga polėkio, tačiau keliavimo proceso aprašymuose justai atradimo džiaugsmas ir nuostaba, grožintis peizažais, nauju maistu bei papročiais.

Juozapas Leonas Lopacinskis (1751–1803), Mstislaulio seniūno, Lietuvos didžiojo raštininko, vėliau – Brastos seniūno Mikalojaus Tado Lopacinskio ir Barboros Kopečiūtės sūnus¹¹⁶ bei Žemaičių vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio (1708–1778) sūnėnas¹¹⁷, būdamas 22-ųjų metų amžiaus, 1773–1775 m. keliavo į Romą, kurioje praleido bent vienerius metus. Gyvenimo Romos mieste aprašymas nėra išlikęs, kadangi jis nebuvo perrašytas į *silva rerum* knygą, kuri yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve¹¹⁸, tačiau apie jauno dvasininko gyvenimą Amžinajame mieste liudija kita keliautoja: T. K. Radvilaitė-Moravska kelionės po Europą dienoraštyje pažymėjo, jog Romoje susitiko su Juozapu Lopacinskiu¹¹⁹. Turint omenyje, kad Lopacinskis

¹¹⁴ A. Pacevičius, „Pratarmė. Juozapo Jurgio Hilzeno dienoraštis“, p. 10.

¹¹⁵ Ten pat, p. 8.

¹¹⁶ Wojciech Szczygielski, „Łopaciński Mikołaj Tadeusz“, *PSB*, t. XVIII (1973), p. 400–402.

¹¹⁷ Wojciech Szczygielski, „Łopaciński Jan Dominik“, ten pat, p. 398–400.

¹¹⁸ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*.

¹¹⁹ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 144.

išventintas kunigu 1774 m., galima pakankamai drąsiai teigti, kad Romoje jis studijavo (ir turbūt padėjo pagrindus savo tolimesnei karjerai – netrukus, 1776 m., paskirtas Žemaičių vyskupu sufraganu)¹²⁰.

J. L. Lopacinskis nekeliavo po visą Europą, tačiau grįždamas į LDK pasinaudojo proga ir aplankė nemažą dalį centrinės bei šiaurinės Italijos miestų. Kelionės užrašuose jaunas dvasininkas pademonstravo deramą erudiciją ir prancūzų kalbos mokėjimą – savo tekste intensyviai citavo žymaus prancūzų astronomo bei Martyno Počobuto mokytojo Jérôme'o Lalande'o kelionės po Italiją dienoraštį, išleistą vos prieš kelerius metus¹²¹.

Bene daugiausia neaiškumų kelia Ignaco Blažiejaus Lopacinskio (1722–1776) kelionės tikslas. 1740 m., būdamas 18 metų, jis kartu su savo vyresniuoju broliu Jonu Dominyku Lopacinskiu ir Juozapu Stanislovu Sapiega išvyko į Vokietijos karštąsias versmes. Kelionės metu jis rašė dienoraštį, kurio, deja, išliko tik publikuota dalis – aprašytas svečiavimasis karštųjų versmių kurorte Achene¹²². Tikėtina, kad I. Lopacinskis keliavo kartu, idant galėtų praplėsti savo akiratį, o ne dėl sveikatos problemų, varginusių abu vyresnio amžiaus dvasininkus.

Įprastai jaunų kilmingų keliautojų amžius siekė apie 15–20 m. (išskyrus T. Bilevičių, kuris buvo šiek tiek vyresnis – 22 m.). Tokių studentų kelionių aprašymai buvo neišsamūs ir lakoniški, dažniausiai skirti edukaciniam procesui aprašyti. Kur kas išsamesni ir dinamiškesni pasirodė esantys tie kelionių dienoraščiai, kurių autoriai (pvz., T. Bilevičius, J. L. Lopacinskis) neužsibūdavo ilgai vienoje vietoje. Teksto pobūdžio klausimu kelionių dienoraščių rašymas edukacinių kelionių metu per visą tiriamąjį laikotarpį išliko tolygus.

1.2. Vyresni keliautojai ir jų kelionės

Kilmingi asmenys, savo išsilavinimą įgiję labai anksti, vėliau laiką ir jėgas paprastai skirdavo politinės, visuomeninės ar bažnytinės karjeros vystymui – neatsitiktinai tarp tyrinėjamų kelionių užrašų nesama nė vieno, kuris būtų buvęs parašytas 22–30 metų amžiaus vyro. Vėliau jie leisdavosi į piligrimines,

¹²⁰ Z. Prószyńska, „Kanonika żmudzkiego Józefa L. Łopacińskiego expensa“, p. 380.

¹²¹ Jérôme Lalande, *Voyage d'un François en Italie: fait dans les années 1765 et 1766*, Paris, 1769 (toliau – J. Lalande, *Voyage d'un François en Italie*).

¹²² A. Kucharski, „Sarmaci u wód“, p. 21.

pažintines, diplomatinės keliones arba keliaudavo kartu su jaunais didikais kaip jų globėjai¹²³. Bent 10 disertacijoje analizuojamų keliautojų patenka į 30–40 m. amžiaus kategoriją, retas kuris keliavo būdamas vyresnis nei 50 metų – tai buvo ne tik finansinė, bet ir fizine prasme ilgos, varginančios ir sudėtingos kelionės. Dažniausiai tai nebūdavo pirmoji kelionių raštijos autorių – paprastai išsilavinusių, neretai besimokusių svetur – kelionė. Šių keliautojų tekstuose, tikėtina, esama mažiau pirmųjų įspūdžių, kadangi kai kurios vietovės jiems jau buvo matytos anksčiau.

Tarp vyresnės kartos keliautojų iš LDK vyravo diplomatinės / tarnybinės / pareigybinės kelionės ir jų aprašymai (5 kelionių aprašymai). Tokie asmenys paprastai jau būdavo palypėję karjeros laiptais, į užsienio šalis vykdavę įvairiais darbo reikalais. Vilniaus katedros kanauninkas Grigalius Svencickis (1577–1617), būdamas 35 metų amžiaus (1602–1603/4 m.) išvyko į Romą parvežti popiežiaus brevę, kuria Lenkijai ir Lietuvai buvo leidžiama švęsti Šv. Kazimiero dieną¹²⁴. Vėliau, vardindamas Šv. Kazimiero stebuklus, įvykdytus po jo mirties, G. Svencickis aprašė vieną savo kelionės epizodą, kuris papildė keliavimo proceso per Alpes istoriją. Jėzuitas Adalbertas Bohuševičius (1666–1734), 57 metų amžiaus vienos didžiausių kolegijų (Polocko) rektorius¹²⁵, 1723 m. liepos 7 d. Lietuvos provincijos XXXV kongregacijoje, vykusioje Vilniaus profesų namuose, buvo išrinktas atstovauti provincijai Romoje vykiančioje vienuolijos prokuratorių kongregacijoje¹²⁶. Į ją minėtas autorius išvyko tų pačių metų rugpjūčio 7 dieną¹²⁷. Lietuvis bernardinus Juvenalis Charkevičius (apie 1720 – 1788) 1768 m., būdamas 43 metų amžiaus, keliavo į Valensijoje vykusią savo vienuolijos generalinę kapitulą

¹²³ Tokią pačią koreliaciją, remiantis A. Kucharskio pateikta informacija, pavyko nustatyti ir tarp Baroko epochos keliautojų iš Lenkijos. A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. [445–475].

¹²⁴ Liepa Griciūtė-Šveberienė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2011, p. 27.

¹²⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków, 1996, p. 55.

¹²⁶ Provincijos prokuratorius nebuvo nuolatinė pareigybė, jis buvo renkamas prieš tai vykstančioje provincijos kongregacijoje, kurioje dalyvaudavo profesų įžadus davę jėzuitai. Provincijos kongregacijos metu būdavo sprendžiami vietiniai reikalai bei renkamas provincijos atstovas – prokuratorius, turintis vyksti į visos vienuolijos prokuratorių kongregaciją Romoje. Joje susirinkę visos vienuolijos prokuratoriai nusprendavo, ar reikia sušaukti visuotinę kongregaciją – aukščiausią vienuolijos sprendžiamąjį organą.

¹²⁷ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 2v.

kaip Lietuvos bernardinų provincijolas¹²⁸. Žinoma, kad jau 1763 m., eidamas Vilniaus konvento gardijono pareigas, jis jau buvo nukeliavęs iki Romos¹²⁹. Abu pastarieji keliautojai vyko į tarnybines / pareigybines keliones, tad jų kelionių aprašymai galėjo būti naudojami kitų vienuolijos narių tiek kaip neoficialios ataskaitos, tiek kaip potencialūs kelionių vadovai kitiems delegatams į reguliariai šaukiamus tarptautinius vienuolijos susirinkimus.

Karalaitį Vladislovą Vazą 1624–1625 m. lydėjo ir jo kelionę po Europą aprašė ne vienas palydos narys; du iš jų buvo kilę iš LDK – 37 m. amžiaus Steponas Pacas (1587–1640), ėjęs LDK didžiojo raštininko pareigas, ir 31 m. amžiaus LDK kancleris Albertas Stanislovas Radvila (1593–1656). S. Pacas 1609 m. pats buvo studijavęs Paduvoje bei Bolonijoje¹³⁰, o A. S. Radvila 1605–1612 m. keliavo po Nyderlandus, Prancūziją, Italiją¹³¹. Šie asmenys ne tik buvo keliavę po Vakarų Europą apskritai, bet ir jau buvo aplankę kai kurias konkrečias vietas. Viešėdamas Pietų Italijoje S. Pacas nurodė, kad jis ir A. S. Radvila liko Neapolyje ir nekeliavo su kitais į Pocuolį, kadangi jie ten jau buvo viešėję anksčiau¹³²; A. S. Radvilai nuostabos nebeturėjo kelti Nyderlandų ir Prancūzijos kraštai. Abiejų asmenų kelionės aprašymų tikslas buvo perduoti informaciją apie princo Vladislovo Vazos kelionę karaliui, todėl jų pasakojimai dažnai vienas kitą dubliavo, retkarčiais papildė. Tačiau šių asmenų rašymo stilius skyrėsi: A. S. Radvila fiksavo įvykius lakoniškai, o S. Pacas juos aprašė šiek tiek plačiau. Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (apie 1620 – 1677) save kildino iš Ašmenos pavieto bajorų, siekė Vilniaus kanauninko pareigų, tačiau tikruoju kapitulos nariu taip netapo¹³³. Jis pasižymėjo ne vien kaip dvasininkas (buvo Vilniaus vyskupijos kancleris): 1667–1669 m., būdamas 47 metų amžiaus, Vaišnoravičius keliavo po Vakarų

¹²⁸ Kamil Kankak, „Charkiewicz Juwenalis“, *PSB*, t. III (1937), p. 264.

¹²⁹ Bogdan Rok, „Juwenalis Charkiewicz i jego podróż po Europie“, J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*, p. 6.

¹³⁰ Władysław Czaplinski, „Stefan Pac“, *PSB*, t. XXIV (1979), p. 748–749.

¹³¹ Adam Przyboś, „Albrycht Stanisław Radziwiłł“, *PSB*, t. XXX (1987), p. 134–148.

¹³² Stefan Pac, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. Adam Przyboś, Kraków, 1977 (toliau – S. Pac, *Obraz dworów europejskich*), p. 316.

¹³³ Birutė Mikaloniėnė, „Trumpai apie autorių ir jo darbus“, Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu 1667–1669*, vertė Birutė Mikaloniėnė ir Eglė Patiejūnienė, Vilnius, 2009 (toliau – B. Mikaloniėnė, „Trumpai apie autorių ir jo darbus“), p. 10.

Europą kartu su kunigaikščiu Aleksandru Zaslavskiu-Ostrogiškiu kaip jo auklėtojas ir kelionės metu ne vien rašė dienoraštį, bet ir susirašinėjo su kunigaikščio globėju Mykolu Kazimieru Radvila¹³⁴. Ši korespondencija papildė kelionės aprašymą. Pats K. J. Vaišnoravičius jau buvo lankęsis Romoje, kur 1648 m. gavo teisės ir filosofijos daktaro laipsnį. Kelionės metu K. J. Vaišnoravičius ne tik prižiūrėjo auklėtinį ir rūpinosi jo gerove¹³⁵, tačiau ir rašė pamokslus bei pirko knygų asmeninei bibliotekai¹³⁶.

Gana daug kelionių aprašymų paliko pažintiniais bei piligriminiais tikslais keliaavę asmenys (disertacijoje yra nagrinėjami 7 tokio pobūdžio vojažų aprašymai). Apie „grynas“ piligrimines keliones kalbėti sunku, nes dažniausiai pagrindiniai piligrimystės centrai buvo aplankomi pažintinių kelionių metu.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616), vyriausias iš keturių Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnų, buvo išauklėtas protestantų tikėjime, studijavo protestantiškose vokiškose – Strasbūro ir Tiubingeno – mokyimo įstaigose¹³⁷. Vėliau perėjo į katalikybę, o eidamas 33-uosius metus bei LDK didžiojo maršalkos pareigas išvyko į piligriminę kelionę po Šventąją žemę. Tai unikalus atvejis LDK kelionių istorijoje – tiek dėl keliautojo asmenybės, tiek dėl kelionės krypties, tiek dėl paties kelionės aprašymo, kuris buvo sukonstruotas intencionaliai galvojant apie skaitytoją. Be to, tai vienas iš ankstyviausių žinomų LDK piliečių kelionių aprašymų. 1700 m. Minsko vaivada Kristupas Stanislovas Zaviša (1660–1721), Lietuvos didžiojo raštininko Andriejaus Kazimiero Zavišos (apie 1614 – 1678) sūnus, būdamas 40 metų amžiaus, išvyko į piligriminę kelionę į Romą, kurios trumpą aprašymą pateikė savo išsamiuose, kelis dešimtmečius apimančiuose atsiminimuose.

Labiau pažintinių kelionių keliautojai pirmiausia lankydavo mokslo centrus, domėjosi naujausiais mokslo pasiekimais, naujai atrastais senovės reliktais. Tiesa, šios kelionės, kaip ir kitos, kartais galėjo turėti ir kitą, papildomą motyvą. Pavyzdžiui, išpopuliarėjus karštųjų versmių kurortams, keliautojai vykdavo gerinti savo sveikatos. Dažnas karštųjų versmių gydyklų

¹³⁴ Kazimieras Jonas Vaišnoravičiaus laišakai Mykolui Kazimierui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 17738.

¹³⁵ B. Mikalonienė, „Trumpai apie autorių ir jo darbus“, p. 9.

¹³⁶ Arvydas Pacevičius, „Vilniaus universiteto bibliotekos raida 1570–1795 metais“, *Gimtas kraštas*, nr. 2, Kaunas, 2016, p. 50.

¹³⁷ Tomasz Kempa, *Mikolaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616)*, Warszawa, 2000, p. 113.

lankytojas buvo Kristupas Dorohostaiskis (1562–1615). Pagrindinis informacijos apie šias jo keliones šaltinis – korespondencija su LDK didikais. Tiesa, jis kaip ir daugelis vyresnio amžiaus keliautojų, jau buvo keliavęs po Europą jaunystės metais: studijavo Strasbūre ir Freiburge; susidomėjęs žirgais, Neapolyje studijavo hipologiją ir parašė gerai žinomą knygą apie žirgus¹³⁸. Mykolas Butleris (1715–1782), būdamas 64 metų amžiaus, su savo žmona ir palyda išvyko į kelionę po Italiją ir Vokietiją (1779–1780)¹³⁹. Jos metu jis nepraleido progos mėnesį praleisti prie Paduvos esančiame *Abano Terme* kurorte, kuriame, tikėtina, gydėsi nuo podagros. Įdomu tai, kad tikrai senyvo amžiaus M. Butleris, kamuojamas amžiaus ir ligos, pakankamai aktyviai leido laiką. Nors pats kelionės maršrutas buvo labai spalvingas, o pati kelionė intensyvi, kelionės dienoraštyje maža itin ryškių vietovių aprašymų ar kelionės išpūdžių fiksavimo. Anot A. Pacevičiaus, kelionės dienoraštį rašė asmuo, kuris greičiausiai buvo įpareigotas fiksuoti įvairius kelionės aspektus; deja, nėra žinoma, kas buvo kelionės aprašymo autorius bei žmogus, perrašęs kelionės dienoraštį į tvarkingą foliantą¹⁴⁰.

Kitas keliautojas, aprašęs net dvi savo keliones, yra jėzuitas Pranciškus Ksaveras Bohušas (1746–1820), gimęs Vilniaus kalavijinininko Juozapo Antano Bohušo ir Viktorijos Švientožeckos šeimoje. Po savo vienuolijos panaikinimo jis leidosi į dvi keliones: 1777–1778 m., būdamas 31 metų amžiaus, kartu su savo globėju LDK išdininku Antanu Tyzenhauzu (1733–1785) keliavo po Vakarų Europą¹⁴¹, tačiau savo kelionės aprašymu siekė ne aprašyti globėjo kelionę, o, kaip teigia pats autorius, išsaugoti atmintyje tuos dalykus, kurie jam atrodė verti atsiminti¹⁴². Praėjus keleriems metams, sulaukęs 35 metų amžiaus, 1781–1782 m. Bohušas leidosi į kelionę po Italijos žemes. Apie šios kelionės tikslus autorius visiškai neužsimena. Tuo metu Bohušas jau buvo Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas koadjutorius (nuo 1781 m.)¹⁴³, tačiau kelionės dienoraščio turinys leidžia daryti prielaidą, jog į šią kelionę autorius leidosi vedamas smalsumo, o ne tarnybinių

¹³⁸ Kazimierz Lepszy, „Dorohostajski Krzysztof Mikołaj“, *PSB*, t. V (1939–1946), p. 331–333.

¹³⁹ Arvydas Pacevičius, „Pratarmė“, *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 9.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 8.

¹⁴¹ Filip Wolański, „Wstęp“, F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, Kraków–Wrocław, 2014, p. X.

¹⁴² F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 5.

¹⁴³ F. Wolański, „Wstęp“, F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. VIII.

įsipareigojimų. Dar vienas buvęs jėzuitas, 37-erių metų amžiaus Kazimieras Kognovickis (1752–1825), žinomas kaip Sapiegų giminės istorijos tyrinėtojas, 1783 m. išleido kelionių vadovą *Droga Rzymska*¹⁴⁴, kurį parengė 1782 m. įvykusios savo kelionės pagrindu¹⁴⁵. Yra žinoma, jog jis keliavo ne vienas, tačiau jo palydovų tapatybė nėra nustatyta¹⁴⁶. Iš kelionės vadovo dedikacijos kitam buvusiam jėzuitui Adomui Naruševičiui (1733–1796) galima daryti prielaidą, kad pastarasis parėmė bent jau knygos leidybą, tačiau galbūt galėjo finansuoti ir pačią kelionę. Anot paties K. Kognovickio, kelionės tikslas buvo ne tik aplankyti Italiją, tačiau ir ją aprašyti, idant ir kiti galėtų sužinoti apie šią šalį¹⁴⁷. Ar jėzuitiškas išsilavinimas galėjo turėti įtakos šių asmenų paliktiems kelionių dienoraščiams? Palyginus (buvusių) jėzuitų kelionių dienoraščius su kitais, pastebėtinas gana santūrus rašymo stilius; bernardinus J. Charkevičius (kaip ir lenkų pranciškonas R. Zavadzki) labiau išreiškia savo emocijas, ypač maisto ir gėrimų klausimu¹⁴⁸. Palyginus bendrą kelionių aprašymų rašymo stilistiką, galima daryti prielaidą, jog priklausomybė skirtingoms vienuolijoms galėjo paveikti jų narių kelionės įspūdžių raišką, tačiau turimų tekstų pernelyg maža, kad būtų galima šią prielaidą svariau pagrįsti.

Aptariamuoju laikotarpiu keliaujančios bei rašančios kelionės dienoraščius moterys buvo retenybė, tačiau XVIII a. 2 p. vis daugiau moterų ne tik keliavo, bet ir rašė apie savo patirtis kelionėse¹⁴⁹. LDK kontekste galima kalbėti apie dvi keliautojas, palikusias išskirtinės apimties ir turinio kelionių aprašymus. Tai buvo ženklus pokytis LDK kelionių raštijos istorijoje. Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (1748–1832), Teklės Zenavičiūtės ir Juozapo

¹⁴⁴ K. Kognowicki, *Droga Rzymska*.

¹⁴⁵ Małgorzata Wrześniak, „Kazimierz Kognowicki o sztuce – „Droga Rzymska z nawrotem do swoiey oyczyzny nie bez gościńca nazad powróconego“, *Saeculum Christianum*, t. 17/1, Warszawa, 2010 (toliau – M. Wrześniak, „Kazimierz Kognowicki o sztuce“), p. 174.

¹⁴⁶ Ten pat, p. 176.

¹⁴⁷ K. Kognowicki, *Droga Rzymska*, p. [2] („żeby powrócić do kraju y gościńcem tym osobliwym im z dalszych kraiów mniej spodziewanym, tym przyiemnieyszym im bardziej służącym ku przysłudze własney Rzeczypospolitey, niemniey rozumney iako i szlachetney“).

¹⁴⁸ R. Zavadzki neretai komentavo ir kritikavo alkoholinius gėrimus ir jų kainas. Mikulove rašė, jog alus toks pats brangus kaip vynas, o Udinės regione teigė, jog vynas yra apgailėtinas (R. Zavadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*, p. 87, 101).

¹⁴⁹ Courtney M. Benjamin, *Traveling Women as Spectacle: Vision, Performance, and Female Subjectivity in the Early Modern Hispanic World*, dissertation, University of Iowa, 2016, p. 10.

Sosnovskio (Lietuvos didžiojo raštininko, Polocko vaivados) dukra¹⁵⁰, ir Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818), Pranciškos Uršulės Višnioveckytės ir LDK didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos „Žuvelės“ dukra¹⁵¹, buvo kilusios iš turtingų ir kilmingų šeimų.

Turint omenyje, kad vyresni keliautojai vyrai, palikę kelionių aprašymus, anksčiau buvo lankę Vakarų Europos kraštus studijuodami, galima daryti prielaidą, kad panašaus amžiaus, tačiau veikiausiai tėvynėje išsilavinimą įgijusioms moterims šios kelionės už ATR ribų buvo pirmos. T. K. Radvilaitė-Moravska, būdama 35 metų amžiaus, 1773 m. iškeliavo susitikti su užsienyje gyvenančiais broliais¹⁵² – Motiejumi ir Karoliu Stanislovu Radvilomis, tačiau jos pačios deklaruotas kelionės aprašymo tikslas buvo bendresnio pobūdžio ir kilnesnis – siekis edukuoti jaunesniąją kartą, jai parodant mokslo ir žinojimo reikšmę (LDK kelionių raštijos tikslai plačiau nagrinėjami sk. 2.2.1. „Teksto konstravimo tikslas ir turinio originalumas“). Kelionėje autorė susitiko ir su kitais lietuvių bei lenkų kilmingaisiais, kurie tuo metu gyveno ar lankėsi tuose pačiuose kraštuose, bei domėjosi jų gyvenimu užsienyje¹⁵³. Į kelionę ji leidosi ne viena – kartu keliavo ir brolienė Marijona Moravska¹⁵⁴. 1774 m. keliautojos pasiekė Prancūziją, Paryžiuje susitiko su Radvilaitės-Moravskos broliu, su kuriuo drauge vėliau nuvyko į Veneciją¹⁵⁵, o po to Italijoje dar nukeliavo iki Neapolio.

Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė į kelionę po Italiją išvyko 1785 metais, būdama 37 metų amžiaus. Jos kelionė buvo iš esmės pažintinė, kelionės dienoraščio autorė keliaudama siekė pamatyti kuo daugiau vietų ir patirti kuo daugiau naujų įspūdžių – Forli miestelyje vietos žmonėms paklausus, ką keliauninkai čia veikiantys, Pliaterienė atsakė: „nesame iš Italijos, kurios atvykome pamatyti“¹⁵⁶. Ši kelionės aprašymo autorė pasižymėjo išskirtiniais rašymo gebėjimais. K. Sosnovskytės-Pliaterienės tėvai rūpinosi jos išsilavinimu, ši buvo mokiusis tikybos, kalbų, geografijos, matematikos, piešimo, muzikos ir šokių¹⁵⁷. Kaip ir daugelis XVIII a. žmonių, K.

¹⁵⁰ M. E. Kowalczyk, „Polki w Wenecji“, p. 321.

¹⁵¹ Ten pat, p. 320.

¹⁵² T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 31.

¹⁵³ Ten pat, p. 143–144.

¹⁵⁴ M. E. Kowalczyk, „Polki w Wenecji“, p. 321.

¹⁵⁵ B. Rok, „Wstęp“, p. 12.

¹⁵⁶ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 118.

¹⁵⁷ M. E. Kowalczyk, „Wstęp“, p. 9.

Sosnovskytė-Pliaterienė ne tik mokėjo prancūzų kalbą¹⁵⁸, bet ir publikavo prancūziškų veikalų vertimus į lenkų kalbą¹⁵⁹. Puikiai įvaldžiusi kalbos instrumentarijų keliautoja paliko išsamų ir jausmingą savo kelionės dienoraštį.

Apibendrinant galima teigti, kad vyresni nei 22 m. amžiaus keliautojai iš LDK pasižymėjo didesne kelionių tipų įvairove, apėmusia tarnybines, pareigybines, pažintines bei piligrimines keliones. Disertacijoje aptariamams keliautojams vyrams tai dažniausiai nebuvo pirmoji kelionė į Vakarų Europą, kadangi beveik visi jaunystėje buvo įgiję išsilavinimą užsienyje. Ši tendencija netaikytina keliautojoms moterims, T. K. Radvilaitei-Moravskai ir K. Sosnovskytei-Pliaterienei, kurios išsilavinimą gavo greičiausiai namų aplinkoje. Palyginus su jaunesnio amžiaus asmenų kelionių aprašymų tikslais, vyresnių ir brandesnių autorių kelionių dienoraščiai galėjo turėti papildomą ar platesnės paskirties tikslą – ne tik aprašyti kelionę privačiam atminimui, bet ir duoti ataskaitą, aprašyti tarnybinę kelionę, palikti kelionės aprašymą (ar netgi parengti kelionių vadovą) ateities skaitytojams. Tarp tiriamų LDK kelionių aprašymų ryškiai dominuoja vyrų sukurti tekstai (18 iš 20), o pasauliečių ir dvasininkų / vienuolių paliktų tekstų proporcija yra apylygė (8 ir 12).

¹⁵⁸ M. E. Kowalczyk, „Wstęp“, p. 11.

¹⁵⁹ *Sokrates wieśniak albo opisanie życia gospodarskiego y cnotliwego filozofa rolę bawiącego się. Przez JJ. WW. Jmć Panny Katarzynę y Ludwikę Sosnowskie pisarzówny polne W. X. Litewskiego z francuskiego na polskie przetłumaczony ukazał się*, Warszawa, 1770.

2. KELIONIŲ RAŠTIJA KAIP ISTORIJOS ŠALTINIS

Laikui bėgant kito ne vien keliautojų regimas pasaulis ir kelionių metu lankomi objektai, bet ir pats pasaulio suvokimas, jį išreiškiantys tekstai (jų žanrai ir kalbos) bei jų autoriai. Neilgos LDK kelionių istorijos perspektyvoje galima išskirti dviejų pagrindinių – Baroko ir Apšvietos – epochų keliautojus ir jų kelionių raštiją.

2.1. Kelionių raštija ir kultūrinės epochos

Vienareikšmiškai teigti, kas galėjo daryti įtaką kalbos, teksto pobūdžio ar juolab žanro pasirinkimui kelionių raštijoje konkrečios epochos metu, yra neįmanoma, kadangi įvairių veiksmų galėjo būti ne vienas – epochos vertybės ir mentalitetas, rašytojo socialinis sluoksnis, aprašymo tikslas. Dera pabrėžti, kad kalbant apie LDK kelionių raštijos pobūdį išvadas galima daryti tik remiantis fragmentiškai išlikusiais liudijimais, tad jos tik atsargiai laikytinos bendromis epochos kultūros bei raštijos tendencijomis.

Analizuojamoje LDK kelionių raštijoje Renesanso (J. Radvilos ir M. K. Radvilos Našlaitėlio kelionių aprašymai) ir Baroko epochų metu dominuoja jaunų didikų globėjų kelionės dienoraščiai bei korespondencija. Dažniausiai informacija buvo perduodama laiškais, tačiau korespondencija (paprastai – jaunų didikų kelionės metu jų auklėtojų-globėjų laišškai ugdytinių tėvams arba globėjams, siekiant informuoti juos apie kelionės eigą, sveikatos būklę, finansinę padėtį bei edukacijos procesą) bendresne kelionių istorijos prasme yra mažai informatyvūs. Gardino pakamario ir žemės teisėjo Grigaliaus Masalskio (min. 1569 – po 1574) sūnus Lukas Felicijonas Masalskis, buvo daugelio Nesvyžiaus Radvilų globėjas jų edukacinių kelionių metu¹⁶⁰. XVII a. pr. jis į Bavariją lydėjo vyriausią Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio sūnų Joną Jurgį Radvilą (1588–1625), kurios metu laiškais (jų išliko 17) informavo M. K. Radvilą Našlaitėlį apie jo sūnaus kelionę bei studijas¹⁶¹. K. J. Vaišnoravičiaus, palikusio ir asmeninį kelionės dienoraštį, ir atskaitas savo auklėtinio globėjui korespondencijoje (30 laiškų), atvejis labai aiškiai demonstruoja šių žanrų prigimties ir teikiamų žinių skirtingumą. Vaišnoravičiaus kelionės dienoraštyje apstu mažų ir emocionalių detalių, o

¹⁶⁰ Henryk Lulewicz, *Radziwiłł Jan Jerzy*, PSB, t. XXX (1994), p. 197.

¹⁶¹ Luko Felicijono Masalskio laišakai M. K. Radvilai Našlaitėliui, AGAD, AR, dz. V, nr. 10062, l. 82.

korrespondencijoje vyrauja tikraja žodžio prasme ataskaitinė informacija, susijusi su ugdytinio reikalais. Pavyzdžiui, 1668 m. vasario 25 d. laišką autorius pradėjo pranešdamas, jog tik dabar gavo sausio mėnesį pono Kornickio siųstus laiškus, kad Paryžiuje užrašė kunigaikštį mokytis kalbos, jog matė labai gražių apdarų (ir nurodė jų kainas)¹⁶². To paties laikotarpio įrašuose kelionės dienoraštyje trumpai paminėti esminiai tų dienų įvykiai, tačiau jie asmeniškiesni, labiau susiję su paties K. J. Vaišnoravičiaus reikalais: „Šv. Mišių klausiau pas augustinus“; „Pašte išsiunčiau laiškus JM Kunigaikščiui ir ponui Jansonui“; „Šv. Mišių klausiau Šv. Andriejaus bažnyčioje“¹⁶³. Vaišnoravičiaus korespondencijoje dažnai rašyta finansinių reikalų bei itinerarijus derinimo reikalu. Antai viename iš laiškų pateikta kelionės iš Paryžiaus į Romą finansinė ataskaita: „Iš Paryžiaus į Romą [kelionė kainavo] 1300 auksinų. [...] Vėliau bus pasiekiamas Neapolis [...]. Iki Romos buvo važiuojama per Boloniją, Florenciją, Luką, Pizą, Livorną“¹⁶⁴. Tokio pobūdžio informacijos beveik nėra kelionės aprašyme, kuriame daugiau susitelkiama į miestų aprašymus ir dienos įvykius. Tiesa, esti ir pasikartojančių detalių – tiek kelionės dienoraštyje, tiek korespondencijoje Vaišnoravičius užsimena apie prastą savijautą¹⁶⁵. Kitų globėjų laiškuose taip pat dominuoja jaunuolio edukaciniai reikalai – itinerarijus derinimas, piniginiai klausimai. Danielius Chojnovskis, susirašinėjęs su Kristupu II Radvila jo sūnaus Jonušo Radvilos kelionės reikalais (18 laiškų)¹⁶⁶, viename iš laiškų akcentavo, kad Jonušas Radvila taip, kaip mokėsi vokiečių kalbos, būdamas Strasbūre mokosi prancūzų – ir jau gerai mokąs, susikalbąs su prancūzais¹⁶⁷. Panašią informaciją Chojnovskis pakartojo ir kituose laiškuose,

¹⁶² K. J. Vaišnoravičiaus laišakai Mykolui Kazimierui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 17738, l. 15–18.

¹⁶³ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 151.

¹⁶⁴ K. J. Vaišnoravičiaus laišakai Mykolui Kazimierui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 17738, l. 97. Beveik kiekviename laiške nevengiama finansinių klausimų, pavyzdžiui, prie laiško pridedamas pagrindinių išlaidų sąrašas, žr. ten pat, l. 92–93.

¹⁶⁵ K. J. Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu* p. 176; K. J. Vaišnoravičiaus laišakai Mykolui Kazimierui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 17738, l. 67.

¹⁶⁶ Danieliaus Chojnovskio laišakai Kristupui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 2105.

¹⁶⁷ Ten pat, l. 13 („JEM pan Janusz iako w Niemieckim tak we Francuskim ięzyku pilno się czwiezy, ale we francuskim do ktorego więtrzą chęczmą niż do Niemieckiego więtrzy, y insz su dobrze z Francuzami mowi“).

rašytuose po keleto savaičių¹⁶⁸. Ir patys studijuoti išvykę didikai rašydavo laiškus savo tėvams bei globėjams, tačiau jų išlikę mažiau ir juose buvo daugiausia aptariami edukacijos reikalai, tik probėgšmais užsimenant apie kraštą, kuriame gyvenama ar po kurį keliaujama. Korespondencijoje bene detaliausiai savo keliones yra apibūdinęs K. Dorohostaiskis, lankęsis įvairiuose Europos karštųjų versmių kurortuose: įvairiems didikams rašytuose laiškuose jis pasakojo, kaip sekasi gydymas jam ir jo žmonai¹⁶⁹.

Išlikusių LDK piliečių kelionių dienoraščių nėra daug, tačiau iš nagrinėjamų pavyzdžių matyti tiek pačių keliautojų, tiek ir kelionių užrašų kaita, sietina su epochos pokyčiais. Renesanso epochos keliautojo J. Radvilos kelionės dienoraštis (1575) glaustas, trumpas ir tikslingas; jo brolio M. K. Radvilos Našlaitėlio kelionės aprašyme gausu detalių, tačiau kelionės Europoje dalis aprašyta itin lakoniškai – visai kaip J. Radvilos kelionės dienoraštyje (autorius siekė pirmiausia pasidalyti keliavimo už Europos ribų patirtimi). Išraiškiausiai Baroko epochos kelionės dienoraščiai – K. J. Vaišnoravičiaus ir T. Bilevičiaus kelionių aprašymai – gerai atspindi svarbiausius Baroko raštijos skirtumus, lyginant su Renesanso epocha. Anot E. Ulčinitės, nuo XVII a. pirmojo dešimtmečio racionalumą, minties tikslumą literatūroje ėmė keisti ekspresyvumas, emocionalumas bei hiperbolizacija¹⁷⁰. Šios Baroko raštijos savybės itin gerai atsiskleidžia minėtų asmenų kelionės dienoraščiuose pateiktuose sakralinių vietų ir objektų bei įdomybių kambarių aprašymuose. Jezuito A. Bohuševičiaus kelionės (1723–1724) aprašyme jau jaučiamas artėjimas prie Apšvietos „estetikos“ – objektų ar įvykių hiperbolizavimas vis dar išlieka, tačiau jį vis labiau atsveria racionalumas ir pasakojimo sklandumas.

Apšvietos epochai bei jos literatūrai buvo būdingas mokslo ir švietimo išaukštinimas¹⁷¹; šiuo laikotarpiu visoje Europoje suaktyvėjo įvairių švietėjiškų periodinių leidinių, skirtų plačiajai visuomenei, kaip antai, kalendorių, teikiančių žinių geografijos, astronomijos temomis,

¹⁶⁸ Danieliaus Chojnovskio laišakai Kristupui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 2105, l. 17, 21.

¹⁶⁹ Kristupo Dorohostaiskio laišakai Kristupui Radvilai Perkūnui, AGAD, AR, dz. V, nr. 3213.

¹⁷⁰ E. Ulčinitė, *Lietuvos Baroko literatūra*, p. 7.

¹⁷¹ A. Jovaišas, E. Ulčinitė, *Lietuvių literatūros istorija*, p. 394.

spausdinimas¹⁷². Šviečiamojo pobūdžio tendencijos pastebimos ir asmeninio pobūdžio šaltiniuose. Pavyzdžiui, *silva rerum* knygoje pradėjo rasti daug geografinio pobūdžio užrašų, kuriuose dėmesys telkiamas į Vakarų Europos kraštus¹⁷³. Bendras kultūrinis ir mokslinis „klimatas“ suponavo, jog tai yra svarbios žinoti ir išmanyti temos. Tolydžio gausėjanti įvairaus pobūdžio informacija keliaujantiems tapo lengviau pasiekama ir patikrinama / palyginama skirtinguose šaltiniuose. Vis dėlto svarbiausia tai, kad nagrinėjamuose Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose pastebimas šiek tiek kritiškesnis regimos realybės vertinimas, kuris iš dalies gali būti siejamas su įgytų žinių naujumu bei tikslumu. Galima daryti prielaidą, kad keliautojų iš LDK smalsumą papildė kritiškumas bei moksliskumas (atsižvelgiant į epochos teikiamą mokslo žinių srautą).

Disertacijoje reikšmingą vietą užima gana plačiai nagrinėjama Apšvietos epochos kelionių raštija. Viena iš ryškiausių šios epochos naujovių – moterų (K. Sosnovskytės-Pliaterienės ir T. K. Radvilaitės-Moravskos) rašyti kelionių dienoraščiai bei atsiminimai¹⁷⁴, atspindintys to meto tendencijas lankomų objektų pasirinkimo ir jų aprašymo pobūdžio prasme (ypač Italijos atveju). P. K. Bohušo kelionių po Europą dienoraščiuose taip pat ryškūs Apšvietos epochos bruožai, ypač autoriui stengiantis įdomius objektus vertinti kritiškiau už ankstesnius keliautojus.

Kalbant apie LDK piliečių sukurtus kelionių aprašymų tekstus, reikšmingas vartojamos kalbos pasirinkimo klausimas. Jį galėjo lemti trys veiksniai, apčiuopiami disertacijoje nagrinėjamuose šaltiniuose: 1) istorinė epocha, 2) teksto adresatas, 3) autoriaus kalbiniai įgūdžiai. Pirmiausia svarbios įtakos turėjo istorinė epocha. XVI a. pab. – XVIII a. 1 p. kelionių raštijos šaltiniuose dominuoja lenkų kalba, tačiau, lyginant su Apšvietos epochos tekstais, galima drąsiai tvirtinti, jog plačiai vartota ir lotynų kalba.

¹⁷² Jurgita Žašinaitė-Gedminienė, „XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės universalieji laikmačiai: Vilniaus ir Gardino kalendoriai“, *Literatūra*, 2010, nr. 52 (1), p. 7.

¹⁷³ Sapiegoms priklausiusioje *silva rerum* knygoje, užrašytoje po 1759 m., pateiktas geografinių užrašų kompendiumas, aprašantis konkrečius regionus, remiantis XVI a. autoriais – Martynu Kromeriu ir Martynu Bielskiu, žr. LMAVB RS, f. 17–41, p. 1–705. Kitas XVIII a. *silva rerum* autorius aprašė skirtingas Europos valstybes, pradėdamas nuo jų geografinės padėties, išvardydamas jose gyvenančias tautas bei pagrindinius istorijos faktus (pvz., kad Britanijoje egzistuoja parlamentas, kuris buvo įvestas Vilhelmo Oraniečio laikais), žr. VUB RS, f. 3 – 1365, l. 27v–28.

¹⁷⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż Włoch*; T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*.

Tiesa, ja labiau buvo skaitoma nei rašoma – tai atsispindi tiek kelionių aprašymuose, tiek kelionių dienoraščiuose, tiek ir ATR teritorijoje leistuose kelionių vadovuose¹⁷⁵. K. J. Vaišnoravičiaus bei T. Bilevičiaus kelionių aprašymai ryškiausiai liudija sinkretišką lenkų ir lotynų kalbų vartoseną. Šių autorių tekstuose gausu makaroninės kalbos: lenkiškas tekstas gausiai „inkrustuotas“ lotyniškais frazėmis ir žodžiais, organiškai įaugusiais į kitakalbį tekstą. J. Radvila, tuo metu jau katalikų dvasininkas, XVI a. pabaigoje savo kelionės dienoraštį užrašė lotynų kalba. M. K. Radvilos Našlaitėlio aprašymas pirmiausiai buvo išleistas lotyniškai, tačiau jam dar esant gyvam pasirodė ir lenkiška aprašymo versija (originalaus rankraščio kalba nežinoma, tačiau tyrinėtojai sutaria, kad greičiausiai būta lenkų kalba parašyto teksto, vėliau išversto į lotynų kalbą¹⁷⁶). S. Pacas bei A. S. Radvila kelionės su Vladislavu Vaza dienoraščius rašė lenkiškai. Dvasininkai Apšvietos epochoje taip pat jau linko tiek tarnybinių, tiek ir pažintinių kelionių dienoraščius rašyti šnekamąja – lenkų – kalba. Tiek bernardinai J. Charkevičius, tiek buvę jėzuitai P. K. Bohušas bei K. Kognovickis savo kelionių dienoraščius rašė lenkiškai.

Dar vienas veiksnys, galėjęs nulemti kalbos vartojimą, kelionių raštijoje buvo jos adresatas. Kaip taisyklė, jaunų didikų auklėtojai (L. F. Masalskis, K. J. Vaišnoravičius, D. Chojnovskis bei kiti¹⁷⁷) su auklėtinių tėvais korespondavo lenkiškai, o ir patys jaunuoliai dažniausiai privačioje korespondencijoje vartojo šią kalbą. Įdomus Jono Jurgio Radvilos atvejis: pastarojo laiškas tėvui M. K. Radvilai Našlaitėliui buvo rašyti lotyniškai¹⁷⁸, o Jonui Albertui Radvilai – lenkiškai¹⁷⁹. Šiuo atveju užsienyje lavinęs jaunuolis tėvui rašė lotyniškai, matyt, norėdamas pademonstruoti įgytus įgūdžius, mat tėvai retkarčiais nurodydavo iškeliaujantiems sūnams studijų metu lavinti ir tobulinti lotynų kalbą. Dvikalbystę pademonstravo ir J. Hilzenas – studijų Vienoje laikotarpiu jis rašė lotyniškai, o sėslaus vizito

¹⁷⁵ Į kalbos vartojimą nei A. Kucharskis, nei M. Wrześniak, tyrinėję išskirtinai Baroko epochos lenkų keliautojų kelionių dienoraščius, specialaus dėmesio neatkreipė. Labai aiškiai matoma, jog šiuo laikotarpiu reikšminga dalis kelionių aprašymų ir korespondencijos buvo parašyta lotynų kalba.

¹⁷⁶ Jūratė Kiaupienė, „Įvadas“, p. 13.

¹⁷⁷ Aleksandro Pšipkovskio laiškas Kristupui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, nr. 12597; Saliarono Risinskio laiškas Radvilai Perkūnui, AGAD, AR, dz. V, nr. 13601; Samuelio Filipovskio laiškas Radvilai Perkūnui, AGAD, AR, dz. V, nr. 3748.

¹⁷⁸ Jono Jurgio Radvilos laiškas tėvui, AGAD, AR ap. IV, nr. 172a, l. 1–15, 19–23.

¹⁷⁹ Ten pat, l. 16–18.

Paryžiuje metu – lenkiškai. Žinoma, griežta perskyra šiuo klausimu nėra galimi, mat galėjo susipinti net keletas veiksnių – A. Bohuševičius netgi nurodė, jog savo kelionės dienoraštį skiria tam, kad ateities kartos galėtų skaityti ir susipažinti¹⁸⁰, todėl rinkosi lotynų kalbą, o ir jis pats, kaip išsilavinęs dvasininkas, šią kalbą gerai mokėjo. J. Charkevičiaus atveju sunku pasakyti, ar jam pačiam, ar jo numanomai skaitančiai auditorijai lenkų k. buvo patogesnė. Kelionės dienoraštis užrašytas lenkiškai, išskyrus, susirinkimo metu gauta statistika (vienuolijos narių skaičius skirtingose provincijose) – ji pateikta lotyniškai¹⁸¹. Kito keliautojo I. Lopacinskio kelionės dienoraštis užrašytas lenkiškai¹⁸², galbūt tikintis jį vėliau publikuoti, tad lenkų kalbos pasirinkimas buvo praktiškesnis.

Vietiniai kelionių vadovai, pradėję rasti dar XVI a. 2 p., buvo leidžiami ATR *lingua franca* – lenkų kalba¹⁸³. Tokia praktika išliko ir vėliau (plg. Lietuvos jėzuito K. A. Holovkos 1752 m. išleistą trumpą Italijos aprašymą ir K. Kognovickio kelionių vadovą po Italiją¹⁸⁴), tačiau tikėtina, jog keliautojai naudojosi ir tarptautiniais kelionių vadovais, išleistais Vakarų Europoje, kurie dažniausiai buvo lotyniški arba itališki¹⁸⁵ (vis dėlto tai tik prielaida, kadangi kelionių dienoraščių autoriai dažniausiai nemini, kokia literatūra naudojosi). XVIII a. 2 p. buvo plačiau skaitoma prancūzų bei italų kalbomis, tad kelionių raštijos autoriai mini savo kelionių metu pirkę arba skaitę knygas šiomis kalbomis¹⁸⁶.

Trečias (galbūt svarbiausias) vartojamos kalbos (lenkų ar lotynų) pasirinkimo veiksnys buvo keliautojo turimi kalbiniai įgūdžiai. Galimai dėl to dvasininkai / vienuoliai santykinai dažniau vartojo lotynų kalbą nei pasauliečiai keliautojai. Kalbos klausimu išskirtinis K. Sosnovskytės-

¹⁸⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 1v („Multis equidem ex nostra Provincia contigit Romanae Urbis Orbisque exteri lustrare magnificentiam, pauci tamen fuerunt, qui ea, quae fidelibus eorum spectarunt oculis, ad Posterorum informationem consignarent paginis, et futuri temporis prospicerent utilitati“).

¹⁸¹ J. Charkewicz, *djyariusz podróży Hiszpanskiej z Wilna do miasta Walencyi*, p. 128–131.

¹⁸² A. Kucharski, „Sarmaci u wód“, p. 21.

¹⁸³ *Delicje ziemi włoskiej*; A. Wargoeki, *O Rzymie Poganskim Y Chrzescianskim*.

¹⁸⁴ Kazimierz Alojzy Holowka, *Mały portrecik ziemi włoskiej*, Warszawa, 1752; K. Kognowicki, *Droga Rzymska*.

¹⁸⁵ Małgorzata Wrześniak, „Włochy w relacjach polskich podróżników z XVI i XVII wieku“, *Saeculum Christianum*, nr. 12/1, 2005, p. 165.

¹⁸⁶ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 67.

Pliaterienės atvejis – ji savo kelionės dienoraštį parašė tuo metu ATR vis labiau populiarėjusia prancūzų kalba¹⁸⁷.

Kelionių raštijos žanrų įvairovę ir vartojamos kalbos pasirinkimą galėjo lemti keletas veiksnių. Nors išlikusių šaltinių nėra gausu, neatsitiktiniu dalyku reikėtų laikyti nagrinėjamuose tekstuose pastebėtus istorinės epochos atšvaitus. XVII a. vid. – 2 p. kelionių dienoraščiai bene labiausiai atitinka Baroko epochos raštijai būdingus bruožus – emocionalumą, pasakojimo intensyvumą bei hiperbolizaciją, o baroko epochos pabaigos (XVIII a. 1 p.) tekstuose išvelgtinas tam tikras nuosaikumas bei kritiškumas. Vartojamos kalbos pasirinkimo požiūriu išskirtini trys svarbiausi veiksniai: epochos „klimatas“, numanomas teksto skaitytojas bei autoriaus kalbiniai įgūdžiai. XVI a. pab. – XVIII a. 1 p. dažniau nei Apšvietos epochoje pasitaiko lotyniškų tekstų, tačiau per visą tyrinėtą laikotarpį LDK kelionių raštijoje dominavo lenkų kalba – bent iš dalies tai turėjo lemti potencialus tekstų adresatas – šią kalbą (ilgainiui vis labiau) vartojusi LDK bajorija ir miestietija. Santykinai dažnesnį lotynų kalbos vartojimą išsilavinusių dvasininkų ir vienuolių tekstuose galėjo lemti geresni šios kategorijos autorių kalbiniai įgūdžiai; prancūzų kalba parašytas K. Sosnovskytės-Pliaterienės kelionės aprašymas – vienintelis, tačiau simptomiškas Apšvietos epochai.

2.2. Kelionių aprašymo originalumo problema

Pastaruoju metu vis dažniau Europos mokslininkai atsigręžia į raštijos egodokumentškumą ir tyrinėja šaltinius iš egodokumentikos perspektyvos¹⁸⁸, leidžiančios atskleisti papildomą aspektą kelionių raštijos tyrinėjimuose, labiau atsigręžiant į patį autorių ir jo raišką tekste ir per tekstą. Egodokumentikos kategorija suteikia galimybę įvertinti šaltinio autentiškumą, savitumą bei kitoniškumą nuo kitų panašaus ar to paties žanro šaltinių, žvelgiant per autoriaus individualumo prizmę. Lietuvoje ir Lenkijoje

¹⁸⁷ M. E. Kowalczyk, „Wstęp“, p. 10.

¹⁸⁸ Rudolf Dekker, *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History*, p. 22; internetinė prieiga: <http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>. XX a. viduryje Jacques'as Presseris olandų istoriografijoje įvedė naują „egodokumentų“ terminą, apibūdinantį specifinę šaltinių grupę. Jis pastebėjo, jog šaltinio žanro pavadinimas nebūtinai parodo tai, kas iš tiesų yra rašoma: dienoraščiai, atsiminimai, laiški ar netgi autobiografijos ne visada atspindi asmeninį santykį su aprašomais įvykiais, retkarčiais veikia primena „šaltai informatyvias“ kronikas ar panašaus pobūdžio šaltinius. Susidūrus su šia žanro problema, olandų tyrėjui kilo mintis išskirti dokumentus, kuriuose jaučiama autoriaus saviraiška, į atskirą kategoriją.

šis terminas (lenk. *egodokument* bei sinonimiškai vartojama *literatura pierwszoosobowa*), kaip šaltinių kategorija, pradėta taikyti palyginti neseniai¹⁸⁹.

Pats „egodokumento“ pavadinimas suponuoja, jog dokumentas turi būti parašytas pirmuoju asmeniu arba dokumente bent jau turi atsispindėti autoriaus stiliaus savitumas, kuris jį išskiria iš kitų autorių, kitų to paties žanro šaltinių – tai ypač aktualu tyrinėjant kelionių raštiją. XVI–XVIII a. kelionių raštija (tiek Vakarų Europoje, tiek ir LDK) gali būti nuvertinama dėl ne itin originalaus turinio, kadangi šiuose tekstuose dažnai atkartojama ir perrašoma informacija iš kitų šaltinių. Vis dėlto būtent šis mimetiškumas kitados turėjo padėti perteikti objektyvią informaciją ir tuo pačiu suteikti keliautojui (kelionės aprašymo autoriui) įrankius, įgalinančius tinkamai emociškai įvertinti ir priimti lankomą objektą ar kultūros reiškinį¹⁹⁰ (*mimesis*, arba mimetiškumas, aptariamuose moksliniuose straipsniuose yra suvokiamas labiau kaip reprezentacija nei imitacija¹⁹¹).

Kelionės aprašymų autoriai, pasitelkdami turimas žinias (ankstyvųjų istorikų darbus, kitų keliautojų tekstus, kelionių vadovus) ir jas sujungdami su asmeninio patyrimo išpūdžiais, pateikdavo lankomų kraštų vaizdą iš savo asmeninės perspektyvos. Žinoma, šiuolaikiniam mokslininkui tenka išlukštenti kelionių aprašymų sluoksnius. Ankstyvųjų Naujųjų laikų tyrinėtojas Joan-Pau Rubiés teigia, kad XVI a. humanistai pradėjo rašyti teorinius traktatus su patarimais, kaip keliautojui vertėtų lankyti svetimas žemes, o vėliau, įsitvirtinus kelionių raštijos žanrams, radosi ir patarimų, kaip derėtų aprašinėti svečias šalis¹⁹². Anot autoriaus, tai buvo daugiau negu vertų aprašyti temų sąrašai – veikiau keliavimo filosofija, apimanti ir etinius idealus, kuriais turėtų vadovautis keliautojas¹⁹³. Todėl skaitant kelionių dienoraščius, gali apimti nusivylimas, suvokus, jog skirtingi tekstai iš esmės parašyti labai panašiu principu, o pats kelionės aprašymo autorius tarsi pradingsta

¹⁸⁹ Arvydas Pacevičius, „Egodokumentai ir privati erdvė XVI–XX amžiuje“, *Archivum Lithuanicum*, nr. 16, 2014, p. 423–438.

¹⁹⁰ Pere Gifra-Adroher, *Between History and Romance Travel Writing on Spain in the Early Nineteenth-Century United States*, London, 2000, p. 134.

¹⁹¹ Hilary Weekes, „Acts of Translation: Georges Borrow’s Letters to the British and Foreign Bible Society, 1833–1840“, *Foreign Correspondence*, ed. Jan Borm, Benjamin Colbert, New Castle upon Tyne, 2014, p. 155.

¹⁹² Joan-Pau Rubiés, „Instructions for Travelers: Teaching the Eye to See“, *History and Anthropology*, vol. 9 (2-3), 1996 (toliau – J.-P. Rubiés, „Instructions for Travelers“), p. 150–151.

¹⁹³ Ten pat, p. 154.

pateikiamos informacijos lauke; atrasti jo unikalumą ir individualumą atrodo veik neįmanoma, ypač jeigu autorius menkai išreiškia asmeninę nuomonę. Būtent tokioje situacijoje praverčia egodokumentikos metodikos, suteikiančios prieigą prie teksto autoriaus ir jo mikropasaulio per dienoraščio stiliškumą¹⁹⁴. Iki šiol LDK kelionių istorijos tyrimuose jos taikytos sporadiškai, pavienių kelionės aprašymų analizės kontekste, todėl disertacijoje egodokumentikos perspektyva naudojama apčiuopti kelionių raštijos autorių individualumą bei unikalumą bendrame kelionių raštijos kontekste.

Itin svarbu akcentuoti, jog skirtingų asmenų kelionių aprašymuose dominuoja skirtingo pobūdžio informacija, priklausanti nuo aprašymo apimties, kelionės trasos, išlikusių ar užrašytų kelionės dalių. Tad ir konkretaus kelionės aprašymo detalesnė analizė disertacijoje gali būti lokalizuota tik tam tikro kelionių istorijos aspekto rėmuose (kraštovaizdžio, urbanistinės erdvės, konkrečios šalies aprašymuose). Pavyzdžiui, J. Radvilos kelionės dienoraštis yra itin svarbus kaip ankstyviausias išlikęs LDK kelionių raštijos pavyzdys – dienoraštis iš kelionės į Italiją, tačiau jame aprašytas tik kelionės procesas iki Veneto regiono. Vėliau kelionės dienoraštis nutrūksta, tad jis nesuteikia informacijos apie ilgiau lankomus miestus ar galutinį kelionės tikslą – Romą. Panaši situacija susiklostė ir su J. L. Lopacinskio kelionės dienoraščiu, nors pastarasis yra ilgesnis ir apima kelionę iki pat Romos ir atgal, tačiau yra prarasta svarbi kelionės dienoraščio dalis – vizitas Romoje. Ne visi disertacijoje naudojami kelionės dienoraščiai gali padengti visas disertacijos tyrimo sritis, tačiau bendra šaltinių bazė atitinka tam tikras bendraeuropines epochų tendencijas. Tiesa, kelionių aprašymais, apėmusiais platų geografinį arealą (K. J. Vaišnoravičiaus, T. Bilevičiaus, K. Sosnovskytės-Pliaterienės, P. K. Bohušo) remiamasi plačiau, nes juose tiesiog esama daugiau ir įvairesnės medžiagos.

2.2.1. Teksto konstravimo tikslas ir turinio originalumas

Viena iš egodokumentinės (kartais netiesioginės) autorių raiškos priemonių yra kelionių aprašymų formavimo principai, nulemti skirtingų aplinkybių. Tai vienas iš svarbesnių momentų kelionių raštijos tyrimuose, kuris historiografijoje dar yra menkai išnaudotas dėl empirinių žinių stygiaus. Tačiau

¹⁹⁴ J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, „Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia“, p. 25.

nuo autorių intencijų priklausydavo ir pateikiamos informacijos forma, ir turinys.

Pirmiausia, manome, jog įtaką kelionės aprašymo formai darė kelionės dienoraščio rašymo motyvai. Ne visi keliautojai išreikšdavo kelionės dienoraščių rašymo intencijas, tačiau didžiuma šio pobūdžio tekstų buvo skirti kitų asmenų skaitymui. Pavyzdžiui, Baroko epochos kelionių dienoraščiai sudaro labai unifikuoto žanro įspūdį, R. Krzywy teigia, kad dauguma Baroko epochos kelionių raštijos autorių naudoja labai panašias struktūras: pažymi svarbiausius konkretaus miesto istorijos datas, gyventojų skaičių, religinę sudėtį ir pan.¹⁹⁵ Šiek tiek labiau nuo tokio unifikuoto modelio nutolę XVIII a. parašyti kelionių dienoraščiai.

Bendrai kalbant, nagrinėti Renesanso ir Baroko epochos kelionių aprašymai yra patys lakoniškiausi, juose paminėti svarbiausi dienos įvykiai bei darbai. Tačiau šiuo atveju negalima atmesti ir kito svarbaus aspekto – kelionės pobūdžio bei rašančio asmens gyvenimiškos patirties. Nors kelionių raštijos autoriai dažniausiai nepaliko užuominų apie teksto rašymo tikslus, drąsiai galima teigti, kad jaunų didikų kelionių aprašymai, nepriklausomai nuo epochos, pirmiausia buvo skirti disciplinuoti pačiam jaunuoliui ir, žinoma, užfiksuoti savo potyrius, galimai „atsiskaityti“ už savo kelionę tėvams ar globėjams. Pavyzdžiui, J. Radvila, keliavęs XVI a. 2 p., savo trumpame kelionės aprašyme (kurį jis rašė kelionės metu, o grįžęs perrašė ir papildė¹⁹⁶) pažymėjo tik svarbiausius kelionės aspektus – kelionę, nakvynę, socialinę veiklą bei žymiausius lankomus objektus. Juos vertino nedaugžodžiaudamas, tačiau negailėdamas emocijų, kurias išreikšdavo įvairiais aukščiausio laipsnio būdvardžiais (tai veikiau autoriaus rašymo stilius nei bendra aptariamojo laikotarpio tendencija): „18 dieną, po pietų, jo didenybės prašymu išvykau su imperatoriumi ir keturiais arkikunigaikščiais, jo sūnumis, į šernų medžioklę ir sučiupome penkis tuos žvėris, patirdami didžiausią malonumą bei smagumą. Tą dieną, grįžtant iš medžioklės, ir imperatorius, ir Romos karalius kuo maloniausiai ir maloningiausiai su manimi daug kalbėjosi“¹⁹⁷. XVIII a. keliavęs J. Hilzenas taip pat nepasižymėjo itin plačiu aprašymo stiliumi. Tarp jaunų keliautojų apskritai savo rašymo stiliumi išsiskiria T. Bilevičius, palikęs itin išsamų ir kupiną autorių sujaudinusių istorijų, pasakojimų apie lankytas

¹⁹⁵ R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne*, p. 74.

¹⁹⁶ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 203.

¹⁹⁷ Ten pat, p. 231.

vietas, matytus objektus ir pan. Kaip jau minėta anksčiau, tai galėjo būtų susiję su kiek vyresniu jo amžiumi, tačiau neatmetama galimybė, kad rašymo intencijos, kurios de ja, nėra žinomos, galėjo padaryti įtakos.

Šiuo aspektu ypač išskirtinę poziciją laiko K. J. Vaišnoravičius. Istoriografijoje nusistovėjusi tradicija šį kelionės dienoraštį vertinti kaip K. J. Vaišnoravičiaus ataskaitą kunigaikščio A. Zaslavskio-Ostrogiškio globėjui Mykolui Kazimierui Radvilai¹⁹⁸, tačiau atidesnė turinio analizė leidžia manyti, kad dienoraštis buvo skirtas pačiam K. J. Vaišnoravičiui, jame jis žymėjosi kasdienius įvykius, labai trumpomis detalėmis pasižymėdamas atliktus darbus. Viena iš prielaidų galėtų būti, jog autorius šiais užrašais rėmėsi, rašydamas laiškus kunigaikščio globėjui. Negalima atmesti galimybės, kad kelionės dienoraščio rašymo tikslai pasikeitė kelionės metu, kadangi nuo sėslesnio gyvenimo laikotarpio Paryžiuje vis daugiau atsirado paties K. J. Vaišnoravičiaus kasdienio gyvenimo detalių: „Rašiau pamokslus“¹⁹⁹, „pradėjo spausdinti [mano] pamokslus“²⁰⁰, „pradėjau mokytis prancūzų kalbos“²⁰¹ ir pan. Dar galima pridėti, jog autoriaus kelionės aprašymas, būdamas labai lakoniškas, vargiai gali būti apibūdinamas kaip neišraiškingas.

Mažesnių dvejonių kelia palydos narių rašomi dienoraščiai-ataskaitos. Tiesa, jų turinys buvo labai ribotas, kadangi pirmiausia siekta pavaizduoti lydimo jaunuolio kelionę, gyvenimo kasdienybę. Pagrindiniai disertacijoje nagrinėjami autoriais yra du: S. Pacas ir A. S. Radvila, aprašę to paties jaunuolio kelionę. Abu autoriai buvo sutelkę dėmesį į pačią kelionę ir jaunojo Vladislovo Vazos kasdienybę, matyt, turėdami omenyje adresatą, laikėsi labai santūriai ir neutraliai, išvengdami stipresnių emocijų raiškos. Jie tikslingai arba atsitiktinai papildydavo vienas kito užrašus. Pavyzdžiui, sausio 2 d. S. Pacas pažymėjo, jog išvyko iš Romos į Neapolį, nakčiai apsistojo Tivolyje ir tuo pačiu apžiūrėjo ten esančia d'Este'ės vilą²⁰². Tos dienos išsamiausią aprašymą pateikė A. S. Radvila: išvardijo keletą pravažiuotų objektų iki Tivolio, taip pat paminėjo, jog susitiko su vienu dvasininku, grįžtančiu iš

¹⁹⁸ M. Wrześniak, *Roma sancta, Fiorenza bella*, p. 136.

¹⁹⁹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 114.

²⁰⁰ Ten pat, p. 115.

²⁰¹ Ten pat, p. 188.

²⁰² S. Pac, „Obraz dworów europejskich“, p. 306.

Neapolio, kuris papasakojo apie šv. Januarijaus kraujo stebuklą ir apie prieš dvi savaites pastatytą operą, kainavusią 100 000 dukatų²⁰³.

Kur kas aiškiau išreikštą kelionių aprašymų tikslą pavyko įžvelgti tarp Apšvietos epochos keliautojų iš LDK – jie jau neretai įvardijo numanomą konkretų savo kelionės aprašymo skaitytoją. Šios epochos tyrinėjami kelionių dienoraščiai kur kas ilgesni ir išsamesni. Be to, jie tvarkingai struktūruoti, retkarčiais labiau primenantys atsiminimus nei dienoraščius, kadangi ne taip stipriai pabrėžiamas gyvenimo padieniui rašymo principas. Bendrai kalbant, kelionės dienoraščio žanras buvo „dosnus“ tuo, jog jį buvo galima perrašyti ir papildyti jau grįžus iš kelionės, ypač jeigu buvo svarstoma apie tokio teksto funkcionavimą rašytiniu ar netgi spausdintu pavidalu. Pavyzdžiui, J. L. Lopacinskio kelionės dienoraštis buvo perrašytas į *silva rerum* knygą, tad yra galimybė, jog jis buvo sutvarkytas, paredaguotas ar netgi papildytas. Tekste vietomis matoma perrašinėjimo klaidų, kaip antai nurašytas pasažas, kuris buvo išbrauktas²⁰⁴.

P. K. Bohušas ir T. K. Radvilaitė-Moravska rašė skaitytojams: draugams ir / arba vaikams. T. Radvilaitė-Moravska nurodė, jog jį plačiai aprašo savo kelionę, idant galėtų atsiminti pati, kad galėtų perskaityti jos vaikai, kai jiems reikės atverti mokslo ir žinių pasaulį²⁰⁵. P. K. Bohušas antrosios savo kelionės aprašyme teigė, jog jis nerašo spaudai, tačiau tikisi, kad kelionės dienoraštį skaitys draugai bei artimieji²⁰⁶. Taigi tekstu, tokiu atveju, bandoma išlaikyti skaitytojo dėmesį: P. K. Bohušo įrašai, nors ir pateikiami chronologine seka, neretai apima savaitės trukmės įvykius. Pavyzdžiui, vienas dienoraščio įrašas galėjo apimti 8 dienų laikotarpį: rugsėjo 9 d. keliautojas išvyko iš Hagos, apsilankė Leidene, Utrechte ir 17 d. atvyko į Amsterdamą. Šioje teksto atkarpoje autorius aprašė labai įvairius lankytus objektus (tokius kaip kvakerių bažnyčia, Ostindijos kompanijos padalinys), aptarė Olandijos pašto karietų sistemą ir pan.²⁰⁷ Labai panašiais ilgais įrašais savo kelionę aprašė ir T. K. Radvilaitė-Moravska, kuri irgi rinkosi chronologine seka išdėstyti veiklas, tačiau vengė pasakojimo padieniui, kad tekstas būtų sklandesnis ir vientisesnis. Anot istorikės Beatos Kurządkowskos, šie autoriai patys

²⁰³ Albrycht Stanisław Radziwiłł, in: *Podróż królowicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625*, p. 307.

²⁰⁴ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 120.

²⁰⁵ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 31.

²⁰⁶ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 185.

²⁰⁷ Ten pat, p. 42–46.

reflektavo, kad kelionės dienoraščio skaitytojui monotoniškas rutinos pasakojimas ne visada turėjo būti įdomus²⁰⁸.

Turinio požiūriu labiausiai skyrėsi aprašymai, turėję papasakoti apie kelionę ir keliautojo įspūdžius (T. Bilevičius, P. K. Bohušas, T. Moravska, K. Sosnovskytė-Pliaterienė), ir tie kelionės aprašymai, kurie buvo parašyti kaip ataskaita (S. Pacas, A. S. Radvila) ar kaip kelionių vadovas, turėjęs padėti būsimiems keliautojams įsivaizduoti, ko tikėtis iš kelionės, kiek ji galinti kainuoti bei užtrukti (A. Bohuševičius, J. Charkevičius, K. Kognovickis). S. Paco ir A. S. Radvilos kelionės aprašymai pasižymėjo labai unifikuota teksto struktūra, kadangi jie buvo skirti siauresniam skaitytojų ratui bei turėjo papasakoti labai specifinius dalykus apie kelionę, suteikdami informacijos apie kelionės eigą, susitikimus su vietiniais kilmingaisiais. Pastarieji taip pat buvo labai struktūruoti, aprašant kelionės problemas, nukeliantą atstumą, kaip įmanoma tiksliau įvardijant keliavimo trasas, pačiais bendriausiais bruožais aprašant lankytus miestus bei juose esančius objektus. Apšvietos epochoje (su keliomis išimtis tarp Baroko epochos keliautojų) tekstai jau buvo konstruojami taip, kad būtų išvengiama pasikartojimų: T. K. Moravskos ir P. K. Bohušo kelionės aprašymai užrašyti taip, kad skaitytojas gautų bendresnį ir vientisesnį pasakojimą apie įspūdžius kelionės metu, tačiau kol kas neįmanoma atsakyti ar dėl to, kad tokius tekstus mėgo skaitytojai, ar dėl to, kad kelionių raštijos autoriai kitaip pradėjo galvoti apie skaitysiančius asmenis.

2.2.2. Asmeniniai įspūdžiai ir *loci communes*

Kelionių raštijos autoriams dar XVI a. buvo suteiktos gairės, kas turi būti paminėta jų kelionių aprašymuose: miestų įtvirtinimai, pastatai, žmonės etc (plačiau apie instrukcijas, kaip keliauti ir aprašyti keliones žr. sk. 5 „Tikslingas keliavimas ir jo įspūdžiai“). Iš pirmo žvilgsnio, atrodo, jog tokios gairės ir jų laikymasis kelionių raštijoje, apriboja kelionių raštijos autorių kūrybiškumą ir individualumą. Tačiau kiekvienas autorius turėjo individualią rašymo stilišką, kuri leidžia pamatyti asmeninės raiškos užuominas kelionių dienoraščiuose. Pavyzdžiui, J. L. Lopacinskis pirmiausia aprašydavo lankomo

²⁰⁸ Beata Kurządkowska, „Rejestr rzeczy mijanych jako przyczynek do wyznań osobistych w relacji z podróży Teofilii Morawskiej“, *Prace Literaturoznawcze*, 2015, p. 186.

miesto istoriją, lankytinus objektus, ir tik pažymėjęs „privalomus“ dalykus, užrašė tai, ką pats patyrė lankomoje vietovėje²⁰⁹. Nepaisant to, kad sąmoningai ar nesąmoningai instrukcinių gairių buvo laikomasi, tačiau pagrindinis aprašomų įvykių bei objektų atrankos principas buvo paremtas įdomumu bei netikėtumu pačiam autoriui, ką retkarčiais liudija keliautojų įrašai, teigiantys, jog nieko įdomaus neįvyko (t.y. nėra ką aprašyti): „diena praėjo įprastai“²¹⁰ ar „nieko išskirtinio [neįvyko], išskyrus, kad pravažiavome gyvenvietes ir miestus“²¹¹.

Ieškant asmeninės patirties kelionių aprašymuose, regis, labiausiai reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kas yra aprašyta pirmu asmeniu, tačiau bent jau išlikusiems Baroko epochos tekstams tai ne itin tinka, kadangi asmeninių nuotykių ar vertinimų čia itin maža, o kartai sunku pasakyti, ar tai yra asmeninis vertinimas ar tiesiog bendras nuasmenintas įvertinimas. Vienas iš pavyzdžių, urbanistinės erdvės įvertinimas, pvz., anot J. Sarcevičienės, aptariamuoju laikotarpiu tarp keliautojų buvo itin populiarios urbanistinės erdvės, kurios itin kontrastavo su LDK miestais²¹², todėl jos buvo įvertinamos kaip gražios dėl savo pastatų gausos. K. J. Vaišnoravičius savo dienoraštyje diferencijavo miestus bei pastatus į gražius ir negražius: „[Mastrichte] negražūs mūriniai namai, graži rotušė“²¹³. Tačiau užtikrintai teigti, kad autorius asmeniškai įvertino šiuos pastatus yra neįmanoma. Kur kas labiau asmeniniai vertinimai (išsamesni ir kritiškesni) šio tipo objektų pasakojimuose buvo aptikti Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose. Kadangi keliautojai vydavo į svečias šalis pasirengę bent jau minimaliai, jie turėjo tam tikrus lūkesčius, kurie ne visada galėjo būti patenkinti. J. Hilzenas, atvykęs į Lesno miestą, rašė, kad „nors apie šio miesto vardą atsiliepiamai geri, iš tikrųjų taip nėra. Nes ir dailių namų nedaug, o kiti pastatyti iš molio ir medžio. Užtat turgaus aikštė erdvi, rotušė gana daili, parapijos bažnyčia

²⁰⁹ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, p. 107–111. Pavyzdžiui, lankydamasis Sienoje, autorius pirmiausia užrašė skirtingus miesto pavadinimo variantus, užfiksavo miesto dydį ir dislokaciją bei aprašė istoriją (IV–XVI a.), ir tik tada perėjo prie aplankytų objektų – katedros, jos koplyčios, bernardinų bažnyčios (anot autoriaus, vienu gražiausių visoje Italijoje statinių).

²¹⁰ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 315.

²¹¹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, p. 17 („nihil singulare, nisi quod transiverimus loca quaedam et civitates populosas“).

²¹² J. Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 344.

²¹³ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 89.

įspūdinga“²¹⁴. J. L. Lopacinskis, apsilankęs Rovigo mieste Italijoje, taip pat labai greitai „nuteisė“ miestą, teigdamas, kad nieko įdomaus jame nematė²¹⁵. K. Sosnovskytė-Pliaterienė pateikė asmeninių pasvarstymų apie tai, kas galėtų miestą padaryti gražų: „...tačiau viduje buvo taip murzina ir nemalonu, kad sunku įsivaizduoti, jog italai neturi tinkamo skonio ir suvokimo, kuris derėtų su gražia architektūra. Italijos namai tada būtų nuostabūs!“²¹⁶ Nors tokio tipo pavyzdžių nėra gausu, iš jų galima pamatyti aiškią tendenciją – per aptariamąjį laikotarpį požiūrio asmeniškumas šiek tiek sustiprėjo, jis palietė daugiau gyvenimo sričių, tačiau toks vertinimas nebuvo pagrindinis kelionės dienoraščio motyvas, mat asmeninius vertinimus visada lydėjo platesni bendro pobūdžio aprašymai, apibūdinantys atitinkamą miestą. Galbūt tokios erudicijos demonstravimas tekstų autoriams rūpėjo labiau už individualumo raišką, kadangi jis atskleidavo keliautojų išmanymą, apsiskaitymą ir nebuvo subjektyvus.

Labai aiškūs originalaus vertinimo ar požiūrio pavyzdžiai LDK kelionių aprašymuose pasitaiko itin retai. Kur kas paprasčiau kelionių aprašymų autoriams buvo užrašyti įvairias „folklorines“ istorijas, pasikartojančias įvairaus pobūdžio raštijoje. Taigi kelionės aprašymo tekste dažnai susipindavo asmeninės patirtys ir girdėtos / skaitytos istorijos. Keliautojai pirkdavo knygas kelionių metu, K. J. Vaišnoravičius mini gavęs dovanų knygą *Descriptio Italiae*²¹⁷, kurios turinys, tikėtina, galėjo atsispindėti jo kelionės į Italiją dalyje. Galimai tai buvo kelionių po Italiją vadovas *Italiae brevis et accurata descriptio*²¹⁸ (autorius kelionės dienoraštyje į jį nereferuoja). K. Sosnovskytė-Pliaterienė mini pirkusi dvi Andrea Palladijaus knygas²¹⁹, skirtas Italijos architektūrai²²⁰. J. L. Lopacinskis neslepia, jog savo aprašyme naudoja

²¹⁴ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 303.

²¹⁵ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 95v („nic osobliwego w nim nie widziałem“).

²¹⁶ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż Włoch*, p. 96 („Jednak wewnątrz było tak brudne i niemile, że trudno nam sobie wyobrazić, że Włosi nie posiadają właściwego smaku i wycucia, które współgrałyby z ich piękną architekturą. Włoskie domy byłyby wtedy cudowne!“).

²¹⁷ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 188.

²¹⁸ *Italiae brevis et accurata descriptio*, Utrecht, 1650.

²¹⁹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż Włoch*, p. 95.

²²⁰ Nėra žinoma, nei kuria kalba, nei kurios laidos knygas autorė pirko, tačiau tai turėjo būti dvi iš keturių Andrea Palladio architektūros knygų, pirmą kartą išleistų Venecijoje 1570 m. (Andrea Palladio, *I quattro libri dell'architettura*, Venezia, 1570).

informaciją iš prancūzų astronomo J. Lallando kelionės po Europą aprašymo²²¹, labai dažnai naudodamas tas pačias istorijas ar posakius. Vienas iš daugelio šių autorių sutampančių pasakojimų buvo apie sniegą: Lopacinskis, lankydamasis Sienoje, rašė, jog nuo kalvos galima mėtyti sniego gniūžtes, kadangi vietiniai sako: „Sniegas yra begėdis sąvadautojas“²²² (identišką istoriją pasakojo ir J. Lallandas²²³).

Buvo keletas keliautojų, kurie buvo labiau už kitus linkę naudoti „bendrašias vietas“ (*loci communes*). Jos į kelionių dienoraščius greičiausiai patekdavo iš kelionių vadovų bei įvairios literatūros. Antai T. Bilevičius lankydamasis Montefiasconeje teigė, kad ten yra geriausias Italijos vynas. Iš pirmo žvilgsnio mintis atrodo autentiška ir kylanti iš individualios patirties, tačiau vėliau jis aprašo girdėtą istoriją apie vyskupą, per daug išgėrusį šio puikaus vyno ir dėl to pasimirusį miestelyje. Ši istorija su įvairiomis variacijomis buvo aprašoma įvairiuose Europos kelionių vadovuose, žodynuose ir kelionių dienoraščiuose.

Šio vyskupo istorija susideda iš dviejų dalių. Pirmoji pasakoja, jog vyskupas siuntęs savo tarną prieš save patikrinti, kurioje vietoje esama gero vyno, tarnas ragaudavęs ir tose užkeigose, kur jam vynas atrodęs geras ir skanus, užrašydavęs „Est“. Montefiasconeje vynas jį taip sužavėjęs, kad šis ant užkeigos durų palikęs užrašą „Est, est, est“. Antrojoje dalyje pasakojama, kad vyskupas nusprendęs toliau nebekeliauti ir pasilikęs tame krašte. Jam pasimirus antkapyje buvo iškaltas epitafijos tekstas: „Yra, yra, yra; tiek daug „yra“, kad netoliese mano šeimininkas Johannesas Fugeris pasimirė“²²⁴. Panašu, jog Teodoras Bilevičius sujungė abi istorijos dalis, teigdamas, kad „vienas svetimšalis, apsistojęs nakčiai užkeigoje, paklausė, ar yra joje gero vyno. Šeimininkas ne kartą, bet tris kartus atsakė: „est, est, est“. Minėtasis svetimšalis, pajutęs vyno gerumą, per daug jo išgėrė vis kartodamas „est“, ir naktį pasimirė. Jo tarnas, užrašęs ant rūšio šias eilutes, [*ad*] *aeternam reliquit memoriam* šį atsitikimą. Niekieno nenutrintas, eilėraštis užsiliko ligi šiolei“²²⁵. Labai panašus istorijos variantas buvo aprašytas ir 1565 m. Krokuvoje

²²¹ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 98v.

²²² Ten pat, l. 111v.

²²³ Jérôme Lalonde, *Voyage d'un François en Italie*, p. 525.

²²⁴ Claus Riessner, „Viaggiatori tedeschi a Montefiascone e l'origine della leggenda de Est, Est, Est“, *Biblioteca e Società*, nr. 3–4, 1982, p. 8; internetinė prieiga: <http://tehne.com/assets/i/upload/library/riessner-est-est-est-1982-original.pdf> („Est, Est, Est; propter nimium „Est“, Jo. de Fuc., D[ominus] meus, mortuus est“).

²²⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 118.

išėjusiame kelionių po Italiją vadove²²⁶, kuriuo, anot A. Mączako, galėjo remtis jaunasis keliautojas²²⁷.

Tokios istorijos nebūtinai buvo pateikiamos ištisiniu pavidalu, jos galėjo būti pakoreguojamos ar sutrumpinamos. T. Bilevičiaus pasakojimas yra labai abstraktus ir, palyginus su kitų Europos autorių kelionių aprašymais, pakankamai klaidingas, pradėdamas pačia istorija, baigiant citatos tikslumu (beje, šis pasakojimas, iki pat šių dienų lydi tiek Montefiaskonę, tiek ir jos vynus). Tai verčia abejoti faktu, kad Teodoras Bilevičius pats tikrai matė šį užrašą. XVII–XVIII a. tvirtinta, jog atitinkamas įrašas buvęs vokiečių vyskupo Johannes Fugerio antkapyje, esančiame vietinėje koplyčioje²²⁸, o Bilevičius tikino matęs jį virš vienos užkeigos durų.

T. Bilevičius buvo ne vienintelis keliautojas iš LDK užfiksavęs šią istoriją. Keliaudamas pro Montefiaskonę, J. L. Lopacinskis 1775 m. kovo 5 d. trumpai užsiminė apie vokiečių, kuris pasiuntė savo tarną priešais save surasti nakvynės namus, kuriuose būtų gero vyno. „O bažnyčioje yra užrašas: „Yra, yra, yra, Yra, yra, yra; tiek daug „yra“, kad netoliese mano šeimininkas Goffridas Praxenas pasimirė“²²⁹. Šis autorius istoriją sugebėjo papasakoti pakankamai tiksliai, tik suklydo, nurodydamas vardą, esantį epitafijoje. Kadangi J. L. Lopacinskis dažnai rėmėsi J. Lallando tekstu, palyginus šių autorių aprašymus galima pastebėti, jog abiejuose užrašuose Montefiaskonės aprašymas labai trumpas, nurodant, jog tai mažas miestelis, priklausantis *Patrimonium S. Petri* provincijai, esantis prie Bolsenos ežero ir garsėjantis geru vynu. Tiesa, J. Lallando pasakojimas čia ir baigiasi²³⁰, o J. L. Lopacinskis jį praplečia kažkur nugirsta ar perskaityta istorija apie vokiečių, pasimirusį nuo gero vyno Montefiaskonėje.

Kitos vietovės taip pat buvo apipintos posakiais bei istorijomis. T. Bilevičius pateikė dalį frazės, lankydamasis Ankonos mieste prie Adrijos jūros: „sakoma, kad [geriausias] *portus* yra *in Ancona*“²³¹. Jėzuitas A.

²²⁶ *Delicye Ziemie Włoskiey*, p. 86–87.

²²⁷ Antoni Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa, 1978 (toliau – A. Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie*), p. 230–231.

²²⁸ Thomas Nugent, *Grand Tour*, t. 3, London, 1749, p. 322; *Nieuwe reizen door Duitschland, Bohemen, Hongarye, Zwitserland, Italien en Lotharingen; waarin in het merkwaardigste dezer landen beschreven...*, Amsterdam, 1753, p. 535.

²²⁹ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 106v („Est, est, est, propter nimum „est“, est Dominus meus Goffrid de Praxen mortuus est“).

²³⁰ Jérôme Lalonde, *Voyage d'un François en Italie*, p. 541.

²³¹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 80.

Bohuševičius, aprašydamas Ankonos miestą, pridėjo, jog įvairiose vietose yra sakoma: „Nėra tokio uosto, kaip Ankona, nėra tokio bokšto, kaip Kremonoje, nėra tokio miesto kaip Roma“²³². J. L. Lopacinskis ta pačia proga užsiminė, kad vietos gyventojai turi posakį: „Viena uola“²³³ Romoje, vienas bokštas Kremonoje, vienas uostas Ankonoje“²³⁴. Kadangi šis dienoraštis parašytas lenkiškai, autorius pateikia ir lenkišką posakio paaiškinimą: nėra kitos tokios bažnyčios kaip Romoje, kito tokio bokšto kaip Kremonoje (kalbama apie Kremonos katedros varpinę *Torrazzo*) ar kito tokio uosto kaip Ankona. Tiesa, būtent J. L. Lopacinskio, o ne A. Bohuševičiaus dienoraštyje užfiksuota posakio versija kur kas dažniau pasitaikydavo Vakaruose plitusiame literatūroje²³⁵.

Tai tik keletas pavyzdžių, demonstruojančių asmeninių įspūdžių ir „bendrijų vietų“ sampyną kelionių aprašymuose. Šiedu skirtingos prigimties sluoksniai papildydavo vienas kitą, suteikdavo tekstui spalvų bei demonstruodavo kelionės aprašymo autoriaus erudiciją.

2.2.3. Keliavimas ir kasdienybė

Kelionių raštijoje didžiąja dalimi atsispindi kelionė bei keliavimo procesas bei jo monotonija, ir tik retu atveju – kasdienės veikla, kuria buvo užsiimama be žinomų vietų lankymo. Tikėtinausia, kad į kelionių dienoraščius patekdavo išskirtiniai ir neeiliniai įvykiai ar nuotyčiai. Dažniausiai intensyvesni kasdienio gyvenimo aprašymai yra palikti asmenų, kurie ilgiau užtrukdavo viename mieste – jaunuolių, apsistodavusių studijuoti universitete, jų auklėtojų, „medicininio turizmo“ atstovų, leisdavusių laiką kurortuose, bei diplomatinių misijų dalyvių.

Keliavimo proceso aprašymai per visą aptariamąjį laikotarpį išliko labai unifikuoti: keliavimas, sustojimai papietauti ar pailsinti žirgus, nakvynė. Tai

²³² A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 25 („Non est portus, ut Ancona, non est turris, ut Cremona, non est urbs, uti Roma“).

²³³ Autorius vartoja žodį „petrus“, taip dar labiau padidindamas žodžių žaismą posakyje.

²³⁴ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 99v („Unus Petrus in Roma, una turris in Cremona, unus portus in Ancona“).

²³⁵ Thomas Nugent, *Grand Tour*, t. 3, London, 1749, p. 196. Tokia pati versija buvo užrašyta ir J. de Lalando (Jérôme Lalande, *Voyage d'un François en Italie*, p. 383). Būtent ši posakio versija yra iš Cezario „De Bello Gallico“ (Edmondés Clement, *The commentaries of C. Julius Coesar of his warres in Gallia, and the civil warres betwixt him and Pompey*, London, 1695, p. 180).

buvo rutininė kasdienybė, išskaidydavusi dieną į atkarpas – tai buvo pati natūraliausia keliavimo proceso dalis, todėl ji labai dažnai minima, tačiau nedetalizuojama²³⁶. Tik itin retais atvejais būdavo išreiškiama, koks buvo maistas ar aptarnavimas, švara²³⁷. T. Bilevičius, iš Italijos atvykęs į Prancūziją, teigė: „Dabar atvykę į Prancūzijos valstybę, pirmą kartą valgėme kaime, Tuveto užkeigoje, kurioje gana mandagiai ir gražiai mus pamaitino; nuo italų užkeigų ir maistas čia skiriasi kaip dangus nuo žemės“²³⁸. Retai aktyviu kelionės laikotarpiu keliautojai aprašydavo maistą, kurį valgė. Tai buvo sėslesnio kelionės laikotarpio motyvas²³⁹. Kad maistas bei jo įvairovė patektų į kelionės aprašymą keliavimo proceso etape, jis turėjo būti labai išskirtinis savo kiekiu ar skoniu. J. A. Charkevičius, viešėdamas Vienoje, aprašė pranciškonų vienuolyno refektorijuje valgytą maistą: 1) vieną minkštai virtas kiaušinis, 2) grybų sultinys ir pyragas su sviestu, 3) sraigių su sviestu užkandis, 4) koldūnai su sviestu, 5) karpio ikrai, troškinti su kopūstais, 6) upėtakis, paruoštas svieste, 7) šviežia silkė²⁴⁰. Nenuostabu, kad būtent ši vakarienė pateko į kelionės aprašymą – tai buvo Pelenų dienos (Gavėnios pradžios) vakarienė, išskirtinė „sauso pasninko“ meniu.

Labai svarbi keliavimo kasdienybės dalis buvo socialinių santykių mezgimas. Keliautojai iš LDK, atsidūrę Vakarų Europoje, perimdavo vietos kilmingiesiems būdingus papročius ir įprastus susitikimus su bajorais keisdavo į susitikimus kavinėse ir restoranuose. Nors kava buvo populiari XVII a. daugiau kaip vaistai, tačiau Europoje (konkrečiai Paryžiuje) jau radosi pirmosios kavinės, o XVIII a. 1 p. ten jau buvo apie 300 kavinių. Kelionių aprašymuose kavinių lankymas LDK autorių kelionių aprašymuose išryškėjo XVIII a. 2 p., kai visoje Europoje išplito kavos kultūra ir tapo įprasta kasdiene veikla. J. Hilzeno gyvenimo ir studijų Paryžiuje laikotarpiu kasdieniai įrašai kelionės dienoraštyje sutrumpėjo iki lankomų paskaitų ir restoranų išvardijimo²⁴¹. Moterys keliautojos taip pat mielai susitikdavo kavinėse,

²³⁶ Antoni Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, Oxford, 1995 (toliau – A. Mączak, *Travel in Early Modern Europe*), p. 50.

²³⁷ Antoni Mączak, „*Quanta patimur. Z badań nad turystyką czasów renesansu i baroku*“, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. XXII, 1997, p. 102.

²³⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 191.

²³⁹ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 39 („Vėl nupirkta 300 [austrių] ir citrinų tiek valgyti, tiek marinuoti“).

²⁴⁰ J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*, p. 39.

²⁴¹ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 454–458.

kuriose buvo tiekama ir kava, ir šokoladas²⁴². Istorikas A. Kucharskis netgi analizuoja gydymąsi karštosiose versmėse kaip socialinį aspektą – autoriai aprašę gydymosi periodą pasakoja ir apie savo kasdienę veiklą, kuri nėra tiesiogiai siejama su gydomosioms procedūromis²⁴³. Anot autoriaus, XVIII a. tai buvo lenkų diduomenės susitikimų vieta²⁴⁴. M. Butleris gydymosi Abano termose metu lankė teatrus, koncertus, eidavo pasivaikščioti. O I. Lopacinskis aprašė, kaip ėjo į Acheno miesto rotušę apžiūrėti Aukso bulės, tiesa, liko šiek tiek nusivylęs, teigdamas, jog ji yra „niekas kitas kaip Imperijos dokumentas su antspaudu“²⁴⁵.

Ilgesni vizitai viename mieste leisdavo keliautojams mėgautis teatrais, operomis ir koncertais (nors jie irgi reguliariai buvo uždaromi / sustabdomi dėl karnavalų²⁴⁶, gavėnios ar advento laikotarpio). J. Radvila, viešėdamas Venecijoje, kuri itin garsėjo savo teatru, vėliau – operomis²⁴⁷, teigė, kad apsilankė komedijoje: „ji buvo pirmoji, kurią aš išvydau Italijoje, kuo gražiausia ir suteikė man didžiausio malonumo“²⁴⁸. Kelionės į Italiją metu Vladislovas Vaza liko sužavėtas opera, kuri dar visai neseniai buvo atsiskleidusi kaip žanras ir teatro rūšis, tačiau jį lydintys asmenys per daug nereikšė emocijų šio meno rūšiai. Labai gražiai operą, kaip sąlyginai naują reiškinių, apibūdino T. Bilevičius: pirmiausia paaiškino, kad operoje įprasta, jog aktoriai dainuoja, o ne kalba, o vėliau pridėjo, kad pamatyti šią operą reiškia lyg pamatyti pasaulio stebuklą²⁴⁹. Žinoma, kaip galėjo opera nesužavėti jaunuolio, kai joje buvo gyvi gyvūnai, išpūdingo dydžio dekoracijos bei gausybė susirinkusių žmonių? Iš esmės visos patirtys teatre buvo pozityvios, konkrečiai įvardinant, jog buvo „labai juokinga“²⁵⁰, „kuo

²⁴² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż Włoch*, p. 129.

²⁴³ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 268.

²⁴⁴ A. Kucharski, „Sarmaci u wód“, p. 27.

²⁴⁵ I. Łopaciński, „Podróż JW. Jana i Ignacego Łopacińskich“, p. 4.

²⁴⁶ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 260. Anot Bohušo, Romoje teatras dėl karnavalo buvo uždarytas, nes tuo metu vyko daug įvairių renginių. Venecijoje, priešingai, teatrai rodė daugiausiai spektaklių bei labiausiai buvo lankomi būtent per karnavalą.

²⁴⁷ B. Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia“, p. 184–185.

²⁴⁸ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 240.

²⁴⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 73.

²⁵⁰ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż Włoch*, p. 154 („Wieczorem byliśmy w teatrze dei burattini, jak się tutaj nazywa teatr kukielkowy. Przedstawienie było bardzo zabawne“).

gražiausia²⁵¹. Tiesa, tas pats Bilevičius, vėliau kalbėdamas apie Venecijos jaunuolius, priekaištingai paminėjo tai, kad jie nieko daugiau nedaro, tik lankosi parkuose ir teatruose, ir neturi jokio karinio pasirengimo:

netarnauja nei dvare, nei kariuomenėje. Jaunas dienas lyg kokie lepūnai praleidžia namuose, paskui jauni veda. Visa jų pramoga žiemą – operos, muzika, bendravimas tarpusavy, o vasarą – sodai, pasivaikščiojimai, muzikos klausymasis bažnyčiose; taip ir teka ineptissime jų gyvenimas²⁵².

Kasdienybės užrašus retkarčiais keisdavo išskirtinės šventės bei įvykiai. Natūralu, kad išsiruošus į ilgas keliones jų metu pasitaikydavo didelių religinių švenčių – tokių kaip Šv. Kalėdos ar Velykos, karnavalai, įvairios vietinės šventės. Bene daugiausia dėmesio tarp keliautojų iš LDK sulaukė Venecijos karnavalas, kuris buvo plačiai žinomas visoje Europoje. T. Bilevičius jame dalyvavo ir stebėjo renginių gausą²⁵³. Tačiau apie vietines pramogas kalbama labai mažai (nekalbama apie įprastas kilmingai visuomenei pramogas, kuriomis būdavo užsiimama įvairių sambūrių metu), galbūt dėl to, kad jos dažniausiai buvo skirtos žemesniam socialiniam sluoksniui. T. Bilevičius užfiksavo „juokingą žaidimą“, žaidžiamą Romos mieste, kurio metu italai rideno didžiules Parmos sūrio galvas, o nuridenęs toliausiai buvo skelbiamas nugalėtoju²⁵⁴ (labai įdomu, jog toks žaidimas užfiksuotas Romoje, o ne pačioje Parmoje). Dar rečiau pavyksta aptikti užuominų, jog keliautojai patys įsijungtų į tokias pramogas, tad K. J. Vaišnoravičiaus aprašyta „mažytė pramoga“ sausio 5 d., Trijų karalių šventės išvakarėse, vertintina kaip reta išimtis. Šiuo atveju buvo valgomas Prancūzijoje mėgstamas pyragas *Galette de Roi* – radęs jame paslėptą žirni asmuo buvo paskelbiamas karaliumi. Tiesa, Vaišnoravičiaus aprašytuju atveju karalius – kunigaikščio Kondė liliputas – buvo nuverstas, o naujuoju karaliumi buvo paskelbtas Vaišnoravičiaus globotinis Aleksandras Zaslavskis-Ostrogiškis²⁵⁵.

²⁵¹ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 40 („[...]iš ten – į komediją; ji buvo pirmoji, kurią aš išvydau Italijoje, kuo gražiausia ir suteikė man didžiausio malonumo“).

²⁵² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 58.

²⁵³ Ten pat, p. 72.

²⁵⁴ Ten pat, p. 92.

²⁵⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 144.

LDK kelionių raštijos pobūdis keitėsi per visą aptariamą laikotarpį, šias tendencijas, nors ir neryškias, padeda nustatyti kelionių raštijos autorių saviraiškos, aprašymų tendencingumo ir bendrųjų vietų pasikeitimas, fiksuojamas per dienoraščio egodokumentiškumo prizmę. Ankstyviausi Baroko epochos dienoraščiai demonstruoja keliavimo proceso akcentavimą: J. Radvilos, A. S. Radvilos bei S. Paco kelionių aprašymai yra lakoniški, ne itin iškalbingi ir orientuoti į patį keliavimą. Tuo tarpu XVII a. vid – XVIII a. pr. LDK kelionių raštijos pavyzdžiai parodo, jog šalia standartinio aprašymo atsiranda daugiau emocionalių asmeninių detalių, kurios tekstą padaro išraiškingesnį. Išlikusiuose Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose dėl pastebėto pasikeitusio kelionės aprašymo kūrimo tikslo (išlikę Baroko epochos kelionės aprašymai dažnesniu atveju yra ataskaitos, Apšvietos – pažintiniai bei edukaciniai tekstai artimai aplinkai) labiau buvo akcentuojamas kultūrinis, socialinis aspektas.

3. KELIONIŲ GEOGRAFIJA

Keliautojai iš LDK tiriamuoju laikotarpiu keliavo įvairiomis kryptimis bei įvairiais tikslais – dabartinės Vakarų Europos valstybės bei joms priklausančios salos (Čekija, Austrija, Vokietija, Italija, Prancūzija, Nyderlandai) – tai dažniausiai lankomos vietovės. Kadangi kelionės tikslas, asmens statusas, socialinė padėtis, religiniai įsitikinimai padiktuodavo kelionės pobūdį ir kryptį, kelionių geografija buvo plati ir įvairialypė. Priklausomai nuo kelionės tikslo bei maršruto, kai kurie regionai galėjo būti labiau tranzitiniai – dabartinė Čekija, Vokietija, Austrija – pervažiavimas per šiuos regionus buvo būtinybė, norint pasiekti kelionės tikslą. Tačiau tai nereiškia, kad jie buvo mažiau vertinami: susidomėjimas buvo tikras, tačiau jų lankymui nebūdavo skiriama tiek daug dėmesio. Kiekvienas regionas buvo savaip patrauklus, o visų kelionių tipai turėjo savo dominuojančius geografinius centrus bei trasas.

Bene pats populiariausias kraštas tarp ATR ir konkrečiai keliautojų iš LDK buvo Italija – tai liudija kelionių aprašymų gausa tiek tarp keliautojų iš Lietuvos, tiek apskritai tarp keliautojų iš ATR²⁵⁶. Ji buvo didelis traukos centras įvairiems keliautojams – jauniems bajorams ir dvasininkams, siekiantiems mokslo, piligrimams, bei asmenims troškiantiems aplankyti meno ir kultūros vietas. Neretu atveju tai buvo pagrindinis kelionės tikslas, po kurio jau buvo grįžtama atgal į LDK. Italija, ypač Roma ir Loretas, XVI–XVIII a. buvo kone pagrindiniai piligrimystės traukos centrai – šie miestai traukė keliautojus piligrimus. Įvairiais laikotarpiais Italiją lankė katalikų tikėjimą išpažįstantys Radvilų giminės atstovai²⁵⁷, K. Zaviša piligriminiais tikslais lankė Romą jubiliejiniiais 1700 metais.

XVI–XVIII a. visoje Europoje itin plito susidomėjimas karštosiomis versmėmis ir jų teikiama nauda sveikatai. Ne išimtis buvo ir LDK bajorai bei didikai, kurie ne tik turėjo užtekčiai žinių, tačiau ir finansų, kad galėtų sau leisti išvykti į gydomąją kelionę į užsienio kraštus. Nors mineralinių versmių būta ir ATR²⁵⁸, tačiau karštosios versmės svečiuose kraštuose jau buvo

²⁵⁶ M. Wrześniak, *Roma Sancta, Fiorenza Bella*, p. 12. Vien XVI–XVII a. žinoma apie 20 kelionių dienoraščių, kuriuose ATR keliautojai aprašė Italiją.

²⁵⁷ Szczepan Kalinowski, „Pielgrzymki Radziwiłłów“, p. 65–66. Keletas Radvilų atstovų netgi pasimirė populiariame tarp keliautojų mieste Bolonijoje – Našlaitėlio sūnūs Kristupas Mikalojus (studentas, 1607 m.) ir Aleksandras Liudvikas (1654), o taip pat Mykolas Kazimieras Radvila (1680).

²⁵⁸ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 327.

sulaukusios empirinių tyrimų, pagrindžiančių jų efektyvumą ir naudingumą²⁵⁹. Italija ir keletas jos karštųjų versmių buvo bene pačios populiariausios, mat, jos buvo traktuojamos kaip pačios veiksmingiausios ir stipriausios. Pavyzdžiui, K. Dorohostaiskiui Austrijos gydytojai 1608 m. parekomendavo vykti į Italijoje esančias Abano termas prie Paduvos, kuriose stipresnis versmių poveikis, todėl esą jis greičiau pasveiksias Paduvoje nei Austrijoje²⁶⁰. Kristupas Radvila Perkūnas savo testamente netgi nurodė draudžias savo sūnui keliauti į Italiją dėl klaidingo tikėjimo, tačiau su viena išlyga – jam leidžiama ten nuvykti, jeigu sveikata būtų labai silpna²⁶¹. Pačioje Italijoje taip pat be rimtos konkurencijos dominavo Abano termos, esančios netoli Paduvos, kuriose nuo 1614 m. iki pat mirties gydėsi Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas (1570–1624), ten nuolatos apsigyvenęs, atsisakė vyskupijos²⁶², 1780 m. visam mėnesiui buvo atvykęs Mikalojus Butleris su savo palyda²⁶³. Silezijoje, Čekijoje, ar net Vokietijoje lankydavosi keliautojai, siekiantys pagerinti savo sveikatą, kadangi čia būta karštųjų versmių²⁶⁴, jos nebuvo tokios populiarios kaip itališkosios, tačiau buvo pakankamai ekonomiškai patogus variantas²⁶⁵. K. Dorohostaiskis XVI a. pabaigoje buvo išvykęs gydytis į Vienoje esančias karštąsias versmes, 1740 m. I. Lopacinskis ir J. D. Lopacinskis bei J. Sapiega lankėsi Achene, kuriame tikėjosi pagerinti savo sveikatą vienose iš žymiausių Vokietijos karštųjų versmių kurortų. Pakankamai populiarūs kryptis buvo Prancūzija, Nyderlandai ir Anglija. Nors keliautojų iš LDK nebuvo daug, kurie būtų palikę kelionės aprašymus iš šio regiono (6 kelionės aprašymai iš 20²⁶⁶), tačiau keliautojai, mielai rinkosi šią

²⁵⁹ A. van Tubergen, S. van der Linden, „A Brief History of Spa Therapy“, *Ann Rheum Dis*, nr. 61(3), 2002, p. 274.

²⁶⁰ Jan Sereďyka, *Kunigaikštytė ir plikbajoris Zofija Radvilaitė–Dorohostaiska ir Stanisławas Tyminskis*, vertė Vytautas Dekšnys, Kaunas, 2010, p. 144.

²⁶¹ U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych*, p. 95–96.

²⁶² Mikalojui Pacui, gyvenant Paduvoje, į Abano termas atvyko gydytis ir pasimirė Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina.

²⁶³ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 274–346.

²⁶⁴ Adam Kucharski, „Staropolska uzdrawiskowa w XVIII wieku“, *Czasy Nowożytne*, t. 23, 2010 (toliau – A. Kucharski, „Staropolska uzdrawiskowa“), p. 127.

²⁶⁵ Albertas Stanislovas Radvila 1653 m. lankėsi Silezijoje, Kristupas Dorohostaiskis vyko į Austriją ir Sileziją, o Ignacas ir Jonas Lopacinskiai bei Juozapas Sapiega gydėsi Achene.

²⁶⁶ Albertas Stanislovas Radvila ir Steponas Pacas (1624), Teodoras Bilevičius (1678), Karolis Stanislovas Radvila (1686), Pranciškus Ksaveras Bohušas (1778).

kryptį edukacijai bei tolimesniam keliavimui²⁶⁷. Itin retai buvo lankoma Ispanija ir Portugalija. Visi šie regionai buvo tolimi. Keliautojai, keliaujantys po Prancūzija, toliausiai į pietus nuvykdavo, tiek, kad galėtų kirsti Italijos sieną. Tad specialiai į šį regioną važiavo vos keletas keliautojų. Yra žinoma, kad Jurgis Radvila 1687 m. išvyko į Portugaliją²⁶⁸, K. S. Radvila buvo nuvykęs savo *Grand Tour* kelionės metu. Ispanijoje pabuvojo ir J. Charkevičius, keliavęs į Valensiją.

Pats populiariausias kelionių raštijoje aprašytas maršrutas kelionėms buvo Italija – dėl savo patogios geografinės padėties ir dėl gebėjimo patenkinti įvairius skirtingų keliautojų poreikius: edukacinius, sveikatinimosi, kultūrinius ir pan. Savo populiarumu stipriai nenusileido kitas regionas, esantis labiau vakaruose – Prancūzija, Nyderlandai bei Anglija. Čia buvo prestižinių mokslo įstaigų, o ir geografinė padėtis buvo labai patogi. Iš Prancūzijos buvo galima keliauti tiek į šiaurę, tiek į pietus. Rečiausiai buvo lankomi itin tolimi kraštai kaip Ispanija ir Portugalija.

Kaip jau minėta anksčiau, Šventosios Romos imperijos (konkrečiai dab. Čekija, Vokietija bei Austrija) žemės didžiajai daliai keliautojų, ypač keliaujančių į Italiją, buvo labiau tranzitiniai regionai, per kuriuos reikėjo pervaziuoti, norint pasiekti galutinį tikslą. Remiantis disertacijos šaltiniais, galima daryti išvadą, kad keliautojų trasos dažniausiai išsiskirdavo Silezijoje, iš kurios buvo galima keliauti į Vokietiją arba link dab. Austrijos. Priklausomai nuo tolesnio kelionės tikslo, keliautojai Vokietijoje taip pat galėjo išsiskirti ir keliauti šiauriau arba piečiau.

Disertacijoje naujai buvo peržiūrėtos populiariausios trasos po vakarų Europą. Istoriografijoje daugiausia analizuojamos keliautojų iš Lenkijos trasos iki Italijos, kurias galima pritaikyti ir keliautojų iš Lietuvos tyrimams²⁶⁹, tačiau paliekamos nuošalyje kitų Europos regionų kelionių trasos ir jų stabilumo klausimas. Todėl šioje disertacijoje yra pateikti trys žemėlapiai,

²⁶⁷ A. Kucharskio duomenimis, po Prancūziją, Nyderlandus ir / arba Angliją keliavo Boguslovas Radvila (1662), Kristupas Chrapovickis (1669), Kristupas Mikalojus Pacas (1673–1680), Mikalojus Zamoiskis (1697–1701), Mikalojus Kazimieras Radvila „Žuvelė“ (1721–1723).

²⁶⁸ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 203.

²⁶⁹ Ireneusz Drąszcz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników w XVI i XVII wieku“, *Res Historica*, t. 26, Lublin, 2008 (toliau – I. Drąszcz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników“), p. 31–41.

žymintys kelionėms pasirenkamų trasų dažnumą, iliustruotus kelionių raštijos pagrindu sudarytais itinerariais.

Aiščiausiai nusistovėjusios trasos buvo tarp keliaujančių į Italiją. Tiek XVII, tiek ir XVIII a. keliautojai pravažiudavo tuos pačius miestus, nepriklausomai nuo kelionės pobūdžio²⁷⁰: pati populiariausia trasa vedė per Nysą (Lenkija) į Olomoučą (Čekija), iš šio miesto keliautojai pasukdavo link Vienos (Austrija). Šie keliautojai į Italiją įvažiuodavo per dabartinės Udinės provinciją Italijoje²⁷¹. Istoriografijoje būtent ši trasa yra laikoma populiariausia tarp keliautojų iš ATR²⁷². Anot Ireneusza Drąszczo, šios trasos populiarumą lėmė keletas veiksnių – tai buvo tiesiausias ir greičiausias kelias iki Italijos arba priešinga kryptimi (link ATR teritorijų). Taip pat tai buvo laikoma saugiausia trasa, o Venecijos pasienis esą „draugiškiausias“ keliautojams²⁷³. Iš 16 kelionių dienoraščių, kuriuose buvo aprašoma kelionė į Italiją dalis, net 17 kartų buvo pasirinkta ši trasa (kai kurie keliautojai ją važiavo pirmyn ir atgal). Tačiau istoriografijoje nėra kalbama apie dar vieną, pakankamai nusistovėjusią, trasą, kurią pademonstruoja disertacijoje analizuojami šaltiniai: kai kurie keliautojai iš Vroclavo (Lenkija) apylinkių pasukdavo į Prahą (Čekija), iš kurios neretai keliaudavo į Miuncheną (Vokietija), o tada patraukdavo link Tirolio regione esančio Insbruko (Austrija). Iš ten keliautojai vykdavo į dabartinę Bolcano provinciją Italijoje²⁷⁴. Ši trasa turėjo aiškų maršrutą, tačiau greičiausiai rečiau važiuojama, kadangi ji buvo kur kas sudėtingesnė ir ilgesnė. Ją keliautojai rinkdavosi dėl savo geografinės padėties kelionės metu. Taigi šios trasos kirtimą pavyko aptikti 11 kartų. Galiausiai keliautojų, atvykusių tiesiai iš LDK teritorijos (dalis keliautojų į Italiją per Lioną ir Grenoblį atvykdavo iš Paryžiaus²⁷⁵), keliai susikirsdavo Veneto regione: Venecijoje, Paduvoje ar

²⁷⁰ Žr. žemėlapių nr. 2

²⁷¹ Taip keliavo J. Radvila, K. Zaviša, J. L. Lopacinskis, J. Hilzenas, P. K. Bohušas (pirmosios kelionės metu), K. Sosnovskytė-Radvilienė. Pastarosios kelionės dienoraštis prasideda įvažiavimu į Pontebos miestą Udinės regione, o pirmoji kelionės dienoraščio dalis nėra išlikusi; vis dėlto iš Sosnoskytės-Radvilienės laišku matyti, jog ji ketino keliauti per Krokuvą ir Vieną.

²⁷² Małgorzata Ewa Kowalczyk, *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*, Toruń 2005, p. 107.

²⁷³ I. Drąszcz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników“, p. 32.

²⁷⁴ Tokiu maršrutu link Italijos keliavo P. K. Bohušas (antrosios kelionės metu), M. Butleris, A. Bohuševičius.

²⁷⁵ K. J. Vaišnoravičius su kunigaikščiu A. Zaslavskiu-Ostrogiškiu, T. K. Radvilaitė-Moravska. T. Bilevičius šiuo keliu išvyko iš Italijos į Paryžių.

Bolonijoje. Kelionių vadovai arba kelionių dienoraščiai, užrašyti su mintimi pasitarnauti ateityje, vadovaujasi a trasom: K. Kognovickis savo kelionės aprašyme nurodo kelionės trasą per Viena, kai tuo tarpu A. Bohuševičius, pademonstruoja kelionę per Prahą ir Miuncheną. Šios atkarpos pasirinkimui greičiausiai įtaką darė asmeninės preferencijos (norimi aplankyti miestai, galimai rekomendacijos, apie kurias neužsimena nė vienas keliautojas. Abi trasos (atitinkamai nuo Vienos ir Miuncheno) turėjo būti sąlyginai nusistovėjusios ir kokybiškos technine prasme, kadangi jos priklausė Romos imperijos kelių tinklui²⁷⁶.

Italijos viduje egzistavo labai aiškios trasos ypač iki Romos. Tai nė kiek nestebina, kadangi ano meto kelionių vadovuose (net ir leistuose Lenkijoje) būdavo užrašomos pagrindinės kelionių trasos po Italiją. Pavyzdžiui, 1665 m. leistame vadove *Delicje ziemi włoskiej* yra išvardijamos tokios kelionės atkarpos: Venecija – Loretas; Loretas – Roma; Ferrara – Bolonija; Florencija – Siena; Roma – Neapolis; Neapolis – Malta; Neapolis – Luka; Milanai – Venecija²⁷⁷. Labai panašias atkarpas buvo galima rasti ir pačioje Italijoje ar net Romoje išleistuose leidiniuose, pvz., *Le cose maravigliose dell'alma città di Roma* vadove (1600) pateikiamos kone identiškos kelionės atkarpos Italijoje: Roma – Bolonija; Bolonija – Mantuja; Roma – Venecija; Milanai – Venecija; Neapolis – Mesina; Bolonija – Ankona; Bolonija – Florencija. Manome, jog didelė gausa skirtinguose šaltiniuose randamų panašių itinerarijų padarė įtaką maršrutų bei trasų pasirinkimui, todėl jos daugiau ar mažiau sutampa su Vakarų Europos tradicijomis.

Keliautojai iš LDK neretai apsisistodavo keletui dienų didesniuose šiaurinės Italijos miestuose – Paduvoje, Bolonijoje, Milane, Venecijoje, Turine (pietinė Italija buvo rečiau lankoma, tačiau kelionės į Neapolį buvo pakankamai populiarios tarp tų keliautojų, kurie vykdavo į Romą – devyniuose nagrinėjamuose kelionių dienoraščiuose buvo aprašyta kelionė iki Neapolio). Nepaisant to, kad visi keliai veda į Romą, T. Bilevičius nurodė du miestus, per kuriuos yra keliaujama į šį miestą – Milaną ir Boloniją, priklausomai nuo to, iš kur yra atvykstama, arba kur bus keliaujama toliau²⁷⁸. Iki pačios Romos taip pat buvo dvi labai aiškios trasos. Pirmoji, Adrijos jūros pakrante – iš Venecijos buvo keliaujama į Rimini, Katoliką, Senigaliją, Ankoną, iš

²⁷⁶ Richard J. A. Talbert, *Rome's World The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge, 2010.

²⁷⁷ *Delicje ziemi włoskiej*, p. [282–291].

²⁷⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 124.

pastarosios į Loretą. Vėliau pakankamai sparčiai, nenuklystant į šoną buvo keliamama į Romą per Mačerasos, Spoleto, Ternio, Narnio miestelius²⁷⁹. Šia trasa, bent vieną kartą keliavo visi, aprašę savo kelionę iki Romos. Nors kelionių aprašymų autoriai nepažymėjo, kad tai yra pagrindinė trasa, tačiau kai kurių keliautojų elgesys demonstruoja, jog tai buvo nusistovėjęs ir labiau pažįstamas kelias: J. Charkevičius netgi atvykęs į Italiją per Grenoblį ir Turiną iki Romos keliavo būtent Adrijos jūros pakrante (pirmiausiai važiuodamas per Milaną iki Bolonijos, ir tik grįždamas atgal rinkosi kelią, vedusį labiau Tirėnų jūros pakrante).

Kitas kelias iki Romos vedė Tirėnų jūros pakrante, aplankant Montefiaskonę, Sieną, Florenciją, Pizą, Luką, Parmą, Modeną, Turiną bei Milaną. Galime daryti prielaidą, jog keliautojai, išvykę pažintiniais tikslais, dažniausiai apimdavo abi trases, o keliaujantys diplomatiniais / pareigybiniais – rinkdavosi tą patį maršrutą²⁸⁰, mat taip buvo greičiau ir patogiau. Jauniems britams skirtame kelionių vadove Thomas Nugentas netgi nurodė, jog norintys patirti ir pamatyti daugiau, turėtų rinktis abi trases, o ne vieną²⁸¹. Kadangi dalis keliautojų rinkosi greitesnį kelią (Adrijos jūros pakrante), Tirėnų jūros pakrante buvo važiuota šiek tiek rečiau (15 kartų). Tai buvo labai vaizdinga ir kupina pažintinio bei edukacinio pobūdžio objektų kelionės trasa, apimanti žymiausius meno ir architektūros židinius Italijoje.

Iš Romos arba buvo judama atgal į šiaurę, arba papildomai buvo išvykstama į Neapolį. Pavyzdžiui, J. Radvila 1576 m. keliavo į Neapolį²⁸² XVII a. K. J. Vaišnoravičius išsiruošė į Neapolį, net suvokdamas kelionės pavojingumą, mat buvo manoma, kad tame kelyje daug plėšikų²⁸³, T. Bilevičius taip pat išvyko į Neapolį, palikęs visus daiktus Romoje, kad būtų saugiau²⁸⁴. XVII a. Neapolyje lankėsi ir A. S. Radvila bei S. Pacas kartu su Vladislovu Vaza. Apšvietos epochos metu Neapolis ne tik išlaikė savo populiarumą, bet tapo dar didesniu traukos centru dėl naujų archeologinių radinių, objektų ir istorijų: čia apsilankė ne tik P. K. Bohušas, bet ir dvi

²⁷⁹ S. Pacas, A. S. Radvila, T. Bilevičius, K. Zaviša, T. K. Radvilaitė-Moravska, J. L. Lopacinskis, A. Bohuševičius, P. K. Bohušas.

²⁸⁰ Tuo pačiu keliu – Adrijos jūros pakrante – atvyko ir grįžo A. Bohuševičius ir S. Pacas, A. S. Radvila. T. Bilevičius atvyko Adrijos jūros pakrante, o grįžo palei Tirėnų jūrą. T. K. Radvilaitė-Moravska atvyko Tirėnų jūros pakrante, grįžo – Adrijos.

²⁸¹ T. Nugent, *Grand Tour*, t. 3, p. 183.

²⁸² M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow*, p. 26.

²⁸³ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 234.

²⁸⁴ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 98.

garsiausios XVIII a. moterys keliautojos K. Sosnovskytė-Pliaterienė ir T. K. Radvilaitė-Moravska (plačiau apie kelionę į Neapolį žr. sk. 5.2.2.2. „Neapolis“). Kelionė iki Neapolio tradiciškai buvo įtraukiama į įvairius kelionių vadovus, tad galima teigti, jog tai buvo vienas iš pagrindinių Italijos lankomų centrų dėl įvairių priežasčių.

Kalbant apie keliones ne į Italiją, o labiau link Vakarų Europos, trasų klausimas kiek keblesnis – šiuose kraštuose disertacijos šaltiniai neatskleidžia taip aiškiai nusistovėjusio kelio, kaip link Italijos juo labiau pačioje Italijoje²⁸⁵. Vokietijos viduje kelias galėjo eiti upe (arba šalia upės)²⁸⁶ – tai natūraliai gamtos suformuotas kelias, kuris nebuvo tiesiausias, tačiau iš dalies reikalaujantis mažiausiai pastangų, kadangi dėl istorinių, ekonominių aplinkybių aplinkui šiuos kelius buvo įsikūrę turtingi pirklių miestai²⁸⁷. Tačiau jis turėjęs savų problemų, dėl kurių keliautojai dažniau rinkosi keliauti sausuma (plačiau apie sausumos bei vandens kelius žr. sk. 4.2. „Keliai ir jų būklė“). Jeigu keliaujama po / per Pietų Vokietiją, būdavo aplankomas Rėgensburgas, Miunchenas, Viurcburgas, Frankfurtas²⁸⁸ (šiuo keliu buvo vykstama iki Paryžiaus (nebūtinai pravažiuojant pro visus anksčiau minėtus miestus)²⁸⁹. Tačiau kaip ir Italijos atveju, yra galimas ir kitas kelias iki Paryžiaus, kuris yra labiau šiaurinėje Vokietijoje, einantis per Leipcigą, Berlyną, Hanoverį iki Nyderlandų, o iš ten į Paryžių²⁹⁰. P. K. Bohušas savo pirmosios kelionės metu (1777–1778) vyko iki Nyderlandų šiaurine Vokietija, o grįžo pietine. Kone identiškos trasos tarp Vienos ir Berlyno ar Berlyno ir Hanoverio Vakarų Europoje turėjo būti pakankamai populiarios tarp keliaujančių tik po Vokietiją: pavyzdžiui, vienas vokiečių keliautojų²⁹¹ keliavęs po Vokietiją, siekdamas pažinti žmones ir skirtingas žemes, anot istoriko Helmuto Smitho rinkosi populiariausius Vokietijos miestus ir kelius²⁹².

²⁸⁵ Žr. žemėlapi nr. 1.

²⁸⁶ K. J. Vaišnoravičius, P. K. Bohušas, M. Butleris.

²⁸⁷ Helmut Walser Smith, „What Travelers Saw in Eighteenth-Century Germany“, *Bulletin of the German Historical Institute*, vol. 61, Fall 2017 (toliau – H. W. Smith, „What Travelers Saw in Eighteenth-Century Germany“), p. 50.

²⁸⁸ P. K. Bohušas, M. Butleris.

²⁸⁹ S. Pacas, A.S. Radvila, P. K. Bohušas.

²⁹⁰ K. J. Vaišnoravičius, T. K. Radvilaitė-Moravska.

²⁹¹ Friedrich Nicolai.

²⁹² H. W. Smith, „What Travelers Saw in Eighteenth-Century Germany“, p. 55.

Paryžius buvo centrinis tikslingai lankomas Prancūzijos karalystės miestas (dabartinė Savoja ir šiaurinė Prancūzija buvo tranzitiniai regionai, atitinkamai jungiantys Italiją ir Nyderlandus su Paryžiumi), tačiau lankomumu jam nenusileido ir dabartinės Olandijos bei Belgijos miestai – Amsterdamas, Haga, Roterdamas, Utrechtas, Antverpenas bei Briuselis²⁹³. Tai buvo pagrindiniai šio regiono lankomi miestai. Tačiau, kadangi atstumai tarp šių miestų yra labai nedideli, nebūtinai buvo nusistovėjusi aiški tvarka, kuria keliautojai buvo linkę lankyti šiuos miestus. Būtent iš šio regiono keliautojai pasiekdavo ir Angliją. XVII a. T. Bilevičius, vedamas smalsumo, aplankė protestantiškąją Angliją. Tiesa, jo kelionė Anglijoje apsiribojo Londonu ir jo apylinkėmis bei keletu miestelių, kuriuos aplankė, keliaudamas atgal į uostą, iš kurio pajudėjo į Amsterdamą. XVIII a. P. K. Bohušas keliavo šiek tiek plačiau, iš Kalė uosto plaukė į Doverį, iš kurio keliavo link Londono, vėliau aplankė Oksfordą, Bristolį, Bato miestelį – tai buvo ilgesnės trukmės ir apimanti platesnį geografinį spektrą kelionė.

Dviejuose nagrinėtuose kelionių aprašymuose buvo aprašyta ir kelionės į Ispaniją bei Portugaliją atkarpa²⁹⁴. J. Charkevičius, keliavęs diplomatiniais keliais, per Pietų Prancūziją ir Ispaniją važiavo tuo pačiu keliu pirmyn ir atgal – per Lioną, Monpeljė, Barseloną iki Valensijos. K. S. Radvila apsuko regioną lanku. Žinoma, tai nereiškia, jog jie buvo vieninteliai keliautojai iš LDK šiose žemėse, tačiau kol kas žinomi tik jų kelionių aprašymai.

Disertacijoje analizuojamuose kelionių dienoraščiuose apie maršrutus ir jų organizavimą nėra kalbama daug. Akivaizdu, jie buvo sudarinėjami iš anksto, kadangi reikėjo planuoti įvairius kelionės aspektus – finansus, laiką, diplomatinis įsipareigojimus. Helmutas Walseris Smithas teigia, kad aptariamuoju laikotarpiu jau radosi regioniniai žemėlapiai, turėję palengvinti kelionės planavimo procesą²⁹⁵, tačiau vos vienu ar kitu atveju kelionių dienoraščiuose pavyko užfiksuoti tikslingą nuklydimą nuo suplanuoto kelionės maršruto. Kadangi kelionės buvo ilgos, detalesnis jų planavimas vykdavo pačios kelionės metu. K. J. Vaišnoravičius, viešėdamas Amsterdame, 19 dienų prieš išvykstant į Paryžių, kelionės aprašyme pradėjo kalbėti apie

²⁹³ S. Pacas, A. S. Radvila, K. S. Radvila, K. J. Vaišnoravičius, P. K. Bohušas.

²⁹⁴ Žr. žemėlapij nr. 3.

²⁹⁵ H. W. Smith, „What Travelers Saw in Eighteenth-Century Germany“, p. 49.

šios kelionės planavimą²⁹⁶. Tikėtina, kad maršrutai ar jų dalys buvo pasirenkami, ieškant patogiausio ir saugiausio kelio, užuominų apie tokį pasirinkimą būta, jėzuito Simono Niklevičiaus *silva rerum* knygelėje, anot jo, keliauta per Boloniją, nes ten visada geras kelias²⁹⁷. T. Bilevičius bei M. K. Radvila su palyda ilgiau užtruko Venecijoje. Pastarieji norėjo ilgiau pasidžiaugti Venecijos karnavalu ir jo teikiamomis pramogomis: „Pamatyti šią operą reiškia pamatyti lyg ir kokį *miraculum et spectaculum orbis*. Todėl jos pasižiūrėti privažiuoja gausybė žmonių; JM kunigaikščiai taip pat keletą savaičių tik dėl jos pasiliko Venecijoje, nors šiaip jau kelionei visiškai buvo susiruošta, – netgi vežimai [iš Venecijos] išsiūsti“²⁹⁸. Keliaujantys asmenys samdydavosi patyrusius vežikus, tad labai retai būna užfiksuotas netyčinis nuklydimas nuo kelio – jėzuitas A. Bohuševičius, važiuodamas iš Augsburga į Noiburgą prie Dunojaus rašė, jog tarp sausio 8 ir 10 dienų kelyje buvo padaryta daug klaidų²⁹⁹ – galima tik daryti prielaidą, jog dėl prastų oro sąlygų buvo pasiklysta ir sugaišta daugiau laiko nei planuota.

Atsakyti į klausimą, ar konkretus miestas buvo aplankytas tik dėl patogios geografinės padėties, ar tikslingai norint aplankyti miestą, yra sudėtinga. Galima daryti prielaidą, jog Praha, Viena, Miunchenas ir Insbrukas net ir būdami tranzitinėje zonoje, buvo lankomi tikslingai. Šiuose miestuose keliautojai likdavo keletui dienų, ir jiems būdavo skiriama pakankamai dėmesio savo kelionių aprašymuose. A. Bohuševičius, Prahoje liko net trejetui dienų, Miunchene užsibuvo porą dienų. Jurgis Hilzenas, išsirusęs į *Grand Tour* tipo kelionę, keletui mėnesių liko studijuoti Vienoje, vėliau išvyko į Paryžių.

Nemažai daliai Radvilų vokiški bei šveicariški kraštai buvo pagrindinis keliavimo regionas, kadangi būtent ten jie buvo siunčiami studijuoti į universitetus³⁰⁰, ką labai aiškiai parodo jų globėjų korespondencija. Anot M. Chachajaus, vienas iš populiariausių XVII a. edukacinių centrų buvo Leipcigas³⁰¹: Kristupas Radvila 1602 m. klausė keleto dalykų – matematikos, filosofijos, teisės – Leipcige³⁰², Jonušas Radvila savo mokslus pradėjęs

²⁹⁶ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 119.

²⁹⁷ Simonas Niklevičius, *silva rerum*, VUB RS, F. 3–2429, l. 287v.

²⁹⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 103.

²⁹⁹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 103v.

³⁰⁰ M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*, p. 37.

³⁰¹ Ten pat, p. 44.

³⁰² Saliamono Risinskio laiškas Radvilai Perkūnui, AGAD, AR, dz. V, nr. 13601, l. 5.

Leipcige, 1630 m. gruodžio pabaigoje atvyko į Šveicarijoje esantį Altdorfo miestą, kuriame planavo tęsti savo edukacinę kelionę³⁰³ (sausio pabaigoje buvo įtrauktas į universiteto sąrašus). Tačiau kitiems keliautojams – P. K. Bohušui, T. K. Radvilaitei-Moravskai – tai buvo tranzitinis regionas. P. K. Bohušas savo antrosios kelionės metu iš Milano pasuko ne link Bolonijos, o link Lugano teritorijos Šveicarijoje. Jis tiesia linija, nenukrypdamas nuo pagrindinio kelio, nuvyko į Ciurichą iš kurio pasuko link Ulmo Vokietijoje, o tada per Rėgensburgą ir Vieną grįžo iki Krokuvos. Iš kitos pusės, T. K. Radvilaitei-Moravskai Šveicarija buvo tikslingai lankoma valstybė, kadangi iš Starsbūro nuvažiavo į Šveicarijoje esantį Bazelį, kuriame tuo metu gyveno gausus būrys LDK Baro konfederacijos dalyvių (M. H. Krasinskis (1712–1784), Mikalojus Jonas Pacas (1730–1787), V. Kučinskis (1731–1800), Ignacas Bohušas (1720–1778))³⁰⁴. Vėliau keliautoja grįžo atgal į Elzasą pas savo brolių. O iš ten patraukė link pagrindinio kelionės tikslo – Italijos.

Potencialiai tranzitiniai miestai Prancūzijoje buvo Lionas, Grenoblis ir Šamberi – tai buvo pagrindiniai sustojimai tarp Turino ir Paryžiaus. Šiuose miestuose XVII a. sustojo K. J. Vaišnoravičius ir A. Zaslavskis-Ostrogiškis, keliaudami iš Paryžiaus į Turiną, bei T. Bilevičius, keliaudamas priešinga kryptimi – tiesa, jis šiame mieste praleido nemažai laiko, kadangi, anot jo, tai buvo antras miestas po Paryžiaus Prancūzijoje³⁰⁵. Todėl pastarasis keliautojas jam skyrė atitinkamai dėmesio. XVIII a. 2 p. T. K. Radvilaitei-Moravskai taip pat rinkosi šią kelio atkarpą iki Italijos. Boguslavas Radvila, baigdamas savo edukacinę kelionę, 1639 m. keliavo „po visas prancūzų žemes iki pat Italijos“ – šios kelionės metu aplankė Orleaną, Blua, Tūrą, Somiūrą, Nantą, Puatjė, Lioną³⁰⁶. Šių miestų aprašymai pastarųjų keliautojų paliktuose kelionių aprašymuose taip pat demonstruoja, jog šie miestai buvo suvokiami kaip tranzitiniai, todėl beveik neskyrė dėmesio savo aprašymuose, išskyrus, T. Bilevičių ir P. K. Bohušą. Pastarasis 1777 m. iš Paryžiaus keliavo į Lioną tikslingai, mat, autorius kaip ir T. Bilevičius teigė, jog tai buvo antras pagal svarbumą miestas po Paryžiaus³⁰⁷. Jis savo dienoraštyje aprašė gyventojų skaičių, geografinę padėtį, pagrindines bažnyčias ir pan.

³⁰³ Aleksandro Pšipkovskio laiškas Kristupui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, 12597.

³⁰⁴ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 53–54.

³⁰⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 142.

³⁰⁶ M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*, p. 86.

³⁰⁷ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 126.

Kelionių trasos skirtinguose regionuose buvo nusistovėjusios ne vienodai. Aiškiausiai jos buvo įsitvirtinusios ir aprašytos kelionių į Italiją metu – kadangi tai buvo itin lankomas regionas įvairaus pobūdžio kelionių metu. Įdomu yra tai, kad keliautojai iš LDK iki Italijos naudojosi dviem trasomis (per Prahą ir Miuncheną bei Olomoucą ir Vieną). Pačioje Italijoje analizuoti tekstai pateikė kelionės trasas, aiškiai sutampančias su Vakarų Europos tradicijomis, iki Romos keliaujant Tirėnų arba Adrijos jūros pakrantėmis. Jų nusistovėjimui įtakos darė kelionių vadovai, kurie nepriklausomai nuo laikotarpio pateikė kone identiškas trasas šios šalies viduje. Kelionių trasos į Prancūziją taip pat buvo pakankamai aiškiai aprašytos, tačiau Prancūzijos viduje jos nebuvo tokios nusistovėjusios kaip Italijoje, nors disertacijos šaltiniai parodo tam tikrus trasų sutapimus su Vakarų Europos keliautojais, todėl galima daryti prielaidą, kad atsiradus naujiems šaltiniams, trasų tinklas galėtų tapti raiškesnis. Tas pats regionas ar miestas vieniems keliautojams buvo pagrindinis kelionės tikslas, kitiems – tranzitinis. Dažniausiai tranzitiniai regionai buvo dab. Čekija, Austrija ir Vokietija. Šveicarija (ypač atkarpa tarp Ciuricho ir Lugano) buvo pakankamai aktyviai pervažiuojama keliaujančių į Italiją iš Prancūzijos. Tačiau keliaujantiems iš Paryžiaus tranzitiniai miestai buvo Lionas, Grenoblis ir Šamberi – šių miestų aprašymai buvo kuklesni, jiems buvo mažiau skiriama dėmesio, kadangi jie skyrė keliautojus nuo pagrindinio kelionės tikslo.

4. KELIAS IR JO ĮSPŪDŽIAI

Keliavimas aptariamuoju laikotarpiu buvo pakankamai sudėtingas procesas technine prasme – turėjo būti įveiktas didelis atstumas per sąlyginai trumpą laiko tarpą nelabai patogiose transporto priemonėse. Labai didelę bet kokios kelionės dalį sudarė pats keliavimas nuo vieno objekto prie kito. Ir nors keliuose būdavo praleidžiama nemaža kelionės dalis, jie kelionių aprašymuose yra sulaukę bene mažiausiai keliautojų dėmesio³⁰⁸, kadangi tai buvo tiesiog įprasta rutininė kelionės dalis, kurią buvo privalu įveikti. Nepaisant lakoniškų kelių aprašymų, yra matomi tam tikri pasikartojantys elementai, nugulantys kelionių aprašymuose, kurie iliustruoja, kaip įvairių epochų keliautojai aprašė kelią ir jo atkarpas.

4.1. Įveikto atstumo matavimas

Pirmiausia, kelias buvo suvokiamas per nukeliautą atstumą ir jam įveikti sugaištą laiką. Tiesa, šios kategorijos nuolat keisdavo viena kitą, nurodant nukeliautas mylias, arba laiko tarpą, valandų kiekį, kurio reikėjo įveikti atstumui. Toks atstumo pateikimo modelis buvo labai tradicinis ir įprastas, tiesiogiai perimtas iš kartografijos ir jos pasakojamo geografinio naratyvo³⁰⁹ (žemėlapių legendose buvo pateikiamas tam tikras mylių (prancūziškų, vokiškų, itališkų) skaičius ir atitinkamai reikiamas laiko kiekis joms nukeliauti – *horae itineris*³¹⁰). Kadangi kelionėms būdavo ruošiamasi gerokai iš anksto (ypač turint labai konkretų tikslą priešakyje), buvo svarbu įvertinti atstumą laiko perspektyvoje.

Galima pastebėti, jog tų keliautojų, kurie neturėjo labai griežto kelionės grafiko (t. y. neturėjo būti tam tikru laiku, tam tikroje vietoje) kelionių

³⁰⁸ A. Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, p. 6.

³⁰⁹ Sébastien Caquard, William Cartwright, „Narrative Cartography: From Mapping Stories to the Narrative of Maps and Mapping“, *The Cartographic Journal*, nr. 51 (2), 2014, p. 101; internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/publication/272307262_Narrative_Cartography_From_Mapping_Stories_to_the_Narrative_of_Maps_and_Mapping

³¹⁰ Joan Blaeu, *Vulgo Die Wetteraw*, Amsterdam, 1665; Matthäus Seutter, *Circulus Westphalicus in suas Provincias et Ditiones accurate distinctus et recentissime delineat[us]. 10 Milliaria germanica communia 15 in uno gradu [=Om. 070], 12 Milliaria gallica sive Horae itineris 20 in uno gradu [=Om. 069 ; 1 : 1 004 000 environ]*, G. Matthaëus Seüter jun. sculpsit, 1735; internetinė prieiga: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8490469x>.

maršrutai buvo šiek tiek laisvesni bei lėtesni. Kur kas griežčiau į laiko rėmus žiūrėjo asmenys, keliaujantys studijuoti ar į vienuolių susirinkimus. XVIII a. 1 p. keliavęs jėzuitas A. Bohuševičius puikiai žinojo, kiek reikia laiko įveikti atstumui iki Italijos, ir teigė, jog pasirūpinęs dalykais, būtinais kelionės metu, išvyko į Romą³¹¹ (kelionė užtruko beveik pilnus 3 mėnesius); jis, beje, į Romą atvyko lapkričio 1 d., o pirmoji prokuratorių sesija įvyko tik lapkričio 16 d. Panašius duomenis demonstruoja ir lenkų kilmės pranciškonas R. Zavadzki, 1750 m. keliavęs į pranciškonų generalinę kapitulą Romoje. Jo kelionė iš Krokuvos iki Romos taip pat užtruko beveik 3 mėnesius, kai tuo tarpu kelionė atgal buvo spartesnė. J. Hilzenas savo kelionės dienoraštyje netgi išreiškė susirūpinimą, jog teko paaukoti vieną kelionės dieną: „Šią dieną reikėjo tęsti kelionę į Vieną, o dėl nepasirengimo vežėją <...> išsinuomojau ir į kitą dieną buvau priverstas nukelti [išvykimą]³¹²“. Iki mokslo metų pradžios dar tris savaites gyveno Vienoje, iki persikėlė gyventi į jėzuitų kolegiją³¹³. Taigi bent 2–3 savaites kai kurie keliautojai pridėdavo prie reikiamo kelionei laiko, jeigu nutiktų kas nors netikėto (antai, lenkų pranciškonas R. Zavadzki užtruko papildomą naktį kalnuose dėl sniego ir neišvažiuojamų kelių³¹⁴), galėtų apžiūrėti miestą ir pan.

Istoriografijoje į keliavimo procesą yra žiūrima labiau iš pragmatinės-techninės pusės, A. Mączakas pateikė kokiomis transporto priemonėmis bei kiek tai užtrukdavo³¹⁵. Disertacijoje į kelionės proceso aprašymus yra žvelgiama iš refleksyvios pozicijos, siekiant atsakyti į klausimą, kaip / ar keitėsi kelionės proceso žymėjimas kelionių aprašymuose ir kodėl. Bendrai kalbant, kelias ir kelionės procesas Naujų laikų keliautojų akimis susidėjo iš gausybės nedidelių atkarpų – keliavimas buvo judėjimas iš vieno taško į kitą, kurį kelionių aprašymuose žymėjo įveikto atstumo matmenys. Būtent ši dalis yra dažniausiai pasikartojantis elementas kelionių dienoraščiuose. Pats trumpiausias ir per visą aptariamąjį laikotarpį stabiliai išlaikęs savo pozicijas nukeliautų atkarpų matavimo būdas buvo paros laiku: vienos dienos kelią kelionių raštinijos autoriais išdalindavo į atkarpas: rytui išaušus (lot. *mane*

³¹¹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, I. 2v („Post [...] congregationem Provincialelem comparatis per id tempus quae pro via erant necessaria 7 Augusti movi Vilna“).

³¹² *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 305.

³¹³ Ten pat, p. 310.

³¹⁴ R. Zawadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*, p. 97.

³¹⁵ A. Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, p. 146.

*egressa / oblata*³¹⁶, lenk. *rano*), *perpiet / popiet* (lot. *sub meridiem*³¹⁷; lenk. *po południu*³¹⁸), *nakčiai* (lot. *pro nocte*³¹⁹; lenk. *nocleg*), arba mitybos režimo laiku – suvalgius pusryčius (*sumptoque ientaculo profectus sum*³²⁰)) etc. Tai pasikartoja skirtingo pobūdžio kelionių aprašymuose, kuriuos užrašė skirtingo amžiaus bei socialinės padėties keliautojai, manome, jog toks rašymas ne tik fiksavo esminius dienos įvykius, tačiau taip pat turėjo suteikti skaitytojui galimybę įsivaizduoti patį kelionės procesą ir jo monotoniškumą – dažniausiai išvykstama labai anksti ryte ir atvykstama į galutinį dienos tašką jau sutemus (reikia turėti omenyje, kad XVI–XVII a. dienos suvokimas dar nebuvo toks fiksuotas kaip šiuolaikinis, jis priklausė nuo metų laiko – nuo saulės tekėjimo ir laidos laiko, tad keliautojui pažymėjus, jog jis atvyko vidurnaktį, iš tiesų tai galėjo būti ir apie 5–6 valanda vakaro³²¹). Apšvietos epochos kelionių aprašymuose galima pastebėti, jog į šį kelionės aspektą iš dalies buvo įnešta daugiau tikslumo – XVIII a. 2 p. keliautojai jau naudoja valandas, kaip įvykių trukmės orientyrą. Pavyzdžiui, K. Sosnovskytė-Platerienė rašė, jog „Kelias per Taljamento truko daugiau nei pusantros valandos“³²² (šios keliautojos atveju tai buvo dažnas laiko mato vartojimas³²³). M. Butlerio kelionės aprašyme taip pat egzistuoja tikslaus laiko nurodymo modelis: „išvykome aštuntą valandą ryto. <...> pravažiavę nemažą atstumą tais vynuogynais atvykome į nakvynės namus <...> 12 valandą“³²⁴. Pagrindinė problema su šiuo laiko matu, aptariamam laikotarpiu yra skirtingų sistemų egzistavimas: Italijoje, Čekijoje buvo 24 valandų sistema, kai tuo tarpu Lenkijoje – 12³²⁵. Šį klausimą yra palietusi ir T. K. Radvilaitė-Moravska, savo dienoraštyje kalbėdama, jog Italijoje ir mylių, ir valandų yra daugiau, kadangi 4 itališkos mylios yra tik 1

³¹⁶ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 4, 8.

³¹⁷ Ten pat, l. 5v.

³¹⁸ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 236.

³¹⁹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 12.

³²⁰ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 29.

³²¹ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 233.

³²² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 63 („Przeprawa przez Tagliamento trwała ponad półtorej godziny“).

³²³ Ten pat, p. 21, 75.

³²⁴ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 186–187 („rano o godzinie ósmej wyjechali. <...> przejechawszy i niemały przeciąg tymi winnicami przybili do austerii <...> o godzinie dwunastej“).

³²⁵ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 85.

lenkiška, o valandų yra 24³²⁶. Žinoma, laikrodžiai jau XVII a. keliautojams nebuvo naujiena, tačiau jie buvo labiau atrakcija nei pragmatiškumas (T. Bilevičius, lankydamasis Lione su didžiule nuostaba kalbėjo apie Liono katedroje esantį astronominį laikrodį³²⁷).

Aprašomų kelionės atkarpų ilgis kelionių aprašymuose per aptariamąjį laikotarpį keitėsi. Analizuoti pavyzdžiai demonstruoja, jog Baroko epochos kelionių dienoraščiuose dažniausiai rašoma kiekvieną dieną, tad ir kelionės atkarpos yra vienos dienos trukmės, prasidedančios ryte ir pasibaigiančios vakare arba naktį. O pagrindinis elementas, parodantis kelionės aktyvumą, sudėtingumą ar priešingai lengvumą buvo demonstruojamas sąlyginai objektyviai įvertinamais atstumo matais – myliomis (dažniausiai keliautojai nepaaiškina, kuriomis myliomis – lenkiškomis, ar vietinėmis skaičiuoja atstumus). Anot A. Mączako, daugiau dėmesio sutelkusio į XVI–XVII a. keliones, keliautojams buvo malonu žymėti mylias, kadangi keliavimas buvo sudėtingas procesas, tad jie didžiavosi savo pasiekimais ir norėjo tai kaip nors parodyti bei išreikšti³²⁸. Ir visai nesvarbu, ar tai būtų tik labai glaustai, vos su keletu paprastų detalių užrašytas itinerarijus³²⁹, ar išsamus ir pilnas įvairių pasakojimų dienoraštis³³⁰: keliautojai pirmiausiai turėdavo įveikti mažus atstumus kiekvieną dieną, kurie sudarydavo keliavimo proceso aprašymo pagrindą (žinoma, nepriklausomai nuo laikotarpio kai kurie autoriai visai nesivargino skaičiuoti nukeliauto atstumo: XVII a. keliavęs S. Pacas dažniausiai tik suskaido kelionę į atkarpas, pavyzdžiui, „Pietūs Veletryje. Nakvynė Sermonetoje“³³¹).

Įdomu yra tai, kad analizuotuose Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose kelionių atkarpų aprašymuose matomas nemažas pokytis: atkarpos darėsi ilgesnės. T. K. Radvilaitė-Moravska ir P. K. Bohušas savo užrašuose laikėsi kelionės rašymo padieniui principo, P. K. Bohušas netgi akcentavo, jog dienoraštį rašė pats ir chronologiškai³³². Tačiau abu keliautojai apjungė aprašomas kelionės atkarpas per vieną regioną arba savaitės trukmės

³²⁶ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 111 („ujechaliśmy mil włoskich ze 40, ale też to wiedzieć potrzeba, że czasem więcej niż 4 [włoskie] nasze dopiero jedne składają. I to wiedzieć potrzeba, że godzin więcej, bo 24 godzin od zachodu aż do drugiego liczą“).

³²⁷ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 143.

³²⁸ A. Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, p. 24.

³²⁹ S. Niklevičius, *silva rerum*, VUB RS, f. 3–2429, l. 290–293.

³³⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*.

³³¹ S. Pac, „Obraz dworów europejskich“, p. 308.

³³² F. K. Bohusz, *Dziennik podróży*, p. 5.

kelionę į vieną pakankamai nuoseklų pasakojimą – manome, jog taip buvo siekiama išvengti nuolatinių pasikartojimų, kurie itin jaučiami skaitant Baroko epochos kelionės dienoraščius, ir taip suteikti vientisesnį pasakojimo bei pačios kelionės įspūdį. Tačiau šis pokytis, žinoma, gali būti labiau siejamas su šių konkrečių autorių kelionių dienoraščių rašymo tikslais – papasakoti platesnei auditorijai apie savo įspūdžius ir patirtus išgyvenimus.

XVIII a. 2 p. kelionių dienoraščiuose, rašomuose padieniui, aptikome, jog mylių žymėjimas taip pat nebeteko tokios didelės svarbos: J. Hilzenas beveik niekur nerašo, kiek mylių buvo nukeliauta per vieną dieną ar tarp skirtingų miestų, J. L. Lopacinskis savo kasdieniuose įrašuose taip pat nėra nuoseklus (priklausomai nuo situacijos ir kelio sudėtingumo arba žymėdavo labai smulkiai visus techninius kelionės duomenis, arba iš viso juos praleisdavo). Jis pirmo kelionės etapo pabaigoje išvardino septynias kelionės atkarpas iki Romos ir kiekvienos iš jų atstumą myliomis: 1) nuo Krakų iki Varšuvos (64 mylios); 2) nuo Varšuvos iki Krokuvos (49 mylios); 3) nuo Krokuvos iki Vienos (57 mylios); 4) Nuo Vienos iki Venecijos (91 mylia); 5) nuo Venecijos iki Bolonijos (25 mylios); 6) nuo Bolonijos iki Loreto (40 mylių); 7) nuo Loreto iki Romos (44 mylios)³³³ – tokį modelį, tikėtina, jog jis tiesiogiai perėmė iš labai intensyviai naudoto jauno prancūzo kelionės aprašymo³³⁴. Iš kitos pusės, kelionių vadovai suteikdavo šią informaciją, idant keliautojai galėtų numatyti kelionės laiką ir atstumą. Tiek užsienyje, tiek Lenkijoje leistuose kelionių vadovuose buvo pasiūlomi itinertarijai ir nurodomas atkarpų ilgis: dar XVI a. išleistame lenkiškame kelionių vadove po Italiją buvo sužymėtos kelionės atkarpos, o pastarosios išskaidytos į dar mažesnius vienetus: pavyzdžiui, kelias iš Feraros iki Bolonijos buvo išskaidytas į 4 smulkesnes atkarpas: iš Feraros į Podžo nakvynės namus (9 mylios), iš ten iki *Pietro in Casale* (9 mylios), iš ten į Funo miestelį (9 mylios) ir galiausiai iš jo į Boloniją (9 mylios)³³⁵. J. Charkevičius didesnių atkarpų pabaigoje pateikdavo jų sandarą ir koks atstumas jas skyrė³³⁶. K. Kognovickio 1783 m. išleistame kelionės vadove, taip pat yra nurodomos atkarpų mylios, tačiau nėra bendro maršruto ar konkrečios trasos įvertinimo. Galimai, planuojančiam kelionę asmeniui, toks kelionių vadovų žymėjimas (ilgesnėmis atkarpomis) buvo patogesnis, kadangi jie galėjo pasirinkti skirtingas trasas ir atkarpas savo

³³³ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 104.

³³⁴ Jérôme Lalande, *Voyage d'un François en Italie*, Paris, 1769.

³³⁵ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 48.

³³⁶ J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*, p. 29, 177.

kelionei – vis tik tai dažniau pasitaikantis variantas, tad natūraliai dažniau naudojamas ir pačių keliautojų.

Galima pritarti anksčiau minėtai, A. Mačzako iškeltai minčiai dėl įveiktų mylių žymėjimo kelionių aprašymuose, idant keliautojai galėtų pasididžiuoti nukeliautu atstumu, tačiau lieka atviras klausimas, kiek atsitiktinis yra atstumo įvardijimas myliomis ir nukeliautu laiku. Ankstesniuose tyrimuose nėra skiriama dėmesio individualiam tokios informacijos žymėjimui ir jo teikiamai informacijai. Keliautojai pasirinkdavo kelionės sudėtingumą arba – kaip tik atvirkščiai – lengvumą išreiškiantį matą. Ir nors tai ta pati skaitinė išraiška, tačiau ji iš informacijos pozicionavimo teksto bei papildomų ženklų skaitytojui leidžia susidaryti skirtingą įspūdį. Pavyzdžiui, XVIII a. 1 p. keliavęs jėzuitas A. Bohuševičius pateikė labai skirtingų variantų. Rugsėjo 20 d. teigė, kad visą dieną keliavo sudėtingais keliais, dėl to tik tris mylias per visą dieną įveikė³³⁷, spalio 5 d., išvykęs iš Insbruko, 5 valandas iki pietų kilo į viršų³³⁸, įveikto atstumo net neminėdamas, kadangi jis turėjo būti labai mažas, dėl to, kad visą kelią buvo kylama į įkalnę. Pirmuoju atveju autorius labai aiškiai parodė aprašomos atkarpos sudėtingumą pateikdamas informaciją ir myliomis, ir laiko trukme. Antruoju – A. Bohuševičius pateikia tik valandas ir raktinį žodį „įkalnę“, taip pat suponavusį atkarpos sudėtingumą. Iš esmės matoma koreliacija, jog tik tuo atveju, kai kelio sąlygos buvo vidutiniškos ar niekuo neišsiskiriančios, buvo įvardijamas tik įveiktas atstumas myliomis. Tačiau net ir tada objektyvūs parametrai galėjo būti papildomi subjektyvių emocijų ženklais. J. L. Lopacinskis retkarčiais mylių skaičių, kai jis, autoriaus nuomone, buvo įspūdingai didelis, pažymėdavo šauktuku. Kaip antai, kovo 5 d. iš ryto nukeliavo 8 mylias, o vėliau dar 7: „Sekmadienį iš ryto [nuvykome] 8 mylias! Iki Roncinjolės³³⁹. Iš ten 7 mylias [keliavome] į Viterbą mišioms ir žirgų pailsinimui (*popas*)³⁴⁰“. Toks autoriaus užrašymo būdas netiesiogiai byloja apie atkarpos lengvumą ir kelio paprastumą, kadangi per vieną dieną buvo nukeliautas tikrai nemažas atstumas. Tai nebuvo tik asmeniniam džiaugsmui skirti skaičiai, jie turėjo kelionės aprašymo skaitytojui pademonstruoti keliavimo sudėtingumą ar

³³⁷ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 11v.

³³⁸ Ten pat, l. 17.

³³⁹ It. Ronciglione (miestas Viterbo provincijoje, Italijoje).

³⁴⁰ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 105 v („w Niedzielie z rana do Ronciglione mil 8! Z tąd do Viterbo na mszą y popas mil 7“).

lengvumą tokiu būdu, kuris būtų lengvai suprantamas žmogui, nedalyvaujančiam pačioje kelionėje.

Jeigu laikysimės pozicijos, kad detalus matmenų ir skaičių žymėjimas, kelionių aprašymuose galėjo būti skirtas ne tik keliautojo pasididžiavimui, bet ir skaitytojo įtraukimui į kelionės procesą, buvo ir kitų objektyvių duomenų, kurie galėjo tai padaryti – konvertuoti svetimus atstumus, pinigus ir pan. į pažįstamus matus ar vertes. Autoriai retkarčiais konvertuodavo įvairias valiutas, idant skaitytojas suprastų kelionės ar objektų prabangą; mylios buvo mažiausiai aptartos ir jų konvertavimui bei paaiškinimui buvo skirta labai mažai dėmesio. Turint galvoje, jog egzistavo skirtingos atstumo matų sistemos, skaitytojui nėra dažniausiai paaiškinama kokia sistema yra skaičiuojamas atstumas – lenkiškomis, vokiškomis ar itališkomis myliomis. Tikėtinausia, kad kai keliautojai neįvardija matų sistemos, naudojasi sau pažįstama sistema (lenkiškomis myliomis)³⁴¹. K. J. Vaišnoravičius atstumus matavo lenkiškomis myliomis (tokią prielaidą galima daryti, lyginant dabartinius atstumus tarp miestų su įvardintais kelionės aprašyme), J. L. Lopacinskis nurodė atstumus lenkiškomis myliomis, teigdamas, kad visas kelias iki Romos sudarė 364 „mūsiškas“ mylias: „Visas tas mano kelias iš Krakų yra 364 mūsų lenkiškos mylios“³⁴². Taip pat jis pridėjo, kad vieną lenkišką mylią sudaro 4 itališkos, tačiau ne visur, pavyzdžiui, Veneto krašte yra matuojama popiežiškomis myliomis (*Papieżskim*)³⁴³. P. K. Bohušas, viešėdamas Anglijoje, nurodė, kad iki Londono buvo 72 mylios, ir kad septynios tokios mylios sudarė vieną didžiąją lenkišką mylią: „Iš Dovero į Londoną priskaičiuojama 72 mylios, o tokios 7 mylios sudaro vieną didžiąją lenkišką mylią“³⁴⁴. Panašu, kad keliautojai savo kelionių aprašymuose stengdavosi konvertuoti mylias. Tiesa, J. Lopacinskio kelionės aprašyme pasidaro labai neaišku, kokio tipo matais jis matuoja atstumą, kadangi tarp kai kurių vietovių nurodo pakankamai tikslų atstumą, kaip antai, tarp Mačeratos ir Tolentino buvo nukeliauta 10 mylių (itališkų, kadangi atstumas tarp šių

³⁴¹ M. E. Kowalczyk, „Wstęp“, p. 58. Anot lietuvių kilmės geografo Hilariono Karpinskio, lenkišką mylią atitinka 7146 m, vokiška mylia yra lygi lenkiškai, o vieną vokišką mylią sudaro 4 itališkos.

³⁴² J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 104 („Cała tedy droga moja z Krok az tu wynosi na mil naszych Polskich 364“).

³⁴³ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 104.

³⁴⁴ F. K. Bohusz, *Dziennik podróży*, p. 60 („Liczą z Douwres do Londynu mil 72, a mil takich 7 czynią jedną dużę polską milę“).

vietovių yra apie 22 km)³⁴⁵, tačiau tarp kitų vietovių, kaip Roncinjonlè ir Viterbas, 8 mylių atstumas jau atrodo kiek per mažas, kadangi nei itališkos, nei lenkiškos mylios nesudaro tokio atstumo (22–25 km)³⁴⁶.

Kelio suvokimas disertacijoje tiriamuose kelionių aprašymuose gali būti išskaidytas į keletą lygmenų – pirmiausiai, kelias aprašomas daugybe mažesnių atkarpų, kurios padėjo lengviau išgyventi kelionės rutiną ir natūraliai sustatė tam tikrą kelionės režimą. Disertacijoje keliavimo proceso aprašymas yra vertinamas kaip kelio sudėtingumo ar lengvumo iškomunikavimas skaitytojui. Tai atveria naujas perspektyvas į kelio procesą pažiūrėti ne tik iš techninės keliavimo pusės, tačiau ir iš refleksyvios keliautojo pozicijos. Skirtingais laikotarpiais nebuvo vieno stabilaus nuvažiuoto kelio įvardinimo būdo – priklausomai nuo situacijos ir noro pabrėžti kelio lengvumą ar sudėtingumą labiau buvo pabrėžiamas laikas, mylių skaičius, kurio prirėkė įveikti atstumui. Pastebima, jog keliautojai turėjo individualius žymėjimo būdus bei struktūras, leidžiančias pabrėžti norimą perduoti žinutę šia tema. Šaltinių bazė demonstruoja skirtumą, matomą tarp Baroko ir Apšvietos epochos metu aprašomų kelio atkarpų – K. Sosnovskytės Pliaterienės, P. K. Bohušo, K. Moravskos pavyzdžiai demonstruoja, jog jos galėjo būti ilgesnei bei apimti keleto dienų laikotarpį, idant pasakojimas būtų vientisesnis ir malonesnis numanomam skaitytojui. Nepaisant to, kad detalus įvairių objektyvių matų konvertavimas ir išvardijimas gali būti naudojamas įtraukti skaitytoją į kelionės procesą, keliautojai nepriklausomai nuo kelionės aprašymo tikslo nesistengė preciziškai perteikti nukeliauto atstumo tikslumo: matų sistemos buvo aiškios ir keliautojai jas išmanė, tačiau, joms buvo skiriama labai mažai dėmesio, nes tai buvo dar viena rutininė kelionės dalis.

4.2. Keliai ir jų būklė

Keliavimui buvo galima rinktis sausumos ir vandens kelius. Keliaujant į tolimesnius kraštus ar salas, žinoma, nebuvo kito pasirinkimo, kaip tik vandens kelias, tačiau kelionių po Europą metu didele dalimi jų buvo galima išvengti. Anot Hamish Scotto, abu keliautojų iš Europos pasirenkami variantai buvo labai priklausomi nuo sezono ir orų: upės Italijoje vasaros metu labai

³⁴⁵ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, I. 102v.

³⁴⁶ Ten pat, I. 105v.

išdžiūsta, kai visur kitur Europoje yra baiminamasi potvynių³⁴⁷. Tad vandens kelias buvo pasirenkamas labai retais atvejais.

Europoje keliautojai iš LDK, kaip ir kitų Europos kraštų kilmingieji, dažniau rinkosi sausumos kelią, kuris buvo traktuojamas kaip saugesnis ir patogesnis keliauti³⁴⁸. Vienas iš kelionių vadovų net keletą atkarpų aprašymuose pamini, jog galima keliauti sausuma ar vandeniu: Tarp Kelno ir Frankfurto Vokietijoje bei Nyderlanduose³⁴⁹. Italijoje tas pats autorius vandens kelio galimybę pamini dar rečiau³⁵⁰. Kelionių aprašymuose keliautojai iš LDK savo pasirinkimų dažniausiai nemotyvuoja, tačiau galima pastebėti tendenciją, jog vandens kelias buvo pasirenkamas vos keliose atkarpose. Vienas iš motyvučiausių pasirinkimų kelionei jūra buvo aprašytas M. K. Radvilos Našlaitėlio, jis pasiklausinęs aplinkinių, nusprendė, kad kelionė iki Šventosios Žemės vandens keliais bus saugesnė³⁵¹, tačiau kelionę Europoje vykdė sausuma. Žinoma, kelionė į Angliją norom nenorom įtraukė vandens kelio atkarpą. T. Bilevičius XVII a., keliaudamas į Angliją, labai minimaliai pasakojo apie savo įspūdžius kelione laivu, tačiau tikėtina, kad jis susirgo jūros liga, kadangi paminėjo, jog kelionės metu nukentėjo jo sveikata: „Pasitaikius priešingos krypties vėjui, patyrus pavojų nukentėjo taip pat ir mano sveikata³⁵²“, vėliau dar pridėjo, kad atsigavę po nepatogios kelionės, išsinuomojo karietą ir išvyko toliau³⁵³. Kiek labiau pasisėkė P. K. Bohušui, kuris rašė, kad jūra buvo labai rami, nesusidūrė su didelėmis bangomis ir perplaukė kaip per ežerą: „jūra tuo metu buvo tyli ir rami, tad mes kaip per kokį ežerą perplaukėme, nepajutę didelių bangų“³⁵⁴.

Kai kurie keliautojai iš LDK (M. Butleris bei J. L. Lopacinskis) kelete vietų rinkosi vandens kelią, pvz., tarp Paduvos ir Venecijos³⁵⁵. Galima tik daryti prielaidą, jog jų nuomone tai buvo greitesnis kelias. Tačiau nebūtinai vandens

³⁴⁷ Hamish Scott, *Travel and Communications, The Oxford Handbook of Early modern European History 1350–1750*, vol. 1, Oxford, 2015, p. 172.

³⁴⁸ Helmut Walser Smith, „What Travellers Saw in Eighteenth-Century Germany“, p. 50.

³⁴⁹ Thomas Nugent, *Grand Tour*, t. 1.

³⁵⁰ Ten pat, t. 3.

³⁵¹ M. K. Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Šventąją Žemę*, p. 33.

³⁵² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 153.

³⁵³ Ten pat, p. 153.

³⁵⁴ F. K. Bohusz, *Dziennik podróży*, p. 60 („morze na ten czas było eicze i spokojne, żeśmy przez nie jak przez jezioro jakie przejechali, żaden dużej fali nie poczuwszy“).

³⁵⁵ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*, p. 264; J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 95.

kelias turėjo būti pasirenkamas laiko taupymo tikslais, pvz., lenkų pranciškonas R. Zavadzki iš Venecijos Adrijos jūros pakrante plaukė iki Ankonos 7 dienas³⁵⁶, važiuodamas atgal jau rinkosi sausumos kelią, tačiau užtruko labai panašiai – 6 dienas. Kai tuo tarpu Lietuvos jėzuitas A. Bohuševičius tą pačią atkarpą sausuma nuvažiavo per 3–4 dienas, kadangi tai buvo iš esmės lengva atkarpa, nereikalaujanti daug pastangų. Apskritai kalbant, dauguma keliautojų šioje atkarpoje rinkosi sausumos kelią. K. Sosnovskytė-Pliaterienė, pasirinkusi kelią Adrijos jūros pakrante, rašė: „Beveik visą kelią keliavome jūros pakrante, tolumoje buvo matyti bangos“³⁵⁷. T. K. Moravska, kai galėjo, vyko sausuma, anot jos, vandens kelias buvo labai nepatogus³⁵⁸.

Žinoma, pats populiariausias vandens kelias Europoje buvo Reino upe, tačiau tai buvo labai brangi ir lėta trasa, kadangi joje buvo įkurta daug muitinių (keliavimas sausuma nuo šios kelionės dalies neapsaugodavo). Be to, vandens keliai galėjo atrodyti pavojingesni nei sausumos. K. J. Vaišnoravičius net keletu atvejų paminėjo, kad plaukti Reino upe labai pavojinga: „Per Reino upę *periculossimus passus* dėl uolų, mat uolos driekiasi per visą upę, išskyrus vienintelę vietą, kur plaukia barkai, – anksčiau begalė jų suduždavo“³⁵⁹. Sausumos kelio saugumo klausimą iškėlė ir J. Sobieskis instrukcijoje savo sūnams, nurodydamas, kad verčiau jie keliautų sausuma, nes taip yra saugiau³⁶⁰. Anot istorikės M. E. Kowalczyk, pragmatiškumas ir saugumas aptariamuoju laikotarpiu ėmė viršų, todėl kaip įmanoma labiau buvo bandoma išvengti pavojų, tykančių keliuose³⁶¹. Tad nieko nuostabaus, kad keliautojai iš LDK rinkdavosi saugesnį ir patikimesnį sausumos kelią. Tikėtinausia, jog

³⁵⁶ R. Zawadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*, p. 184.

³⁵⁷ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 119 („Prawie przez całą drogę podróżowaliśmy brzegiem morza, w oddali było widać fale“).

³⁵⁸ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 189 („Ponad morzem potym jechaliśmy, bardzo niewygodne drogę mając“).

³⁵⁹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą jaunuojų kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 59. Vėliau jis teigė, jog Reinu plaukti esą pavojinga dėl vėjų (p. 77); Genujos Respublikoje planavo plaukti Po upe, tačiau buvo atkalbėtas – argumentų, autorius, deja, nepateikė (p. 203).

³⁶⁰ Jakub Sobieski, „Instrukcja Jakuba Sobieskiego, Wojewody Ruskiego, dana synom jadącym do Paryża“, *Dziennik podróży po Europie Jana i Marka Sobieskich*, Warszawa, 1883, p. 6.

³⁶¹ Małgorzata Ewa Kowalczyk, „Nieprzewidywalność drogi na przykładzie polskiego osiemnastowiecznego piśmiennictwa podróżniczego“, *Etniczne, kulturowe, religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, oprac. Krzysztof Mikulski, Toruń, 2005, p. 305.

keliautojai buvo įpratę keliauti sausuma, mat toks keliavimo būdas buvo labiau pažįstamas nei kelionė vandeniui (vandens keliai greičiausiai labiau buvo siejami su prekyba nei turizmu). Žinoma, pažintinis kelionės motyvas taip pat labai svarbus, kadangi keliaujant sausuma buvo galima aplankyti daugiau miestelių, pasigrožėti besikeičiančiu kraštovaizdžiu. Tačiau svarbu paminėti, jog buvo konkretūs keliautojai, kurie buvo linkę keliauti vandeniui labiau už kitus – jau anksčiau minėtas K. J. Vaišnoravičius su kunigaikščiu A. Zaslavskiu-Ostrogiškiu, T. Bilevičius, M. Butleris su palyda netgi T. K. Radvilaitė-Moravska, net keletą kartų pažymėjusi plaukimo faktą. Jie rinkose vandens kelius ten, kur didžioji keliautojų iš LDK ar ATR rinkdavosi sausumos (pavyzdžiui, T. Bilevičius plaukė iki Neapolio, K. J. Vaišnoravičius plaukė keletą atkarpų Nyderlanduose, o T. Radvilaitė-Moravska plaukiojo Ciuricho ežeru).

Tačiau keliavimas sausuma irgi turėjo savo problemų, kurios sporadiškai būdavo aptariamoms kelionių aprašymuose. Pirmiausia, labai svarbus buvo sezoniškumas, kadangi keliai, esant nepalankioms oro sąlygoms, galėjo būti sunkiai išvažiuojami. Dėl šios priežasties kelionės aprašyme kelių būklė ėjo lygia greta su oro sąlygomis, kurios diktavo ne tik sugaištą laiką, tačiau ir nukeliautą atstumą. Tad nestebina įvairių keliautojų dienoraščiuose palikti įrašai apie liūtų ar sniegą bei dėl jo kylančius sunkumus. Nors keliautojai iš LDK keliaudavo įvairiais metų laikais, tačiau būtent rudenį keliaujantys asmenys labiausiai pabrėždavo liūtų ir jo keliamus sunkumus: rugsėjo devintąją jėzuitas A. Bohuševičius skundėsi, jog dėl didelio lietaus per visą dieną buvo nukeliautos tik dvi mylios³⁶². Blogos oro sąlygos darė įtaką ne tik įveiktam atstumui, tačiau ir papildomoms išlaidoms: Lenkijos pranciškonų vienuolis R. Zawadzki, kuris keliavo į Romą, praėjus porai dešimtmečių nuo jėzuito A. Bohuševičiaus kelionės, savo dienoraštyje plūdo liūtų bei sniegą, kadangi dėl jo turėjo praleisti papildomą naktį nakvynės namuose, dėl to padaugėjo kelionės išlaidos nakvynei bei maistui³⁶³. Sniegas nors ir nebuvo neįprastas reiškinys keliautojams iš LDK ar ATR, sulaukdavo daug nepasitenkinimo, kadangi labai apsunkindavo kelionę³⁶⁴. K. J. Vaišnoravičius

³⁶² A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 5.

³⁶³ R. Zawadzki, *Diariusz podróży Remigiusza Zawadzkiego*, p. 20–21.

³⁶⁴ J. L. Lopacinski, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 88v.

kelionės į Romą metu vienoje atkarpoje netgi turėjo grįžti atgal, kadangi tiek daug prisnigo, jog nebegalėjo tęsti kelionės tuo keliu³⁶⁵.

Patiems keliams kelionių aprašymuose skiriama labai mažai dėmesio, o jų įvertinimas irgi buvo itin lakoniškas, apsiribojant labai paprastu vertinimu, neieškant daug epitetų, galinčių nusakyti jų būklę. Galima tik spekuliuoti, kokią funkciją (be pramoginės) turėjo atlikti šio pobūdžio informacija. Iš dalies, jie tarnavo kaip dar vienas elementas, pademonstruojantis tam tikros atkarpos sudėtingumą, ar lengvumą, pavojingumą, kadangi iš esmės apsiribojama tokiais kelių apibūdinimais kaip „geras“, „blogas“, „blogiausias“³⁶⁶. T. Bilevičius gruodžio mėnesį, keliaudamas į Paduvą, teigė, „Iki Paduvos [aina] keturios mylios lygaus, bet gan prasto kelio tarp iškastų kanalų – prasto, nes labai molingo“³⁶⁷. Kitas pavojus buvo akmenuotas ir dėl to galimai slidus kelias, einantis tarp uolų: K. J. Vaišnoravičius balandžio mėnesį Vokietijoje minėjo, jog „neapsakomai blogu keliu tarp aukštų uolų keturias mylias važiuojame į Miuncheno miestą“³⁶⁸. Žinoma, tokie vertinimai galėjo būti susiję ir su asmens žodyno platumu.

Turimi pavyzdžiai, vienok, leidžia teigti, kad keliautojų iš LDK vertinimai iš esmės sutampa su kelių istorinių tyrinėjimų išvadomis. Aptariamuoju laikotarpiu visoje Europoje kelių kokybė buvo labai prasta ir tik XVIII a. pradėjo ženkliai kokybiškai, nors ir sporadiškai, gerėti³⁶⁹. Vokietijoje patys blogiausi keliai būdavo žiemą³⁷⁰, anot istoriko Johno Alleno, Prancūzijoje XVI a. antrojoje pusėje pabaigoje keliai taip pat reikalavo taisymo ir gerinimo darbų. Žinoma, pašto, pirklių ir piligrimų ar turistaujančių keliautojų keliai nebūtinai turėjo sutapti, kadangi pašto karietos vykdavo tiesiausiu įmanomu keliu, pirklių keliai vesdavo nuo vieno prekybinio centro prie kito, o piligrimų keliai galėjo vesti dar kitokiu maršrutu³⁷¹. Tačiau įvairiais XVIII a. metais vykę keliautojai kelių atžvilgiu vis dar rašė tą patį, jog vyko labai blogu keliu.

³⁶⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 229.

³⁶⁶ A. Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, p. 5.

³⁶⁷ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 52.

³⁶⁸ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 52.

³⁶⁹ Peter Clark, *Small Towns in Early Modern Europe*, Cambridge, 2002, p. 125.

³⁷⁰ E. John B. Allen, *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*, Hague, 1973, p. 67.

³⁷¹ Ten pat, p. 68.

K. Sosnovskytė-Pliaterienė rašė: „Po pietų vykome labai blogu keliu“³⁷². Tiesa, retas autorius leidžiasi į detales, apibūdindamas, kas padaro kelią blogą ar gerą. P. K. Bohušas, keliaudamas po Angliją, rašo, jog nors kelias ir nėra grįstas, tačiau jis yra labai geras, kadangi ant jo yra priberta mažų akmenukų iš Temzės upės, kurie kelią padaro lygų ir lengviau išvažiuojamą: „Visas kelias nėra grįstas kaip visur kitur, bet žvyras ir smulkūs kalkakmenio akmenukai surinkti daugiausiai iš Temzės upės, jų čia daug primėtyta, išlyginta ir sutrypta, daro kelia vienodesnį, greitesnį ir visai ne blogą“³⁷³. Gero kelio ženklas buvo ir jo plotis, ne tik danga, nes plačiame kelyje buvo jaučiamasi kur kas saugiau. Tad K. Sosnovskytė-Pliaterienė, keliaudama per Štiriją, teigė, kad keliai yra užtektinai platūs ir tik dėl labai neįprastų sąlygų juose galėjo nutikti kas nors negera³⁷⁴.

Ir nors visur buvo skirtingos kokybės kelių, Europoje bene labiausiai išsiskyrė Italijos keliai, kurie net ir Vakarų Europos keliautojų aprašymuose sulaukdavo daugiau dėmesio. Italijoje egzistavo senieji romėniški keliai, kurie nustebindavo keliautojus tuo, kad jie buvo grįsti, platūs ir patogūs keliauti. Čia keliautojai iš įvairių šalių dažniau prabildavo ir apie miestų gatves. Prancūzų keliautojas Michelis de Montaigne‘is rašė apie puikius kelius ir grįstas gatves Italijos miestuose³⁷⁵. Tokius pačius pastebėjimus darė ir keliautojai iš LDK, ypač kalbėdami apie Boloniją. XVII a. jėzuitas, Vilniaus universiteto rektorius Simonas Niklevičius savo *silva rerum* knygelėje užrašytame itinerarijuje į Romą, į generalinę jėzuitų kongregaciją, prie Bolonijos miesto paliko įrašą, kad buvo pasirinktas toks maršrutas dėl to, kad čia visada geras kelias³⁷⁶. XVIII a. 2 p. J. L. Lopacinskis apibendrintai pateikė savo nuomonę apie visų Italijos miestų kelius Bolonijos pavyzdžiu: „To miesto gatvės, kaip ir daugelio

³⁷² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 58 („Po obiedzie jechaliśmy bardzo złą drogą“).

³⁷³ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 60 („Droga cała nie jest tak jak gdzie indziej brukowana, ale żwir i drobne kamyczki najwięcej ze dna rzeki Tamizy wybrane w glej wapno, którego tu dostatek wrzucone wbijane, równane i tratowane. To czyni drogę równiejszą, przędszą i cale nie trzeską“).

³⁷⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 127 („Droga była jednak zbyt szeroka, aby się czegoś obawiać, chyba że zaistniałaby nadzwyczajna okoliczność“).

³⁷⁵ E. J. B. Allen, *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*, p. 67.

³⁷⁶ S. Niklevičius, *silva rerum*, VUB RS, f. 3–2429, l. 291.

Italijos miestų, nėra labai gražios, tačiau labai patogios vaikščioti³⁷⁷. Kodėl būtent Bolonija ir jos keliai sulaukė tokio išskirtinio dėmesio? Dažniausiai tai buvo pirmas didelis lankomas Italijos miestas (neskaitant Venecijos, kurioje dėmesį traukė vandens kanalai), pro ją ėjo romėniškas *Via Aemilia* kelias (romėniški keliai visoje Europoje buvo laikomi tam tikru kokybės standartu). Dėl to dažniausiai šioje vietovėje pirmą kartą būdavo užsimenama apie išskirtinai gerus Italijos kelius. XVIII a. 1 p. keliaavęs jėzuitas A. Bohuševičius, keliaudamas iš Riminio į Forlį miestelį, pamini, jog *Via Aemilia* kelias yra didelis ir platus taip pat įvardija šio kelio „statytoją“, nuo kurio vardo ir kilo kelio pavadinimas:

Iš čia keliaujant pirmyn buvo platus ir didelis Emilijaus kelias, kadaise pastatytas konsulo Emilijaus Lepido, vėliau Popiežiaus sutvarkytas, to atnaujinimo atminimui buvo pastatytas bokštas su įrašu marmure³⁷⁸.

Labai panašiam kelionės etape ir K. Sosnovskytė-Pliaterienė išreiškė džiaugsmą, kad „kelias, nepriklausomai nuo oro sąlygų, buvo labai geras keliauti“³⁷⁹. Matyt, ne veltui tą patį maršrutą rinkosi daugelis keliautojų, kurie į Italiją atvykdavo iš / per Austriją ar Bavariją ir atvažiuodavo į Veneto kraštą.

Taigi romėniškas kelias, kuris buvo plačiai išsišakojęs po visą Italiją, didele dalimi buvo gerai išlikęs, patogus ir juo buvo galima keliauti ištisus metus, nesibaiminant blogų oro sąlygų³⁸⁰. Vis dėlto labai retai keliautojai įvardindavo, jog keliauja romėnišku keliu: jau minėtas A. Bohuševičiaus aprašytas Emilijaus kelias; T. K. Radvilaitė-Moravska kelionės į Neapolį metu paminėjo, jog keliavo *Via Appia* keliu, kuris taip pavadintas edilo Klaudijaus Apijaus vardu, kadangi pastarasis jį nutiesęs, o ir patys romėniški keliai, anot autorės, „yra tokie gražūs, vienodais akmenimis iškloti, kaip aikštės kituose

³⁷⁷ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 99 („Ulice tego miasta, tak iako y wielu innych włoskich miest, nie są bardzo piękne, ale wygodne do chodzenia“).

³⁷⁸ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 23v („Progressus inde occurrit via Aemilia al[t]a et ampla, olim a consule Aemilio lapidibus strata, deinde a quodam Pontifice reparata, in cujus reparationis memoriam stat a latere turris cum inscriptione in marmore“).

³⁷⁹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 96 („droga była przyjemna niezależnie od pogody“).

³⁸⁰ R. Zawadzki, *Diariusz podróży do Rzymu*, p. 117–118.

miestuose³⁸¹. Tačiau net ir tais atvejais, kai kelių pavadinimai nebūdavo įvardijami, dažnai buvo pasirenkami išlikę Romos imperijos keliai. Pavyzdžiui, *Via Flaminia* buvo vienas iš aktyviausiai naudotų kelių aptariamuoju laikotarpiu, kadangi jis vedė link Romos. Keliautojai dažniausiai stabtelėdavo daugumoje *Via Flaminia* pagrindinių taškų – Narnio, Ternio, Folinjo, Spoleto, Furlo, Fano, Pesaro, Riminio vietovėse³⁸².

Nors keliautojai iš LDK ir neskyrė labai daug dėmesio kelių būklę aprašyti, nepraleisdavo progos pasipiktinti itin baisiais keliais arba pasidžiaugti labai patogiais važiuoti keliais. Iš esančių nuotrupų galima susidaryti vaizdinį, koks kelias aptariamo laikotarpio LDK kelionių raštijoje galėjo būti laikomas geru. Vos kelete pavyzdžių iš disertacijos šaltinių yra bent minimaliai kalbama šia tema, tad iš aprašymų medžiagos galima daryti prielaidą, kad geriausias buvo tas kelias, kuriuo buvo galima važiuoti nepriklausomai nuo oro sąlygų – grįstas ir platus. Sudėtingiausi buvo kalnuotų vietovių keliai, kadangi jie įvairiomis sąlygomis galėjo būti slidūs dėl kalnuose esančių uolų, taip pat jie buvo labai siauri. O molingi keliai sudarė sąlygas įklimpti ir dėl to buvo įvardijami kaip nepatogūs važiuoti. Vidurio Italijos keliai paliko patį geriausią įspūdį keliautojams iš LDK, kadangi jie dažnai buvo grįsti ir platus.

4.3. Valstybių / regionų ribos ir sienos

Kelionių metu keliautojai iš LDK kirsdavo bent keletą valstybių, regionų sienas, kurios ne visada buvo aiškios, ne visada nusistovėjusios. Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sienų ir ribų klausimas buvo keblus – regionų ribos buvo kur kas aptakiau suvokiamos nei dabar, be to jos buvo aktyvios ir nuolat besikeičiančios. Tik XVII a. 2 p. – XVIII a. kartografijoje atsirado aiškios demarkacinės linijos, žyminčios skirtingus regionus, rimčiau pagrįstos politiniais įvykiais. Iki tol, XVI a.–XVII a. 1 p. kartografijoje vyravo gamtiniai objektai, kaip ribų žymekliai³⁸³. Tačiau nepaisant to, kad ribos

³⁸¹ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 168–169 („Wyjechaliśmy potom na ostatki dawnej drogi rzymskiej. Ta dlatego tak nazwana, że ją Appiusz będąc edylem, to jest budowniczym, zrobił. <...> Drogi te tak piękne z równych kamieni układane, jak rynki w innych miastach“).

³⁸² Romulo Augusto Staccioli, *The Roads of the Romans*, Los Angeles, 2003, p. 72–73.

³⁸³ Raingard Esser, Steven G. Ellis, „Introduction“, *Border Regions in Early Modern Europe*, Hanover, 2013, p. 9; internetinė prieiga:

nebuvo labai aiškiai matomos ar net nusistovėjusios, Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais keliautojai jas kirsdavo, turėdavo įveikti tam tikrus biurokratinis procesus³⁸⁴. XVII–XVIII a. kelionių raštijoje labiausiai būtų galima tikėtis valstybių sienų bei ribų apibūdinimų, turint omenyje, kad tiriamu laikotarpiu valstybės jau buvo suvokiamos tiek geografiniu, tiek teoriniu lygmeniu³⁸⁵.

Aptariamuoju laikotarpiu skirtingi keliautojai iš LDK pasirinkdavo įvairias prieigas, kaip papasakoti, kada buvo pakeistas regionas ir kuo jie skiriasi vienas nuo kito. Esminiai ribų žymekliai LDK kelionių aprašymuose buvo topografiniai, sociokultūriniai, ekonominiai, politiniai bei biurokratiniai. Ne visi regionai sulaukdavo vienodo keliautojų dėmesio, tad vienas keliautojas nebūtinai pažymėdavo visų regionų ribas. Kelionių aprašymų autoriai laviruodavo tarp stambių politinių darinių įvardijimo (retai pasitaikantis atvejis) ir smulkesnių politinių vienetų minėjimo, ypač kalbėdami apie konkretų miestą. Nepaisant to, kad valstybių bei regionų pasikeitimas turėjo būti itin svarbus momentas, keliautojai jam beveik neskyrė dėmesio kelionių aprašymuose.

Vienas iš galimų požiūrio kampų šiuo klausimu yra keliautojų iš LDK išprusimas – kaip gerai jie išmanė geopolitinę Vakarų Europos situaciją ir ją perteikė kelionių aprašymuose. Sakytume, jog teisingas valstybių bei regionų ribų ir pavadinimų įvardijimas labiausiai demonstruoja keliautojų iš LDK išprusimą. Deja, reikia pabrėžti, kad keliautojai labai retai kreipė dėmesį į šį klausimą. Nagrinėti kelionių aprašymų pavyzdžiai leidžia teigti, jog buvo keletas probleminių regionų. K. J. Vaišnoravičius, atvykęs į Gelderlando provinciją užrašė, jog atsidūrė „prie sienos, kur susieina Olandijos, Prancūzijos, Ispanijos ir Imperijos žemės“³⁸⁶. Problematiškiausias iš šių keturių stambių politinių darinių buvo Šv. Romos imperijos įvardijimas, kadangi tai buvo labai didelė ir nevienalytė valstybė. Todėl ji dažniausiai nėra minima kelionių aprašymuose, dažniau ji paminima prie konkretaus miesto

https://www.academia.edu/22569957/Introduction_Border_Regions_in_Early_Modern_Europe?auto=download

³⁸⁴ Tom Betteridge, „Introducion“, *Borders and Travellers in Early Modern Europe*, Oxford, 2007, p. 2.

³⁸⁵ Maria Baramova, „Border Theories in Early Modern Europe“, *European History Online*; internetinė prieiga: <http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/border-regions/maria-baramova-border-theories-in-early-moderneurope#Frontalitylinearityandnaturalborders>

³⁸⁶ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 84.

aprašymo: „Pro Noiburgo kunigaikščiui priklausantį Urmondo miestelį. Kadangi šis miestelis *ad principem Imperii spectat*, tai ir olandams, ir ispanams, ir prancūzams buvo galima vieniems su kitais karo metu sėdėti“³⁸⁷. Frankfurto miesto aprašyme P. K. Bohušas minėjo turimą laisvojo imperijos miesto vardą³⁸⁸. Kur kas dažniau buvo įvardijami mažesni jo regionai, kuriuos buvo ir lengviau suvokti, ir jų ribų pokyčiai buvo mažesni. T. Bilevičius, lankydamasis Berlyne, žinoma, pridėjo ir jo politinę priklausomybę: „Dvidešimt aštuntą dieną sustojau Berlyne, kuris yra *capitalis civitas* Brandenburgo Prūsų *et communis* Brandenburgo kunigaikščio elektoriaus rezidencija“³⁸⁹. Nemaža dalis keliautojų į Italiją vykdavo Šventosios Romos pakraščiais, tačiau jie taip pat rinkdavosi įvardinti tik smulkesnius regionus kaip Moravija, Austrija, Štirija, Karintija. P. K. Bohušas kelionėje iki Italijos rašė: „1781 m. rugsėjo 4 d. išvykau iš Vilniaus į Varšuvą, Vieną per Štiriją ir Karintiją“³⁹⁰. K. Sosnovskytė-Pliaterienė taip pat ne kartą minėjo Štiriją kaip regioną: „Atrodė, kad grįžome į Štirijos kalnus“³⁹¹.

Italija tuo pačiu metu buvo suvokiama ir kaip vientisas regionas plačiąją prasme, tačiau atvykus į dab. Italijos žemes, visada buvo pristatoma, kam pavaldi konkreti kunigaikštystė, karalystė ar respublika. Čia iš vienos pusės buvo lengviausia susigaudyti, kadangi kone visi geografiniai veikalai, skirti Italijai ar kelionių vadovai aprašydavo Italiją atskirų politinių vienetų kontekste.

Žinoma, kriterijai, kaip nustatyti ribas, buvo sumišę tarpusavyje, tad viename regione galėjo susikirsti politinė priklausomybė ir kalba bei papročiai, išskiriant kurį nors labai specifinį bruožą aprašomam regionui. Dažniausiai tiesiog yra įvardijama skiriamoji žyma – pirmas ir / ar paskutinis tam tikro regiono miestas. J. Radvila pažymėjo pirmąjį Silezijos miestą, kuriame lankėsi: „lapkričio 2-ąją <...> atvykau į Lubliniečą, pirmą Silezijos miestelį, esantį per 6 mylias nuo Čenstakavos; jis priklauso romėnų imperatoriui Maksimilijonui Antrajam ir yra ikeistas Sperweinui, Prūsijos

³⁸⁷ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 91.

³⁸⁸ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 166.

³⁸⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 224.

³⁹⁰ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 185 („Roku 1781 dnia 4 7bra wyjechałem z Wilna na Warszawę, Wiedeń, przez Styrię i Karyncję“).

³⁹¹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 126 („Wydawało się, że wróciliśmy w góry Styrii“).

baronui”³⁹², lygiai taip pat pažymėjo ir Moraviją: „atvykau į vieno Silezijos bajoro Engelsburgo miestelį, esantį tarp kalnų, per 6 mylias nuo Nysos; per pusmylę už šio miestelio prasideda Moravijos žemės”³⁹³. Tą pačią ribą (tik kiek kitoje vietoje, tačiau nežymiai pasislinkusią, XVIII a. pažymėjo J. Hilzenas: „Silezijos riba buvo Sepochendorfo kaimas, nuo Moravijos atskirtas menku Moravos upeliu. Iš jo [kilęs] visos provincijos vardas”³⁹⁴. XVIII amžiuje keliavęs jėzuitas A. Bohuševičius taip pat tik pažymėdavo regionus, paminėdamas pirmą ir paskutinį miestą: atvykęs į Sileziją, pažymėjo, jog pirmoji nakvynė Silezijoje esančiuose nakvynės namuose Radlove (Radlow)³⁹⁵ arba spalio mėnesį, išvykęs iš Miuncheno, pažymėjo, kad atvažiavo į įtvirtintą pilį, už kurios prasideda Tirolis³⁹⁶, o atvykęs į Tridentą pažymėjo, jog tai yra paskutinis Tirolio miestas³⁹⁷. Žinoma, toks ribų įvardijimas yra subjektyvus, nes jis žymi pirmą sustojimą regione, o ne konkrečios sienos kirtimą.

Dažniausiai regionų kaitą žymėdavo gamtos sukurti barjerai. T. Bilevičius tolesnėje kelione pademonstruoja ir aiškesnių regionų apibrėžimų, kaip antai, čekų ir vokiečių ribą bei vokiečių ir italų: atvykęs į Grinio kaimą, paminėjo fizinių riboženklių tarp imperijos ir Venecijos – mylios pločio juostą, pro kurią draudžiama vykti, iki kol bus gautas leidimas³⁹⁸. J. Sobieskis panašioje vietoje irgi užsiminė apie fizinę ribą, kuri buvo sukurta karantino tikslais, saugantis ligų, kurias gali atnešti keliautojai³⁹⁹. Tiesa, anot G. Sliesoriūno, T. Bilevičius ne visada taip sėkmingai apibūdindavo ribas, pavyzdžiui, aptardamas Pjemonto ir Lombardijos ribas, teigia, kad Pjemontas jau yra prancūziškas regionas, užrašydamas: „čia baigėsi ir italų papročiai bei visas jų kraštas”⁴⁰⁰,

³⁹² D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 226.

³⁹³ Ten pat, p. 227.

³⁹⁴ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 306.

³⁹⁵ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 4.

³⁹⁶ Ten pat, l. 15v („Mane uno confecto milliaria venimus ad munitionam caesaream, unde tam Tyrolis incipit“).

³⁹⁷ Ten pat, l. 17.

³⁹⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 73.

³⁹⁹ Jakub Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, oprac. J. Długosz, Wrocław, 1991, p. 213–214 („W tej więc Pontewie — kiedy w Niemczech albo Polsce mrzą — zwykli odprawować kwarantannę, to jest powinni mieszkać czterdzieści dni, wietrząc się. I nie puszczać ją do Włoch, aż wymieszkać“).

⁴⁰⁰ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 45.

tačiau jau kitą dieną jis įtraukė kalbinį aspektą, teigdamas, kad Turine žmonės vis dar kalba itališkai, kad ir sumišai su prancūzų⁴⁰¹.

Kaip minėta anksčiau, tiriamuoju laikotarpiu regionams atskirti buvo naudojamos gamtiniais objektais, kurie buvo labai išraiškingi. Vienas iš tokių labai aiškių gamtinių objektų buvo kalnai. Šiose vietovėse ribos kirtimas buvo labai aiškus ir turėjo savo išskirtinių bruožų, kurie ne tik geografiškai, vizualiai atskirdavo regionus, tačiau tuo pačiu metu sukeldavo ir daug intrigos bei susidomėjimo. Pavyzdžiui, Jurgis Radvila, atvykęs į venecijiečių miestelį Kjuza⁴⁰² (anot D. Antanavičiaus, greičiausiai tai buvo Kjuzaforte⁴⁰³ miestelis), ją apibūdino kaip vartus į Venecijos kraštą: „jis pačios gamtos yra tvirčiausiai apsaugotas ir pagrįstai gali būti vadinamas to krašto vartais“⁴⁰⁴. Pro to paties vardo (tačiau esantį kitoje Italijos vietoje) miestelį keliavęs jėzuitas taip pat skiria daug emocingo pasakojimo būtent dėl gamtos sukeltų sunkumų, keliaujant per Kjuza miestelį: „tada atvykome į Venecijiečių tvirtovę *Chiusa*, įkurtą pačiame tarpeklyje, nors karinė apsauga ten visai buvo nereikalinga“⁴⁰⁵.

Fizinis sienos ar ribos keitimas reikalavo tam tikros biurokratinės procedūros, apie kurią kalbama labai nedaug. Dažniausiai yra paminimas leidimo vykti gavimas arba pateikimas, kadangi tai buvo labai svarbi keliavimo dalis, ir visi keliautojai privalėjo turėti kelionei tinkamus dokumentus: gleitą ar netgi pasą (pastarajame būdavo įrašoma tiksli informacija apie kelionę bei asmenį. Istoriografijoje teigiama, kad ji turėjo būti užrašyta šalies, kuria bus keliaujama, kalba⁴⁰⁶).

Visi keliautojai privalėjo turėti apsauginį raštą, kuriame būdavo nurodoma, jog keliaujantis asmuo turi teisę keliauti ir, jog yra užtikrinamas jo saugumas kuriame nors regione. Tai buvo platesnio masto regioninės reikšmės dokumentas, neretai yra išlikę Šv. Romos imperijos imperatorių suteikti leidimai keliauti per imperijos žemes. Šie dokumentai buvo pakankamai standartinės formos, nurodantys kelionės tikslą, keliaujančius asmenis ir jiems suteikiamą saugumą. Pavyzdžiui, J. Radvila 1591 m. kelionei į Ispaniją gavo

⁴⁰¹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 134.

⁴⁰² It. Chiusa.

⁴⁰³ It. Chiusaforte.

⁴⁰⁴ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 235.

⁴⁰⁵ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 18 („Transivimus deinde Chiusam munitionem Venetorum in ipsius faucibus sitam, ubi licet esset Praesidium militum, nihilominus non requirebantur“).

⁴⁰⁶ E. J. B. Allen, *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*, p. 69.

apsauginį raštą iš Šventosios Romos imperatoriaus Rudolfo⁴⁰⁷, kuriame buvo nurodyta, jog „Jurgiui Radvilai ir jo tarnams, žirgams, багаžui ir kitiems būtiniausiems daiktams leidžiama keliauti per visas vietas ir žemes laisvai, saugiai, lengvai ir be jokių mokesčių“⁴⁰⁸. Kitam Radvilų giminės atstovui Aleksandrui Liudvikui Radvilai (1594–1654) buvo suteiktas apsauginis raštas keliauti „vienam pačiam“ (*ei pro singulari affectu*), jis 1653 m. gavo gleitą iš tuometinio Šv. Romos imperatoriaus Ferdinando III žmonos Eleonoros Gonzagos, kuriuo buvo patvirtinama, jog šiam asmeniui leidžiama laisvai ir saugiai keliauti į Italiją⁴⁰⁹.

Tik J. K. Vaišnoravičius detaliau aprašė kelionės pasą ir jo ypatybes. Pasas buvo siauresnės paskirties, skirtas vienam konkrečiam mažesniai regionui. Jis aprašė atvejį, kai turėjo gauti pasą Pjemonto valstybėje, idant galėtų keliauti po Italiją: „stengėmės išrūpinti kelionės dokumentą, kuriame bus nurodytas [kunigaikščio] asmuo, amžius, kūno sudėjimas, plaukų spalva ir kiek turi šaunamųjų ginklų“⁴¹⁰. J. Charkevičius, atvykęs iš Prancūzijos karalystės į Savoją (Grenoblį), teigė, kad šioje vietoje jau buvo reikalingas pasas, kadangi Savoja priklauso Sardinijos karalystei⁴¹¹, tačiau šis autorius visiškai nepateikė jokių detalių apie tai, kaip turėjo atrodyti šis dokumentas, kokia informacija jame buvo fiksuojama. Leidimai keliauti toliau į kokį nors kraštą turėjo ne tik politinę paskirtį, tačiau galėjo apsaugoti nuo ligų bei epidemijų. T. Bilevičius, prieš įvažiuodamas į Venecijos regioną, aprašė situaciją, kai turėjo laukti, kol bus suteiktas leidimas kirsti sieną (fizinį mylios barjerą), kuris buvo įrengtas dėl to, jog Lenkijoje labai dažnai kilo maro epidemijos⁴¹² (tokia taktika buvo dažnai taikoma Vakarų Europoje tiek lokaliai (įvažiuojant į konkretų miestą), tiek ir valstybinės / regioninės sienos

⁴⁰⁷ Jurgio Radvilos apsauginis raštas, AGAD, AR, dz.. XI, nr. 67, l. 1 (1578 m. iš to paties imperatoriaus Radvila buvo gavęs apsauginį raštą kelionei į Italiją).

⁴⁰⁸ Ten pat, l. 3 („nostris et sacri Romani imperii Regnorumque et Dominiorum nostrorum haereditorum subditis firmiter ac serio mandates, ut praefatum Georgium Radziwil una cum famulis, equis, sarcinis, ac rebus, quas secum habiturus est omnibus ubique locorum et terrarum libere, tuto, expedite, ac sine omni impedim“).

⁴⁰⁹ Aleksandro Liudviko Radvilos apsauginis raštas, AGAD, AR, dz. XI, nr. 97, l. 1 („Cum itaque praesentium exhibitor Illustrissimus sincere Nobis dilectus Alexander Ludovicus Dux de Raggivil Sacri Romani Imperii Princeps se in Italiam conferat, nosque ei pro singulari affectu, quo dilectam suam complectimur, liberum passum, tutum, ac securum iter obtingere quam maxime cupiamus dilect. ac devot“).

⁴¹⁰ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą jaunuojų kunigaikščiu Ostrogiškiu 1667–1669*, p. 204.

⁴¹¹ J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*, p. 146.

⁴¹² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 73.

prasmė⁴¹³). Matyt, kelionės dokumentų gavimas paprastai nesukeldavo problemų, todėl apie juos dažniausiai kelionių dienoraščiuose net nėra užsimenama. Iš kitos pusės žvelgiant, galima daryti prielaidą, kad kadangi keliaujami regionai buvo dideli (kaip Šv. Romos imperija, Prancūzijos karalystė, Italija) naujų dokumentų gavimas buvo retas įvykis kelionės metu, ypač keliaujantiems į Italiją Šventosios Romos imperijos pakraščiu. Muitinių klausimas taip pat buvo pakankamai retai aptariamas, vos vienas kita autorius detaliau aprašydavo, ko buvo galima tikėtis muitinėse. K. J. Vaišnoravičius apie muitines, esančias Reino upės slėnyje rašė: reikėjo parodyti vežamą krovinį ir jo turinį, sumokėti mokesčius ir pan.

Valstybių bei regionų sienos dažnai buvo apibūdinamos labai aptakiai, nurodant pirmą ar paskutinį sustojimą regione, pažymint gamtinį, rečiau, žmogaus sukurtą barjerą, norint patekti į kitą regioną. Regionai disertacijos šaltiniuose buvo nustatomi pakankamai tiksliai, tačiau visi aptariami keliautojai rinkdavosi mažesnę ir politiškai stabilesnę valstybės vienetą – konkrečią kunigaikštystę Šventosios Romos imperijoje. Tai sąlygojo keletas veiksnių: geopolitinės žinios, perimta tradicija iš kelionių vadovų bei kitos literatūros. Daugiausia analizuotuose pavyzdžiuose ribų klausimas buvo pažymimas per biurokratinę prizmę, kuri buvo itin aktuali keliautojams iš LDK – K. J. Vaišnoravičius neretai rašė apie muitų mokėjimą, dokumentų gavimą. Dokumentų gavimą aprašė ir kiti keliautojai, kaip T. Bilevičius ar J. Charkevičius. Nors visi keliautojai privalėjo turėti tinkamus kelionės dokumentus, beveik nė keliautojas iš LDK nepaaiškino, kaip (problemiška ar lengva) buvo juos gauti, kas juose turėjo būti įrašyta. Tik K. J. Vaišnoravičius pateikė platesnį A. Zaslavskiui-Ostrogiškiui suteikto paso aprašymą. Tikėtina, jog tai buvo rutininė kelionės dalis, nebuvusi verta užimti daug vietos kelionės aprašyme.

⁴¹³ Gordon D. Raeburn, „IV. Plague“, *Early Modern Emotions: an Introduction*, New York, 2017; internetinė prieiga: https://books.google.lt/books?id=Hl6uDQAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

5. TIKSLINGAS KELIAVIMAS IR JO ĮSPŪDŽIAI

XVI a. 2 p. – XVIII a. kelionės, kaip ir šiuolaikinės, buvo tikslingos ir iš anksto suplanuotos. Toks tikslingas keliavimas turėjo įtakos ir kelionių aprašymų konstravimui bei formavimui. Anot Ankstyvųjų Naujų laikų tyrinėtojos Sandros Young, humanizmo laikotarpiu buvo skatinamas užrašų vedimas kelionės metu, idant keliavimas nenueitų perniek, kadangi keliavimas pirmiausiai buvo suvokiamas kaip saviugdosa procesas (net jei kelionė ir neturėjo edukacinio pobūdžio). Taigi ilgainiui nuo elementarių kasdienių darbų sąrašo kelionės metu buvo pereita prie labai išsamių veikalų, skirtų „teisingo keliavimo“ temai⁴¹⁴. Viena iš tokių itin išsamių, tiesa, labai „sausų“ teorinių veikalų gimė Šveicarijoje. Teodoras Cvingeris, sutelkęs dėmesį į patį keliavimo po Europą fenomeną, parašė didžiulį veikalą *Methodus apodemica*⁴¹⁵. Jame rašė, jog keliavimas yra puikus būdas susitikti įvairių kultūrų žmonėms, apsiukeisti idėjomis ir materialiomis gėrybėmis⁴¹⁶, tačiau tam, kad žmogus nepasimestų kelionės metu, jam reikia suteikti teorinius įrankius, kaip kuo išsamiau ir tikslingiau išnaudoti kelionę. Svarbu atkreipti dėmesį ir pasižymėti geografinę vietovių padėtį, trumpus kraštovaizdžio aprašymus, žinias apie visuomenę, teisinę sistemą, vietos paminklus ir jų išskirtinumą – ir galbūt netgi parsivežti keletą kelionėje matytus dalykus liudijančių daiktų⁴¹⁷.

Žinoma, katalikui keliautojui T. Cvingerio veikalas galėjo būti sunkiau prieinamas, kadangi jis, kaip aktyvus kalvinistas, buvo įtrauktas į draudžiamų skaityti autorių sąrašą, tačiau būta kitų autorių, kuriais galėjo rentis tiek jaunesni, tiek ir vyresni keliautojai. Ilgainiui, atsiradus daugiau keliautojų, kurie keliaudavo ne tiek edukaciniais, kiek pažintiniais tikslais, radosi daugiau veikalų, suręstų panašiu principu, tačiau kur kas praktiškesnių, kompaktiškesnių, neretai ir skirtų konkreitiems regionams⁴¹⁸. XVII–XVIII a. daugėjo gamtos istorijai skirtų veikalų, kurie iš esmės pažymėdavo tuos pačius

⁴¹⁴ Sandra Young, *The Early Modern Global South in Print: Textual Form and the Production of Human difference as Knowledge*, Routledge, 2016, p. 110.

⁴¹⁵ Theodorus Zwinger, *Methodus Apodemica*, Basel, 1577.

⁴¹⁶ Nicholas Popper, *Walter Raleigh's „History of the World“ and the Historical Culture of the Late Renaissance*, Chicago, 2012, p. 175.

⁴¹⁷ Andreas Motsch, „Relations of Travel: Itinerary of a Practise“, *Renaissance and reformation / Renaissance et Reforme*, 34, vol. 1–2, 2011, p. 220.

⁴¹⁸ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 272.

elementus (kraštovaizdį, pagrindinius gamtos paminklus, tautas ir jų kultūrą)⁴¹⁹.

Tad nenuostabu, kad jau XVII a. kelionių aprašymuose jau nusistovėjo „privalomų“ aprašyti temų sąrašas: miestai, svarbiausios relikvijos, šventės ir karnavalai, keistenybių kambariai, meno rinkiniai⁴²⁰. Savo ruožtu tėvai, išleisdami savo sūnus, paruošdavo instrukcijas, kurios tėvams leisdavo suplanuoti deramą kelionę ir jai reikalingas išlaidas, o jaunuoliui tai būdavo lyg pamokymas, ką derėtų pamatyti svečiuose kraštuose, į ką atkreipti dėmesį. Kristupas II Radvila (1585–1640) surašė instrukciją savo sūnui Jonušui II Radvilai, kurioje tėvas stengėsi aprėpti kaip įmanoma daugiau aktualių temų: pro kur keliauti, kaip elgtis, jeigu arti nebūtų reformatų maldos namų, ir netgi į ką atkreipti dėmesį kelionės metu. Kaip K. Radvila nurodė, sūnus turėjo sau pasižymėti: „Kas? Kada? Prieš ką? O vėliau viską man parašyti“⁴²¹. Kitas itin įdomus instrukcijos sūnui atvejis – Martynui Mikalojui Radvilai sudaryta lentelė, kurioje buvo grafiškai sužymėta, į ką vertėtų atkreipti dėmesį keliaujant: į miestus, kalnus, jūras, politines realijas⁴²². M. K. Radvila Našlaitėlis savo testamentu Aleksandriui ir Zigmantui Radviloms nurodė ir kokių kalbų vertėtų mokytis (lotynų ir vokiečių) ir kokias šalis vertėtų aplankyti – Ispaniją, Portugaliją bei Italiją⁴²³. Anot B. Mikalonienės, tradicinė XV–XVII a. Europos keliautojo instrukcija nurodė, jog pirmiausiai derėtų įvertinti valstybės dydį, kiek joje gyventojų, krašto derlingumą (t. y. ekonominę būklę), gyventojus – kaip jie atrodo ir koks jų būdas bei kuo jie verčiasi, ar yra turtingi; svarbiausia, instrukcijose keliautojams buvo nurodoma tiek savo elgesiu, tiek ir apranga neišskirti iš vietinių⁴²⁴. XVIII amžiuje kelionės aprašymų modelis ir tematika nepasikeitė labai stipriai, daugiau dėmesio buvo skiriama mokslui ir įvairiems mechanizmams, mokslo muziejams, kuriuose buvo eksponuojama naujų atradimų arba astronominių reiškinių modelių. Žinoma, kiekvienas autorius pasirinkdavo savitą aprašymo modelį bei temų tvarką. Ir nors asmeniniams pastebėjimams ne visada likdavo

⁴¹⁹ *Historia orbis terrarum, geographica et civilis*, Francofurti, 1680.

⁴²⁰ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 26.

⁴²¹ Kristupo Radvilos instrukcija sūnui Jonušui Radvilai, AGAD, AR, dz. XI, nr. 371, p. 318–322.

⁴²² Instrukcija Martynui Mikalojui Radvilai, AGAD, AR, dz. XI, nr. 220, l. 1.

⁴²³ M. K. Radvilos Našlaitėlio testamento nuorašas, AGAD, AR, dz. XI, nr. 354, l. 147.

⁴²⁴ B. Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia“, p. 172.

daug vietos, tačiau, sporadiškai pasirodantys kelionės aprašymuose, jie „išduoda“ keliautojo asmenybę ir jį dominavusius dalykus.

5.1. Išpūdžiai apie gamtą

Priklausomai nuo to, kiek tolima ir skirtinga buvo lankoma šalis, vienas iš pirmųjų pokyčių, kuriuos keliautojai galėdavo pajusti įvažiuavę į svečią šalį, žinoma, buvo kraštovaizdis, klimatas ir geografinė padėtis. Tai suteikdavo gausybę naujų patirčių ir emocijų vien dėl didžiulio kontrasto su įprasta kasdienybe. A. Kucharskio duomenimis, vėlyvojo Baroko epochos keliautojas įvairiems gamtos reiškiniams (kalnams, upėms, jūroms, peizažams, klimatui bei florai ir faunai) vidutiniškai skirdavo 21,5 proc. kelionės aprašymų turinio⁴²⁵. Nepaisant to, istoriografijoje vis dar mažai tyrinėti kai kurie negyvosios gamtos aprašymai kelionių raštijoje. Per pragmatizmo ir estetiškumo dualumą disertacijoje labiausiai dėmesys kreipiamas į tai, kokią funkciją atliko gamtos objektų aprašymų gausa. Kaip ir kodėl per aptariamąjį laikotarpį keitėsi šių objektų aprašymas kelionių raštijoje? Kodėl vieni objektai buvo labiau pragmatizuojami, o kiti idealizuojami?

5.1.1. Pragmatinės kraštovaizdžio aprašymo priežastys. Kalnų aprašymų kaita ir Alpių pavyzdys

Neišvengiamai įvairių gamtos objektų – kalnų, upių, ežerų – aprašymai turėjo stiprų pragmatiską pradą⁴²⁶. Pirmiausia gamtos objektai kelionių aprašymuose (neretai ir realybėje) atliko riboženklį funkciją, buvo organiška miesto aprašymo dalis. Tam įtakos turėjo aptariamam laikotarpiui nusistovėjusi gamtinių ribų sistema Vakarų Europos kartografijoje: miestų, regionų, valstybių ribos žemėlapiuose XI a. – XVII a. 1 p. buvo dažniau žymimos gamtiniais objektais⁴²⁷. Bendrai kalbant, galėtume teigti, jog pradėjus kisti

⁴²⁵ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. [459–475]. Autorius čia pateikė 17 (1650–1750 m.) kelionių aprašymų dominuojančių temų – architektūros, kilnojamo turto ir gamtos – procentines proporcijas.

⁴²⁶ Onno Orleamans, *Romanticism and the Materiality of Nature*, Toronto, 2004, p. 189.

⁴²⁷ Maria Baramova, „Border Theories in Early Modern Europe“, *European History Online*; internetinė prieiga: <http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/border-regions/maria-baramova-border-theories-in-early-modern-europe#Frontialitylinearityandnaturalborders>

sienų suvokimui ir atsiradus didesniam susidomėjimui gamtos istorija, gamtinių objektų pragmatiškumą ėmė keisti gauto malonumo konstantos.

Bene išskirtiniausias gamtos objektas buvo kalnai, tad jie kaip kraštovaizdžio dalis dažniausiai pasirodydavo labai anksti nuo kelionės pradžios. Kiti kraštovaizdžio elementai – upės, ežerai ar jūros savo forma ir prigimtimi buvo kur kas labiau pažįstami, tačiau tuo pačiu metu ir labai skyrėsi nuo vietinių tokio pobūdžio objektų savo dydžiu bei mastu, aplinka. Kalnų tematikai Lenkijos bei Lietuvos istoriografijoje dar labai mažai skirta dėmesio. Šie gamtos objektai dažniausiai būdavo paminimi keliavimo proceso eigoje, nesuteikiant jiems ypatingo dėmesio. Skirtingi keliautojai apie kalnus prabyla labai skirtingu metu. Siekiantieji kaip įmanoma tiksliau bei įdomiau aprašyti savo keliavimo procesą (T. Bilevičius, A. Bohuševičius, J. L. Lopacinskis), kalnų egzistavimo faktą pradeda minėti dar Silezijoje⁴²⁸. Tuo tarpu S. Pacas, lydėjęs karalaitį Vladislovą Vazą į kelionę po Europos šalis, vos vieną kartą, prie Silezijos ir Moravijos sienos, paminėjo, jog kalnais keliavo į Bruntalo miestelį⁴²⁹, o paskui jau prabilo tik apie Alpes⁴³⁰. Taigi priklausomai nuo keliautojų keliavimo patirties kelionės aprašymo tikslo ir numanomo skaitytojo kraštovaizdžiui, o konkrečiai kalnams, buvo skiriamas labai skirtingas dėmesys.

Kalbant apie susidomėjimą gamta, XVII a. neretai būna išskiriamas kaip susidomėjimo kalnais bei kitais kraštovaizdžio elementais apogėjus, paliekant nuošalyje pragmatinės prigimties pastebėjimus, kurie per visą tiriamąjį laikotarpį išliko ne itin stipriai pasikeitę. Jiems kalnai turėjo palikti labai didžiulį įspūdį savo didybe ir baisumu bei atšiaurumu, o drauge – ir savo grožiu bei kitoniškumu. Akivaizdi tendencija pastebima disertacijoje analizuojamuose kelionių aprašymuose: kalnų aprašymai kelionių raštijoje pirmiausia atliko praktinę paskirtį. Mūsų nuomone, neretai pastarieji kelionių raštijoje žymėjo kelio sudėtingumą, J. Radvila rašė: „Lapkričio 7 dieną išvažiavau iš Nysos ir kone 3–ią valandą nakties (kalti buvo sunkiausi keliai

⁴²⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 31; A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 11v; Juozapas Leonas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 85v; *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 89.

⁴²⁹ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 68 (kartu keliavęs Albertas Stanislovas Radvila šioje atkarpoje visai neužsiminė apie kalnus).

⁴³⁰ Ten pat, p. 231.

ir aukšti kalnai) atvykau į vieno Silezijos bajoro Engelsburgo miestelį⁴³¹. XVIII a. keliauęs jėzuitas A. Bohuševičius taip pat ne kartą kalnais ir jų keliais naudojosi apibūdindamas sunkų ar netgi pavojingą kelią: „Įveikėme 5 valandų kelią aukštuose kalnuose į Valdmuncheno miestelį“⁴³². Spalio 4 d. jis rašė, kad ryte iš kalnų galima matyti Cirlo miestelį, į kurį planuojama važiuoti, ir jo apylinkes; atrodo, kad iki vidurdienio galima pasiekti, tačiau dėl statumo nusileidimas nuo kalno buvo labai pavojingas, todėl vežimo ratai buvo surišti grandinėmis (*catenis furnibus*), kad nepabirtų į šipulius⁴³³. Tačiau kelionės sudėtingumui ar netgi monotoniškumui apibūdinti keliautojai rinkdavosi ir kitus gamtos objektus. K. J. Vaišnoravičius, važiuodamas per Genujos Respubliką, teigė, jog apie 20 kartų kirto upę: „6 mylias kilome į kalnėn ir 4 leidomės žemyn, nusileidę nuo kalno *item* 10 mylių keliavome lyguma, per upes, kurias kirtome apie 20 kartų“⁴³⁴. Labai panašią patirtį aprašė ir K. Sosnovskytė-Pliaterienė, aprašiusi kelionę iš San Danielės į Roveretą: „Dviejų mylių atkarpoje kirtome upę 20 kartų“⁴³⁵. Galimai tai buvo hiperbolizuota monotoniškos kelionės išraiška. Šioje aprašymų dalyje visiškai nėra pridėtinio emocinio krūvio, kuris leistų skaitytojui susidaryti įspūdį apie tai, kaip keliautojai priėmė tokius pokyčius. Galima tik nujaušti, kad keliautojai nebuvo labai patenkinti, kadangi tai nebuvo tiesus ir lengvas kelias.

Gamtos objektais kelionių aprašymuose buvo žymimos ir regionų sienos bei miestų geografinė padėtis. L. F. Masalskis, 1604 m. lydėjęs Joną Jurgi Radvilą į edukacinę kelionę, laiške Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui rašė: „Prijojome aukštą kalną, žymintį Bohemijos karalystės ribą“⁴³⁶. Kitas keliautojas J. Radvila taip pat vienu atveju savo kelionės dienoraštyje kalną pažymėjo, kaip riboženklių tarp Austrijos ir Štirijos: „iškart už Schottwieno įveikiamas aukščiausias kalnas, <...> vežimai traukiami jaučių pusę vokiškos

⁴³¹ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 227.

⁴³² A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 12 („Integro 5 horarum spatio superatis montibus pervenimus ad opidum Valdmunchen“).

⁴³³ Ten pat, l. 15v.

⁴³⁴ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą jaunuojų kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 206.

⁴³⁵ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 63 („Na odcinku dwóch mil przeprawialiśmy się przez rzekę dwadzieścia razy“).

⁴³⁶ L. F. Masalskio laiškas M. K. Radvilai Našlaitėliui, AGAD, AR, dz. V, nr. 10062, l. 18 („przeiachaliśmy wysoką gure, tam sie poczynaią granica krolewstwa Czeskiego“).

mylios iki pat jo viršūnės, kur eina Austrijos ir Štirijos siena⁴³⁷. Ribos kirtimas buvo labai aiškus, mat, kalnai fiziškai atskirdavo regionus.

Dar vienas elementas, pasikartojantis visą aptariamąjį laikotarpį, buvo gamtos objektų padėtis urbanistinės erdvės atžvilgiu. Šioje aprašymų dalyje bene daugiausia įvairių epitetų, apibūdinančių dydį, keliautojai jau įdeda emocinį krūvį turinčių apibūdinančių žodžių, leidžiančių skaitytojui šiek tiek labiau įsivaizduoti, kokius jausmus šie kraštovaizdžio elementai sukėlė keliautojui. Jėzuitas A. Bohuševičius spalio 1 d. įrašą užbaigė sakiniu: „Atvykome į Mitenvaldo miestelį, įsikūrusį tarp baisių uolų“⁴³⁸. J. L. Lopacinskis, keliaudamas per Sileziją, rašė, kad miesteliai čia įsikūrę „tarp aukštų kalnų“⁴³⁹. Nenustatytas Lopacinskių giminės atstovas XVIII a. keliavęs po dabartinę Bulgariją bei Graikiją, viešėdamas netoli Sofijos miesto, taip pat pažymėjo, jog keliavo „tarp labai didelių kalnų“⁴⁴⁰.

Jeigu kalnų aprašymuose dominavo jų „aukštumo“ ir „baisumo“ epitetai, upių bei ežerų aprašymuose daugiausia dėmesio skiriama jų dydžiui bei sraunumui. Pavyzdžiui, I. Lopacinskis rašė, jog Reino upė yra didesnė nei Nemunas⁴⁴¹. Tiesa, kadangi vandens pradas atrodė lengviau suvaldomas nei kalnų, mat, jis labiau siejamas su komunikacija nei laikomas kliūtimi⁴⁴², nutiesus tvirtus ir stabilius tiltus, jis galėjo kelti daugiau pozityvių emocijų ir nuostabos. T. K. Radvilaitė-Moravska, lankydamasi Maince rašė, kad šis „miestas [įsikūręs] prie Reino [upės], kuri yra srauni, didelė ir visai graži“⁴⁴³. Ta pati autorė, nusakydama Manheimo miesto poziciją, pamini, jog miestas įsikūręs prie dviejų upių – Reino ir Nekarų⁴⁴⁴. T. Bilevičius, kovo pačioje pabaigoje atvykęs į Parmą, užsimena apie didelę upę, tekančią šio miesto viduriu: „Miesto viduriu teka galinga upė, per kurią nutiesti trys milžiniški

⁴³⁷ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos Pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 233 (šis miestelis yra Fišbacheno Alpėse, kurių aukščiausia viršukalnė siekia 1782 m).

⁴³⁸ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 15v („Venimus in oppidum Mittenwald horridas inter rupes situm“).

⁴³⁹ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 85 v („miasteczko niegdy całe dobre [...] Tu iechaliśmy po wysokich gurach“).

⁴⁴⁰ Nes nustatyto Lopacinskių giminės atstovo kelionės aprašymas, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 64v.

⁴⁴¹ Ignacy Łopacinski, „Podróż JW. Jana i Ignacego Łopacińskich“, *Gazeta Codzienna*, nr., 1857, nr. 1, p. 4.

⁴⁴² A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 277.

⁴⁴³ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 46 („miasto ad Renem, któren szyroko płynie, duże i wcale piękne“).

⁴⁴⁴ Ten pat, p. 47 („Mannheim obliwają dwie rzeki, ren i Neckar“).

tiltai, skirti pereiti iš vienos [miesto] pusės į kitą⁴⁴⁵. Tiesa, upės dydžio įvertinimas labai subjektyvus, mat, J. Lopacinskis, lankęsis kovo 11 d., tą pačią upę vadina nedidele⁴⁴⁶. Ežerai buvo rečiau aprašomi, apie juos LDK kelionių raštijoje labiau užsimenama tik nuo XVIII a. 2 p.

Įdomus yra Alpių kalnų atvejis. Šis masyvas, net ir pasikeitus požiūriui į kalnus, ilgiausiai išlaikė savo kaip itin pavojingo ruožo reputaciją net tarp keliautojų iš Vakarų Europos⁴⁴⁷. Ryškiausiai ir emociingiausiai LDK kelionių raštijoje buvo aprašyti Alpių kalnai – jie ne tik ženklo kraštovaizdžio, regionų pokyčius kelionės metu. Lietuviškoje istoriografijoje nėra stipriai diferencijuojama, ar autorius kalba apie Alpes ar apskritai apie kalnus, pvz. G. Sliesoriūnas tiesiog mini, jog T. Bilevičius rašė apie kalnus⁴⁴⁸. Tačiau distinkcija tarp šių dviejų skirtingų kategorijų aprašymų ir vertinimo kaitos matoma labai aiški. Daugeliui aptariamojo laikotarpio keliautojų Italija buvo siekiamas aplankyti regionas, tad Alpės buvo paskutinė kliūtis, kurią reikėjo įveikti, norint patekti į šią šalį. Keliautojai nemažą dalį energijos ir laiko sugaišdavo, kirsdami Alpių kalnus. Manome, kad net jeigu kelionė per Alpes buvo nesudėtinga ir nesukelianti daug neigiamų emocijų, kelionių aprašymuose šis kraštovaizdžio pokytis būdavo užfiksuojamas dėl skaitytojų, kad šie galėtų įsivaizduoti keliavimo sąlygas.

Ilgą laiką visos Europos keliautojams Alpės pirmiausia buvo suvokiamos kaip gynybinis gamtos sukurtas barjeras, kurį reikėjo įveikti. Tokiam požiūriui pamatus pakojo įvairūs graikų bei romėnų autoriai: Polibijus, Alpes įvardijo kaip barjerą tarp Šiaurės ir Pietų. Herodotas teigė, jog Alpės yra tarsi aukštų kalnų (tokių, kokių nėra Graikijoje) didžiulis gynybinis barjeras, saugąs Italiją nuo priešų⁴⁴⁹. Ciceronas Alpes vadino „natūralia apsauga“ (lot. *praesidium naturae*) nuo galų, o Plinijus Vyresnysis teigė, jog galai siekė užkariauti Italiją per Alpes, kurios tuo metu buvo laikomos neperžengiama apsauga⁴⁵⁰. Pokytis pirmiausia įvyko mokslo pasaulyje – mokslininkų smalsumas vertė juos keliauti į šiuos kalnus, kad galėtų detaliau aprašyti, kas slypi jų viduje ir taip

⁴⁴⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 125.

⁴⁴⁶ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 157 („Parma <...> sytuowane jiest koło rzeki niewielkicy także Parma zwaney“).

⁴⁴⁷ Fergus Fleming, „Alps and Imagination“, *AMBIO*, nr. 13, 2004, p. 52.

⁴⁴⁸ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, p. 45.

⁴⁴⁹ William M. Barton, *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, London and New York, 2017, p. 29.

⁴⁵⁰ Ten pat, p. 28.

buvo nubrauktas paslapties šydas, ilgą laiką dengęs Alpių kalnų masyvą⁴⁵¹. Vakarų Europos kelionių istorijoje požiūris į Alpes labiausiai pasikeitė Apšvietos epochos metu: alpinizmo istorija liudija didžiulį susidomėjimą Alpių viršukalnėmis – XVIII a. vid. pasirodė pirmieji bandymai įkopti į aukščiausią Europos viršukalnę Monblaną⁴⁵², o kelionių raštijoje buvo jaučiamas susižavėjimas ir gėrėjimasis šiuo gamtos objektu⁴⁵³. Taigi požiūris būtent į Alpes tarp keliautojų iš Vakarų Europos ir LDK skyrėsi. Keliautojams iš vakarų XVIII a., jos tapo traukos objektu, kai tuo tarpu tyrinėjamoje keliautojų iš LDK kelionių raštijoje Alpės per visą aptariamąjį laikotarpį buvo aprašomos pragmatiškai ir iš neigiamos perspektyvos. Kodėl atsirado tokia skirtis tarp Vakarų Europos ir LDK? Nemaža tikimybė, jog tam įtakos galėjo turėti geografinė gyvenamoji vieta – LDK keliautojams, retai susiduriantiems su kalnais, Alpės per aptariamą laikotarpį nepakeitė funkcijos – jos ir toliau buvo barjeru, skiriančiu nuo galutinio tikslo Italijos.

Tiesa, kalbant apie jų aprašymus kelionių raštijoje, pastebima labai aiški tendencija – patys keliautojai iš LDK labai retai apie Alpes rašė kaip apie visumą. Kaip ir su valstybių ribomis, autoriai rinkosi siauresnį, konkretaus masyvo ar viršukalnės pavadinimą. S. Pacas, beveik nieko nerašęs apie kalnus anksčiau, atvykęs į Šv. Gotardo kalnų masyvą⁴⁵⁴, paminėjo konkretaus kalno pavadinimą, o ne Alpes kaip pagrindinį toponimą⁴⁵⁵. A. Bohuševičius rinkosi „Tirolio kalnų“ pavadinimą, teigdamas, kad „išvykstant iš [Ingolštato] miesto, ryte tolyje matėme Tirolio kalnus“⁴⁵⁶. Manome, jog iš dalies toks modelis buvo pasirinktas, siekiant pademonstruoti konkretaus kelio atkarpos subtilybes – kelionės dienoraščiai galimai turėjo pasitarnauti ateities keliautojams kaip savotiškas gidas, suteikti informacijos, ko galima tikėtis iš vienos ar kitos kelionės atkarpos, todėl mažesnio toponimo įvardijimas yra tikslesnis ir konkretesnis. Tačiau iš kitos pusės įtakos galėjo turėti ir bendri Alpių kalnų aprašymai įvairioje literatūroje, pvz., XVII a. 2 p. išleistame gamtos istorijos veikale, Alpės buvo įvardintos tarp pagrindinių Europos

⁴⁵¹ Fergus Fleming, „Alps and Imagination“, p. 52.

⁴⁵² Miriam C. Meijr, „The Fifth Ascent of Mont Blanc from the Diary and Letters of A. G. Camper (1759-1820)“, *The Alpine Journal*, 2000, p. 178.

⁴⁵³ Helmut Walser Smith, „What Travellers Saw in Eighteenth-Century Germany“, *GHI-News*, nr. 61, 2017, p. 53.

⁴⁵⁴ Kalnų masyvas Šveicarijos Alpėse.

⁴⁵⁵ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 227.

⁴⁵⁶ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 13v („Egressus urbe mane vidimus alonge monte Tyroliensis“).

kalnų masyvų,; Pirėnų, Bohemijos ir Silezijos kalnų. Tačiau tuo pačiu buvo paminėtos ir kelios viršukalnes, kaip antai šv. Gotardo, kaip viena iš svarbesnių⁴⁵⁷. Kadangi Alpės kaip kalnų masyvas yra didelis, tad kelionių dienoraščiuose tik retkarčiais bandoma nurodyti jų ribas – pradžią ir pabaigą. Dažniausiai keliautojai iš Europos nurodydavo miestą, už kurio prasideda ar prieš kurį baigiasi šis kalnų masyvas. Anot Girardin Jordano, tokie miestai kaip Grenoblis, Insbrukas, Ciurichas, Turinas ir kiti dėl savo patogios geografinės padėties XVIII a. tapo labai svarbūs sustojimo taškai keliautojams⁴⁵⁸. Keliautojai iš LDK taip pat pasirinko šiuos miestus kaip vakarinių Alpių riboženklius. T. Bilevičius suteikia bene išsamiausios informacijos apie šį kalnų masyvą: anot autoriaus, kalnai vadinami Alpėmis dėl nuolatos juose esančio sniego, kuris suteikia kalnams baltą spalvą⁴⁵⁹. Negana to, jis apibūdino net keletą geografinių ribų. Iš vienos pusės tai buvo Grenoblis, esantis Alpių papėdėje: „Nakvynė – *Gratinopolis* vadinamame mieste. Jis nemažas ir neprastas *sub ipsis adhuc Montibus Alpes*“⁴⁶⁰. Iš kitos – Turinas: „prie pat miesto prasideda kalnai. Tai garsieji *Montes Alpes*“⁴⁶¹. J. Radvila vieną iš Alpių ribų nurodė kitoje (rytinėje pusėje) – Italijos pusėje Venzonė žymi šių kalnų masyvo ribą⁴⁶². Manome, jog toks iš dalies atsainus požiūris į Alpių masyvo techninius duomenis demonstruoja didelio susidomėjimo šių kalnų specifika nebuvimą. Kur kas labiau keliautojai iš LDK aprašė smulkesnes detales, tiesiogiai darančias įtaką keliavimui. Iš kitos pusės tai buvo sąlyginai lengvai prieinama informacija, kadangi gamtos istorijos veikalai dažniausiai teikė šią informaciją.

Keliavimas per Alpes buvo labai sudėtingas ir pavojingas, o transporto priemonės ne visada keliautojams atrodydavo patogios ir saugios. XVIII a. 2 p. kelionių vadovuose buvo rekomenduojama Alpėmis keliauti vėlyvą pavasarį arba vasarą, idant keliautojai patirtų pačią sėkmingiausią kelionę⁴⁶³, tačiau realybė tarp keliautojų iš LDK buvo kitokia, ne visi keliavo

⁴⁵⁷ *Historia orbis terrarum, geographica et civilis*, p. 282.

⁴⁵⁸ Girardin Jordan, *Travel in the Alps: the construction of a transnational space through digital and mental mapping (1750s – 1830s)*, Dissertation, University of St Andrews, 2016 (toliau – G. Jordan, *Travel in the Alps*), p. 120; internetinė prieiga: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10648>).

⁴⁵⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 133.

⁴⁶⁰ Ten pat, p. 141.

⁴⁶¹ Ten pat, p. 133.

⁴⁶² D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 235.

⁴⁶³ G. Jordan, *Travel in the Alps*, p. 140.

rekomenduojamu metų laiku: J. Radvila keliavo gruodį, T. Bilevičius – balandį, P. K. Bohušas – rugsėjo mėnesį, o A. Bohuševičius – spalį. Taigi „techninė“ kelionės per kalnus dalis negalėjo būti maloni.

Apie transporto priemones bei kelionės būdus keliautojai iš LDK nebuvo linkę daugžodžiauti. S. Pacas rašė, jog „tų vietų papročiu išsinuomojome krėslus ir valstiečius, kurie juose mus užnešė“⁴⁶⁴. Apie tai kalbėjo ir T. Bilevičius⁴⁶⁵, ir 1773–1774 m. keliavusi T. K. –Radvilaitė-Moravska, rašiusi, kad buvo galima prašyti, jog užneštų į kalną neštuvais, tačiau jie irgi pasirodė labai nesaugūs, o „tas šaltas ir pavojingas kelias išties kainavo mums daug jėgų“⁴⁶⁶. Esant snieguotam keliui buvo galima nusileisti ir rogėmis⁴⁶⁷, apie kurias kalbėjo ir T. Bilevičius. Anot jo, buvo galimybė į apačią leisti rogėmis: esą per ketvirtį valandos jie rogėmis nusileido keturias lenkiškas mylias⁴⁶⁸. Greičiausiai autorius pametė laiko nuovoką, nes per tokį trumpą laiką būtų reikėję įveikti apie 28 km atstumą. Toks menkas dėmesys šiai temai suponuoja, jog vis tik keliautojams didesnę įspūdį kėlė pačių kalnų baisumas, nustelbęs kitus aspektus, kurie galėjo būti pamatuojami. Iš dalies tai patvirtina gausybė skirtingų pavyzdžių, kuriuose kelionių raštijos autoriai dalijasi savo emocijomis bei nevykusiomis patirtimis Alpėse.

Kalnuose keliautojų laukė daugybė pavojų. Net du keliautojai aprašė labai panašų savo kilme įvykį, nutikusį Alpėse – vežimo nuslydimą nuo šlaito. Vilniaus kanauninkas Grigalius Svencickis savo kelionės per Alpes (1602–1604 m.) įvykius aprašė tarp Šv. Kazimiero stebuklų, nutikusių po jo mirties. Anot G. Svencickio, neatsargus varovas nuo labai aukštos uolos, kurios apačioje tekėjo upė, nuvertė pilnai prikrautą vežimą. Vežimas visą valandą vos vienu priekiniu ratu užsikabinęs už uolos laikėsi nenukrisdamas. Vežimą išgelbėjo vienas pro šalį ejęs jaunuolis, kuris neprašytas palindo po vežimu ir išstūmė jį į viršų⁴⁶⁹. Baroko pabaigos keliautojas jėzuitas A. Bohuševičius skyrė daug dėmesio šiam gamtos objektui savo kelionės aprašyme (tiesa, tik

⁴⁶⁴ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 232.

⁴⁶⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 139.

⁴⁶⁶ J. Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 341–342.

⁴⁶⁷ Antoni Mączak, *Odkrywanie Europy: podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk, 1998, p. 81.

⁴⁶⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 139.

⁴⁶⁹ Grigalius Svencickis, „[Šventojo Kazimiero gyvenimas]“, *Ankstyvieji šventojo Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius, 2004, p. 155–157.

keliaujant į priekį – kelionės atgal metu kalnai ir kelio sudėtingumas per juos buvo tik paminimi. Greičiausiai dėl to, jog jau buvo nuslūgusios pirmosios emocijos, tikėtina, jog tiesiog tąkart neįvyko nieko įspūdingesnio už pirmuosius patyrimus). Spalio 12 d. įrašė autorius užfiksavo istoriją, kaip keliaujant per kalnus, įvyko nelaimė ir žirgai klupo ant akmens. Anot autoriaus, vienu metu netgi pradėjo slysti vežimas su žirgais skardžiu žemyn, tačiau vežimą ir vežiką pavyko ištraukti. Akivaizdu, kad visi kartu vykę asmenys turėjo būti sukrėsti tokio įvykio, ir tai gerai iliustruoja „istorijos moralas“, jog visus apėmė siaubas, suvokus tokį didžiulį pavojų esant kalnuose⁴⁷⁰.

Anksčiau minėti keliautojai kelionės per Alpes baisumą išreiškė pavojingos kelionės pavyzdžiais, kitų keliautojų iš LDK aprašymuose kelio sudėtingumo išraiška pasižymi didžiulio palengvėjimo, išvažiavus iš baisiųjų Alpių aprašymais. J. Radvila buvo bene pirmasis, kuris išreiškė savo emocijas įvažiavus į Veneto regioną⁴⁷¹:

Šią dieną, vos palikęs Venzonę, iš Alpių įžengiau į tą žaviausią Italijos lygumą, į venecijiečių sritį, kuri vadinama Julijaus Forumu, itališkai Friuli; ši nuostabiausia lyguma, kurioje yra daug mieliausių kaimų ir dvarų, iš tų neįtikėtinų Alpių aukštybių atvykstantį žmogų taip atgaivina, jog gali pamanyti iš pragaro patenkąs į kažkokį rojų.

Po šimtmečio toje pačioje vietoje kitas keliautojas, panašaus amžiaus jaunuolis T. Bilevičius (1655–1697), pateikė kone identiškus įspūdžius, iš Alpių išvažiavus į Veneto krašto lygumas:

Pravažiavus šią bažnyčių (joje klausėmės Šv. Mišiu) baigėsi kalnai, atsivėrė laukai ir plačios lygumos. Išvažiavę iš kalnų, pasijutome lyg naujai užgimę, kadangi daugiau nei keturias savaites circiter keliaudami tarp kalnų, be dangaus virš savęs, nieko daugiau nematėme. Iš šonų uolos ir akmenys, priešais – labai siaura spatium, kur eina kelias. Iš tokios nuobodybės ištrūkę į lygumas, patyrėme amoenitatem, kadangi pamatėme italų rūmus su daugybe

⁴⁷⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 18 („certe omnes horror magnus invasit ex consideratione tanti periculi, cum et mons fuerit altissimus, et praecipitium horridum, et infra fluvius rapidissimus“).

⁴⁷¹ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 236.

*puošnių sodų: nors buvo žiema, žaliavo kiparisai, laurai ir kiti medžiai. Alyvmedžių miškai in Decembri buvo žali, ant medžių augo uogos, tai yra – alyvos*⁴⁷².

Tiesa, šiam autoriui paskutinė kalnų atkarpa greičiau pasirodė daugiau nuobodi nei pavojinga. Galbūt dėl to, hiperbolizuodamas teigė, jog daugiau nei 4 savaites keliavo kalnais, nors iš tiesų jo kelionė nuo Insbruko iki Venzonės truko vos 20 dienų⁴⁷³.

Disertacijoje, atskyrus pragmatiško ir pramoginio pobūdžio užrašus gamtos tema, atsiskleidė skirtingos funkcijos, kurias atliko negyvosios gamtos aprašymai. Pragmatiškumo elementas, aprašant ir suvokiant gamtos objektus, buvo neišvengiamas per visą aptariamąjį laikotarpį – jais buvo instrumentiškai žymimi miestai, regionai, keliai. Kaip ir keliautojų iš Europos atveju, daugiau buvo koncentruojamasi ties neutraliais ar neigiamų konotacijų turinčiais įvertinimais, kurie turėjo kelionės aprašymo skaitytojui suteikti ryškesnį vaizdinį apie kelionę bei keliavimo sąlygas. Išskirtinio dėmesio visoje Europoje sulaukė Alpės. Disertacijoje buvo atskirtas kalnų apskritai ir Alpių vertinimų: tarp keliautojų iš Vakarų Europos Alpės dėl kilusio mokslinio smalsumo XVIII a. tapo patraukliu kelionių tikslu, kai tuo tarpu keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose pastebėta tendencija, jog Alpės išlaikė savo kaip barjero statusą. Tai sąlygojo ir asmeninės patirtys, ir bendros žinios gamtos istorijos tema – tyrimo metu nebuvo aptikta nė vieno kelionės aprašymo, kuriame kalnai (o konkrečiai Alpės) būtų buvę pagrindiniu kelionės tikslu. Tad labai aiškiai matoma takoskyra tarp keliautojų iš vakarų Europos ir LDK požiūrio šio gamtos objekto klausimu.

5.1.2. Gamtos kaip pažintinių objektų aprašymai

Nuo XVII a. vid.–2 p. keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose pastebimas smalsaus susidomėjimo laukine gamta augimas. Tada kelionių aprašymuose tie patys gamtos objektai įgijo naujų emocionalių atspalvių. Keliautojai pradėjo ne tik daugiau rašyti apie šiuos objektus, tačiau ir išreiškė gerėjimąsi matomu vaizdu, lankomomis vietomis.

⁴⁷² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 51.

⁴⁷³ Ten pat, p. 42.

5.1.2.1. Kalnai

Vakarų Europos kelionių raštijos kontekste pasigėrėjimas kalnais bei jų grožiu įsitvirtino XVIII a. viduryje⁴⁷⁴ – vis dažniau kelionių raštijoje buvo fiksuojamas keliavimas į kalnus dėl jų grožio⁴⁷⁵. Keliautojams iš LDK taip pat buvo būdingas šis procesas. Tiesa, kadangi pastarieji atvykdavo iš lygumų krašto, jie nelabai diferencijuodavo „kalnus“ bei „kalvas“. „Kalnų“ sąvoka Europos kelionių raštijoje buvo labai laisva. Tikėtina, jog neretai ji tiesiogiai perimta iš lotynų bei italų kalbų, kuriose šios sąvokos (lot. *mons, nt is* ir *collis, is*) yra retkarčiais vartojamos sinonimiškai⁴⁷⁶. Manome, jog keliautojai iš LDK šiuos terminus taip pat vartojo sinonimiškai, perėmę tradiciją iš įvairios literatūros. Tiesa, vos vienu kitu atveju keliautojai iš LDK pažymi, jog važiavo per kalvas (lot. *collis, is*) ar šalia jų (dažniausiai buvo vartojamas kalnų terminas): XVI a. keliavęs J. Radvila, įvažiuojęs į Friuli lygumą, Venecijoje rašė, jog yra „pravažiuojami du gražiausi venecijiečių miesteliai, esantys ant žaviausių kalvų – San Danielė ir Spilimbergas“⁴⁷⁷. J. Hilzenas XVIII a. 2 p., įvažiuodamas į Sileziją, teigė, jog visur karaliaują platūs laukai ir lygumos, tačiau retkarčiais jas pertraukia kalvos, apaugusios kruopščiai susodintomis giraitėmis⁴⁷⁸. Abu pastarieji autoriai vartoja lotynišką *collis* terminą. Vienu atveju Butlerio kelionės dienoraštyje pavyko aptikti „mažų kalnų“ terminą – Tridento regione kelionės aprašymo autorius užfiksavo, jog aplinkui buvo keletas nedidelių kalnų⁴⁷⁹. K. Sosnovskytė-Pliaterienė priešingai viską vadina kalnais, anot jos „Kelias į Mačeratą ėjo kalnuotomis vietovėmis: labai gražu“⁴⁸⁰. Kitoje vietoje ji teigia, kad „Kelias iš Ankonos į Loretą ypač kalnuotas“⁴⁸¹. Iš tiesų moksliskai kalvos ir kalnai nėra labai aiškiai apibrėžti ir atskirti⁴⁸², juolab, kad ir patys italai šioje teritorijoje vartoja kalnų (it. *mons*,

⁴⁷⁴ G. Jordan, *Travel in the Alps*, p. 5.

⁴⁷⁵ Marjorie Hope Nicolson, *Mountain Gloom and Mountain Glory: the development of aesthetics of the infinite*, Seattle and London, 1997, p. 22.

⁴⁷⁶ William M. Barton, *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, p. 15.

⁴⁷⁷ D. Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, p. 236.

⁴⁷⁸ Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis, p. 91.

⁴⁷⁹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis, p. 357 („O godzinie ósmej wyjechali, drogą z początku trochę góry, ale małe były“).

⁴⁸⁰ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 126 („Droga do Maceraty prowadziła nadal przez górzysty teren: bardzo piękny“).

⁴⁸¹ Ten pat, p. 123 („Droga z Ankony do Loreto była wyjątkowo górzysta“).

⁴⁸² Michel Meybeck, Pamela Green, Charles Vörösmarty, „A New Typology for Mountains and Other Relief Classes“, *Mountain Research and Development*, vol. 21

is) sąvoką, kuria besivadovaudama autorė pasirinko savo vartojamą terminą. Galima konstatuoti, jog kelionių aprašymuose nepavyko nustatyti, jog autoriai kalnus ir kalva būtų diferencijavę aukščio prasme, galima tikėtis, jog viskas, kas buvo ne lygumos, buvo įvardijama kalnais. Tekstui tai suteikia daug spalvų, tačiau skaitytojui, ypač nebuvusiam aprašomose teritorijose, paliekama labai daug laisvės vaizduotei, kaip gi atrodo ypač kalnuotas kelias.

Kaip jau minėta anksčiau, į kalnų suvokimą LDK kelionių raštijoje yra žvelgiama kaip į keliasluoksnį procesą. Istoriografijoje dėmesys labiausiai skiriamas šiam pramoginiam etapui, aptariant, kada keliautojai kalnus pradėjo vertinti kaip įdomų ir patrauklų objektą. XVI a. keliautojai retai pajausdavo malonumą, keliaudami per kalnus, kai tuo tarpu XVII a. keliautojai, vedami smalsumo, jau vertino kalnus ir iš estetinės pozicijos – atsižvelgdami ne tik į baisiausias jų savybes (aukštį, pavojingas keliavimo sąlygas, šaltį), tačiau ir įdomias bei atraktyvias detales. Istorikas R. Krzywy teigia, kad būtent Baroko epochos metu apie kalnus vis daugiau buvo kalbama literatūrinuose kūriniuose, kas greičiausiai turėjo įtakos besikeičiančiam požiūriui į šį gamtos objektą⁴⁸³. Tačiau tarp nagrinėjamų keliautojų iš LDK tik XVII a. 2 p. galime išžvelgti susidomėjimo kalnais bruožų: jaunas 22–ejų metų keliautojas T. Bilevičius jau „įdomumo dėlei“⁴⁸⁴ kopė į Šniežkos kalną Sudetų kalnuose⁴⁸⁵. Jo viršukalnę autorius aprašė su didžiule nuostaba ir susidomėjimu, teigdamas, kad ant kalno labai mažai augmenijos, o pati viršūnė plyna, vien tik iš akmens. Anot autoriaus, dauboje esančiame ežere buvo apsigyvenęs velnias; nors jo pats autorius ir nematęs, tačiau arčiau gyvenantys teigė, kad neseniai jį buvo regėję⁴⁸⁶.

Anot G. Sliesoriūno, šiuo aprašymu T. Bilevičius aplenkė daugelį Europos keliautojų, mat alpinizmas kaip turistinė atrakcija įsitvirtino tik XVIII a. 2 p.⁴⁸⁷ Tačiau jis nebuvo vienintelis keliautojas, kuris jau buvo įvertinęs kalnų estetinį grožį: netgi K. J. Vaišnoravičius (po Europą keliavęs 10 metų anksčiau

(1), 2001, p. 34–45; internetinė prieiga: [https://bioone.org/journals/Mountain-Research-and-Development/volume-21/issue-1/0276-4741\(2001\)021\[0034:ANTFMA\]2.0.CO;2/A-New-Typology-for-Mountains-and-Other-Relief-Classes/10.1659/0276-4741\(2001\)021\[0034:ANTFMA\]2.0.CO;2.full](https://bioone.org/journals/Mountain-Research-and-Development/volume-21/issue-1/0276-4741(2001)021[0034:ANTFMA]2.0.CO;2/A-New-Typology-for-Mountains-and-Other-Relief-Classes/10.1659/0276-4741(2001)021[0034:ANTFMA]2.0.CO;2.full)

⁴⁸³ R. Krzywy, „Góry poruszone wyobraźnią“, p. 76–78.

⁴⁸⁴ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 32 („Pro curiositate“).

⁴⁸⁵ Tai aukščiausia vieta (1603 m) Krkonošių kalnagūbryje, Sudetų kalnuose – gamtinė siena tarp Silezijos ir Bohemijos.

⁴⁸⁶ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 32.

⁴⁸⁷ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 23.

už T. Bilevičių) pripažino, kad nepaisant visų nepatogumų ir nemalonumų, kalnuose yra labai gražu. Keliaudamas centrinėje Italijoje iš Tolentino link Romos, jis rašė, kad „per didžiulius kalnus, baidius sniegynus lyg velniai baladodamiesi tuose kalnuose atvykome į Folinją“⁴⁸⁸, tačiau prieš tai būdamas šiaurinėje Italijoje jis sakė, kad viskas kalnuose yra gražu: „miesteliai, kaimai, dvarai, vienuolynai, bažnyčios – nepaprastai gražu“⁴⁸⁹.

Kalnų grožio įvertinimas labiausiai atsiskleidžia Baroko ir Apšvietos epochų sandūroje. Anot F. Wolańskio, tarp lenkų keliautojų būtent šiuo laikotarpiu pradėjo ryškėti kalnų kaip magiškos ir paslaptingos vietos vaizdinys⁴⁹⁰. Ši tendencija būdinga ir keliautojams iš LDK, analizuojamuose Apšvietos epochos kelionių aprašymuose bendruose pastebėjimuose apie kalnus neretai galima apčiuopti pozityvų požiūrį. P. K. Bohušas, aprašydamas Bohemijoje esančius kalnus, rašo, kad „iš tiesų, ten yra labai aukšti kalnai, kurių negalima kirsti niekaip kitaip kaip tik siaurais takeliais“⁴⁹¹, tačiau K. Sosnovskytė-Pliaterienė su pasimėgavimu ir pasigrožėjimu džiaugėsi nesibaigiančiais kalnais apylinkėse: „Atrodo, kad kalnai nesibaigia. Visą kelią iki Folinjo iš vienos pusės mus lydėjo kalnų viršūnės, iš kitos – gražūs slėniai, apsodinti alyvmedžiais“⁴⁹². J. Hilzenas, važiuodamas per Sileziją, aprašė du akį patraukusius objektus – kalnus ir juose augančius vynuogynus: „Iš ryto, vykstant į Niderbergą, atsivėrė plačiausi vynuogynai ir ištisi kalnai, vynuogynais apsodinti“⁴⁹³. Tad XVIII a. kelionių aprašymuose kalnai dažniausiai apibūdinami bendrame kraštovaizdžio kontekste: „Kalnai čia aukšti ir uolėti, upės skaidrios, nedaug miškų“⁴⁹⁴. M. Butlerio kelionės aprašyme kalnuoti regionai irgi apibūdinami su smalsumu ir susidomėjimu,

⁴⁸⁸ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą jaunuojų kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 226.

⁴⁸⁹ Ten pat, p. 206.

⁴⁹⁰ Filip Wolański, *Europa jako punkt odniesienia dla postrzegania przestrzeni geograficznej przez szlachtę polską osiemnastego wieku w świetle relacji podróżniczych i geograficznych*, Wrocław, 2002, p. 125.

⁴⁹¹ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 18.

⁴⁹² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 127–128 („Góry wydawały się nie kończyć. Przez całą drogę do Foligno z jednej strony towarzyszyły nam górskie szczyty, z drugiej – przepiękne doliny porośnięte drzewami oliwnymi“).

⁴⁹³ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 306.

⁴⁹⁴ Ten pat, p. 350.

kadangi, anot aprašymo autoriaus, nuo jų atsiveria itin gražus apylinkių vaizdas⁴⁹⁵.

Nors keliautojai, labai retai išreikšdavo malonias emocijas tiesiogiai teigiamais epitetais, tačiau bendrame kiekvieno keliautojo sekamos istorijos kontekste yra jaučiamas pokytis tarp Baroko ir Apšvietos epochų keliautojų kalnų įvertinimo. Žinoma, negalima atmesti asmeninės patirties kalnuose motyvo. Iš dalies analizuojami kelionių dienoraščiai atitinka bendraeuropinį kalnų vertinimo kontekstą, aptariamam laikotarpiu vis daugiau radosi aktyvaus domėjimosi kalnais ne tik geologine, tačiau ir emocine prasme. Tad nenuostabu, kad ir keliautojus iš LDK pasiekė bendros tendencijos per knygas ir literatūrą. Tačiau asmenės patirtys kalnuose, kaip pvz. A. Bohuševičiaus, galėjo palikti neigiamą įspūdį, nepriklausomai nuo epochos. Bendra disertacijoje apčiuopta tendencija leidžia daryti prielaidą, kad Apšvietos metu užrašytuose kelionės dienoraščiuose požiūris į kalnus buvo kur kas platesnis ir apipintas teigiamomis emocijomis, kurios demonstruoja pasikeitusį kalnų vertinimą iš neigiamo į labiau teigiamą.

5.1.2.2. Vandens plotai ir telkiniai

Dideli vandens plotai ir telkiniai (karštosios versmės, ežerai, jūros), kaip ir kiti gamtos objektai, keliautojus iš LDK pradėjo traukti XVII a. 2 p., tačiau skirtingo pobūdžio vandens telkinių grupės susidomėjimo sulaukė skirtingu metu. Šis procesas vyko labai panašiu tempu kaip ir Vakarų Europoje. Bene greičiausiai kaip atraktyvus gamtos elementas buvo suvoktos karštosios versmės, kurios Europoje, anot mokslininkų, XVII a. pr. išgyveno pakilimą susidomėjimo prasme⁴⁹⁶. Italų gydytojas Andrea Baccis XVI a. vid., išleidęs knygą apie karštąsias versmes, jas į medicinos istoriją įtraukė kaip gydomosios paskirties objektą, reikalaujantį medikų priežiūros⁴⁹⁷. Įvairūs keliautojai iš LDK, vykdavę stiprinti sveikatos į karštųjų versmių kurortus, pabrėžė, jog karštosios versmės jiems padedančios ir palengvinančios gydomų ligų simptomus, pavyzdžiui, K. Dorohostaiskis korespondencijoje ne kartą

⁴⁹⁵ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 173 („Widok utworzył się wcale piękny lubo góry były, ale ciągle, po których różne dworki, winnice wszędzie, podjechawszy na dwadzieścia kościołów rachować można było po tych górach“).

⁴⁹⁶ A. van Tubergen, S. Van der Linden, „A Brief History of Spa Therapy“, p. 274.

⁴⁹⁷ Richard Palmer, „Italian Baths in the Era of the Renaissance“, *Medical History*, nr. 10, 1990, p. 22.

minėjo sustiprėjusią sveikatą⁴⁹⁸. Dera pridėti, kad XVI–XVIII a. požiūris į karštąsias versmes buvo labai atsargus ir gydymas jose turėjo būti paskirtas gydytojo. Jau minėtame teoriniame leidinyje italų gydytojas A. Baccis XVI a. vid. itin ragino tiek ligonius, tiek ir gydytojus į karštąsias versmes žiūrėti labai atsakingai ir jomis naudotis tik su gydytojo patarimu ir priežiūra⁴⁹⁹. Visų besigydžiusių asmenų palikti kelionių raštijos šaltiniai suponuoja, jog asmenys iš LDK taip pat atsakingai žiūrėjo į šį procesą ir nesiimdavo savigydos: M. K. Radvila Našlaitėlis minėjo, jog 1580 metais visą vasarą praleido Italijos gydyklose, kur medikų nurodymu lankėsi voniose⁵⁰⁰, Leonas Sapiega taip pat konsultavosi su gydytoju, kuris parekomendavo pasinaudoti Tieplicų gydyklomis, tačiau pastarasis ten neišvyko dėl per silpnos sveikatos⁵⁰¹. XVIII a. M. Butleris pirma apsilankė Abano termose ir tik gavęs informacinę knygelę apie gydomas ligas ir gydomasias procedūras po mėnesio trukmės kelionių grįžo gydymui.

K. J. Vaišnoravičiaus ir T. Bilevičiaus kelionių aprašymai demonstruoja, jog karštosios versmės pradėjo traukti keliautojus kaip turistinė atrakcija; jos buvo priimamos ne tik kaip gydymuisi ir sveikatos stiprinimui skirta vieta, bet ir kaip įdomi vietovė, kurią verta aplankyti. Retas keliautojas iš LDK, važiuodamas pro karštųjų versmių kurortą, neužsimindavo apie jį, juo labiau nepraleisdavo progos jame apsilankyti (tiesa, kitas klausimas, ar išdrįsdavo keliautojai jomis pasinaudoti). Apie karštąsias versmes būdavo rašoma ir kelionių vadovuose, pavyzdžiui, į XVI a. Krokuvoje leistą kelionių vadovą po Italiją buvo įtrauktas ir Pocuolio miestelis, kuris garsėja savo karštosiomis versmėmis⁵⁰² – tai buvo įdomi savo forma ir turiniu kelionės detalė, kuri daugeliui keliautojų buvo labai neįprasta, dėl to ji sulaukė daug dėmesio. A. Kucharskis Baroko epochą išskiria kaip perėjimą nuo griežtai medicininės karštųjų versmių paskirties (kai buvo vykstama tik gydytis) iki karštųjų versmių kaip vietos, kurioje virė aktyvus socialinis didikų gyvenimas⁵⁰³. Istorikas tokią išvadą padarė neatsižvelgęs į galenišką laikmečio gydymo ir sveikimo filosofiją, kurios pritaikymas karštosiose versmėse siūlė atsipalaiduoti, visus rūpesčius palikti už gydyklos ribų, kadangi jie mažina gydymo sėkmingumą, nes žmogus negali atsipalaiduoti. Būtent dėl to buvo

⁴⁹⁸ Kristupo Dorohostaiskio korespondencija, AGAD, AR, dz. V, nr. 3213.

⁴⁹⁹ A. van Tubergen, S. van der Linden, „A Brief History of Spa Therapy“, p. 274.

⁵⁰⁰ M. K. Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Šventąją Žemę*, p. 37.

⁵⁰¹ *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków, 1885, p. 213.

⁵⁰² *Delicje ziemi włoskiej*, p. 201–203.

⁵⁰³ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 327–328.

rekomenduojami pasivaikščiøjimai ir fizinis aktyvumas, socialumas⁵⁰⁴. Taigi besigydančiųjų asmenų paliktų spalvingų užrašų iš gydymosi proceso galbūt nederėtų kategoriškai įvertinti vien tik kaip socialinio pobūdžio veiklos. J. D. Lopacinskio ir J. Sapiegos gydomosios kelionės į Acheno karštąsias versmes aprašymas liudija, jog joje keliautojai atliko visas privalomas gydomąsias procedūras, kaip antai mineralinio vandens gėrimą, maudymąsi karštosiose versmėse⁵⁰⁵. M. Butlerio kelionės aprašyme (1779–1780) labai detalai aprašytas gydomasis procesas jau buvo papildytas gausia socialinio gyvenimo dalimi įvairiomis vakarienėmis, koncertais, pasivaikščiøjimais, tačiau ir gydomoji dalis buvo motyvuota bei dokumentuota.

Anot A. Kucharskio, XVIII a. gydymosi kelionės tapo kone privaloma bajoro ar didiko socialinio gyvenimo dalimi, kadangi jos dar labiau nutolo nuo pradinio gydomųjų kelionių tikslo⁵⁰⁶. Iš tiesų analizuoti šaltiniai leidžia daryti prielaidą, jog egzistavo ir absoliučiai pramoginė karštųjų versmių pusė, kai keliautojai tiesiog važiuodavo pažiūrėti, kaip atrodo šie šaltiniai. Patys pirmieji tokie aprašymai LDK kelionių raštijoje, trumpai apibūdinantys fizinius šaltinio duomenis: temperatūrą, lokaciją, atsirado XVII a. 2 p. K. J. Vaišnoravičius, lankydamasis Achene (viename iš populiariausių Vokietijos teritorijoje esančių karštųjų versmių kurortų), kuriame esą Karolio Didžiojo žirgas atkasė gydomąjį šaltinį, rašė, jog ten „vanduo kunkuliuoja it katilė“⁵⁰⁷. Vizito pabaigoje jis važiavo apžiūrėti šių šaltinių: dviejų upelių (šalto ir karšto) – karštajame esą net kiaušiniai išvirtų⁵⁰⁸. Deja, K. J. Vaišnoravičius nenurodo legendos šaltinio. Iš Einhardo *Karolio Didžiojo gyvenimo* žinome, kad Karolis Didysis mėgo maudytis Acheno versmėse ir dėl to dažnai ten lankėsi⁵⁰⁹. T. Bilevičius lankėsi Silezijoje esančiame kurorte, kuriame aprašė ir kaip atrodo vonios. Jis pridėjo, kad ne visiems rekomenduojama naudotis versmių paslaugomis, kadangi kai kuriems jos gali daugiau pakenkti nei pagelbėti⁵¹⁰. Lygiai taip ir XVIII a. keliautojai nevengdavo progos aplankyti miestelių, kuriuose būta karštųjų versmių. J. L. Lopacinskis užsuko į *Pizos*

⁵⁰⁴ M. J. Gomez Lara, „Trotting to the Watters“, p. 225.

⁵⁰⁵ A. Kucharski, „Sarmaci u wód“, p. 17–45

⁵⁰⁶ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 329.

⁵⁰⁷ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 80.

⁵⁰⁸ Ten pat, p. 84.

⁵⁰⁹ Eginhard, *The Life of Charlemagne*, translated by A. J. Grant, Cambridge, Ontario, 1999, p. 20.

⁵¹⁰ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 32–33.

*vonias*⁵¹¹, kurios, anot autoriaus, yra „labiausiai žinomos ir dažniausiai lankomos Italijoje“⁵¹². Tuo metu tai buvo neseniai įkurtos termos –1743 m. Toskanos kunigaikštis Pranciškus Steponas ten įkūrė savo vasaros rezidenciją. Galbūt J. L. Lopacinskis jas įvertino kaip itin populiarias termas visoje Italijoje, kadangi jos buvo tuo metu šiuolaikiškos ir naujos (vėliau autorius pridėjo, jog panašios versmės yra ir prie Bolonijos⁵¹³ – greičiausiai turėtos omenyje Abano termos, esančios prie Paduvos). Žvelgiant iš grynai pažintinės perspektyvos, karštųjų versmių aprašymai galbūt turėjo suteikti tam tikro unikalumo, ypač turint omenyje, kad jas dažnai lydėjo istorijos apie specifinius kvapus, neįprastus vaizdus ar pojūčius. Šiems keliautojams termos greičiausiai buvo tik atrakcija, juos patraukusi kaip įdomus fenomenas. Tiesa, T. Bilevičius teigia pagyvenęs toje vietoje pustrečios savaitės⁵¹⁴, tad yra tikėtina, kad jis ryžosi pasinaudoti karštosiomis versmėmis, nors apie tai ir neužsimena. T. K. Radvilaitė-Moravska besilankydama Badene, Šveicarijoje, taip pat užsiminė apie ten esančias mineralinio vandens vonias, gydančias įvairias ligas, ypač moterų, labai padedančias maudantis⁵¹⁵, tačiau greičiausiai irgi jomis nesinaudojo.

Kiti vandens telkiniai neteikė keliautojams iš LDK tokios pramogos, nebent jie buvo labai išskirtiniai. Apskritai kalbant, ežerai, nepaisant to, kad jie buvo dideli ir gražūs, tarp keliautojų iš LDK netapo dideliais traukos centrais. Tik XVIII a. pab. analizuotoje LDK kelionių raštijoje galima apčiuopti apraiškas, kai, pavyzdžiui, pasiplaukiojimas ežeru buvo įvertintas kaip patraukli veikla poilsiui. T. K. Radvilaitė-Moravska su didžiuliu estetiniu pasigėrėjimu aprašė Ciuricho ežerą: „Tas miestas turi gražiausią ežerą, taip pat vadinamą Ciurichu, kuris plačiai per miestą nusidriekia, ir susiaurėja, padalindamas [miestą] į dvi dalis, gyventojams atskleidžia ir neapsakomai gražų vaizdą. Galima pamatyti [plaukiojančius] ežeru laivus su burėmis ir laivelius su mažais kambarėliais“⁵¹⁶. Vėliau ši keliautoja susigundė galimybė

⁵¹¹ It. Bagni di Pisa.

⁵¹² J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 122v.

⁵¹³ Ten pat, l. 150.

⁵¹⁴ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 33.

⁵¹⁵ T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 55 („Baden [...] ma wody mineralne na różne choroby, osobliwie białogłowskie, w kąpielach bardzo pomocne“).

⁵¹⁶ Ten pat („Miasto to najpiękniejszym czyni jezioro, także Zurych nazwane, które szeroko za miastem płynąc, coraz wpadając jego wężi, dzieli go na dwie części i niewypowiedzianie piękny wystawuje widok mieszkańcom. Statki po tym jeziorze [z] żaglami i baty z izdebkami obaczyć można“).

paplaukioti keletą valandų šiuo ežeru, apžiūrinėdama dvarus bei sodus, esančius jo pakrantėse⁵¹⁷. Tačiau vėlgi keliautoją domino ne tiek pats ežeras, kiek tai, ką buvo galima pamatyti kitoje ežero pusėje.

Kita vandens objektų grupė, kuri sulaukė gražių žodžių buvo jūra, tačiau vos keletas keliautojų išreiškė savo emocijas jos atžvilgiu. Jūra buvo puikiai pažintas gamtos objektas, tačiau, kaip teigia A. Kucharskis, Baroko epochos keliautojams iš Lenkijos, pirmiausia jūra buvo suvokta kaip vandens kelio dalis⁵¹⁸. Iki pat XVII a. vid. įvairios jūros ir vandenynai kartografijoje dar tebebuvo „apgyvendinti“ įvairiomis mitinėmis jūros būtybėmis ir pabaisomis⁵¹⁹. Vakarų Europos keliautojai greičiausiai buvo susipažinę su jūromis bei vandenynais kur kas plačiau (teoriniame lygmenyje), kadangi buvo leidžiama daug ir įvairių kelionių aprašymų apie keliones per Atlantą ar Tolimųjų Rytų pusėn. Todėl keliautojai į jūrą galimai žvelgė su pagarbia baime, kadangi ji buvo neapčiuopiama ir nepažįstama.

Vos keletas jūros aprašymų buvo aptikta tyrimo metu, juose dėmesys labiau buvo skiriamas pakrantei bei bendram peizažui. Keliautojai turėjo galimybę pamatyti keletą skirtingų pakrančių, tačiau daugiau atsiliepiamų kelionių raštijoje sulaukė Adrijos ir Tirėnų jūros pakrantės. Šiaurės jūros krantai prie Olandijos, Danijos, Belgijos per visą aptariamąjį laikotarpį buvo matomi tik „pragmatiškai“ – komunikacijos požiūriu. Pozityviausiai buvo priimtos Italijos pakrantės. Anot A. Kucharskio, Lenkijoje susidomėjimas jų grožiu augo nuo XVII a., kai Lenkijoje jūrų tyrinėjimai įgavo mokslinį pavidalą⁵²⁰, XVIII a. 2 p. dviejų keliautojų T. K. Radvilaitės-Moravskos ir K. Sosnovskytės-Pliaterienės kelionių dienoraščiuose buvo labai dažnai džiaugiamasi atsiveriančia jūros pakrantės „veduta“. Dėmesys iš esmės skiriamas dviem aspektams – pakrantei ir bangoms. Pavyzdžiui, K. Sosnovskytė-Pliaterienė buvo prie Adrijos jūros, rašė: „Iš ten keliavome link jūros. Buvo ji tokia rami, kad jog atrodė kaip didžiulis ežeras. Gerai praleidome laiką, rinkdami akmenukus pakrantėje. Jie buvo įvairiausių spalvų

⁵¹⁷ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 56.

⁵¹⁸ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 305.

⁵¹⁹ Sebastian Münster, *Cosmographie, oder Beschreibung aller Länder*, Basel, [po 1549 m.], p. 415; Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Antverpiae, 1562, p. 177, 181. Pirmuoju atveju jūros monstrai buvo vaizduojami prie Korsikos krantų, antruoju – Baltijos jūroje, prie Skandinavijos krantų.

⁵²⁰ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 303.

ir formų. Matėme, kaip bangos atsirita į krantą⁵²¹. Kiek kitokį, tačiau nemažiau susižavėjimo kupiną įrašą paliko T. K. Radvilaitė-Moravska. Pastaroji Neapolyje aprašė audrą: „Stebėjome kaip didelės putotos bangos vijosi viena kitą, kaip išaugdavo kone iki kalno dydžio, o triukšmas prilygo patrankų trenksmui“⁵²². Tiesa, iš 20 analizuotų kelionių aprašymų tai yra kone vieninteliai jūros aprašymai kelionių po Europą kelionių (be T. Bilevičiaus ir P. K. Bohušo – asmenų, plaukusių į Angliją, tad ją aprašiusių vandens kelio kontekste) raštijoje aptariamuoju laikotarpiu.

5.1.3. Gamtinių ypatybių fiksavimas

Retai aprašomas gamtos pasaulio elementas buvo klimatas. Dažnai apie jį atsiliepta kaip apie „geresnę“, šiltesnę. Bene gausiausiai buvo apdainuoti Italijos orai ir jų šiluma, tačiau tuo pačiu ir permainingas oras kalnuose. Orai kalnuose kelionių raštijoje buvo apibūdinami įvairiausiais epitetais, tačiau visada būdavo paminima keletas esminių elementų: sniegas, šaltis, vėjas ir temperatūrų kaita. Žinoma, suteikiant ryškesnių spalvų klimato apibūdinimui, buvo šiek tiek hiperbolizuojama. T. Bilevičius lapkričio mėnesį pažymėjo:

Notandum, kad vienoje kalnų pusėje in umbra solis – sniegynai, speigas, atšiaurūs vėjai, vienu žodžiu – žiema. O iš kitos pusės, e diametro saulę esančioje, – šilta, aer amoenus, žolė, [visur] žalia, žydi gėlytės. Kartais oras taip skiriasi, kad per intervalla kelių arba keliolikos žingsnių vėjas arba šiltas, arba šaltas ir labai atšiaurus pučia iš tarpukalnių secundum operationes solis montes versus⁵²³.

Sniegas kaip stebinantis fenomenas paminėtas net keletą kartų, kadangi kalnuose jis buvo matomas ir neįprastu metu – pavasario bei vasaros mėnesiais. J. L. Lopacinskis, nors ir keliaudamas lapkričio – gruodžio mėnesiais, ne kartą su nuostaba paminėjo snieguotas kalnų viršūnes⁵²⁴.

⁵²¹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 121 („Stamtąd udaliśmy się nad morze. Było tak spokojne, że sprawiało wrażenie dużego jeziora. Dobrze się bawiliśmy, zbierając na plaży kamyki. Miały niezliczoną ilość barw i kształtów. Widzieliśmy, jak fale wyrzucały je na brzeg.“).

⁵²² J. Sarcevičienė, „Italija Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 342.

⁵²³ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 44.

⁵²⁴ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 88.

Didžioji dalis aptiktų oro paminėjimų buvo tiesiogiai susiję su kasdiene veikla, kuri galėjo dėl to nukentėti. K. Sosnovskytė-Pliaterienė keletą kartų minėjo, kad niekur negalėjo išeiti, kadangi oras buvo „bjaurus“ – tai galėjo būti ir didžiulis karštis, ir didžiulis lietus, kadangi įrašas buvo paliktas liepos 7 d. Romoje⁵²⁵. Vėliau oras taip pat aprašomas su šiokiu tokiu kartėliu, kadangi buvo stebima naujo kardinolo procesija į Šv. Petro baziliką: „tai buvo labai graži šventė; ji būtų buvusi dar sėkmingesnė, jeigu būtų buvęs geras oras“⁵²⁶.

Labai retai pavyko aptikti atvejų, kai keliautojai iš LDK išreiškė savo nuomonę, kaip jie priima vienokį ar kitokį orą – galima daryti prielaidą, jog keliautojai iš LDK oro permainas didžiūma atvejų priimdavo natūraliai ir nesuteikdavo tam daug reikšmės. Aktyviai keliaujant, blogas oras kėlė nepasitenkinimą, kadangi tai trukdė keliauti. Tačiau kaip oras buvo vertinamas ne tokiu aktyviu kelionės metu arba kai jis būdavo išskirtinai geras? T. Bilevičius teigė, kad Adrijos jūros pakrantėje vasario mėnesį „buvo ne mažiau šilta negu pas mus *in Junio*, tokios čia *primis diebus Februarii*“⁵²⁷. Tuo tarpu J. Lopacinskis gruodžio 1 d. Štirijoje rašė, jog nors sniego ir nebuvo daug, tačiau šaltis buvo toks didelis, kaip per Naujuosius Metus⁵²⁸. Visais kitais atvejais Europos kraštų klimatas nebuvo niekaip ypatingai vertinamas: jis turėjo analogų kitais mėnesiais arba metų laikais pačioje LDK. Klimatas kelionių aprašymuose nebuvo itin dažnai vertinamas, kadangi keliautojai buvo įpratę prie įvairaus oro dėl jo sezoniškumo LDK. Pats oras daugiausia dėmesio sulaukdavo tik tais atvejais, kai jis turėdavo tiesioginės (neigiamos) įtakos keliavimui bei kitoms veikloms, kurių nebūdavo įmanoma atlikti dėl didelio karščio, lietaus ar sniego.

Vienas iš svečioje šalyje rekomenduojamų užfiksuoti elementų, šalia kraštovaizdžio, buvo vietinė augalija, gyvūnija, ūkio klausimai⁵²⁹. Šioje srityje bene labiausiai jaučiamas egzotiškumo motyvas, kadangi keliautojai pamatydavo įvairių augalų bei gyvūnų, apie kuriuos buvo mažai girdėję, matė

⁵²⁵ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 170 („Brzydka pogoda uniemożliwiła nam wyjście, wykorzystałam ten czas na pisanie korespondencji“).

⁵²⁶ Ten pat, p. 201.

⁵²⁷ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 78.

⁵²⁸ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 89v („Koło tego mieysćia sniegi większe y mroz tak tęgi znalezišmy, jak i u nas o tey porze niebywa, ale kyba koło nowego Roku“).

⁵²⁹ Joan-Pau Rubiés, „Travel Writing and Ethnography“, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, Ashgate, 1997, 2002, p. 2.

įvairiuose leidiniuose. Keliautojai, keliavę po Vakarų Europą, egzotiniais ar net mitiniais gyvūnais galėjo pasigrožėti įdomybių kambariuose ar žvėrynuose. Gyvūnų iškamšos, griaučiai liudijo apie įvairiausius gyvūnus. Jų aprašymai patekdavo į gamtos pasauliui skirtus veikalus. Pagrindiniai autoriai, kuriais remdavosi XVI–XVIII a. bestiarijų ar kitų mokslo veikalų autoriai buvo Plinijus Vyresnysis bei Klaudijus Elianas, kurių istorijas papildydavo amžininkų pasakojimai. Pavyzdžiui, vokiečių jėzuitas Atanasas Kircheris, itin kritiško mąstymo autorius, savo veikale apie požeminį pasaulį, dalį teksto paskyrė drakonams ir jų kilmei, kur netgi nurodė vietas, kuriose galima apžiūrėti vienus ar kitus drakonus: Bolonijoje, Florencijoje, Romoje⁵³⁰. Kadangi pačioje Europoje nebuvo tiek daug išskirtinių gyvūnų, apie kuriuos būtų buvę verta užsiminti. T. Bilevičius su dideliu patiklumu aprašinėjo gyvūnus, matytus Anglijos karališkajame žvėryne (žinoma, tokį pasitikėjimą autoriui galėjo sukelti ankstyvesnių autorių aprašymai):

*Jame copia įvairių žvėrių ir paukščių. Be kitų, [čia] keli tūkstančiai varii generis ančių: iš užjūrio, keistų, didelių it gulgės. [Daug] ir žąsų, kurios štai tokiu būdu gimsta iš sutrūnijusio medžio: medyje atsiranda kirmėlių, ir jos vėliau virsta žąsimis. Tai ne prasimanymas, šitaip rašo įvairūs autoriai*⁵³¹.

Vietinė augalija aptariamam laikotarpiu buvo svarbi etnografinio kelionės aprašymo dalis⁵³². Galbūt dėl to keliautojai iš LDK šiek tiek daugiau dėmesio skyrė augalijai ir jos kuriamam kraštovaizdžiui nei gyvūnijai. Pagrindinis susižavėjimo objektas, tiesiogiai nulemtas lankomų regionų, buvo vynuogynai, į juos buvo žiūrima iš keleto perspektyvų. Viso aptariamojo laikotarpio metu kone visi keliautojai, susidūrę su vynuogynais, juos pastebėdavo ir jais grožėdavosi. T. Bilevičius aprašė savo kelią iki Florencijos, kurį lydėjo: „ištisai rūmais, namais, miesteliais, gražiais sodais, vaismedžiais ir vynuogynais pasipuošusios kalvelės“⁵³³. K. Sosnovskytė-Pliaterienė džiaugėsi, kad Brento regione augantys vynuogynai išskirtinai gražūs: „Turiu prisipažinti, kad Brento vynuogynai patraukė ypatingu

⁵³⁰ Anastasius Kircher, *Mundus subterraneus*, Amsterdam, 1665, p. 143, 145, 146.

⁵³¹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 155.

⁵³² J.-P. Rubiés, „Travellers and Cosmographers“, p. 2.

⁵³³ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 120.

grožiu⁵³⁴. Žinoma, buvo ir kitų augalų, kurie patraukdavo dėmesį, kiparisų, alyvmedžių, citrusų. T. K. Radvilaitė-Moravska, aprašydama alyvmedžių giraites, kurių buvo labai daug, jų aukštį ir šakotumą lygino su gluosniais, o lapus – su topoliais⁵³⁵.

Daug susidomėjimo susilaukė ir citrusiniai vaisiai, kurie į LDK pateko jau XVI a., tačiau vis dar tebebuvo egzotiška prabangos prekė, naudojama desertų gamybai kaip prieskoniai. Atvykus į Italiją, neretam keliautojui daug džiaugsmo kėlė tai, jog visur auga citrinos ir apelsinai, esama parkų, „kuriuose gausu įvairiausių malonių dalykų, vaismedžių ir augalų, *odore* persmelkiančių pačią širdį; augalai kuo puikiau vieni prie kitų priderinti, ir jų tiek daug, kad *prae multitudine* apelsinai ir didžiulės citrinos bei citronai *non colliguntur et non aestimantur*, patys krenta ant žemės ir *non collecte*, per *despectum* pūva“⁵³⁶. Jais buvo apsodinami alėjų kelkraščiai: „Kita vertus, abi alėjos pusės buvo apsodintos apelsinmedžiais, o vienoje pusėje buvo dirbtinai padarytas krioklys, krintantis iš didžiulio“⁵³⁷. Tiesa, ilgainiui jie keldavo vis mažiau susidomėjimo, kadangi keliautojai pastebėdavo, jog tai – įprastas šiam regionui augalas. Tai įvardijo T. K. Radvilaitė-Moravska, pasiekusi Florenciją: „Apelsinai vis mažiau ir mažiau darosi įdomūs“⁵³⁸.

Socialinis aspektas, žemdirbystė, žemių derlingumo tema, nepaisant visų rekomendacijų, nebuvo dažnai aprašyta. Vos keletas autorių tam skyrė kiek daugiau susidomėjimo. J. Hilzenas, keliaudamas per Sileziją spalio pradžioje, vynuogių derliaus nuėmimo metu, vis stebėjosi, kiek daug vynuogynų ir juose dirbančių žmonių, o užvis labiausiai džiaugėsi, jog labai pigiai galėdavo nusipirkti „visiškai sunokusių vynuogių“⁵³⁹. Bene labiausiai T. Bilevičių sudomino vienas Italijos regionams būdingas žemdirbystės metodas, išsivystęs dėl derlingos žemės mažo kiekio. Jis aprašė, kaip italai saugo kiekvieną dirbamos žemės plotelį: „tiek, kiek tarp sunkiai pasiekiamų uolų

⁵³⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 83 („Trzeba przyznać, że winnice znad Brenty urzekały wyjątkową urodą“).

⁵³⁵ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 140–141 („Drzew oliwnych pełno po polach, bo te wzrostem i rozłożystością wierzbom naszym, kolorem liścia topolom podobne“).

⁵³⁶ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p.89.

⁵³⁷ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 155 („Ładna była natomiast aleja wysadzana z obu stron drzewami pomarańczowymi oraz inna, której tło stanowił, spadający z dużej wysokości, sztucznie utworzony wodospad“).

⁵³⁸ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 141 („Pomarańcze już tu coraz mniej osobliwość czynią“).

⁵³⁹ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 306–307.

susikasa kastuvu; ten ir pasėja truputį kviečių. Dažniausiai duoną kepa iš turkiškų kviečių, todėl ji būna labai neskani. Dėl *tantum inopiam* žemės vos pamatę tarp uolų panašią vietą, kad ir nepasiekiamą, labai pavojingai nusileidžia prie jos virvėmis, paskui ant jų kabodami kastuvu sukasa ir iš karto sėja iš pritvirtintos prie kūno sėtuvės⁵⁴⁰. Anot žemės ūkio istoriko, klimato sąlygos čia buvo labai nedėkingos, žiemą ir rudenį labai daug lietaus, o pavasarį ir vasarą – didelis karštis ir mažai kritulių, tad reikėjo tam tikros sistemos, kuris leistų gauti kaip įmanoma didesnę derlių įvairiomis sąlygomis⁵⁴¹. T. Bilevičius rašė, kad teiginys, jog italų žemės nederlingos, yra gryniausi prasimanymai, mat jie labai išmaniai pasodina savo žemės sklypelius: „Žemė taip tvarkoma, kad nė lopinėlis jos nedirvonuoja, kadangi sklypelyje kaimietis pasisėja kviečių, o šalia auga įvairūs vaismedžiai, nuo kurių žiemai malkoms pasilaužo šakų, ir vynuogės; čia nėra miškų. Ant vaismedžių vyniojasi vynuogienojai; jie taip pririšti, kad kabo nuo medžio iki medžio [nutįsę] virš pasėlių. Taigi iš vieno žemės gabalo [kaimietis] gauna duonos, vyno, malkų ir vaisių“⁵⁴². Apie tokį patį būdą užsiminė ir XVIII a. keliavusi K. Sosnovskytė-Pliaterienė, paminėdama, kad vynuogynai Italijoje yra auginami ant kitų medžių: „Palei kelią auga vynuogynai, kurie buvo ištempti nuo vieno medžio prie kito, sukurdami labai gražias girliandas“⁵⁴³. Iš tiesų, vynmedžiai, taupant vietą, būdavo sodinami tarp vaismedžių⁵⁴⁴. Žemės ūkio tema nebuvo labai populiarūs ir dominantūs keliautojus iš LDK; juos pirmiausia, domino urbanistinės erdvės, kokių nebuvo LDK.

Augalijos ir gyvūnijos pokytis galėjo būti labai ryškus, atvykus į svečią šalį. Nors aptariamuoju laikotarpiu turtingesni keliautojai jau galėjo būti matę įvairių augalų vietinėse oranžerijose ar net ant savo stalų, vis tiek buvo keletas augalų grupių, kurios nustebindavo savo grožiu, kvapnumu ir gausumu – vynuogynai, kurių yra gausu visoje Vakarų ir Pietų Europoje, kiparisai, alyvmedžiai bei, žinoma, citrusai. Buvo džiaugiamasi ne tik jų išvaizda, tačiau

⁵⁴⁰ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 50.

⁵⁴¹ Emilio Sereni, *History of the Italian Agricultural Landscape*, Princeton, 1997, p. 95. Toks žemdirbystės modelis jau buvo pavaizduotas viduramžiais rankraštiniame gamtos istorijos ir medicinos veikale *Theatrum sanitatis*.

⁵⁴² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 75.

⁵⁴³ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 63 („Wzdłuż drogi rosły winorośle, które rozciągały się od jednego do drugiego drzewa, tworząc bardzo ładne girlandy“).

⁵⁴⁴ E. Sereni, *History of the Italian Agricultural landscape*, p. 96.

ir neregėtu ir sunkiai suvokiamu kiekiu. Kiek keblesnis egzotiškos gyvūnijos klausimas Europoje, kadangi ji nelabai stipriai skyrėsi nuo įprastos keliautojui iš LDK formos: Europoje keliautojams tekdavo pasitenkinti įdomybių kambariais, žvėrynais ir juose laikomais įdomesniais gyvūnų egzemplioriais. Menkai disertacijos šaltiniai atskleidžia socialinį, žemdirbystės, aspektą, kuris arba mažai domino keliautojus, arba jie mažai išmanė šiomis temomis. Visi aptikti aprašymų pavyzdžiai buvo kilę iš bendro susidomėjimo ar trumpalaikio susižavėjimo, tačiau ne iš išmanymo.

5.2. Tikslingo keliavimo aprašymas – urbanistinė erdvė

Kelionėse ir jų aprašymuose egzistavo tam tikros mados, kurios ilgainiui keitėsi, keliautojų dėmesys nuo vieno objektų linko prie kitų. Didžiausia permaina urbanistinės erdvės apibūdinimuose vyko sakralinių ir pasaulietinių objektų lankymo ir aprašymo santykiuje. Patys keliautojai kelionių aprašymuose vartojo *sacrum et profanum* terminiją, taip atskirdami skirtingas kategorijas savo aprašymuose. Anot istorikės A. Piotrowskos-Kiełbos, tokia perskyra buvo itin aktuali aptariamojo laikotarpio žmogui, kuriam tai buvo tam tikras pasaulėžiūros atskaitos taškas⁵⁴⁵. Tačiau literatūros tyrėjas Seanas McDowellas labai teisingai pabrėžė, kad šios ribos ir kategorijos Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais buvo suprantamos ir apibūdinamos kiek miglotai⁵⁴⁶ – patys keliautojai neapibrėždavo, kas patenka į kurią kategoriją, o ir lankomi objektai sekė įvairialypę ir komplikuoatą istoriją. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad svarbiausia yra suvokti, jog *sacrum et profanum* niekada nebuvo suvokiama kaip dichotomija, veikiau tai buvo viena kitą papildančios gyvenimo supratimo kategorijos, kuriose *profanum* (kasdienybė / pasaulietiškumas) dalis išaugo iš *sacrum* (šventumo) dalies⁵⁴⁷. Anot Ankstyvųjų Naujųjų laikų istorijos tyrėjo Beato Kiumino, būtent XVI a. pab. – XVII a. pr. visuomenė siekė iš naujo pažymėti šių kategorijų ribas, kas lėmė labai aiškų šventų vietų (maldos namų) atskyrimą nuo viešų (sekuliarių)

⁵⁴⁵ Anna Piotrowska-Kiełb, *Staropolski ogląd świata. Obraz świata w osiemnastowiecznych drukach oficyny jezuickiej w Kaliszu jako element społecznego systemu komunikacji epoki nowożytnej*, Toruń, 2015, p. 196.

⁵⁴⁶ Sean McDowell, „Stealing or Being Stolen: A Distinction Between Sacred And Profane Modes of Transgressive Desire in Early Modern England“, *The Sacred and Profane in English Renaissance Literature*, Newark, 2008, p. 132.

⁵⁴⁷ Mary A. Papazian, „Introduction“, ten pat, p. 25.

vieta⁵⁴⁸. Tiesa, vėliau tyrėjai ne taip griežtai vertino šį procesą, teigdami, kad aptariamuoju laikotarpiu ne tiek buvo aiškiau atskirta *sacrum* kategorija, kiek buvo permąstyta, kaip ji turi būti pristatoma visuomenei⁵⁴⁹. Ilgainiui, Apšvietos epochoje, *sacrum* vis labiau turėjo užleisti vietą *profanum* elementui – lankomi objektai daugeliu atvejų išliko tie patys, tačiau jų vertinimas ir aprašymas buvo pakitęs.

Iš tiesų, keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose yra jaučiamas perėjimas nuo gausių sakralinių objektų aprašymų XVI a. 2 p. – XVII a. (relikvijos, bažnyčios turtai) prie įvairesnio pasaulietinių objektų aprašymų Baroko epochos pabaigoje bei Apšvietos epochos metu. LDK kelionių raštijoje *sacrum* ir *profanum* kategorijos išlaikė tradicinę prieigą, kuri pirmiausia buvo nukreipta į architektūrą – atskiriant skirtingų paskirčių pastatus ir aprašant jų išvaizdą, paskirtį, tačiau pirmiesiems keliautojams iš LDK trūko tiek žodyno, tiek galbūt ir asmeninio susidomėjimo pastatų architektūra, tad dėmesys buvo koncentruojamas į relikvijas ir jų lankymą. Ir nors XVII a. 2 p. Vakarų Europoje detalus šventųjų bei relikvijų aprašymas buvo nebemadingas ir buvo pereinama prie sakralinių pastatų architektūros⁵⁵⁰, anot A. Kucharskio, Lenkijos kelionių raštijoje vis dar buvo apsiribojama tik labai paprastais įvertinimais: „gražu“, „labai gražu“, „negražu“ ir pan.⁵⁵¹ Žinoma, nepaisant kelionių aprašymų madų, kiekvienas autorius turėjo savo preferencijas.

5.2.1. Pravažiuojami ir lankomi miestai

LDK kelionių aprašymai, pasak J. Sarcevičienės, iš esmės sukasi apie miestus bei miestelius, kadangi jie buvo pagrindiniai kelionių traukos centrai⁵⁵² – jų aprašymai buvo dažni ir nugludinti. Tačiau kaip kelionių aprašymuose yra jaučiamas skirtumas tarp keliavimo proceso aprašymų ir keliavimo konkrečioje vietoje (valstybėje, regione, mieste), taip yra jaučiamas skirtumas ir urbanistinės erdvės aprašymuose, kai miestai yra tik

⁵⁴⁸ Beat Kümin, „Sacred Church and Wordly tavern: reassessing an early modern divide“, *Sacred Space in Early Modern Europe*, Cambridge, 2005, p. 17–18.

⁵⁴⁹ Christian Grosse, „Places of Sanctification: the liturgical sacrality of Geneva Reformed Churches“, ten pat, p. 60.

⁵⁵⁰ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 26.

⁵⁵¹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 197–198.

⁵⁵² J. Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 344.

pravažiuojami ir juose liekama tik nakvynei, ir kai miestuose tikslingai yra užtrunkama nuo kelių dienų iki mėnesio ar netgi dar ilgiau.

Nepaisant individualaus keliautojo rašymo stiliaus, miestuose ir miesteliuose praleisto laiko, miestų aprašymuose buvo neišvengiamas topiškumas – juose buvo atpasakojami istorinių veikalų, geografinių kompendiumų tekstai, graikų ir romėnų autorių darbai⁵⁵³, remiamasi įvairiomis rekomendacijomis, kaip rašyti kelionių aprašymus ir juos dokumentuoti. Būtent bendras kelionių raštijos kontekstinis klodas ir jo išmanymas nulėmė tai, kad kone visų autorių kelionių aprašymuose egzistavo pagrindiniai pasikartojantys miesto aprašymo elementai: miesto geografinė padėtis, jį juosiančios gynybinės sienos, religinė gyventojų sudėtis, šventovės, teatrai, gatvės, dvarai, špitalės ir kt.⁵⁵⁴

Aukščiau išvardytieji elementai turėjo būti aprašomi visuose miestuose nepriklausomai nuo keliautojo, regiono ar net laikotarpio, kada buvo keliaujama. Tai būtų galima sieti su bendra XVI a. I p. prasidėjusia erdvės konceptualizacija, kuri, anot Marijos R. Boes, suaktyvino miesto erdvių suvokimą ir skirtingas ribas bei sienas miesto viduje⁵⁵⁵. Šis požiūris kampa miesto erdvę įvertina urbanistinio planavimo, žymėjimo prasme, bet ir socialiniu aspektu, kuris galimai darė įtaką miesto aprašymui. Vienais atvejais, kai miesto aprašymas yra labai trumpas ir lakoniškas, tai labiau pastebima – visos „privalomos“ detalės labai koncentruotai išsidėsčiusios tekste: „Sankt Goaro miestas – *principis Hassiae*, kuris *ex heretico catholicus factus*, padėjo įsikurti jėzuitams. Šiame mieste yra kapucinų [vienuolynas], keletas bažnyčių. Esama katalikų, liuteronų, kalvinistų. Ant aukštos uolos stovi labai graži gynybinė Reinfelso pilis“⁵⁵⁶.

Labai natūrali koreliacija jaučiama tarp vizito trukmės ir aprašymo išsamumo: pravažiuojamos vietovės arba miesteliai, kuriuose liekama tik nakvynei ir praleidžiamas vos pusdienis ar netgi dar mažiau, yra aprašomos glaustai ir labiau standartizuotai. Vienas iš būtinų miesto aprašymo dalykų buvo miesto padėtis ir gynybiniai įtvirtinimai, turėję parodyti miesto saugumą: „Tvirtovė čia įkurta tarp dviejų stačių kalnų, įtvirtinta rankų darbo

⁵⁵³ R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne*, p. 75.

⁵⁵⁴ Ten pat, p. 77.

⁵⁵⁵ Maria R. Boes, „Unwanted Travellers the Tighthening of City Borders in Early Modern Germany“, *Borders and Travellers in Early Modern Europe*, ed. Thomas Betteridge, Wiltshire, 2007, p. 89.

⁵⁵⁶ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 60.

grioviais ir kitais įrenginiais⁵⁵⁷. Tai bene atpažįstamiausias miesto elementas, kuris netgi buvo tapęs miesto simboliu kartografiniuose leidiniuose. Miesto sienos ne tik aptverdavo ir apsaugodavo miestą, jos apjuosdavo ir visus įdomius ir netikėtus dalykus keliautojams iš LDK. „Nakvojome Hercburgo mieste, kuris priklauso Niurnbergui. Šis miestas apsuptas stiprios gynybinės sienos, gausiau už kitus apgyvendintas, jo rotušėje nuolat grojo muzika. Čia baigėsi Bavarijos kunigaikščio *ducatus*“⁵⁵⁸. XVIII amžiuje keliauęs J. L. Lopacinskis, lankydamasis Vienoje, rašė, kad Viena labai didelis miestas ir tvirtai fortifikuotas: „Viena labai didelis miestas ir stipriai fortifikuotas, kadangi apsuptas 4 dideliais kanalais, gražūs rūmai ir pastatai, bet labai suspausti“⁵⁵⁹.

Tačiau ne mažiau svarbus, o galbūt net vienas iš svarbiausių elementų net ir pravažiuojamų miestų aprašymuose buvo gyventojų bendruomenės ir jų interakcija. Čia priklausomai nuo socialinio statuso ar konfesijos keliautojai galėjo stipriau išreikšti savo emocijas. Analizuoti pavyzdžiai demonstruoja, jog protestantiškuose kraštuose katalikai keliautojai buvo linkę daugiau dėmesio skirti religinei miesto sudėčiai. Dažniausiai tai buvo faktinė informacija, neturinti didelio emocinio krūvio. Protestantai dažniausiai buvo vadinami „neutraliais“ vardais („liuteronai“, „kalvinistai“) arba įprastiniu įvardijimu, žiūrint iš katalikiškos perspektyvos („eretikai“). Antai Lietuvos jėzuitas A. Bohuševičius Rėgensburgą pavadino eretikų miestu, kuriame nebuvo nė vieno kataliko senate, nors katalikiškų bažnyčių jame buvo apie 24, o liuteroniškų – tik 4⁵⁶⁰ (apie religiją ir jos įtaką vietos žmonių būdai keliautojai daugiau rašė, apibūdindami santykį su vietiniais žmonėmis). K. J. Vaišnoravičius rašė, jog „Roterdamas – didelis kalvinistų miestas, bet *multi sunt catholici*. Labai gražūs namai, tarp jų vieneri didžiuliai rūmai“⁵⁶¹. Ar tai tik sutapimas, jog K. J. Vaišnoravičiui miestas pasirodė gražus, nors ir kalvinistiškas? Ar vis tik gausybė gyvenančių katalikų ir jų pastatų

⁵⁵⁷ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 15v („Fortalitium hoc inter geminosque praeruptos montes situm manibus fossis aliisque operibus bene firmatum“).

⁵⁵⁸ Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 36.

⁵⁵⁹ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 88 („Wiedeń miasto bardzo ludne y mocno fortyfikowano, bo 4 fozzami wielkiemi opasone, pałace i kamienice piękne, ale nazbyt scisnione“).

⁵⁶⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 12.

⁵⁶¹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 105.

egzistavimas mieste paliko įspūdį? Ar katalikai keliautojai labiau kritikavo protestantiškus miestus atsakyti yra veik neįmanoma, ypač turint omenyje, jog ši informacija apie pravažiuojamus miestus buvo enciklopedinė, o ne asmeninė.

Taigi kas šiuos trumpus ir, atrodo, neišsamius, miestų aprašymus padaro išskirtinius? Nepaisant to, kad visi kelionių aprašymai turėjo labai aiškią ir dominuojančią struktūrą, kiekvienas kelionės aprašymo autorius turėjo savo stilių ir pateikdavo daug gausios enciklopedinio pobūdžio informacijos apie miestus, kuria galėjo užpildyti asmeninių patirčių spragas konkrečiose vietovėse. Retkarčiais trumpus miestų vizitų aprašymus keliautojai pajavairindavo kasdienio gyvenimo detalėmis. Butlerio kelionės aprašyme, išvykstant iš Venecijos, aprašymo autorius pridėjo, jog prieš tai Butleris išgėrė kavos su atvykusiū kunigu bernardinu⁵⁶². XVIII a. keliavęs jėzuitas A. Bohuševičius, keliaudamas per Sileziją, atvykęs į Pilzeną susirūpinęs paminėjo, jog jiems [keliautojų grupei] „buvo pasakojama, kad prieš keletą mėnesių šiuose miškuose užpuldinėjo plėšikai“⁵⁶³. Tas pats autorius, atvykęs į Silezijoje esantį Bžego miestą rašė: „šiam krašte matėme daug tų, kurie kiaulių bandas varydavo į turgus į Bžego miestelį iš Lenkijos ir Ukrainos, sakoma, kad tuose turguose įvairiose vietose parduodama 15 tūkstančių galvijų“⁵⁶⁴. Šios detalės greičiausiai patekdavo iš asmeninės interakcijos su vietiniais, apie kurią beveik nėra kalbama, iš dalies jos taip pat gali papasakoti apie tai, kas dominą konkretų keliautoją, tačiau bendrų išvadų daryti negali nei vienu, nei kitu atveju.

Ilgesnių tikslingų miestų vizitų (bent poros dienų ilgio) aprašymai buvo platesni ir išsamesni – kadangi keliautojai ne tik turėjo daugiau laiko vietovių apžiūrėjimui, tačiau ir pačiam pasakojimui buvo daugiau erdvės ir laisvės. Ir nors aprašymo modelis buvo išlaikytas standartinis, apimant esminius miestų aprašymų elementus, tačiau tuose įrašuose skirta kur kas daugiau dėmesio konkrečių objektų – sakralinių bei pasaulietinių – aprašymams. Žinoma, čia itin svarbus autoriaus rašymo stilius, kuris diktavo, kaip ir kiek bus aprašyti miestietiškos erdvės objektai. Analizuoti kelionių aprašymai parodo, jog iš esmės aptariamuoju laikotarpiu miestas, kuriame būta bent kiek ilgėliau, „privalejo“ turėti pagrindinės bažnyčios aprašymą, bei kokio nors unikalus

⁵⁶² Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis, p. 533.

⁵⁶³ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 11v („narratum nobis“).

⁵⁶⁴ Ten pat, l. 4v („dicuntur“).

miestą išskiriančio iš kitų objekto (pasaulietinio, gamtos ar sakralinius) aprašymą. Pavyzdžiui, K. J. Vaišnoravičius aprašė vieną iš Milano bažnyčių:

Po pietų JM kunigaikštis buvo pas tėvus dominikonus, kur matėme šv. Petro Imi martyrį et inquisitorį, galvą. [Matėme] vietą, kur anksčiau buvo palaidoti Trys karaliai; šulinį, į kurį buvo sumesta keliasdešimt kankinių; kelių šventų vyskupų kūnus; stebuklingą S. Rosae paveikslą, įvairias zakristijoje esančias relikvijas ir argenteriją, – be kita ko, tą auksinį grašį, kurį trys karaliai Chr[ist]o D[omin]o obtulerunt⁵⁶⁵.

Nuo europinių tendencijų neatsiliko ir nagrinėti XVIII a. keliautojai, kurie savo kelionių aprašymuose jau kur kas daugiau dėmesio skyrė pastatų architektūrai ir perėjo prie kito itin detalaus aprašymo – religinių objektų interjero. Baroko epochos pabaigoje keliavusio A. Bohuševičiaus kelionės aprašyme gausu detalių bažnyčių aprašymų, skiriant daug dėmesio jų interjerui, altoriams, šventiesiems, kurie yra palaidoti bažnyčiose, bei kitoms relikvijoms: pvz., lankydamasis Loreto bazilikoje, kurią apibūdina kaip pirmą po Vatikano šv. Petro bazilikos, detaliai aprašo, kokios skulptūros ir šventieji yra jos viduje⁵⁶⁶. Apšvietos epochoje keliavusi K. Sosnovskytė-Pliaterienė, lankydamasi bažnyčias Venecijoje, jau nurodydavo jų stilių⁵⁶⁷, aprašydavo esminius architektūrinius sprendimus⁵⁶⁸.

XVII a. ypač populiari buvo lankyti įdomybių kambarius – kunstkameras, kuriuose buvo kaupiami įvairiausi objektai, turėję sužadinti lankančiųjų asmenų vaizduotę, emocijas, žinias: gamtos objektai, gyvūnai, knygos, mokslo ir technikos inovacijos. Tai buvo būdas pažinti tolimus ir svetimus kraštus⁵⁶⁹. Ne visiems pavykdavo į juos patekti, kadangi prieš tai reikėjo gauti savininko leidimą patekti į tokios kolekcijos vidų⁵⁷⁰, o patekusieji galėdavo patys įvertinti sukauptas įdomybes. T. Bilevičius buvo labai patiklus keliautojas ir su pasitikėjimu aprašydavo išgirstą (ar perskaitytą) informaciją,

⁵⁶⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu 1667–1669*, p. 217.

⁵⁶⁶ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 28v–29.

⁵⁶⁷ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 78 („Kościół został wzniesiony w stylu gotyckim“).

⁵⁶⁸ Ten pat, p. 80–81 („Najbardziej jednak podobał mi się kościół La Salute. Miał kształt rotundy, z zewnątrz był wspianały – kolumny, przepych, rzeźby, wewnątrz – chwycające ołtarze“).

⁵⁶⁹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. 377.

⁵⁷⁰ Ten pat, p. 381.

jos per daug kritiškai nevertindamas. Lankydamasis Flavio Chigi rūmuose, kuriuose buvo galerija, skirta įdomybėms, jis aprašė, kaip matė gausybę gyvūnų:

Be kita ko joje yra beveik visi girdėti reti didžiuliai gyvūnai: krokodilai, kurių begalės didesnių ir mažesnių, vienas žaltys, arti trijų sieksnių ilgio, o storumo kaip vyras, slibinų, salamandrų ir begalės kitų pavojingų ir baisių jūros bei sausumos gyvūnų. Iš pirmo žvilgsnio sunku būtų visus ir išvardinti, kadangi jų in maxima copia. Keisti rojaus paukščiai, vadinami fenixe, įvairūs šikšnosparniai, [kūno] forma primenantys žmones, tik nedideli ir sparnuoti⁵⁷¹.

Panašiu metu keliavęs K. J. Vaišnoravičius rodo bendrą tam laikotarpiui būdingą smalsumą, kuris pasireiškė per detalių įvardijimą, apibūdinant matomus objektus:

Yra anatomica publica, kurioje matyti žmonių, gyvūnų ir paukščių mirabilia. Šunų anatomijos [pavyzdžiai]. Yra dvi mumijos. Didžuvė išimta, išimta ex ventre caeti, – pusantros ieties ilgio. Inter caetera yra viena nukirsdinta comitissa, nunuodijusi savo vaikus, ir kita – anatomuota. Ten pat yra vienas baronas, kuris miegojo su savo seserimi, jis nukirsdintas, ant veido išlikusi jo paties oda, taip pat visas anatomuotas. Yra ir vienas vagis ant žirgo, – dieną jis bendravo su garbingais žmonėmis, o naktį vogdavo. Ta camera, kur visi šie daiktai asservantur, slepia multa įvairių visu digna pasaulio gyvūnų ir kitų dalykų⁵⁷².

Net ir Baroko epochos pabaigoje vis dar buvo daugiau susižavėjimo nei kritiško įvertinimo ir požiūrio į šiuos objektus. Antai XVIII a. Prahoje lankęsis A. Bohuševičius daug dėmesio skyrė Prahoje esančiai observatorijai ir matematikos muziejui, kuriame matė astronominę sferą (joje buvo sukonstruota judanti saulės sistema), amžinąjį variklį, kitų įvairių prietaisų, svarstyklių etc.

Tada buvau nuvestas į matematikos muziejų, jame apžiūrėjau įvairių retenybų. Pirmiausia man buvo parodyta astronominė sfera, kurioje kaip

⁵⁷¹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 110.

⁵⁷² K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 103.

*laikrodyje buvo parodytas saulės ir mėnulio judėjimas, taip sumaniai [viskas buvo padaryta], kad net debesuotą dieną, kai saulės ir mėnulio nematyti, bet kas [tai] galėjo apžiūrėti. Antra, mačiau amžinojo variklio prietaisą. Taip pat mačiau kitą prietaisą, kuriame 150 svarų akmenį galima pakelti į viršų vieno piršto prisilietimu.*⁵⁷³

XVIII a. Europos keliautojai jau labiau buvo linkę lankyti ne tik įdomybių kambarius, o iš jų atsiradusius gamtos istorijos muziejus, kurie jau siekė moksliskai atvaizduoti pasaulio įvairenybes⁵⁷⁴. Apšvietos epochoje nežabotą smalsumą ėmė keisti mokslo žinių siekis, tad įvairenybių kambarių lankymą papildė mokslo institucijos, kuriose buvo saugomi įvairūs mechanizmai. P. K. Bohušas, viešėdamas Sorbonoje, lankėsi Gamtos istorijos kabinete, įkurtame labai gerbiamo XVIII amžiaus prancūzų gamtininko, enciklopedisto Georges'o Bouffono, tačiau daugiau vietos savo užrašuose jis skyrė pačiam mokslininkui nei objektams, esantiems tame kabinete⁵⁷⁵. Tiesa, Sorbonos observatorijoje minėtas autorius ne tik apžiūrėjo įvairius instrumentus, ir juos netgi bandė vertinti, palygindamas su panašiais ar tais pačiais instrumentais, matytais Anglijoje, tačiau vertinimas nebuvo itin kritiškas. Anot P. K. Bohušo, Anglijoje matyti astronomijos mokslui skirti mechanizmai buvo gražesni⁵⁷⁶. Taigi per aptariamąjį laikotarpį kelionių aprašymuose keitėsi ne tiek patys objektai, kiek jų vieta turtingesnėje miesto panoramoje.

Įdomu yra ir tai, kad ilgesnio vizito metu buvo skirta laiko ir estetiniam pasigrožėjimui. Nuo XVII a. vis labiau pastebimas grožėjimasis panorama ir siekis iš kuo aukščiau pamatyti miestą bei jo apylinkes. T. Bilevičius, lankydamasis Romoje ir užlipęs į Šv. Petro bazilikos kupolą, grožėjosi: „Nuo šio kupolo visas miestas matyti kaip ant delno, *siquidem* jis *super omnes turres eminent*, virš viso miesto, o kadangi šis kupolas dar ir baisiai platus, iš apačios

⁵⁷³ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 11 („Ductus deinde in Museum mathematicum, varias in eo spectavi raritates. Monstrata imprimis sphaera astronomica, in qua velut in horologio, rotarum ministerio solis et lunae cursus demonstrabantur, tanto artificio, ut etiam nubila die situm solis et lunae quilibet observare possit. 2do vidi machinam motus perpetui. Item vidi aliam machinam, in qua saxum 150 librarum unius digiti attactu in altum elevabatur“).

⁵⁷⁴ Charles W. J. Withers, „Geography, Natural History and the Eighteenth-Century Enlightenment: Putting the World in Place“, *History Workshop Journal*, No. 39 (Spring), 1995, p. 138.

⁵⁷⁵ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 132.

⁵⁷⁶ Ten pat, p. 133.

neatrodė toks aukštas, bet kai *intratur superius – digna res stupore*⁵⁷⁷. Panašiai elgėsi ir A. Bohuševičius, viešėdamas Prahoje. Rugsėjo 18 d. lankydamasis jėzuitų kolegijoje, garsėjusioje savo observatorija, jis pasinaudojo jos bokštu, kad galėtų apžiūrėti Prahos apylinkes: „Ex eadem turri spectavi situm et amplitudinem urbis vastissimam, templa scilicet, palatia, pontes aliaq[ue] aedificia, quae ex edito hoc loco satis commode spectari poterant“⁵⁷⁸. Kaip ir daugelis keliautojų, šis taip pat norėjo įvertinti esamą erdvę iš viršaus, aprėpti visą jos horizontą⁵⁷⁹.

Urbanistinės erdvės aprašymai buvo bene labiausiai nusistovėję ir standartizuoti dėl įvairių priežasčių: kelionių aprašymų rekomendacijų, vizito konkrečiame mieste trukmės bei kultūrinės epochos. K. J. Vaišnoravičiaus, J. Radvilos pateikti miestų aprašymai buvo labai unifikuoti, atitinkantys įsitvirtinusių standartą, trumpai apibūdinant tam tikrus miesto objektus – įtvirtinimus, pagrindinę bažnyčią, etnokonfesinę sudėtį. Tuo tarpu vėlesnių autorių kelionių aprašymai dažnu atveju yra šiek tiek išsamesni. Vis dar atitinkantys urbanistinės erdvės aprašymo kanoną, tačiau daugiau dėmesio skiriant ir pasaulietiniams objektams, estetinėms detalėms. Keliautojų iš LDK kelionių aprašymų pavyzdžiai urbanistinės erdvės aprašymų atžvilgiu sutampa su bendraeuropinėmis miestų aprašymų tradicijomis.

5.2.2. Lankomų miestų aprašymų pavyzdžiai

Dažniausiai keliautojų iš LDK lankomas miestas labai įvairialypiais tikslais buvo Roma ir jos apylinkės (iš 20 nagrinėjamų kelionių aprašymų net 14 aprašymų autoriai keliavo į Romą). Jos istorija bei pastatai buvo aprašyti ne viename geografiniame veikale bei kelionių vadove. Neretai keliautojai, pasinaudoję galimybe ir geografinė padėtimi, aplankydavo ir piečiau esantį Neapolį (devyni kelionių aprašymų autoriai). Tai buvo itin populiarūs ir patrauklūs miestai per visą aptariamąjį laikotarpį. Kiekvienas lankomas miestas turėjo savo dominuojantį naratyvą, kuris galėjo būti labai skirtingas nuo prieš tai lankyto miesto. Šie du miestai labai aiškiai demonstruoja, kaip buvo sekami skirtingų miestų pasakojimai ir kaip jie keitėsi per Baroko ir

⁵⁷⁷ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 117.

⁵⁷⁸ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 11.

⁵⁷⁹ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, p. 26.

Apšvietos epochas. Kur labiausiai krypo keliautojų žvilgsnis ir kiek jis buvo unikalus bendrame kelionių istorijos kontekste?

5.2.2.1. *Apie didingą Romos miestą ir jo šventus bei kasdienius pastatus bei senovinius paminklus*⁵⁸⁰

Kiekvienas miestas turi ne tik savo unikalią istoriją, tačiau ir savo įvaizdį keliautojų sąmonėje. Kaip Romos miestą matė keliautojai iš LDK? Kokius jo bruožus jie išskirdavo? Ar jie turėjo susidarę individualų miesto vaizdinį, ar regėjo miestą įvairių kelionių vadovų bei kitų keliautojų akimis? Anksčiau minėjome, jog miestų aprašymai turėjo tuos pačius motyvus, kuriais besivadovaudami kelionių raštijos autoriai formavo savo tekstus. Analizuoti LDK kelionių raštijos pavyzdžiai rodo, jog Romos miestas turėjo šiek tiek modifikuotą modelį. Jeigu miestai pirmiausiai buvo suvokiami kaip teritorinis vienetas, tai Romos atveju pirmiausia buvo akcentuojamas Romos miesto senumas ir visa ko gausa.

Romos mieste keliautojai iš LDK praleido skirtingą laiko tarpą, K. J. Vaišnoravičius su A. Zaslavskiu-Ostrogiškiu Romoje buvo nuo sausio mėnesio antrosios pusės iki liepos pabaigos (bent jau iki tada tęsiasi kelionės aprašymas, kuris nutrūksta liepos 26 dieną⁵⁸¹), A. S. Radvila ir S. Pacas išbuvo vos geras dvi savaites, A. Bohuševičius – apie mėnesį laiko. Apie dvi savaites šiame mieste užtruko ir T. K. Radvilaitė-Moravska bei K. Sosnovskytė-Pliaterienė.

Labai svarbu suvokti, iš kokios perspektyvos kelionių raštijoje buvo pasakojama apie Romos miestą. Pirmasis Romos miesto įspūdis išlikusiuose kelionių aprašymuose dažniausiai išreiškėdavo gausos ir įvairovės jausmą, kurį sukeldavo buvimas šiame mieste. Baroko epochos laikotarpiu jaučiamas patosas ir didžiulė pagarba, išreiškiami jau pirmaisiais sakiniais. T. Bilevičius teigė, jog ne veltui šis miestas yra vadinamas pasaulio sostine – jame neapsakomai daug įvairių tautų žmonių, šventųjų palaikų ir bažnyčių⁵⁸², K. S. Radvila sugebėjo Romos miestą aprašyti vienu sakiniu, taip pat pademonstruodamas visa ko gausumą šiame mieste: „Tas miestas yra Romos provincijos sostinė ir joje yra gražūs rūmai, statulos, kolonos, paveikslai,

⁵⁸⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 16.

⁵⁸¹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 286.

⁵⁸² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 83.

bažnyčios, fontanai, daugelio šventųjų kūnai ir plačios gatvės⁵⁸³. Lenkų karalaitis Jokūbas Sobieskis Romos miestą apibūdino kaip istorijos ir kultūros lopšį: „Apie šį miestą galima pasakyti, kad jeigu Italijos žemė yra beveik viso pasaulio [istorijos] *konspektas*⁵⁸⁴, tai jis yra visų itališkų žemių istorijos *konspektas*, dėl to jis turi sostinės titulą⁵⁸⁵. Manome, jog tokį požiūrį galėjo padiktuoti kelionių vadovai, kurie Romos miesto aprašymą neretai pradėdavo nuo bendrųjų apibūdinimų. Pavyzdžiui, Tomasso Gualteruzzis, Romai skirtame kelionių vadove dedikacijoje, skirtoje vienam iš Farnezių giminės atstovų, tekste išdėstė Romos „privalumus“ – architektūrinius stebuklus bei miesto istorinę vertę⁵⁸⁶. *Delicje ziemi włoskiej* kelionių vadove Romos aprašymą taip pat pradeda pasvarstymai apie jos istoriškumą. Autorius teigia, jog Roma yra tolimas miestas, kuris patraukia visą pasaulį. Vėliau teigia, jog Roma yra senas miestas, kuriame gausu įvairių žmonių: velionių tėvų, kuriuos pakeitė stringalviai jaunuoliai⁵⁸⁷. Panašiai, tačiau kiek atsargiau ir kritiškiau Vėlyvuojū Baroku ir Apšvietos metu keliautojai pateikė savo įspūdžius ir vertinimus. Kelionių aprašymuose dažnai Romos aprašymas prasidėdavo nusižeminimu prieš anksčiau apie Romą rašiusius istorikus, keliautojus, architektus. A. Bohuševičius rašė, jog apie šio miesto didybę jau daug įvairių darbų parašyta, tad vienam žmogui nei laiko, nei pasiryžimo neužtektų⁵⁸⁸. Su tokiu „bejėgystės“ suvokimu dažnai siejosi aiškesnė medžiagos atrankos būtinybė. P. K. Bohušas taip pat pabrėžė, kad jau labai daug visko parašyta apie šį miestą, o viską norint aprašyti reikėtų keleto tomų, todėl jis pasakosias tik tai, kas jam atrodys įdomu, ir kaip įmanoma trumpiau⁵⁸⁹. J. Charkevičius taip pat deklaravo rašysias tik tai, kas kelia smalsumą ar yra labai netikėta⁵⁹⁰. XVIII a. T. K. Radvilaitė-Moravska pirmiausia atkreipė dėmesį į pasaulietinę Romos miesto istoriją, tačiau jos aprašyme jau yra įtrauktas edukacinis

⁵⁸³ Karol Stanisław Radziwiłł, *Diariusz peregrynacji europejskiej*, p. 95.

⁵⁸⁴ Orig. „compendium“.

⁵⁸⁵ J. Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607–1613)*, p. 186.

⁵⁸⁶ *La cose maravigliose dell'alma citta Roma*, l. [1-4].

⁵⁸⁷ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 90 („Rzym daleko stynące miasto, ktore głową całego nazywają swiata“), 120 („Roma vetus veteres, cum quiritesbonis immunis, nec mallus, ullus erat. Defunctis patribus, successit prava iuventus, quorum consilio, praecipitata ruis“).

⁵⁸⁸ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 33 („Multa de hoc literis prodidere Historici, mihi lustrandi singula nec tempus fuit, nec animus“).

⁵⁸⁹ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 215.

⁵⁹⁰ J. Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej*, p. 169.

Apšvietai būdingas momentas, skatinantis skaitytoją susimąstyti, ką žmogui suteikia toks gyvas ir artimas prisilietimas prie istorijos:

Roma yra įsikūrusi ant kalvų. [...] Miestas yra išsibarstęs, nėra tankiai apstatytas. Pirmiausia, yra daugybė įdomybių, kurių dar nepalaidojo laikas, ir naujų puošmenų, kiekvieną mokačią ir lengvai įrodančių, kad kadaise pasaulyje gyveno žmonės ir kad jie surinko viską iš vienos vietos į kitą.⁵⁹¹

Greičiausiai šie autoriai jau suvokė ir tai, jog visko mieste nepavyks ne tik aprašyti, bet ir apžiūrėti, kai tuo tarpu *Delicje ziemi włoskiej* Romos miesto aprašymo pradžioje pateikia sakinį, jog norint viską apžiūrėti, reikia pradėti nuo Angelo pilies⁵⁹². Reikia nepamiršti, kad išlikusiuose keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose, pasikeitusį požiūrį galimai veikė ne tik pasikeitę ir atsinaujinę šaltiniai, bet ir jų skaitymas ir suvokimas, vertęs nuolankiau įvertinti savo, kaip keliautojo išmanymą ir žinias. Manome, jog Romos miestas turėjo išskirtinį miesto aprašymo modelį, kurį padiktavo tiek paties miesto istorija ir kompleksiskumas, tiek ir informacijos šiam miestui gausumas.

5.2.2.1.1. Sakralioji Roma

Sakralumas ir pasaulietiškumas buvo dvi svarbios kategorijos miestų aprašymuose, tačiau Roma per visą aptariamąjį laikotarpį įvairiuose raštijos kūriniuose išliko „šventuoju“ miestu: tiek itališkuose, tiek ir lenkiškuose kūriniuose buvo pažymimas Romos, kaip švento miesto, statusas:

⁵⁹¹ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 142 („Na pierwszym wstępie liczne nie zagrzebane jeszcze ciekawości od czasow, a nowe ozdoby dorównywające starożytnym każdego uczą i z łatwością dowodzą, że tu panowie mieszkali świata i że zewszad na jedne miejsce zgromadzali wszystko“).

⁵⁹² *Delicje ziemi włoskiej*, p. 90 („gdzie iezeli zechcesz wszystko obaczyc, zaczniesze naprzod od castellu albo zamku nazwiskiem Engelburg“).

Napród RZYM świętym zowią, bo wszystek skropiony
krwią męczenników Bożych i tą poświęcony.
WENECYJA bogata, morzem otoczona,
ktemu Marka świętego ma w niebie patrona.
NEAPOLIS książęta, szlachtę, hrabie rodzi,
a MEDYJOLAN inne wielkością przechodzi⁵⁹³.

Tai nulėmė šio miesto buvimas didžiuliu kultūros, mokslo, piligrimystės centru, pritraukusiu įvairaus luomo, statuso, amžiaus žmones. Tokį pagrindą paklojo kone visi kelionių vadovai, kuriais galimai sekė ir keliautojai iš LDK. Romos mieste buvo didžiulis kiekis bažnyčių, ką stengdavosi pabrėžti įvairūs kelionių aprašymų autoriai,⁵⁹⁴ ir kiekviena iš jų turėjo kažką savita, kas galėjo pritraukti tiek itin religingą keliautoją, tiek ir labiau norintį pasigrožėti kulto namų didybe, meno kūriniais. Tačiau tam, kad keliautojai nepasimestų, jie stengdavosi laikytis tam tikrų gairių, leidžiančių aplankyti ir aprašyti svarbiausius, įdomiausius Romos miesto sakralinius objektus.

Vienas iš dažniausių bažnyčių lankymo maršrutų įsitvirtino XVI a. viduryje kaip vienos dienos piligriminė kelionė po Romos bazilikas, pelnanti visuotinius atlaidus. Nors jis kaip oficialus piligrimystės kelias įsitvirtino tik XVI a. viduryje, po to, kai šv. Pilypas Neris aplankė keturias didžiąsias Romos bazilikas ir tris mažąsias, jų lankymo tradicija gyvavo jau anksčiau. Lenkų diplomatas J. Osieckis 1541 m. gegužės mėnesį teigė, kad vienoje iš septynių bazilikų (jose yra gausu senųjų relikvijų, kurias galima apžiūrėti), yra koplyčia, kurioje yra palaidota Šv. Elena ir yra saugomas Šventasis Kryžius⁵⁹⁵. Žinoma, tai buvo tik viena, mažiausia kiekybės požiūriu, tačiau kokybiškai

⁵⁹³ Dominik Ziarkowski, „Głowa miast wszystkich”. Obraz Rzymu w przewodniku „Pielgrzym włoski“ z 1614 roku, *Folia Turystyka*, Kraków, 2016, p. 151; T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 74 („Bononia pulchra, Venetia dives, Roma sancta“); Barthélemy de Chasseneuz, *Catalogus Gloriarum Mundi ... D. Batholomaei Cassanei...: In quo ... de dignitatibus ... continentur : opus ... divisum in libros duodecim*, Feyrabend, 1586, p. 327. Kokia įvairių miestų variacija bebūtų buvusi pasirinkta, Roma visada išliko „šventa“.

⁵⁹⁴ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 141–146 (šis autorius išvardino lankomiausias bažnyčias Romoje); A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 76–77v; K. Kognowicki, *Droga Rzymska*, p. 189–191. (šis autorius lentelės forma pateikė pagrindines lankomas bažnyčias).

⁵⁹⁵ M. Wrześniak, *Roma sancta, Fiorenza bella*, p. 63 („...unam ex septem in qua inter veteres reliquias, quae illic magna devotione observantur, est capella in fundo ecclesiae sita, in qua diva Helena terram, in qua crux sancta sepulta erat, sparsisse scribitur“).

svarbiausia kulto vietų dalis, kuri įnešdavo šiek tiek struktūros tiek patiems miesto aprašymams, tiek ir kelionėms po Romą. 1599 m. išleistas žemėlapis, kuriame buvo pažymėtos šios bazilikos, buvo skirtas 1600 jubiliejiniams metams. Šis žemėlapis nurodė patogiausią šių bazilikų lankymo maršrutą: Vatikano Šv. Petro bazilika, Laterano Šv. Jono Laterano bazilika, Šv. Pauliaus bazilika, Švč. Mergelės Marijos Didžioji bazilika, Šv. Lauryno bazilika, Šv. Jeruzalės Kryžiaus bazilika ir Šv. Sebastijono bazilika⁵⁹⁶. Pirmą kartą toks piligriminis maršrutas į kelionių vadovą buvo įtrauktas 1595 m.⁵⁹⁷, ankstesniame labai populiariame viduramžių kelionių vadove po Romą jos buvo išvardintos greta⁵⁹⁸, tad keliautojai irgi natūraliai galėjo jas rinktis aplankyti vienu kartu.

Tiesa, nepaisant to, kad pastarosios bazilikos buvo gerai žinomos, keliautojai iš LDK nebūtinai jas visas aprašydavo ar netgi žinodavo. *Delicje ziemi włoskiej* įvardijo visas septynias bazilikas, tačiau į tarpus dar pridėjo porą papildomų objektų – Šv., Petro, Šv. Pauliaus, Šv. Sebastijono Šv. Jeruzalės Kryžiaus, Šv. Lauryno ir *S. Maria Maggiore*⁵⁹⁹ (prie visų pavadinimų, išskyrus Šv. Pauliaus, autorius pridėjo, jog tai viena iš septynių bazilikų). A. Wargockis pirmiausia aprašė visas pagrindines bazilikas⁶⁰⁰, o tada – visas kitas, jo nuomone, svarbias bažnyčias. Patys keliautojai per visą kone visi vienokiu ar kitokiu būdu įvardijo septynias svarbiausias Romos bazilikas (arba bent keturias didžiąsias), kuriose gaunami visuotiniai atlidai, kadangi tai buvo svarbi ir nusistovėjusi maršruto (ypač piligriminio) dalis. Tačiau kaip sekėsi keliautojams aprašyti šias bazilikas ir į kokius aspektus jie labiausiai atkreipė dėmesį? Lenkų diplomatas S. Reszka, kuris lankėsi jubiliejiniais metais, žinoma, aplankė visas 7 bazilikas: „Buvau 7 bažnyčiose“⁶⁰¹, tiesa, negalime įvertinti, ar tikrai aplankė „teisingą“ sąrašą, kadangi LDK keliautojų pavyzdžiai parodo, jog galėjo įsivelti klaidų. S. Pacas teigė aplankęs 9 bažnyčias, suteikiančias atlidus, kuriose matė visas relikvijas savo akimis⁶⁰² (tokį patį skaičių mini ir kartu su juo keliauęs J.

⁵⁹⁶ Giacomo Lauro, *Le sette chiese di Roma con le loro principali reliquie stationi et indulg[enze]*, Roma, 1599.

⁵⁹⁷ Girolamo Franzini, *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma*, Roma, 1595.

⁵⁹⁸ *Mirabilium urbis Romae*, p. 122–133.

⁵⁹⁹ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 142, 144–145.

⁶⁰⁰ A. Wargocki, *O Rzymie poganskim y chrzescianskim*, p. 95–107.

⁶⁰¹ Stanisław Reszka, *Stanisłai Rescii diarium*, p. 26 („Ego fui apud 7 ecclesias“).

⁶⁰² S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 299.

Hagenau⁶⁰³). S. Tvardovskio eiliuotame kūrinyje esama daug nesutapimų su kitų kartu keliavusių asmenų paliktais dienos užrašais, pavyzdžiui, jis įtraukia ir Panteoną⁶⁰⁴). K. J. Vaišnoravičius užsiminė tik tiek, kad su atvykusiais svečiais (Zelinskiais ir J. M. Didinskiu) aplankė septynias bažnyčias, įvardindamas iš jų tik dvi – *Sancta Sanctorum* (taip vadinama koplyčia Šventųjų laiptų viršuje ar kitaip Šv. Lauryno koplyčia) ir Šv. Jono Laterano⁶⁰⁵ (beje, *Sancta Sanctorum* koplyčia nepatenka į 7 bazilikų sąrašą). Pagrindinės bazilikos įprastai buvo apeinamos Didįjį trečiadienį, bet šie keliautojai, nenurodydami priežasčių, nusprendė atlikti piligrimystę antradienį. XVII a. tik T. Bilevičius pateikė pilną bazilikų sąrašą, o svarbiausia, be klaidų: „*Basilicae sunt 4, ideo, quia sunt Poenitentarii, [o būtent], ecclesia Basilica S. Petri, ecclesia Basilica S. Mariae Maioris, ecclesia Basilica S. Joannis Lateranensis, ecclesia Basilica Pauli, ecclesia S. Crucis Jerosolimitanae, ecclesia S. Laurentii extra Muros, ecclesia S. Sebastiani.* Tai [čia aš išvardijau] *istae 7 ecclesiae*, kurias lanko visi žmonės, gaudami *maximas indulgentias plenarias*“⁶⁰⁶. Kaip minėta anksčiau, istoriografijoje yra manoma, jog T. Bilevičius rėmėsi *Delicje ziemi włoskiej* vadovu, kuriame irgi bazilikos, nors ir ne itin preciziškai, bet buvo išvardintos teisingai. Tiesa, vienos tvarkos, kurias šios bazilikos būtų aprašomos, ar lankomos nebuvo nei kelionių aprašymuose, nei vadovuose.

XVIII a. keliavęs jėzuitas A. Bohuševičius aplankė visas pagrindines septynias bazilikas. Jas pastarasis arba sugradavo pagal reikšmingumą, arba tiesiog pagal maršruto patogumą, teigdamas, kad pirmoji po Šv. Petro bazilikos yra *Santa Maria Maggiore*⁶⁰⁷. Jis paminėjo pastarosios bazilikos matmenis – ilgį ir plotį (atitinkamai 312 ir 112 pėdos) – ir relikvijas bei jos mauzoliejų (kaip tai vadina kelionės aprašymo autorius) palaidotus popiežius (Paulių V, Klemensą VIII, Klemensą IX bei Mikalojų IV)⁶⁰⁸. Šis autorius, palyginus su kitais, aprašiusiais ar paminėjusiais septynių bazilikų lankymą, išsiskiria tuo, kad jis mato visą kelią – keliaudamas nuo vienos bazilikos prie kitos pamini ir kitus objektus, kuriuos pamato, eidamas pro šalį.

⁶⁰³ *Podróż królewicza Władysława Wazy*, p. 300.

⁶⁰⁴ Ten pat.

⁶⁰⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 257.

⁶⁰⁶ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 141.

⁶⁰⁷ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 67v.

⁶⁰⁸ Ten pat, l. 68.

Antai judėdamas link Šv. Lauryno bazilikos, jis pastebi ir obeliskus iš Egipto, kuriuos toje vietoje pastatė popiežius Sikstas V⁶⁰⁹. Vėliau aplanko Šv. Jeruzalės kryžiaus ir Šv. Sebastijono bazilikas ir tada pasuka link Šv. Pauliaus bazilikos⁶¹⁰, kurių aprašymuose taip pat sistemingai minėjo bazilikų lokaciją bei saugomas relikvijas. Pavyzdžiui, Šv. Jeruzalės Kryžiaus bazilikoje yra saugoma dalelė Šv. Kryžiaus, dalelė erškėčių vainiko, prie kryžiaus pritvirtinta lentelė, Šv. Jono Krikštytojo galva⁶¹¹.

Labai tvarkingai pagrindines Romos bazilikas išvardino K. Kognovickis, 1783 m. išleistame piligriminiame kelionių vadove *Droga Rzymska*: visos septynios čia sunumeruotos ir trumpai aprašytos⁶¹². T. K. Radvilaitė-Moravska taip pat pirmiausiai aplankė svarbiausius sakralinius objektus: septynios bazilikos jos tekste yra sunumeruotos: Šv. Petro bazilika, Šv. Laterano šv. Jono bazilika, *S. Maria Maggiore*, Šv. Pauliaus, Šv. Sebastijono, Šv. Lauryno ir Šv. Kryžiaus⁶¹³.

Šios bazilikos turėjo bene labiausiai nusistovėjusį aprašymo modelį. K. J. Vaišnoravičius, rašydamas apie vizitą Šv. Petro bazilikoje, užsimena, kad apie visas relikvijas buvo parašyta specialioje knygoje⁶¹⁴, todėl jis apie jas nepasakosiąs. Galima tik spėlioti, ką tiksliai skaitė šis kelionės aprašymo autorius (ypač turint galvoje, kiek daug literatūros buvo skirta tiek Romos miesto istorijai, bažnyčioms ir jų relikvijoms). Tačiau iš esmės ši bazilika buvo aprašyta iki smulkmenų įvairiuose kelionių aprašymuose: suskaičiuotos pakopos į kupolą⁶¹⁵, aprašytos viduje esančios skulptūros⁶¹⁶, išvardinti menininkai, kurių darbų buvo gausu šventovės interjere⁶¹⁷.

Ankstesnėje historiografijoje, skirto Romos miesto aprašymams, dėmesys yra sutelkiamas į Baroko epochą, pvz., istorikė M. Wrześniak, vienos epochos rėmuose pateikia esminius pavyzdžius, kaip keliautojai iš Lenkijos aprašo Romos miestą. Šioje disertacijoje dėmesys atkreipiamas į šiuos aprašymus

⁶⁰⁹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 68v.

⁶¹⁰ Ten pat, l. 70–70v.

⁶¹¹ Ten pat, l. 69v („pars notabilis S. Crucis, pars Coronae Spineae, Titulus praefixus Cruci, Caput S. Ioannis Baptistae“).

⁶¹² K. Kognowicki, *Droga Rzymska*, p. 124–150.

⁶¹³ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 146–151.

⁶¹⁴ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 272.

⁶¹⁵ F. K. Bohusz, *Dzienniki Podróży*, p. 219.

⁶¹⁶ K. Kognowicki, *Droga Rzymska*, p. 135–134.

⁶¹⁷ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 65.

dviejų epochų sandūroje bei galimas tokių pokyčių priežastis. Tyrimas parodė, kad vienas iš aiškiausiai matomų sakraliosios Romos dalies aprašymų pasikeitimas įvyko relikvijų aprašymuose. Kadangi bažnyčių lankymas buvo išaugęs iš piligrimystės praktikos, jose esančios šventųjų relikvijos bei jų pagerbimas buvo svarbiausia tikslinio apsilankymo dalis. Tai ypač jaučiama XVII a. kelionių aprašymuose. A. Wargockis kiekvienos bažnyčios aprašyme paminėdavo, kieno palaikai guli bažnyčioje arba kokias galima atrasti joje relikvijas. Manome, jog dėl aktyvaus santykio su relikvijomis, atrodo, jog šio laikotarpio keliautojų nedomino estetinis bažnyčių išvaizdos elementas. Šventųjų relikvijos labai domino Baroko epochos keliautojus – jie itin daug dėmesio savo kelionės aprašymuose skyrė detaliai relikvijų aprašymui, išvardijimui ir, svarbiausia, pasididžiavimui, kad pavyko jas pamatyti. Tiesa, T. Bilevičius yra „kaltinamas“ senamadiškumu dėl tokio atidaus dėmesio relikvijoms, anot G. Sliesoriūno, XVII a. 2 p. šis kelionių elementas jau buvo beišeinąs iš mados⁶¹⁸.

Relikvijų aprašymas analizuojamuose Baroko epochos kelionių aprašymuose buvo labai aistringas ir detalus. Tai potencialiai buvo susiję su tiesioginiais Reformacijos, kvestionavusios daugelio relikvijų tikrumą ir vertę⁶¹⁹, padariniais: išaugusiu pamaldumu ir siekiu iš naujo įtvirtinti nusistovėjusias tiesas, relikvijų patikimumą. Nuo šios tendencijos neatsiliko ir keliautojai iš LDK. Baigdami antruosius kelionės metus, 1668 m. kovo 29 dieną K. J. Vaišnoravičius kartu su kunigaikščiu A. Zaslavskiu-Ostrogiškiu skyrė bažnyčių lankymui Romoje. Jeigu įprastai per dieną jie aplankydavo porą bažnyčių ir / arba rūmus, parką, dvarą), tai tądien buvo aplankytos devynios bažnyčios (bei koplyčios) ir Apolono šventykla bei Molio kalnas. Ir nors autorius neaprašė visų detalių, jis pasirinko paminėti pačius „aštriausius“ šventųjų vietų aspektus: prie Šv. Pauliaus bazilikoje esančiose kapinėse, kuriose Liucina slėpė kankinius, „kabo du akmenys, kuriuos šventiesiems kankiniams rišdavo prie kojų, kad jie nuskęstų“⁶²⁰, priešais *Porta Latina* yra koplyčia, „kur šv. Jonas Evangelistas buvo verdamas aliejuje“⁶²¹, o po pietų

⁶¹⁸ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 26.

⁶¹⁹ Alexandra Walsham, „Introduction: Relics and Remains“, *Past and Present*, vol. 206, Oxford, 2010; internetinė prieiga: https://academic.oup.com/past/article/206/suppl_5/9/1453339

⁶²⁰ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 253.

⁶²¹ Ten pat, p. 253.

lankydami *S. Lorenzo in Damaso* matė akmenį, ant kurio „šis šventasis buvo kepamas ant grotų, *visibilis pinguedo et sanguis*“⁶²². Autorius net sumaišė bazilikų pavadinimus, kai ši istorija ir su ja susijusios relikvijos (kraujo ir riebalų ampulės) yra aprašoma kitoje, *San Lorenzo fuori delle mure*, bažnyčioje⁶²³; būtent apie čia esantį įrašą kalbėjo ir kiti XVII amžiaus autoriai, rašę apie šventųjų gyvenimus bei relikvijas⁶²⁴. Žinoma, tokią klaidą padaryti nebuvo sudėtinga, kadangi bažnyčių pavadinimai buvo labai panašūs. Apie šią bažnyčią ir šv. Lauryno kraują bei riebalus kalbėjo ir T. Bilevičius, keliaudamas vos dešimtmečiu vėliau, jis kur kas detaliau aprašė tą patį akmenį:

*Bažnyčia atrodo neblogai. Choro dešinėje monstratur didžiulė balto marmuro plokštė, ant kurios buvo depositus šv. Laurynas, kai jį nuėmė nuo grotų, ant kurių buvo iškeptas. Expressissime apparet sanguis, visos nugaros ir kojų žymės, lyg [tos vietos] būtų suteptos krauju ir prisvilusiais taukais*⁶²⁵.

Panašu, kad abu autoriai kiek persistengė apibūdindami matytą vaizdą, nors ši istorija yra labai dažnai aptinkama šv. Lauryno ikonografijoje, tačiau nė vienas kelionių vadovas taip stipriai neaktualizuoja šios dalies, pvz., *Le cose maravigliose dell'alma citta Roma* kur kas labiau akcentuoja į gaunamas indulgencijas ir tik aprašymo pabaigoje vienu sakiniu aprašo bažnyčioje esančias relikvijas⁶²⁶.

Apskritai kalbant, T. Bilevičiaus kelionės aprašyme esti labai daug sakralinių paminklų, relikvijų, apie pusė kelionės dienoraščio yra skirta būtent

⁶²² K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 253.

⁶²³ Anna Blennow, „Inscriptions and graffiti in San Lorenzo in Lucina“, *Skripter utgivina av svenska institutet Rom, 4°, 61 acta institute Romani regni Sueciae*, series in 4°, 61, Stockholm, p. 227 („...et vestis s(an)c(t)i Xisti martiris 15. atq(ue) pontificis, et due ampulle vitree cum sanguine et adipe beatissimi atque gloriosissimi martiris Laurentii ((ornament)). + Furcula, craticule, ferru(m) cum compede iuncta, gausape, pinguedo, sunt hoc in domate cuncta“).

⁶²⁴ Vincenzo Guizzardi, *Breve relazione delle sacre reliquie de'santi che si conservano nell'antichissima chiesa di S. Lorenzo in Lucina di Roma*, Roma, 1675.

⁶²⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 112.

⁶²⁶ *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma*, p. 22 („La pietra sopra la quale su posto S. Lorenzo doppò la, morte, tinta del suo grasso, e sangue, il vaso col quale, essendo in prigione battezzò S. Lucillo, et un pezzo della graticola, sopra la quale su arrostito et molte altre reliquie“).

tam⁶²⁷, nelabai stipriai atsilieka ir K. J. Vaišnoravičius, kuris, anot A. Kucharskio skaičiavimų, taip pat skyrė beveik pusę kelionės dienoraščio sakraliniams objektams⁶²⁸. Žinoma, šie skaičiai byloja tik apie teksto kiekį, palikdami nuošalėje kokybę. T. Bilevičiaus kelionės aprašymas yra gausus detalių, apie visas relikvijas, įdomių istorijų apie šventuosius. Vedamas asmeninio smalsumo dvasioje jis bando pademonstruoti savo žingeidumą aktyviais veiksmais, kaip antai, aprašydamas fontanus, esančius prie Šv. Pauliaus bažnyčios, netgi teigia ragavęs vandenį visuose trijuose ir tikrai matęs skirtumą vandens temperatūroje:

Kai nukirsta šv. Pauliaus galva tres saltus kas tris ar keturis žingsnius fecit, tose vietose tuojau pat ištryško vienas už kitą šaltiesni fontanai. Minėtoje vietoje stovi nedidelė, bet daili bažnyčia ir tie fontanai, labai gražiai pastatyti iš marmuro. Tik vandens juose nei mažėja, nei daugėja, mat jie intus, bažnyčioje. Tą vandenį [žmonės] geria, mat jis padeda nuo įvairių negalavimų. Kadangi ir pats jo ragavau, de facto artimiausio, arba pirmojo, fontano vanduo šiltesnis už antrojo, o antrojo – už trečiojo⁶²⁹.

Apie skonį ar šaltumą visiškai neužsimena A. Wargockis, tačiau *Delicje ziemi wloskiej* pamini tai, jog yra trys fontanėliai tose vietose, kur krito Šv. Pauliaus galva, ir kad jie padeda žmonėms nuo įvairių ligų⁶³⁰. Skirtingo skonio buvimą mini Kristupas Zaviša, kaip vertą pažymėti faktą (*notandum*)⁶³¹. Istoriją, kaip atsirado trys vandens šaltiniai, perėmė ir XVIII a. kelionių aprašymai: jėzuitas A. Bohuševičius paminėjo, jog nukirtus Šv. Pauliaus galvą, ji atsoko nuo žemės tris kartus, o tose vietose ištryško trys nedideli šaltiniai; visų trijų šaltinių skonis (*sapor*) esąs skirtingas⁶³². Pastebėtina, kad analizuotuose šaltiniuose jau Baroko epochos pabaigoje šventųjų relikvijų aprašymas tapo kur kas santūresnis ir nebe toks išraiškingas. A. Bohuševičius, lankydamasis Šv. Lauryno bazilikoje aprašo žymiąją marmurinę lentą, ant

⁶²⁷ B. Mikalonienė, „Kelionių memuaristikos pradžia“, p. 183.

⁶²⁸ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi*, p. [460].

⁶²⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 156.

⁶³⁰ *Delicje ziemi wloskiej*, p. 131.

⁶³¹ Krzysztof Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy*, p. 91.

⁶³² A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 76v. Tą pačią istoriją papasakojo ir Teodoras Bilevičius. Tiesa, jis sukonkretina, kuo skiriasi visi trys šaltiniai – visi yra vienas už kitą šaltiesni, žr. T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 105.

kurios buvo pralietas šv. Lauryno kraujas, tačiau jau nebelieka išsamaus ir vaizdaus likusių kraujo ir riebalų žymių aprašymo⁶³³. Galbūt tai atliepia bendrą Baroko epochos požiūrį ir retoriką mirties tema, kurioje buvo svarstomas mirties baisumas, žiaurumas. Ypač turint omenyje, kad K. J. Vaišnoravičius šių temų nevengė ir savo knygoje *Politinis oratorius*⁶³⁴.

XVII a. buvo itin aprašinėjamos relikvijos, o XVIII a. 1 p. šias šventąsias relikvijas papildė detalus labiau įgudęs interjero apibūdinimas: išvardijami altoriai, skulptūros, kolonos. Kalbant apie interjerą (eksterjeras per visą aptariamąjį laikotarpį sulaukė mažiausiai dėmesio), atsiranda daugiau tikslių konkrečių architektūros elementų pavadinimų (kaip, pavyzdžiui, „baliustrada“), įvardijama daugiau medžiagų, iš kurių pagaminti tie elementai. Jeigu anksčiau bažnyčių interjerų aprašymuose iš esmės figūravo tik baltas marmuras, tai XVIII a. pabaigoje jau įvardijamas ne tik jis, bet ir porfyritas, granitas, kalcitas, alebstras⁶³⁵. Žinoma, medžiagiškumo aprašymus K. Sosnovskytės-Pliaterienės kelionės aprašyme galima paaiškinti jos domėjimusi architektūra ir literatūros šia tema skaitymu. Žodžiais buvo nuspalvinamas maldos namų vidus ir nurodoma jo vertė. Pavyzdžiui, vienas iš pirmųjų A. Bohuševičiaus aplankytų objektų buvo Romos jėzuitų profesų namų Jėzaus Vardo bažnyčia. Joje pastebėtas šv. Ignaco antkapis iš pusbrangio akmens, su išskirtinės vertės marmuriniais papuošimais ir metaliniais ornamentais, kuris vertas 200 tūkstančių skudų arba dviejų milijonų, kaip autorius įvardija, „mūsiškų monetų“⁶³⁶. Tai buvo Baroko epochos pab. žmogaus bandymas įvertinti matomų objektų grožį. Kita vertus, pinigine išraiška labai lengvai galėjo padėti skaitytojui susidaryti įspūdį apie kokio nors objekto didybę ir prabangą. Apskritai kalbant, A. Bohuševičiaus tekste bažnyčių interjerai aprašyti labai sistemingai, nevengiant matytų objektų net sunumeruoti, pvz., lapkričio 27 d. aplankęs *San Francesco a Ripa* bažnyčioje jis išvardijo ten saugomas relikvijas: akmenį, kuris buvo panaudotas kaip priegalvis, ampulę su Šv. Jono Krikštytojo krauju, skepetą iš Kristaus drabužio, Šv. Kryžiaus dalelę etc.⁶³⁷

⁶³³ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 69.

⁶³⁴ Viktorija Vaitkevičiūtė, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18, Vilnius, 2004, p. 190.

⁶³⁵ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 136.

⁶³⁶ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 34 („expensa esse ducenta millia scutorum, id est duos milliones nostratis monetæ“).

⁶³⁷ Ten pat, l. 8.

Keliautojų iš LDK žodynas, išreiškiantis estetinį pasigėrėjimą, nebuvo labai turtingas. Anot M. Wrześniak, Stanislovas Reszka dažniausiai vartojo žodį *elegans*, kuris turėjo išreikšti, kaip stipriai patiko keliautojui konkretus pastatas ar jo detalė⁶³⁸. K. J. Vaišnoravičius visame savo kelionės aprašyme išliko lakoniškas ir neiškaltus, tad ir Romoje, aptardamas sakralinių pastatų keliamą įspūdį, vartojo keletą patikimų žodžių: lankydamasis Šv. Agnietės bažnyčioje teigė, kad ji buvo „nuostabiai graži“⁶³⁹, būdamas *Santa Maria in Portico* bažnyčioje rašė, jog ji yra „labai graži“⁶⁴⁰, vėliau lankėsi „labai dailioje“⁶⁴¹ Šv. Morkaus bazilikoje, skirtoje venecijiečiams. Žinoma, toks lakoniškas vertinimas buvo lyg etalonas, apibūdinant pastatų interjerą bei eksterjerą: A. S. Radvila tokį patį grožio vertinimą pasirinko, rašydamas, jog lankėsi Borgezių rūmuose, kurie buvo labai gražūs (*palac bardzo piękny*)⁶⁴². Vietiniai kelionių vadovai buvo labai taupūs estetinę objektų vertę vaizduojančių žodžių, galbūt dėl to ir kelionių aprašymuose jų stinga. Tačiau turima šaltinių bazė suponuoja, jog galbūt tai buvo, nors ir nesąmoningas, tačiau pasirinkimas tokiu būdu pasakoti apie sakralinius objektus, kadangi jie pirmiausiai turėjo kitą paskirtį nei tik estetinę.

Žvelgiant į Apšvietos laikotarpio kelionių aprašymus dažniausiai matomi terminai, apibūdinantys grožį. Anot T. K. Radvilaitės-Moravskos, Šv. Petro bazilika verta aprašymo, nes joje labai daug visko, ko kitur nepamatysi, koplyčių, altorių, kolonų, paveikslų – „visa tai [yra] rečiausia ir gražiausia“⁶⁴³. K. Sosnovskytė-Pliaterienė taip pat neieškojo žodžių kišenėje, aikštę priešais Šv. Petro baziliką apibūdino kaip gražią ir didingą (majestotišką)⁶⁴⁴, Laterano baziliką bei keletą kitų įvertino kaip itin gražias (*piękny zupełnie*)⁶⁴⁵. Vėlgi nebūtinai tai buvo tiesiogiai susiję su epocha: įtaką galėjo daryti išsilavinimas, jautrumas detalėms bei žodžiams. Tačiau drąsiai galima teigti, kad aptariamuoju laikotarpiu buvo vengiama (iš nežinojimo arba iš baimės suklysti) įvardinti konkrečius autorius, menininkus. Žinoma, sakralinis menas galėjo būti suvokiamas kaip toks, kurio vertei suvokti nėra reikalingas

⁶³⁸ M. Wrześniak, *Roma sancta, Fiorenza bella*, p. 67.

⁶³⁹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 251.

⁶⁴⁰ Ten pat, p. 264.

⁶⁴¹ Ten pat.

⁶⁴² *Podróż królewicza Władysława Wazy*, p. 297.

⁶⁴³ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 146.

⁶⁴⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 136.

⁶⁴⁵ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 147; 151.

autorius, kadangi jis atspindi kur kas šventesnius ir prakilnesnius dalykus⁶⁴⁶, tačiau netgi ir kalbant apie pasaulietinius pastatus, tiek architektai, tiek ir įvairūs paveikslai likdavo neįvardyti. Užtat visi keliautojai jautėsi pakankamai patyrę, kad sugebėtų įvardinti medžiagą, iš kurios pagamintas altorius ar jį puošiančios skulptūros.

Sakralinio Romos miesto aspekto aprašymas buvo labai išplėtotas ir gausiai paremtas kitų keliautojų patirtimi bei kelionių vadovais. Labai akivaizdus pokytis matomas tarp Baroko ir Apšvietos keliautojų užfiksuoto Romos miesto vaizdinio. XVII a. keliautojai buvo aistringi relikvijų aprašinėtojai, tad bažnyčių turtingumas buvo matuojamas relikvijų gausumu ir jų unikalumu, tarp XVIII a. keliautojų pastebima, jog jie sakralinius pastatus lankė ir kaip meno objektus. Lankydami objektus keliautojai dažniausiai vadovavosi iš anksto maršrutais, kuriuose šventovės buvo grupuojamos pagal jų pobūdį (pagrindinės bazilikos) arba geografinę lokaciją (Kapitolijaus kalvos bažnyčios). Sakralinių pastatų aprašyme epochos pokytis nebuvo vienintelis veiksnys, nulėmęs aprašymų kismą, asmeninis kelionės aprašymo autoriaus erdvės, detalių bei žodžių pajautimas taip pat turėjo svarią įtaką sakraliosios Romos aprašymui.

5.2.2.1.2. Pasaulietiniai ir senieji paminklai

Nepaisant „sakralinės Romos“ populiarumo ir akivaizdumo, „pasaulietinei Romai“ buvo skiriama dėmesio. *Le cose maravigliose dell' alma citta di Roma* jau XVI a. pabaigoje buvo papildyta A. Palladijaus sudarytu trijų dienų maršrutu po Romą, kuriame daugiausia dėmesio buvo sutelkta į senuosius paminklus⁶⁴⁷ – įdomu yra tai, kad šis vadovas buvo gausiai iliustruotas, tačiau ne visi objektai buvo aprašyti. „Pasaulietinės Romos“ atšvaitai LDK kelionių raštijoje minimalūs ir sporadiški. Vieną iš tokios pozicijos variantų pažymėjo T. Bilevičius, jis pasiaiškino, kodėl tiek nedaug dėmesio skirsiąs rūmams ir jų aprašymams: „Visi šie mieste arba šalia miesto esantys rūmai būtų lyg garsiausi, tačiau galima išvardinti dar daug kitų vertų dėmesio, tik šitai padaryti man *excludit* laiko“⁶⁴⁸. Pagrindiniai pasaulietiniai lankomi objektai buvo administracinės paskirties pastatai bei įvairūs rūmai ir jų parkai / sodai

⁶⁴⁶ M. Wrześniak, *Roma sancta Fiorenza bella*, p. 64.

⁶⁴⁷ *Le cose maravigliose dell' alma citta di Roma*, p. 179–264.

⁶⁴⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 107.

(kaip atskirą kategoriją galima įvardinti „mokslo vietas“, neretai susijusias su vienuolijomis – tai galėjo būti jėzuitų kolegijų pastatai, vienuolynų bibliotekos ir pan.), kas sutampa su tradiciniu miesto aprašymo modeliu, pateiktu istoriko R. Krzywy tyrime, skirtame miesto topiškumui Baroko epochos metu⁶⁴⁹. Apie architektūrinį tokių paminklų įvertinimą iš viso sunku ką nors kalbėti, kadangi jo, ypač XVII a., iš esmės nebuvo. Sunku pasakyti, ar keliautojai iš LDK sekė kokiais nors sudarytais maršrutais, kadangi jie dažniausiai atvykdavo ilgesniam laikui, nei, tarkim trim dienom. Tačiau natūralu, kad lankomų objektų sekos sutapdavo. Pavyzdžiui, T. Bilevičius teigia, kad aplankė Agnietės bažnyčią, o paskui netoliese esančią Bakchui skirtą šventyklą⁶⁵⁰, tokią pačią seką siūlo ir jau minėtas itališkas kelionių vadovas⁶⁵¹ – abu šaltiniai pateikė labai panašią informaciją, teigdami, kad šv. Agnietės bažnyčioje guli dviejų šventųjų palaikai, o Bakcho šventykloje – akmeninis kapas, ant kurio iškalta o gyvenimo istorija, tiesa, kelionės vadove yra pateikiama vaizdinė iliustracija.

Jau minėta, jog keliautojai XVII a. ir netgi XVIII a. pr. neturėjo išlavinto žodyno, kuriuo būtų galėję įvertinti pastatų ar kitų objektų išvaizdą. Todėl XVII a. dažniausiai bandoma išvardinti kaip įmanoma daugiau detalių ir taip įtikinti skaitytoją, kad objektas yra didingas ir gražus. T. Bilevičius, lankydamasis Monte Cavallo rūmuose, rašė: „Po pietų aplankiau a Monte Cavallo rūmus ir parką, kur mačiau daugybę puikių ir nepaprastų pramogai skirtų dalykų. *Inter alia cooperatione aquae* patys grojo vargonai, kukavo netikros gegutės, skambėjo kitokia muzika. Nuo puikių skardžių krito vanduo, laiptuose ir kitose netikėtose vietose buvo įrengti įvairūs *aquae lusus*“⁶⁵².

„Pasaulietinio“ paveldo dalis iš esmės buvo suprantama kaip įvairių giminių (Farnezių, Borgezių) rūmai ir juose esantys meno kūriniai – mat Romos namai ir rūmai tiek iš vidaus, tiek ir iš išorės esą gražiausi⁶⁵³. Iš pasaulietinių objektų K. J. Vaišnoravičius lankė Švedijos karalienės Kristinos rūmus, *Villa Ludovisi* sodą, Farnezių rūmus ir sodą bei Borgezių rūmus, kuriuose, anot Kristupo Zavišos, daug retenybių, statulų, paveikslų, vazų iš įvairaus akmens, hermafrodito skulptūra. Sodas esąs penkių itališkų mylių, jame važinėjama su kariatomis tarp pastatų⁶⁵⁴. Jėzuitas A. Bohuševičius,

⁶⁴⁹ R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne*, p. 73-89.

⁶⁵⁰ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 152.

⁶⁵¹ *Le cose maravigliose della citta di Roma*, p. 219–220.

⁶⁵² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 150.

⁶⁵³ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 156.

⁶⁵⁴ *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy*, p. 95.

XVIII a. keliaudamas į šiuos rūmus su kitais tėvais prokuratoriais, rašė, jog tai vieni didingiausių rūmų Romos mieste, su didžiuliu sodu, kurios plotas apima 5 itališkas mylias⁶⁵⁵. Jis taip pat pridėjo, kad parke / sode labai daug skulptūrų iš įvairių kraštų – esą net sunku patikėti, kad vienuose rūmuose tokia gausybė meno dirbinių ir jų kopijų. Šiuos rūmus dar XVII a. aplankė ir T. Bilevičius, kuris praleido popietę parke ir jį įvertino labai pragmatiškai: „pasižymi puikiu išplanavimu ir grožiu“⁶⁵⁶.

Farnezių rūmai traukė lankytojus garsia skulptūrų kolekcija. Apie šiuos rūmus buvo rašoma ir pirmuosiuose kelionių vadovuose, pabrėžiant, kad čia gausu senųjų skulptūrų, o kai kurias aprašant detaliau⁶⁵⁷. A. Bohuševičius, 1723 m. lapkričio 4 d. lankydamas Farnezių rūmus, teigė, jog kitų tokių nuostabių Romoje nesą (tiesa, šis autorius panašiai atsiliepė ir apie Borgezių rūmus, o ir apskritai nevengė aukščiausio laipsnio būdvardžių, tiek norėdamas išreikšti džiaugsmą, tiek ir pasibaisėjimą). Anot šio autoriaus, Farnezių rūmuose sukaupta didžiulė senų skulptūrų kolekcija, apie kurią esą „visi rašo“, todėl kelionės aprašyme jai neskiriama daug vietos. Šis autorius nusistebi dėl skulptūrų, kuriose vaizduojami nuogi asmenys: „matėme daug iš senovės išlikusių didžiulių gladiatorių skulptūrų; nors dėl meno senumo žmonės jomis gėrėsi, tačiau dėl savo nuogumo drovias akis žeidė“⁶⁵⁸. Tokia nuostaba ganėtinai tikėtina, mat nuo XVI a. senosios skulptūros buvo pridengiamos figos lapeliais, tad šio dienoraščio autoriui nuogų skulptūrų vaizdas turėjo būti labai neįprastas.

T. K. Radvilaitė-Moravska rinkosi tą patį pasakojimo būdą kaip ir daugelis: paminėti keletą skulptūrų, labiausiai patraukusių akį (panašu, kad XVII–XVIII a. atsirado konkrečių „privalomų“ pamatyti šios rūšies objektų, nes nuo atsitiktinių skulptūrų paminėjimų palaipsniui buvo pereita prie pasikartojančių meno kūrinių, šiuo atveju – Heraklio skulptūros, kurią tuose

⁶⁵⁵ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 48v („Villa Burghesia est palatium insigne et inter alia Romanae magnificentiae opera celeberrimum, simul cum horto vastissimo, cujus ambitus ad 5 et amplius milliaria Italica extenditur. [...] Item fontes artificiosi, canales, aequeductus, ferarum aviumque vivaria, aliaque multa, quae passim hinc confluentis ex urbe populi, praecipue vero advenarum, capiunt oculos“).

⁶⁵⁶ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 116.

⁶⁵⁷ *Delicje ziemi wloskiej*, p. 59–64.

⁶⁵⁸ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 37 („spectantur hic plures Gladiatorum moles statuaricae ex antiquo translatae colosso; quamvis ob artem et antiquitatem sint in admiratione populi, nihilominus quia sunt nuda, verecundos offendunt oculos“).

pačiuose rūmuose paminėjo ir K. Pliaterienė⁶⁵⁹. Apie tą pačią skulptūrą britų kelionių vadove rašoma, jog tai žymioji Heraklio skulptūra, sukurta Atėnų skulptoriaus⁶⁶⁰), taip sutalpinant daug objektų į ribotos apimties tekstą. Borgezių rūmuose taip pat jau buvo nusistovėjęs fiksuojamų objektų sąrašas: fontanai ir sodas, hermafrodito skulptūra⁶⁶¹, Dafnės ir Apolono bei Marko Kurcijaus ant žirgo skulptūros⁶⁶². Kalbant apie vilas taip pat gėrimasi kitomis skulptūromis, sodais, fontanais, tačiau šie objektai nėra konkrečiai įvardijami ar detaliau aprašomi. Tai greičiausiai kelionių vadovų daroma įtaka, kadangi juose būdavo surašomos žymiausios konkretaus lankomo objekto skulptūros. Iš esmės galbūt šioje vietoje galėtum kalbėti net apie tam tikrą topiškumą, kaip kalbėti apie tokio masto pastatus ir jų sukaupas kolekcijas, tad buvo pasirenkamas būdas apdainuoti pastato ir / ar giminės didybę bei keletą „įstrigusią“ objektų. Analizuojami pavyzdžiai rodo, jog iš tiesų buvo kalbama apie keletą tipinių „privalomų“ pamatyti skulptūrų.

Apskritai kalbant apie estetinį skonį ir jo raišką, XVIII a. keliautojai jau jautėsi pajėgūs palyginti skirtingus objektus ir išsirinkti jiems labiau patinkantį. Baroko epochos pab. Keliautojas A. Bohuševičius džiaugėsi Vatikano bibliotekos gausumu ir turtingumu⁶⁶³. Apšvietos keliautoja K. Sosnovskytė-Pliaterienė, rašydama apie Vatikano biblioteką, išdrįsta pridėti, kad ji neprilygsta grožiu Vienos bibliotekai, tada aprašo arkadas, vazas ir tik tarp kitko pamini ten saugomus rankraščius⁶⁶⁴ (ankstesni keliautojai susikoncentruodavo būtent į senąsias knygas ir rankraščius⁶⁶⁵).

Su XVIII a. pradžia pastebimas konkrečių menininkų – dažniausiai Mikelandželo ir Rafaelio – minėjimas, A. Bohuševičius pastebi, kad Mikelandželo Bakchas kainavo „daug tūkstančių auksinių“⁶⁶⁶. Lankantis Vatikane vienintelis paminimas menininkas buvo Rafaelis, kurio darbai puošė vieną iš bazilikos rūmų (tik šių menininkų pavardės pastebimos ir vėlesniuose kelionių aprašymuose). Tačiau keliautojai labai dažnai klysdavo dėl meno dirbinių autorystės, priskirdami juos keliems patiems žymiausiems

⁶⁵⁹ T. K. z Radziwillow–Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 156; K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 171.

⁶⁶⁰ Thomas Nugent, *Grand Tour*, t. 3, p. 251.

⁶⁶¹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 169.

⁶⁶² T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 160.

⁶⁶³ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 54v–55.

⁶⁶⁴ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 162.

⁶⁶⁵ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 54v.

⁶⁶⁶ Ten pat, l. 37v. Šį menininką minėjo ir K. Sosnovskytė-Pliaterienė, žr. K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 112.

menininkams. Anot J. Sarcevičienės, T. K. Radvilaitė-Moravska labai dažnai klysdavo, nurodydama meno kūrinio autorių⁶⁶⁷. Kaip pastebi J. Sarcevičienė, jo nebuvo vienintelė klydusi: K. Zaviša, 1700 m., lankęsis Siksto koplyčioje teigė, kad freskas nutapė Arkangelas Gabrieličius⁶⁶⁸. Tiesa, šiuo atveju K. Zaviša šios autorystės neminėjo tiesiogine prasme. Klaidas keliautojai užrašydavo ir apie pasaulietinius, ir apie religinės paskirties meno objektus. Tas pats jėzuitas A. Bohuševičius teigia, jog *Sant'Andrea al Quirinale* bažnyčią pastatė Camile Berninis⁶⁶⁹, greičiausiai sumaišė skirtingų asmenų vardus, kadangi šią bažnyčią suprojektavo Gian Lorenzo Berninis, kuri turėjo statytų metu nesutarimų su kardinolu Camillo Francesco Maria Pamphilijumi. Manytume, jog priežastys tokių klaidų gali būti dvejopos: iš dalies galėjo trukdyti keliautojų erudicija, iš dalies kalbos mokėjimas ar netgi neapdairus rašymas. Ypač turint galvoje, jog kelionių aprašymai galėjo būti perrašomi beigi užpildomi papildoma informacija, jau grįžus iš kelionės, tokiu atveju prisideda dar vienas papildomas etapas, kurio metu galėjo gimti klaidos.

XVII a. kelionių aprašymuose senieji Romos paminklai yra arba visai nepastebimi, arba pastebimi tiek, kiek tai susiję su krikščionybės istorija – bažnyčiomis ir jų istorija, šventaisiais kankiniais ir jų kankinystės vietomis. Tačiau Apšvietos epochos sukeltas susidomėjimas senąja Roma buvo labai aktyvus ir išraiškingas. Iš esmės apie kryptingą domėjimąsi senaisiais Romos paminklais ir galima kalbėti nuo XVIII a. Iki to laiko tai buvo labiau prieiga prie Antikos paveldo buvo labiau muziejinė ar kolekcinė, lankant įvairių didikų rūmus, kuriuose buvo apstu įvairių skulptūrų ir meno dirbinių⁶⁷⁰. Apšvietos laikotarpiu, ėmus organizuoti archeologinius kasinėjimus, buvo atrandama vis daugiau Antikos paveldo.

⁶⁶⁷ J. Sarcevičienė, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 353.

⁶⁶⁸ Ten pat, p. 353.

⁶⁶⁹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, 1. 40 („Lustravi deinde templum ipsum S. Andreae, parvum quidem, sed valde elegans et miro artificio a celebrimo architecto Camilo Bernino structum“).

⁶⁷⁰ Jaimee P. Uhlenbrock, „The Reception of Greek Figurative Terracottas in the Age of Enlightenment“, *Journal of the History of Collections*, 2018, p. 2; internetinė prieiga:

https://www.researchgate.net/profile/Jaimee_Uhlenbrock/publication/330101519_The_Reception_of_Greek_Figurative_Terracottas_in_the_Age_of_Enlightenment/links/5c376dce92851c22a36a0441/The-Reception-of-Greek-Figurative-Terracottas-in-the-Age-of-Enlightenment.pdf?origin=publication_detail

Vis dėlto įspūdingi senovės reliktai, kurių visada buvo gausu Romos mieste, negalėjo likti nepastebėti įvairių epochų ir intencijų keliautojų. Jau trečiąją dieną, praleistą Romos mieste, jėzuitas aplankė Didįjį cirką:

Atvykome į circus maximus, abiejose propilėjų pusėse buvo matyti keturios kolonų eilės. Puikus ir didžiai brangus darbas, kuris neabejotinai tarp kitų matomų miesto retenybų pagauna akį. Priskaičiuojama jame 336 didelės tiburtino marmuro kolonos, 168 iš vienos pusės ir tiek pat iš kitos. Sakoma, vienos kolonos vertė yra 600 skudų, t. y. 6000 mūsiškų monetų, iš ko apskaičiuojame, kad vien kolonos be statulų ir kitų papuošimų yra vertos dviejų milijonų ir šešiasdešimt tūkstančių⁶⁷¹.

A. Bohuševičius, būdamas prie Apolono šventyklos, pamini, kad šalia jos buvo *Bocca della Verità* „Teisybės burna“, prie kurios, anot K. J. Vaišnoravičiaus, buvo vedami visi prasikaltusieji, ir jeigu jų ranką ši burna suspausdavo, jie būdavo pripažįstami kaltais⁶⁷². Šis objektas jau anuomet buvo populiarus: Lenkijos kelionių vadove po Italiją paminėtas tikslus itališkas pavadinimas ir apibūdinta išvaizda – marmurinis veidas su akimis ir burna⁶⁷³.

Beveik visas T. K. Radvilaitės-Moravskos tekstas yra labai vientisas ir neturintis gausybės skaitinių detalių, kuriomis galėtų būti užverstas, pastebėtina, kad vienintelį kartą Romos mieste, būtent kalbant apie Koliziejų, parašoma, kad statinyje galėjo tilpti 90 000 žmonių⁶⁷⁴ (K. Pliaterienė užtikrinai tvirtino, kad 80 000⁶⁷⁵). Koliziejus dar viduramžiais tapo didžiuliu

⁶⁷¹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 35v („Venimus ad circum maximum, in quo ab utraque parte visuntur propylaea quadruplici ordine columnarum fulta. Opus eximium et magnarum impensarum, quod vel maxime inter alias Urbis raritates spectatorum rapit oculos. Numerantur in eo columnae grandes ex marmore Tiburtino numero 336, videlicet ex una parte 168, ex altera totidem. Singulae columnae dicebantur constare 600 scuta, hoc est 6000 nostratis monetae, ex quo colligitur in solas columnas, exceptis statuis aliisque ornamentis, erogata esse milliones duos, et insuper millia sedecim“).

⁶⁷² K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 252.

⁶⁷³ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 123.

⁶⁷⁴ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 161.

⁶⁷⁵ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 142. Labai panašus skaičius buvo užfiksuotas 354 m. kalendoriuje, kuris buvo skirtas Romos miesto istorijai – jame teigiama, kad galėjo tilpti 87000 žmonių (http://www.tertullian.org/fathers/chronography_of_354_00_eintro.htm).

piligrimų traukos centru, kadangi apie jį buvo sukurtas pasakojimas, kuriame Koliziejus buvo paverstas kone pagrindine krikščionių kankinystės vieta⁶⁷⁶.

Kaip bažnytiniam, taip ir pasaulietiniam mene domėtasi medžiagomis, iš kurių pagaminti paminklai ar pastatai (ypač Antikos), pastebėtas jų dydis ir konstrukcija. Apžiūredamas Trajano ir Antonino Pijaus kolonas (šios kolonos buvo poruojamos ir kelionių vadovuose, dažnai struktūruotuose ne pagal tam tikrą maršrutą, o grupuojant panašius objektus⁶⁷⁷), jėzuitas A. Bohuševičius buvo itin susidomėjęs jų konstrukcija: vieną koloną sudarė 24 akmenys, kitą – 28, abi buvusios pastatytos tuo pačiu principu (*eodem modo*). Tiesa, matyt, galvoje turėta pati konstrukcija, o ne apdaila, mat Antonino Pijaus kolona buvo lygi, pagaminta iš raudono egiptietiško granito⁶⁷⁸, priešingai nei Trajano kolona, ant kurios buvo pavaizduojami dakų karai ir imperatoriaus Trajano pergalės.

Pasaulietiniai objektai ir senieji paminklai, didžiulė, svarbi ir aktyviai lankoma Romos dalis, menkai atsispindėjo kelionių aprašymuose. Tik XVIII a. vid. – 2 p. keliautojai pradėjo aktyviau aprašinėti senuosius paminklus ir jų istoriją, ypač tuos, kurie jau buvo pripažinti kelionių vadovuose, kaip verčiausi pamatyti – tai tiesiogiai buvo susiję su pagausėjusiais naujais kasinėjimais ir atsinaujinusi susidomėjimu senosios Romos paminklais. Tačiau vis tik labai akivaizdus dėmesio centras buvo atiduotas sakralai miesto daliai, su kuria labiausiai buvo siejama Roma ir jos paveldas.

Roma kaip dažniausiai aprašomas miestas pademonstruoja keliautojų iš LDK erudiciją bei smalsumą. A. Bohuševičiaus pavyzdys parodo, jog *sacrum* ir *profanum* kategorijos keliautojams nebuvo svetimos, nors ir labai retai vartojamos. Šio miesto aprašyme labai aiškiai matoma, kad keliautojai iš LDK ėjo koja kojoni su Vakarų Europos keliautojais lankomų objektų, o kartais ir jų aprašymų prasme. Sakralinio meno, ypač relikvijų aprašymuose matomas didelis pasikeitimas – K. J. Vaišnoravičiaus ir T. Bilevičiaus aprašymuose šios grupės aprašomos labai gyvai ir detalai, kai tuo tarpu P. K. Bohušo, T. K.

⁶⁷⁶ Roger Dunkle, *Gladiators: Violence and Spectacle in Ancient Rome*, p. 283. 1750 m. atsirado praktika Koliziejuje apeiti Kryžiaus kelio stotis.

⁶⁷⁷ A. Wargocki, *O Rzymie Poganskim y Chrzescianskim*, p. 71–73.

⁶⁷⁸ „Base of the Column of Antoninus Pius“, Vatikano muziejų kolekcijos aprašas: <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/la-pinacoteca/basamento-della-colonna-di-antonino-pio.html>. Įdomu yra ir tai, jog kelionės autorius turėjo galimybę pamatyti visą Antonino Pijaus koloną – 1703 m. buvo atkasta jos bazė, o 1764 m. pati kolona buvo sunaikinta, liko tik bazė.

Radvilaitės Moravskos aprašymuose jaučiamas šioks toks nuosaikumas, kuris atitinka Baroko bei Apšvietos raštijai būdingus bruožus. Taip pat kalbant apie Apšvietos epochos kelionių raštijos aprašymus matomas nedidelis pokytis tarp lankomų objektų – buvo stengiamasi aplankyti ir aprašyti naujai atkastus senuosius Romos paminklus.

5.2.2.2. Neapolis

Atvykusieji į Romą neretai nusprendavo pasinaudoti proga ir apsilankyti Neapolyje. Tai buvo vienas iš daugiausiai dėmesio sulaukusių Italijos miestų, ypač suaktyvėjus *Grand tour* kelionėms⁶⁷⁹. Ir jeigu Roma buvo labiau struktūruotas, dominuojančio religinio pobūdžio miestas, Neapolis buvo gaivališkesnis; nors katalikų Bažnyčia čia taip pat buvo labai aktyvi, šiame mieste gyvavo daug kitų religijų bei kultūrų⁶⁸⁰. O svarbiausia, Neapolis buvo tarsi priešingybė Romos miestui⁶⁸¹ – keliautojų dėmesį traukė aktyvus Vezuvijus, o Apšvietos laikotarpiu – ir naujai atrandami senosios Romos paminklai⁶⁸².

LDK kelionių aprašymuose įvairia apimtimi yra pasakojami tiek XVII a., tiek XVIII a. keliautojų į Neapolį įspūdžiai. Neapolis ne tik Europos mastu, bet ir ATR kontekste buvo populiarus tarp keliaujančiųjų į Romą, ką liudija ir vietiniai kelionių vadovai: jis jau buvo įtrauktas kaip galimai lankomas miestas į *Delicje ziemi włoskiej* kelionių vadovą⁶⁸³. Čia buvo išskirti esminiai Neapolio karalystės lankomi objektai: pagrindinės bažnyčios (Šv. Januario katedra, Šv. Dominyko bei *S. Giacomo degli Spagnoli* bažnyčios), rūmai bei pilys (Castel Nuovo, Castel Uovo, Castello san Helmo), pagrindiniai miesteliai, esantys netoli Neapolio (Pocuolis), bei Vezuvijus. Vėlesniame,

⁶⁷⁹ Melissa Calaresu, „The Enlightenment in Naples“, *A Companion to Early Modern Naples*, ed. Tomassao Astarita, Leiden, 2013, p. 419.

⁶⁸⁰ Peter A. Mazur, „A Mediterranean port in the Confessional Age: Religious Minorities in Early Modern Naples“, ten pat, p. 231.

⁶⁸¹ Harald Hendrix, *City Guides and Urban Identities in Early Modern Italy and the Low Countries*, 2014, p. 5; internetinė prieiga: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EdVCUY8qZvwJ:https://www.rivista-incontri.nl/articles/10.18352/incontri.9762/galley/10225/download/+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=lt>

⁶⁸² Melissa Calaresu, „The Enlightenment in Naples“, p. 419.

⁶⁸³ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 199–215.

Italijoje leistame kelionių po Romą vadove taip pat yra nedidelis labai panašaus pobūdžio skyrelis, skirtas kelionei į Neapolį⁶⁸⁴.

Jeigu Romos miesto atveju galima kalbėti apie dažnai vienokia ar kitokia forma aprašytą pirmąjį įspūdį, tai Neapolio atveju iš karto yra peršokama prie lankomų objektų aprašymų. Tai galėjo nulemti labai pragmatiška priežastis – dažniausiai keliautojai čia užsukdavo tik keletui dienų, tai turėjo atsispindėti ir kelionių raštijoje. T. Bilevičius teigė, kad aprašė tai, kas svarbiausia ir verta pamatyti šiame mieste⁶⁸⁵ – katedrą, Karmelio Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, *Castel Nuovo* ir *Castel Uovo* pilis, vicekaraliaus rūmus ir, žinoma, Vezuvijaus ugnikalnį. Labai panašų lankytinų objektų sąrašą pateikė ir kiti keliautojai.

Keliauti į Neapolį buvo galima dviem būdais: vandeniui ir sausuma. T. Bilevičius į Neapolį plaukė laivu, kadangi, anot jo, tai buvo greitesnis ir saugesnis kelias: jis išsamiai papasakojo girdėtas istorijas apie keliavimą sausuma – kad plėšikai užpuola keliautojus ir juos apiplėšia, todėl visi keliaujantieji į Neapolį palieka savo daiktus Romoje⁶⁸⁶. Keliaudamas atgal, „kaip ir visi keliautojai“⁶⁸⁷, rinkosi sausumos kelią ir pašto karieta sugrįžo atgal. Panašios nuomonės apie kelionės saugumą laikėsi ir kitas Baroko epochos keliautojas K. J. Vaišnoravičius. Vėlesni keliautojai šiuo klausimu liko neutralūs. Kelionių vadovai labiau rekomendavo sausumos kelią. Pavyzdžiui, XVIII a. *Grand Tour* žinynas, skirtas britų keliautojams, teigė, kad būtent jūros kelias yra nesaugus dėl pakrantėje besislepiančių plėšikų pakrantėje – ir nors kelionė laivu esanti trumpesnė, ji atimanti iš keliautojo galimybę pasidžiaugti sausumos kelionės džiaugsmiais bei vaizdais⁶⁸⁸. *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum* vadove nėra atskirai kalbama apie kurio nors kelio pranašumą, tačiau iš esmės yra nurodomas tik sausumos kelias ir jo metu pravažiuojami miestai bei jų vietovės. Tad sunku pasakyti, kaip ir iš kur T. Bilevičiaus ir K. J. Vaišnoravičiaus kelionių dienoraščiuose atsirado pasakojimas apie plėšikus, tykančius sausumos keliuose.

Ir nors lankomus Neapolio objektus galima suskirstyti į keturias kategorijas (bažnyčios, pilys ir rūmai, aplinkiniai miestai, vulkaninės kilmės dariniai), visi keliautojai iš LDK dėmesį sutelkė tik į tris: kulto vietas,

⁶⁸⁴ Franciscus Schottus, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum libri tres*, Antverpiae, 1625, p. 592–644.

⁶⁸⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 101.

⁶⁸⁶ Ten pat, p. 97.

⁶⁸⁷ Ten pat, p. 101.

⁶⁸⁸ T. Nugent, *Grand Tour*, t. 3, p. 333.

Vezuvijų ir aplinkines privalomas aplankyti vietas. Dvarai ir pilys liko mažiausiai aprašyti, kadangi tai nebuvo pagrindinis kelionės tikslas. Be to, norint pasiekti Neapolį, buvo pervažiuojama kone per visą Italiją, kurioje urbanistinių paminklų buvo gausu, todėl, manome, kad Neapolyje pirmiausia siekta pamatyti gamtos objektus.

5.2.2.2.1. Kulto vietos

Sakralinis Neapolis, kuriam labai daug dėmesio buvo skiriama per visą aptariamąjį laikotarpį, buvo turtingas ir gražus. T. Bilevičius rašė, jog bažnyčių priskaičiuojama daugiau nei 200⁶⁸⁹. P. K. Bohušas po kiek daugiau nei 100 metų rašė, jog Neapolyje galima suskaičiuoti 370 bažnyčių ir visos jos gražios bei turtingos⁶⁹⁰. Žinoma, nei aplankyti, nei aprašyti visų buvo neįmanoma, tad keliautojai pasirinkdavo (pagal savo galimybes) pačias pagrindines. Įdomu yra tai, kad Romos atveju Apšvietos keliautojai apsidrausdavo ir paminėdavo, jog tikrai ne viską papasakos. Šiuo atveju tik T. Bilevičius užrašė, jog vizito į Neapolį aprašymas bus labai nedetalus, kadangi jis į kelionę nepasiėmė savo dienoraščio, mat vykstant čionai esą įprasta neimti visiškai jokių daiktų⁶⁹¹.

Visi keliautojai aplankė ar bent jau paminėjo Neapolyje esančią katedrą, dedikuotą šv. Januarijui, su šv. Januarijaus kraujo kapsulė. 1625 m. išleistame kelionių vadove yra užrašyta, kad šis kraujas, ampulę prinešus prie kankinio galvos, suskystėja ir pradeda virti, ir tai nutinka kasmet⁶⁹². Būtent ši istorija kartojasi ir visuose nagrinėjamuose kelionių aprašymuose. Tačiau vėlgi, kaip ir Romos atveju, čia išsiskiria Baroko epochos keliautojai T. Bilevičius ir K. J. Vaišnoravičius, kurie pateikė išsamiausius aprašymus. Anot T. Bilevičiaus, kasmet gegužės mėnesio pirmąjį sekmadienį kraujas kapsulėje atgyja, kai pastaroji yra pridėdama prie šventojo galvos, bet vos tik ji yra atitraukiama, vėl grįžta į pradinę formą⁶⁹³. K. J. Vaišnoravičius, aprašė išskirtinę patirtį. Jis vasario 18 d. aplankė šv. Januarijaus katedrą, buvo įleistas apžiūrėti šventojo

⁶⁸⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 100.

⁶⁹⁰ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 202. T. Nugentas savo kelinių vadove teigė, kad bažnyčių buvo apie 300.

⁶⁹¹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 101.

⁶⁹² F. Schottus, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum*, p. 601.

⁶⁹³ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 100.

relikvijos ir, kaip jis teigia, kraujas suskystėjo jų akyse⁶⁹⁴. Paprastai stebuklas gali būti regimas rugsėjo 19 d. (šv. Januarijaus dieną), nereguliariai – gruodžio 16 d. (ši diena mena 1631 m. Vezuvijaus išsiveržimą) bei šeštadienį prieš pirmą gegužės sekmadienį. Buvo teigiama, kad kraujas ampulėje gali suskystėti apsilankius svarbiems svečiams ar nutikus didelei nelaimei. S. Pacas taip lankėsi šioje katedroje ir teigė, kad niekur kitur tokio stebuklo nebuvo matęs⁶⁹⁵. T. K. Radvilaitei-Moravskai ampulės pamatyti nepasisėkė, kadangi ji buvo užrakinta keturiomis spynomis – karaliaus, senato, dvasininkijos ir miesto, mat buvo viešai rodoma tik Šv. Januarijaus dieną ir per visą šios šventės oktavą⁶⁹⁶. Baroko epochos keliautojams šios relikvijos lankymas buvo vienas iš svarbiausių kelionės tikslų. Tik Apšvietos epochos laikotarpiu buvo daugiau prabilta apie katedros interjerą ir jo dekoru elementus: T. K. Radvilaitė-Moravska jau daugiau dėmesio skyrė pačiai katedrai, o ne tik šventojo relikvijoms, teigdama, kad katedra buvo gražiai ištapyta ir išpuošta marmuru bei statulomis⁶⁹⁷. P. K. Bohušas apskritai tik probėgšmais užsiminė, kad Neapolyje esanti šv. Januarijaus vardo koplyčia⁶⁹⁸. Tai gali būti susiję su Baroko ir Apšvietos epochų keliautojų interesų ir pomėgių skirtumais, mat būtent pastarieji du XVIII a. pabaigos keliautojai (Radvilaitė-Moravska ir Bohušas) ženkliai daugiau dėmesio skyrė seniesiems Romos paminklams, esantiems šiame regione, nei visi kiti keliautojai.

Buvo lankomos ir kitos Neapolio bažnyčios, tačiau jos nesulaukė tokio visų keliautojų dėmesio. K. J. Vaišnoravičius grožėjosi ir stebėjosi mozaikų gausa Neapolio bažnyčiose; lankydamasis *Santa Maria delle Grazie* bažnyčioje, jis įsidėmėjo koplyčią „su negirdėto grožio marmurinėmis kolonomis, *mosaico opere*, jos Neapolyje laikomos pačiomis gražiausiomis“⁶⁹⁹. T. K. Radvilaitė-Moravska aplankė keletą Neapolio bažnyčių: Šv. Kajetono, Šv. Klaros, kartūzų vienuolyno ir kt. Panašiu metu keliavęs P. K. Bohušas taip pat aplankė nemažai maldos namų. Vis dėlto nė vienos bažnyčios aprašymai nebuvo tokie išplėtoti ir detalūs, Šv. Januarijaus katedrai skirti pasažai.

⁶⁹⁴ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 244.

⁶⁹⁵ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 314.

⁶⁹⁶ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 174.

⁶⁹⁷ Ten pat, p. 174.

⁶⁹⁸ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 207.

⁶⁹⁹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 237.

5.2.2.2.2. Vezuvijus ir jo paslėptos istorijos

Vezuvijus buvo išskirtinė Neapolio kraštovaizdžio dalis ir kaip toks buvo plačiai aprašytas literatūroje⁷⁰⁰. Jis ne tik išsiskyrė bendrame peizaže, tačiau ir savo prigimtimi traukė akį bei skatino vaizduotę – ypač turint omenyje, kad nuo XVII a. (1631 m. įvykęs išsiveržimas buvo ne tik stiprus, tačiau ir itin gausiai aprašytas bei iliustruotas amžininkų⁷⁰¹) iki XIX a. Vezuvijus išgyveno aktyvumo, kuris dar labiau masino amžininkus, laikotarpį.

Visi keliautojai iš LDK buvo nuvykę prie Vezuvijaus ir jį aprašė, tačiau laikui bėgant stipriai pasikeitė požiūris į jį. Vladislavo Vazos kelionės (1624–25 m.) palydoje nė vienas asmuo net neužsiminė apie šį kalną ir jo reikšmę regionui, mat jis tuo metu išgyveno nuo XIII a. pab. trunkantį ramybės periodą, kurio metu ant ugnikalnio buvo auginami vynuogynai bei sodai. XVII a. 2 p. tiek T. Bilevičius, tiek K. J. Vaišnoravičius pažymėjo, jog iš kalno vidaus veržiasi dūmai⁷⁰², tačiau T. Bilevičius, panašu, buvo šiek tiek nusivylęs šiuo vaizdu. Galbūt jis tikėjosi didesnio šio kalno aktyvumo, nes kai kurie kelionių vadovai Vezuvijų aprašydavo, kaip spjaudantį akmenis, ugnį bei dūmus⁷⁰³.

Didžiausias pokytis Vezuvijaus vaizdavime stebimas Apšvietos epochos kelionių aprašymuose – ugnikalnis juose buvo aprašomas kaip pirmas, svarbiausias objektas, apibūdinamas vos atvykus į Neapolio apylinkes. Kas vėlgi galimai buvo susiję su Vezuvijaus aktyvumu. T. K. Radvilaitė-Moravska, dar nematydama paties Neapolio, rašė, kad jau yra regimas Vezuvijus ir iš jo kylantys dūmai⁷⁰⁴. Ir jeigu XVII a. autoriai Vezuvijaus aprašymui skyrė vos po pastraipą, T. K. Radvilaitė-Moravska bei P. K. Bohušas ugnikalnį aprašė plačiai ir dėmesingai. Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nors šie keliautojai buvo labai skirtingi (T. K. Radvilaitė-Moravska – labai emociinga ir atvira, o P. K. Bohušas kelionės dienoraščio pradžioje deklaravo su šaltu abejingumu žvelgsiąs į svetimus papročius⁷⁰⁵), abu dažnu

⁷⁰⁰ S. Münster, *Cosmographi oder beschreibung*, p. 347; Marcin Bielski, *Historia swiata*, p. 276.

⁷⁰¹ Emanuela Guidoboni, „Vesuvius Before the 1631 Eruption“, *Eos*, vol. 87, No. 40, p. 417.

⁷⁰² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 101; K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 241.

⁷⁰³ F. Schottus, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum libri tres*, p. 373.

⁷⁰⁴ T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 170.

⁷⁰⁵ J. Sarcevičienė, „Italija Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, p. 357.

atveju sutartinai ir labai panašiai, ne vien pateikdami istorinių žinių, tačiau ir atskleiddami savo emocijas, apibūdindavo juos sužavėjusius dalykus).

Nepaisant keliamos baimės ir siaubo, keliautojai, vedami smalsumo, ryždavosi pakilti iki Vezuvijaus kraterio. Vezuvijaus, kaip ugnį ir liepsnas spjaudančio kalno, suvokimas ilgą laiką buvo labai „aristoteliškas“, keliant klausimą, kas vyksta jo viduje ir „užkuria“ šį kalną⁷⁰⁶. Didelė dalis XVII a. pabaigos mokslininkų tikėjo, jog kalno viduje dega didžiulis laužas⁷⁰⁷, kuris ir sukelia ugnies ir karštos lavos pliūpsnius. K. J. Vaišnoravičius, pakilęs prie kraterio, teigė, kad manoma, jog jo viduje esąs ežeras, iš kurio rūksta dūmai⁷⁰⁸. Taip pat jis pridėjo, kad daugeliui žinoma, jog tai yra vartai į pragarą⁷⁰⁹: aptariamuoju laikotarpiu vulkanų klausimas dažnai sujungdavo klasikines žinias su religiniais motyvais ir taip Vezuvijus bei Etna tapdavo pragaro vartais arba vartais į anapusinį (požeminį) pasaulį⁷¹⁰. XVIII a. buvo atitrūkta nuo religinio motyvo ir labiau susitelkta ties gamtiniais procesais bei jų keliamomis emocijomis. T. K. Radvilaitė-Moravska, bene pirmoji žinoma LDK moteris, užkopusi į Vezuvijų, paminėjo, kad nors ugnikalnis ir buvo pakankamai ramus, tačiau kylant į jo viršūnę, iškilo dūmų debesys. Norėdama parodyti situacijos dramatiškumą, ji pridėjo, kad nežino, ar verta stebėtis vedlių drąsa⁷¹¹.

Kadangi Vezuvijus buvo integrali Neapolio patirties dalis, kelionių aprašymuose buvo neišvengiamai užsimenama ir apie šio regiono derlingumą bei vaisius. Iš tiesų Neapolio regionas yra itin derlingas dėl dirvožemyje esančių mineralų, čia ypač gausu kalio, tačiau aptariamuoju laikotarpiu tai labiau buvo suvokiama kaip priešprieša mirtį sukeliančiam Vezuvijui). T. Bilevičius su didele nuostaba paminėjo, jog ugnikalnio papėdė labai derlinga ir ten labai gerai derą vynuogės bei kitos kultūros⁷¹². XVIII a. keliautojai užsiminė apie Vezuvijaus papėdėje auginamas vynuoges, iš kurių buvo

⁷⁰⁶ Sean Cocco, *Watching Vesuvius: A history of Science and Culture in Early Modern Italy*, Chicago, 2012, p. 175.

⁷⁰⁷ Ten pat, p. 185.

⁷⁰⁸ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 241.

⁷⁰⁹ Ten pat.

⁷¹⁰ Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*, California, 1996, p. 185.

⁷¹¹ T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 187.

⁷¹² T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 100.

daromas anuomet labai populiarius⁷¹³ vynas *Lacrima Christi* („Kristaus ašara“)⁷¹⁴.

5.2.2.2.3. Neapolio apylinkės

Kitaip nei kitų miestų atveju, Neapolio aprašymai visada aprėpia ne vien patį miestą, tačiau ir jo apylinkes. T. Nugentas kelionių vadove nurodė, jog keliautojas sumoka atitinkamą pinigų sumą vežikui, kuris už tai privalo apmokėti maistą kelionės metu, 5 nakvynes Neapolyje, išvyką prie Vezuvijaus ir vienos dienos išvyką į Pocuolį – visa tai esą privaloma aplankyti penkių dienų trukmės kelionės metu⁷¹⁵. Pastarasis miestas garsėjo gydomosiomis versmėmis bei vulkaninės kilmės krateriais, kuriuose buvo gausu sieros. Taip pat jis traukė išlikusiais senosios Romos paminklais. Lenkiški kelionių vadovai taip pat įtraukdavo Pocuolį kaip lankytiną objektą. *Delicje ziemi włoskiej* XVI a. apie šią vietovę pateikė labai mažą kiekį informacijos, kuri iš esmės sukosi apie karštąsias versmes⁷¹⁶.

Kone visi keliautojai iš LDK pasinaudojo galimybe aplankyti Pocuolį. Tiesa, A. S. Radvila ir S. Pacas, keliaudami kartu su Vladislavu Vaza, nusprendė atsisakyti šio vizito ir tądien liko Neapolyje, kad galėtų pailsėti nuo nuolatinio važiavimo⁷¹⁷. T. Bilevičius taip pat nesilankė Pocuolyje, tačiau jis Neapolyje praleido tik keturias dienas⁷¹⁸ vietoj rekomenduojamų penkių. Apie Neapolio apylinkių vietas keliautojai greičiausiai buvo skaitę Plinijaus bei Vergilijaus darbuose, jos buvo iliustruotos įvairiuose kartografiniuose leidiniuose⁷¹⁹. Čia dominavo keletas lankytinų objektų: Kumų Sibilės urvas, Cicerono maudyklos, Solfarata. Patraukliausia vieta Pocuolio mieste, žinoma, turėjo būti karštųjų versmių vonios, kurios būdavo apžiūrimos, tačiau bene labiausiai traukianti ir mistiška vieta buvo Solfarata – ji tiek savo išvaizda,

⁷¹³ James M. Gabler, *Passions: the Wines and Travels of Thomas Jefferson*, Emeryville, 1995, p. 202.

⁷¹⁴ T. K. z Radziwiłłow Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 182; F. K. Bohusz, *Dziennik podróży*, p. 211. Anot legendos, Liuciferis, pagrobęs gabalėlį rojaus, prasmegęs žemyn ir toje vietoje atsiradęs Vezuvijus. Jėzus Kristus verkęs dėl šios vagystės, ir ten, kur nukritusios jo ašaros, žemė buvusi itin derlinga.

⁷¹⁵ T. Nugent, *Grand Tour*, t.3, p. 378.

⁷¹⁶ *Delicje ziemi włoskiej*, p. 202.

⁷¹⁷ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 316; *Podróż królewicza Władysława Wazy*, p. 316.

⁷¹⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 101.

⁷¹⁹ Georg Braun, Frans Hoegenberg, *Civitates orbis terrarum*, t. 1, Köln, 1572, 1. 112.

tiek kvapu buvo sunkiai suvokiama. Kadangi manyta, jog Solfarata tiesiogiai susijusi su Vezuvijumi, dėl to ji buvo šiek tiek demonizuojama⁷²⁰. K. J. Vaišnoravičius teigė, kad jojant pro šalį sklido baisus sieros kvapas (mat tekėjo sieros upė), girdėjosi žirgų kanopų aidėjimas⁷²¹.

Ilgą laiką Pocuolis buvo pagrindinis miestas, aplankomas viešint Neapolyje, tačiau XVIII a. labai suaktyvėjo domėjimasis senienomis, senosios Romos paminklais. Šis Apšvietai būdingas reiškinys buvo ypač pastebimas Neapolyje ir jo apylinkėse, kur valdovas ne tik finansavo archeologinius kasinėjimus, tačiau ir viešino atradimus leidžiamomis knygomis⁷²². 1748 m. karalius Karolis VII Burbonas pradėjo archeologinius kasinėjimus Pompėjuose, tad labai didelė dalis to laikotarpio keliautojų aplankė Pompėjus ir aprašė juose radinius. P. K. Bohušas, apibūdindamas Neapolio lokalizaciją, teigė, kad čia būti labai pavojinga ir kad tai patvirtinanti Pompėjų ir Herkulanėjo istorija, kurią pasakoja įvairūs radiniai: paveikslai ant sienų, ginklai, įrankiai ir kita⁷²³. Jis kaip ir T. K. Radvilaitė-Moravska, taip pat labai emociškai kalbėjusi apie Pompėjus, kaip apie lavos įkalintą miestą, pabrėžė, kad Vezuvijus yra labai gražus, tačiau ir pavojingas – visą miestą palaidojęs ne tik po lava, tačiau ir po pelenais. Autorė nuvykusi į Pompėjus rašė, jog neseniai buvęs atrastas namas, tačiau buvo uždrausta jame kasti, baiminantis jo viduje galimai esančių žmonių⁷²⁴.

Kelionės į Neapolį buvo populiarios tarp daugelio keliautojų po Italijos regioną. Jo populiarumas ypač išsaugo XVIII a., suaktyvėjus susidomėjimui senaisiais Romos paminklais ir XVIII a. vid. Neapolyje pradėjus organizuotus archeologinius kasinėjimus, kurių metu atidengti seniai prarasti paminklai. Piligrimis Neapolis traukė kaip svarbus katalikybės centras su daugybe archajiškai atrodančių, mozaikomis dekoruotų bažnyčių; daugiausia dėmesio sulaukė Neapolio katedra, kurioje buvo saugomos šv. Januarijaus relikvijos. Tačiau labiausiai šis regionas išsiskyrė vulkaninės kilmės kraštovaizdžiu ir Vezuvijaus ugnikalniu, kuris aptariamuoju metu išgyveno aktyvumo laikotarpį, tad tuo pačiu metu kėlė didžiulę baimę ir susidomėjimą. XVIII a. keliautojai labiau rėmėsi tekstais, kurie moksliskiau ir ne taip mistifikuotai

⁷²⁰ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 181.

⁷²¹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 245.

⁷²² Melissa Calarressu, *The Enlightenment in Naples*, p. 418.

⁷²³ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 209.

⁷²⁴ T. K. z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 185.

aiškino, kas vyksta Vezuvijaus viduje ir kodėl jis išsiveržia, o XVII a. kelionių raštijoje vis dar buvo religinis „pragaro vartų“ motyvas. Keliautojai iš LDK buvo pakankamai gerai susipažinę su naujausia informacija ir keliavimo „madomis“, tad lankė ne tik tai, kas buvo žinoma nuo seno, tačiau ir tai, kas buvo visiškai nauja ir mažai kur aprašyta.

5.3. Etnokonfesinės tapatybės identifikacija

Kelionių metu interakcija tiek su vietos žmonėmis, tiek ir su kitais keliautojais buvo neišvengiama. Nors žmonės, jų kultūra bei papročiai buvo rekomenduojami aprašyti, T. K. Radvilaitė-Moravska netgi pažymėjo, jog jos pagrindinis kelionės tikslas buvo „susipažinti su užsienio kraštais ir žmonėmis“⁷²⁵, analizuojamuose kelionių dienoraščiuose ši dalis aprašoma labai minimaliai ir dažnai stereotipiškai. Vakarų Europos kelionių raštijoje etnokonfesinis aspektas buvo labai ryškus ar netgi dominuojantis, jis, anot J. P. Rubiés, papildė kosmografinį pasaulio suvokimą moraliniu – žmogiškuoju elementu⁷²⁶. Tiesa, didele dalimi šie kelionių aprašymai buvo parašyti, analizuojant ne Europos regionus, o Aziją, Afriką.

Į analizuotus keliautojų iš LDK aprašymus dažniausiai pateko smulkios detalės, kurios, deja, tik retu atveju leidžia plačiau kalbėti apie požiūrį į konkrečią tautą ar konfesinę grupę – šie trumpi įrašai apima tiek nugirstus ar skaitytus posakius, tiek ir asmeninius vertinimus. Žinoma, svarbiausia yra ne vertinimo originalumas, o jo priėmimas. Trumpose žinutėse būdavo užfiksuojama ir žmonių išorė, ir tradicijos bei papročiai. Anot A. Kucharskio, tarp keliautojų iš Lenkijos tradicijos ir papročiai kelionių raštijoje buvo fiksuojami tik tais atvejais, kai jie buvo itin unikalūs⁷²⁷. Nors A. Kucharski niekur neįvardija, tačiau akivaizdžiai taiko „kito“ teorijos prieigą šiai temai, kas iš esmės lengviausiai leidžia įvertinti, kodėl keliautojai fiksuodavo tik tam tikrus dalykus. Pagal vietinių žmonių aprašymų išsamumą ir kiekybę galima daryti prielaidą, jog keliautojams iš LDK lankomų kraštų visuomenės nebuvo per daug išskirtinės, o ir aprašyti pačią kelionę ir miestus bei juose esančius konkrečius objektus buvo paprasčiau nei perteikti etnokonfesinį paveikslą. Iš

⁷²⁵ Ten pat, p. 42.

⁷²⁶ Joan-Pau Rubiés, „Travel Writing and Ethnography“, p. 2; internetinė prieiga: https://www.academia.edu/838108/Travel_writing_and_ethnography

⁷²⁷ A. Kucharski, „Turystyka i edukacja. Zagraniczna peregrynacja młodego polskiego magnata w relacji księdza Kazimierza Jana Wojsznorowicza (1667–1669), *Studia Gdańskie*, t. XXIX, Gdańsk, p. 212.

kitos pusės kelionės proceso metu komunikacija su vietiniais buvo minimaliai fiksuojama, ir keliautojai.

Daugiausia dėmesio Vakarų bei Lenkijos istoriografijoje yra sulaukusi Italija bei jos žmonės, joje yra įsitvirtinęs teiginys, jog nuo Renesanso laikų visą Europą apėmė italoofilija⁷²⁸, kuri, anot meno istorikės Jutta-Anette Page, įvairiose srityse buvo pastebima nuo Anglijos iki Lenkijos⁷²⁹. Ar tikrai Italijos gyventojai ir jų tradicijos keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose buvo vaizduojami palankiau už kitų lankomų šalių žmones? Bei kokią įtaką tautų vertinimui turėjo socialinė padėtis ir religiniai įsitikinimai?

5.3.1. Fiziniai duomenys – socialinis aspektas

Anot J. P. Rubiés, pirminė nuostata apie konkrečią kultūrą buvo labai generalizuota – dažniausiai paremta ne asmenine patirtimi, o išankstiniais stereotipais, atėjusiais iš įvairios literatūros. Antras žvilgsnis, kreipiantis dėmesį į konkrečias detales, buvo šiek tiek labiau paremtas asmenine patirtimi, asmenine nuomone bei estetika⁷³⁰. Nepriklausomai nuo regiono, kuriame buvo keliaujama, ar netgi nuo paminėjimų dažnumo, galima pastebėti koreliaciją tarp keliautojų iš LDK ir Vakarų Europos aprašymuose užgriebiamų etnokonfesinių aspektų. Bene dažniausias buvo išorinių vizualių aspektų paminėjimas, turėjęs paryškinti kurią nors kultūros savybę, susijusią su religija ar socialiniu sluoksniu.

Kodėl būtent apranga sulaukdavo tokio dėmesio? Keliautojai iš Vakarų Europos savo kelionių aprašymuose bendrais bruožais apibūdindavo vietinių asmenų (nepriklausomai nuo regiono) išvaizdą – veido bruožus, sudėjimą, aprangą⁷³¹. Melanie Ord teigia, jog šie pastebėjimai buvo skirti skaitytojui, kuriam, virtualiai keliaujant kartu su kelionės aprašymo autoriumi, reikalingas arba detalus aprašymas arba vizualizacija⁷³². Keliautojų po tolimus kraštus leidžiami kelionių dienoraščiai būdavo iliustruojami vietinių žmonių

⁷²⁸ Peter Burke, „The Uses of Italy“, *The Renaissance in National Context*, ed. Roy Porter, Cambridge, 1992, p. 13.

⁷²⁹ Jutta Anette Page, *Beyond Venice: Glass in Venetian style, 1500–1750*, New York, 2004, p. 4.

⁷³⁰ Joan-Pau Rubiés, „Travel Writing and Ethnography“, p. 4.

⁷³¹ Geoff Baker, *Reading and Politics in Early Modern England: The Mental World of a Seventeenth-century Catholic Gentleman*, Manchester, 2013, p. 121.

⁷³² Melanie Ord, *Travel and Experience in Early Modern English Literature*, Palgrave, 2008, p. 8.

portretais⁷³³, tačiau ir kelionių po Vakarų Europą aprašymuose galima pamatyti tokią pačią tradiciją. Pavyzdžiui, vokiečių karininko Maksimilijono Teuffello XVI a. pab. – XVII a. pr. kelionės po Italiją atminimų albumas gausiai iliustruotas vietiniais žmonėmis. Taip pademonstruojant, ką jie veikia ir kaip yra apsirengę⁷³⁴.

Keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose fizinė išvaizda buvo aptariama labai minimaliai – odos, plaukų spalva, veido bruožai ar sudėjimas. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas aprangai – tai socialinės, ekonominės padėties ar konfesinės priklausomybės atspindys. Keliautojai iš LDK prie aprangos klausimo ne visada prieidavo tiesiogiai. T. Bilevičius, prieš įvažiuodamas į Sileziją, rašė, kad turėjo apsirengti kitais rūbais, kadangi lenkiški šiuose kraštuose nebetiko: „čia turėjome *mutationem* daryti su mūsų rūbais, nes pagal papročius lenkiškas *habitus* jau daugiau mums negalėjo tarnauti“⁷³⁵. Menotyrininkė Marija Matušakaitė teigia, jog aptariamam laikotarpiu keliautojams iš LDK buvo įprasta dėvėti ir vietinius, „lenkiškus“ drabužius, ir Vakarų Europos apdarus, ypač kelionių metu⁷³⁶. Labai retai apie aprangą buvo kalbama vien tik iš gryno susidomėjimo, dažniau tai turėjo kokią nors praktinę paskirtį. Antai K. Sosnovskytė-Pliaterienė, lankydamasi Romoje, aprašė popiežiaus gvardiečių uniformas: „Jų apranga buvo gana keista – jie atrodė beveik kaip klounai, nes jų uniformos buvo siuamos iš įvairių spalvų skiaučių“⁷³⁷. Tačiau net ir šiuo atveju būtų galima išskirti uniformos, kaip aprangos stiliaus, kategoriją, kurią retkarčiais keliautojai paminėdavo kaip išskirtinį dalyką.

Abiejų lyčių keliautojai skirdavo vienodai dėmesio vietinei aprangai, kadangi, anot mados istorikės Gabriel Mentges, Europoje abi lytys aptariamam laikotarpiu buvo vienodai išprususios mados klausimais⁷³⁸, o stebint vyrų

⁷³³ Nicolas de Nicolay, *Les navigations, peregrinations et voyages, faits en la Turquie*, Antwerpen, 1576.

⁷³⁴ Maximilian Teuffel, Atminimų albumas, 1583–1606, LNMMB RKRS, F130–2507.

⁷³⁵ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 29.

⁷³⁶ Marija Matušakaitė, „Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a.“, *Gimtasai kraštas*, t. 11, Vilnius, 2011, p. 65.

⁷³⁷ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 144 („Ich strój był dosyć cudaczny – wyglądali prawie jak klauni, ponieważ ich uniformy były uszyte z kawałków materiału w przeróżnych kolorach“).

⁷³⁸ Gabriel Mentges, „European Fashion (1450–1950)“, *European History Online*, 2011; internetinė prieiga: <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/gabriele-mentges-european-fashion-1450-1950>.

mados kaitą LDK, galima daryti prielaidą, kad jie pakankamai gerai buvo apsišvietę šiuo klausimu⁷³⁹. Tiesa, tiek vyrai, tiek ir moterys dažniau aprašydavo vietinių moterų nei vyrų aprangą, tuo tarpu, vyrų fiziniuose aprašymuose dažniau minimos jų būdo savybės. Analizuojamuose kelionių aprašymuose pastebima tendencija: vyrų kelionių aprašymuose daugiau kalbama apie bendrą išpūdį, kurį paliko apranga. Vienas iš nedaugelio pavyzdžių XVIII a. 2 p. keliavusio P. K. Bohušo komentaras apie čekių moterų aprangą Prahoje turėjo parodyti, kad tiek čekės, tiek lenkės rengiasi vienodai gerai: anot, autoriaus, „moterų – tiek miestiečių, tiek kaimiečių, tiek aukštesnio rango – nei iš veido, nei iš aprangos neatskirsi nuo lenkių“⁷⁴⁰.

Taip pat verta pažymėti, kad iš esmės aprangai ir fizinei išvaizdai keliautojai iš LDK daugiausia dėmesio skyrė trijuose regionuose: Olandijoje, Prancūzijoje bei Italijoje. Įdomu yra tai, kad, pavyzdžiui, tarp britų keliautojų, kurie daugiausiai keliavo po Italiją ir Prancūziją, Olandiją buvo labai nepopuliari⁷⁴¹. Nors tai buvo populiariausi regionai, nereikia atmesti ir kito – ekonominio – faktoriaus, galėjusio nulemti susidomėjimą šių šalių žmonių apranga. Šiuose kraštuose buvo gaminama bei prekiaujama aukštos kokybės audiniais, nériniais bei kitomis aprangos detalėmis, tad natūralu, jog šie regionai galėjo traukti keliautojų akį, siekiant įvertinti, kaip rengiasi šių šalių žmonės.

Anot Matthew Gloziero, trys pagrindiniai veiksniai lėmė tiek aprangos pokyčius, tiek ir jos vertinimus Vakarų Europoje: religinė priklausomybė, kasdieniai poreikiai ir socialinis statusas⁷⁴². Keliautojų iš LDK kelionių aprašymuose buvo užfiksuota konfesinė priklausomybė, lytis, socialinis statusas. Tačiau ne visada keliautojai iš LDK palyginimui būdavo parenkami vienodo statuso bei socialinio sluoksnio atstovai. Religinė asmenų priklausomybė ne visuose regionuose vienodai stipriai paveikė aprangą, juo labiau ne visuose socialiniuose sluoksniuose – stipriausi ir išraiškingiausi pokyčiai vyko žemesnių socialinių sluoksnių asmenų aprangoje⁷⁴³.

⁷³⁹ Marija Matuškaitė, „Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a.“, p. 65.

⁷⁴⁰ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 23 („kobiety osobliwie tak miejskie, wiejskie i wyzszej rangi ani z odzienia, ani z twarzy nie rozeznac od polskiej“).

⁷⁴¹ D. Christopher Gabbard, „Gender Stereotyping in Early Modern Travel Writing on Holland“, *Studies in English Literature, 1500–1900*, vol. 43, nr. 1, The English Renaissance, 2003, p. 84.

⁷⁴² Matthew Glozier, „Clothing and the Fashion System in Early Modern Scotland“, *Journal of the Sydney Society for Scottish History*, vol. 3, 1995, p. 37.

⁷⁴³ Ten pat, p. 39.

Britų keliautojams skirtame kelionių vadove, aprangos kitoniškumas nebuvo tiesiogiai siejamas su religija. Airių kilmės katalikas keliautojas T. Nugentas, Olandijos aprašyme išreiškė pašaipų požiūrį į olandų vyrų bei moterų aprangą, tačiau jų nediferencijavo pagal konfesiją. Jo nuomone vyrų drabužiai neturi jokios formos, kišenės drabužiuose prasideda ties šonkauliais, o moterų apranga dar keistesnė, kadangi suknelės nesiekia žemės. Tiesa, jo nuomone, XVIII a. olandai pradėjo sekti prancūzų madą, tačiau jis nesuprantąs, kodėl jie to nepadarė anksčiau⁷⁴⁴. Tuo tarpu keliautojai iš LDK per visą aptariamąjį laikotarpį Olandijoje buvo linkę žmones skaidyti pagal konfesinę priklausomybę, tačiau konkretūs apibūdinimai nebūtinai turėjo būti susiję su konkrečia konfesija. Galbūt tai buvo susiję daugiau su faktu, jog keliautojus iš užsienio priblokšdavo olandžių moterų (menama ar reali) nepriklausomybė, aprangos laisvumas ir praktiškumas⁷⁴⁵. XVII a. ir XVIII a. 2 p. keliautojai iš LDK, šitai vertino skirtingai. T. Bilevičius, viešėdamas Olandijoje, kritiškai žiūrėjo į protestančių aprangą: jų moterys „nerūpestingai rengiasi, šie žmonės neturi jokio grakštumo, tad *quoad feritatem* storžieviškų žmonių, nežinau kito tokio miesto nei šalies“⁷⁴⁶. XVIII a. keliavęs P. K. Bohušas buvo itin susidomėjęs kvakeriais, menonitais bei jų papročiais, į kurių maldos namus užsuko „įdomumo dėlei“ (*przez ciekawość*), tad ir aprangos detalės – vyrų dėvimos kepurės su bryliais – veikiau kėlė susidomėjimą nei pasipiktinimą⁷⁴⁷.

Olandijos atveju, ypač tarp XVII a. keliautojų, aprangos palyginimui buvo pasirenkamos skirtingos konfesinės bendruomenės, kurios (dažniausiai) turėjo aprangos prasme išskirtinę išvaizdą ir kėlė daug emocijų. Vienos bendruomenės pavyzdys turėjo išryškinti kitų neigiamas charakteristikas, XVII a. dviejų keliautojų požiūris į šį dalyką kardinaliai skyrėsi – greičiausiai tokį požiūrį nulėmė skirtingas rašančių asmenų socialinis statusas. T. Bilevičius (pasaulietis) žavėjosi, kaip žydų kultūros atstovai išsiskiria olandų kontekste, teigdamas, kad „ir patys žydai, ir ypač žydės nepalyginamai gražiau puošiasi už miesto *inhabitatores* ir *primates*. Taigi, sutikęs žydą, ir dar per šabą, [pastebėsi, jog] *nulla discrepantia* nuo tvarkingai apsirengusio

⁷⁴⁴ T. Nugent, *Grand Tour*, t. 3. p. 33.

⁷⁴⁵ D. Christopher Gabbard, „Gender Stereotyping in Early Modern Travel Writing on Holland“, p. 83.

⁷⁴⁶ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 163.

⁷⁴⁷ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 46.

kavalieriaus⁷⁴⁸. Kita vertus, K. J. Vaišnoravičius (dvasininkas), demonstravęs labai stiprų nepasitenkinimą dabartinės Vokietijos bei Olandijos kraštuose gyvenančiais protestantais, nepalankiai žiūrėjo ir į žydų bendruomenę, nuolatos pabrėždamas, kad jie „net ir bandydami įsilieti į visuomenę vis tiek išsiskiria: „rengiasi kaip vokiečiai, turi ir savo gatvę, bet kaip ir anksčiau, šiuos smirdalius išsyk atpažinsi“⁷⁴⁹; „žydų, žydžių apdarai su gofruotomis apykaklėmis, labai keisti“⁷⁵⁰. XVIII a. kelionių aprašymuose, žydų bendruomenių aprašymas kaip ir protestantų atveju, buvo kur kas neutralus. K. Sosnovskytė-Pliaterienė, kaip ir daugelis ano meto keliautojų iš LDK, paminėjo žydų bendruomenes ir jų skaičių miestuose, tačiau be jokios išskirtinės emocijos užsiminė, kad, pvz., Mantujoje „gyveno 3 tūkstančiai žydų, kurie turėjo savo kvartalą. Nenešiojo jie jokių specifinių apdarų“⁷⁵¹. Tai greičiausiai buvo susiję su bendru pokyčiu žydų kultūros etnografiniuose aprašymuose. Yaacov Deutsch teigia, jog nuo XVII a. vid. europiečiai krikščionys autoriai judaizmą ir jo išpažinėjus savo darbuose pradėjo apibūdinti teigiamiau nei XVI a. darbuose⁷⁵².

Šiek tiek prielankiau T. Bilevičius žiūrėjo į Prancūzijos gyventojų aprangą, kuri buvo priimtina ir maloni akiai ir kuria neretai rengdavosi ir patys keliautojai iš LDK – tai buvo bendraeuropinė aptariamo laikotarpio tendencija, ypač pasireiškusį XVIII a.⁷⁵³ T. Bilevičius, lankydamasis Grenoblyje, rašė: „Damos šiame mieste ypatingai gražiai ir prabangiai puošiasi, todėl jos žavios ir labai baltos, kadangi gyvena baltų kalnų paunksmėje, kur saulė pasirodo tik retkarčiais. Jų oda švelni ir balta, jos maloniai bendrauja, ne laukinės, kaip visos italų damos, kurios bijo net savo šešėlio“⁷⁵⁴. Tačiau panašu, kad Prancūzijos atveju T. Bilevičius kalba apie miestietes bei kilmingas moteris, o Italijos atveju – turi omenyje prastuomenės moteris, gyvenančias mažuose miesteliuose ir užsiimančias ūkio darbais (pats

⁷⁴⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 163.

⁷⁴⁹ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 49.

⁷⁵⁰ Ten pat, p. 57.

⁷⁵¹ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 106 („mieszkało w niej 3 tysiące Żydów, którzy mieli własną dzielnicę. Nie nosili żadnych charakterystycznych strojów“).

⁷⁵² Yaacov Deutsch, *Judaism in Christian Eyes: Ethnographic Descriptions of Jews and Judaism in Early Modern Europe*, New York, 2012, p. 248–249.

⁷⁵³ G. Mentges, „European Fashion (1450–1950)“.

⁷⁵⁴ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 192.

autorius niekur nepabrėžia skirtumo tarp skirtingų socialinių sluoksnių žmonių aprangos). T. K. Radvilaitė-Moravska pateikė požiūrį į prancūzišką madą iš kitos perspektyvos – ji džiaugėsi, jog Paryžiaus parduotuvėse – gražios suknelės⁷⁵⁵.

Kalbėdami apie Italiją, keliautojai iš LDK buvo kiek kritiškesni – tai pasireiškė tiek aprangos, tiek bendruomenių aprašymuose. Analizuojamuose kelionių aprašymuose išskirtinis dėmesys buvo suteikiamas dviejų Italijos regionų žmonėms ir jų aprangai – kalnų regiono Italijos šiaurėje ir Venecijos. Tai lėmė keletas skirtingų veiksnių Venecijos Respublika garsėjo savo turtingumu, kadangi tai buvo aktyvus pirklių kraštas; jame buvo gausu tiek vietinių, tiek atvežtų prabangos prekių⁷⁵⁶. Ir jeigu keliautojai iš LDK, vykdami per Italiją, dažnai neaplankydavo Milano ar Florencijos, tai Veneto krašto ir Venecijos nebuvo įmanoma praleisti, kadangi didžioji dalis keliautojų atvykdavo arba išvykdavo iš Italijos būtent per šį miestą. Analizuojamuose kelionių aprašymuose socialinio sluoksnio ryšys su apranga yra aiškiai reflektuojamas, pastebint nešiosenoje atsispindinčią tam tikro sluoksnio viršenybę (turtą ar stilingumą). T. Bilevičiaus požiūris į aprangą apskritai demonstravo XVII a. bendrą itališkos mados nuosmukį Europoje, kadangi ją labiau ėmė keisti prancūziška tradicija – anot mados istorikų, itališki produktai, nors ir buvo geresnės kokybės, tačiau prancūziški buvo pigesni, prieinamesni (Italijos gildijos reikalavo, kad jų produkcija būtų gaminama tradiciniais kokybiškais metodais, kurie buvo beišeiną iš mados)⁷⁵⁷. Anot T. Bilevičiaus, prancūziška mada buvo prašmatnumo ir grožio standartas: “[Milane] begalė pasiturinčių ir turtingų žmonių. Jų rūbai daugiausia ispaniški, bet damos čia puošiasi gražiau negu visoje Italijoje – prašmatniau, pagal prancūzišką madą⁷⁵⁸. Panašią nuomonę XVIII a. aprašė T. Nugentas, teigdamas, kad italai rengiasi paprastai, o ne elegantiškai – tiek vyrai, tiek moterys rengiasi drabužiais, kurie yra tarsi viduryje tarp griežto ispaniško bei nuostabaus prancūziško stiliaus⁷⁵⁹.

⁷⁵⁵ T. K. z Radziwillow-Morawska, *Diariusz podróży europejskiej*, p. 77.

⁷⁵⁶ G. Mentges, „European Fashion (1450–1950)“.

⁷⁵⁷ Carlo M. Cipolla, „The Decline of Italy: The Case of a Fully Matured Economy“, *The Economic History Review*, vol. 5, Nr. 2, 1952, p. 182.

⁷⁵⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 163. Anot Bilevičiaus, net ir Olandijoje gyvenusios žydaitės, rengėsi pagal prancūzišką madą ir buvo neatskiriamos nuo diduomenės ponių: „Ypač nuostabiai pagal prancūzų madą puošiasi žydaitės, kadangi labai daug jų yra gražių, nuo kilmingos damos niekaip neatskirsi“).

⁷⁵⁹ T. Nugent, *Grand Tour*, t. 3, p. 17.

T. Bilevičius grožėjosi Venecijos kilmingomis moterimis ir jų gebėjimu atrodyti nepriekaištingai netgi tuomet, kai joms draudžiama nešioti brangakmenius ir perlus⁷⁶⁰. K. Sosnovskytė-Pliaterienė skyrė išskirtinai daug dėmesio vienam moteriškos aprangos drabužiui, būdingam Venecijos gyventojoms – *cendalletto*⁷⁶¹. Jį pastaroji kelionės metu panaudojo, norėdama papokštauti ir apsimesti dama venecijiete. Eidama pas vieną kunigaikštienę, apsirengė šį apdarą ir kalbėjosi su ja itališkai. Kunigaikštienė prancūziškai atsiprašė, kad nekalba itališkai, ir tada K. Sosnovskytė-Pliaterienė nusiėmė apdarą bei atskleidė savo tapatybę⁷⁶².

T. Bilevičius teigė, kad kalnuose moterų rengiasi labai negražiai, vaikšto su trumpais sijonais ligi kelių⁷⁶³. XVIII a. kelionių aprašymuose, manytume, pereinama prie racialesnio tokio pobūdžio situacijos vertinimo, bandant suvokti, kodėl žmonės nešioja tokius apdarus: anot jėzuito A. Bohuševičiaus, kadangi Alpėse ilgą laiką užsibūna sniegas ir yra šalta, žmonės nešioja geležinius sandalus, papuoštus medžiaga, kuri apgaubia pėdas⁷⁶⁴; apie panašų apavą kalbėjo ir kiek vėliau keliavęs J. L. Lopacinskis⁷⁶⁵. Kalnuose gyvenantys žmonės nebuvo kilmingi, jų gyvenimas buvo tiesiogiai susijęs su agrarine veikla, kuriai pirmiausia reikėjo patogių drabužių ir apavo.

Bendram fiziniam asmenų aprašymui keliautojai iš LDK kelionių dienoraščiuose neskiria jokie dėmesio, daugiausiai skiriama socialinę, konfesinę ar ekonominę padėtį atspindičiam elementui – aprangai. Keliautojų iš LDK pozicija koreliavo su Vakarų Europos tradicija – olandų apranga buvo aprašyta daugiausia neigiamai, prancūziška moda buvo suvokiama kaip gražiausia, itališkos mados klausimu kelionių raštijoje buvo laikomasi

⁷⁶⁰ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 58.

⁷⁶¹ *Cendalletto* – šalis, dažniausiai juodos spalvos, dedamas ant galvos ir pečių.

⁷⁶² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 73 („Przyszło mi do głowy, aby ubrać się jak Wenecjanka, w cendalletto – takie jak rano widziałam u tutejszych kobiet, i w ten sposób pokazać się u księżnej marszałkowej, podając się za panią Dalloglio. Gospodyni, u której zatrzymała się księżna, pożyczyła mi swoje ubranie i tak przebrana weszłam, mówiąc po włosku. Znalazłam księżną marszałkową oraz Zabiellę w gabinecie. Bardzo mnie skomplementowała, ciesząc się na taką znajomość, poprosiła, bym usiadła, i przepraszała, że nie mówi po włosku. Udało mi się ją całkowicie nabrać, jednak gdy zaczęłam mówić po francusku, bacznie mi się przyjrzała, wtedy zdjęłam cendalletto i dopiero w tym momencie mnie rozpoznała. Bardzo ją to rozbawiło“).

⁷⁶³ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 44.

⁷⁶⁴ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 17.

⁷⁶⁵ J. L. Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 115v.

pakankamai neutraliai. Nors keliautojai iš LDK (ypač XVII a. keliautojai T. Bilevičius ir K. J. Vaišnoravičius) pabrėžia konfesinę skirtį, tačiau pagrindinis veiksnys greičiausiai buvo socialinis bei ekonominis, susiformavęs iš bedraeuropinės tradicijos.

5.3.2. Tautų ir konfesinių bendruomenių stereotipiškumas kelionių raštijoje

Į kiekvieną kraštą būdavo vykstama su skirtingomis žiniomis ir išankstiniu nusistatymu, kuris tiesiogiai ar netiesiogiai atsispindi ir kelionių raštijoje. Kone visos kelionių instrukcijos siūlė atkreipti dėmesį į svečių šalių gyventojus (nuo jų kalbos ir aprangos iki religijos): net itin glaustoje instrukcijoje M. M. Radvilai yra pažymėta atkreipti dėmesį į žmones⁷⁶⁶. Visuomenės pažinimas turėjo padėti integruotis į svečių šalį: J. Sobieskis savo sūnams nurodė, jog jiems reikia kaip įmanoma greičiau išmokti prancūzų kalbą, kadangi prancūzai, nors moką lotynų kalbą, gėdijasi ja kalbėti⁷⁶⁷.

Mokslininkai sutaria, kad yra itin sunku atsakyti į klausimą, ar aprašomus dalykus autorius regėjo ir girdėjo pats, ar juos perėmė iš literatūros⁷⁶⁸, todėl į šio pobūdžio užrašus tyrime yra linkstama žiūrėti per stereotipiškumo prizmę. Keliautojai iš LDK savo kelionių aprašymuose demonstravo iš anksto ar kelionių metu išgirstus posakius, apibūdinančius tautinį charakterį. Pavyzdžiui, A. Bohuševičius atvažiavęs į Roveretą – elegantišką Tirolio miestą, prie miesto aprašymo pridėjo, jog ten gyvena nuožmaus būdo, griežti žmonės, kadangi yra pusiau vokiečiai, pusiau italai. Anot jo, italų bendruomenė netgi turi posakį apie suitalėjusius vokiečius, kurie yra tarsi velnio įsikūnijimas: „Suitalėjęs vokieitis – velnio inkarnacija“⁷⁶⁹. Tas pats

⁷⁶⁶ Instrukcija Martynui Mikalojui Radvilai, AGAD, AR, dz. XI, nr. 220, l. 1.

⁷⁶⁷ J. Sobieski, „Instrukcija Jakuba Sobieskiego“, p. 6.

⁷⁶⁸ D. Christopher Gabbard, „Gender Stereotyping in Early Modern Travel Writing on Holland“, p. 86. Straipsnio autorius aprašo XVII a. pr. Anglijos studento įspūdžius Olandijoje. Šis teigė matęs, kaip Olandijoje moterys išlaiko vyrus ir netgi duoda jiems pinigų nusipirkti gėrimų. Tiesa, anot autoriaus, didelė tikimybė, kad studentas šį tropą perėmė iš Tacito, nors niekur to ir nenurodė.

⁷⁶⁹ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 99 („Populus hic valde ferox, moribusque asper, utpote partim ex Germanis, partim ex Italis compositus“). Pirminis šios frazės variantas „Inglese Italianato diavolo incarnato“ gimė karalienės Elžbietos I laikų Anglijoje, piktinantis italų įtaka anglams. Juo buvo norima parodyti, kad Italija nėra tinkama teritorija jauniems anglams, mat jie ten prarastų savo vertybes. Neilgai trukus atsirado variacija, kuri buvo pritaikyta ir vokiečiams, paveiktiems italų kalbos ir kultūros: „Tedesco Italianato diavolo incarnato“. Ši frazė

autorius dar vienoje vietoje pavartojo stereotipizuojantį posakį, kuris dažnai įvairiomis formomis pasitaikydavo ir kitų tautų bei kraštų apibūdinimui: „Belgai mėgsta gerti, ispanai – valgyti, vokiečiai mėgsta abu“⁷⁷⁰.

Į tokius literatūrinius pavyzdžius reikėtų žiūrėti tik į kaip keliautojo susidomėjimą pagavusias žinutes. Iš keleto pavyzdžių, randamų kelionių aprašymuose, galima daryti prielaidą, jog šių sporadiškai tekstuose pasirodančių posakių nebuvo siekiama įrodyti ar paneigti. Jie turėjo tik pramoginę funkciją. Autentiškas asmeninis konkrečios tautos įvertinimas buvo dar retesnis. Svarbu pabrėžti, kad žmonių / tautų aprašymai tyrinėjamuose kelionių aprašymuose apskritai buvo itin reti. Apie bendravimą su vietiniais žmonėmis yra užsimenama labai retai, tad arba su jais nebuvo bendraujama, arba bendravimas buvo nekomplikuotas ir nesukeliantis daug emocijų. Šie pastebėjimai tekstuose būdavo pateikiami kaip tiesioginės interakcijos su vietiniais žmonėmis išvados; jos buvo neutralios, bet atspindėjo pozityvų arba negatyvų požiūrį į konkrečią tautą. Nors historiografijoje gajus teiginys apie Europą apėmusią italofiliją, tačiau bendri italų kaip tautos bruožai, aptinkami LDK kelionių raštijoje kelia dviprasmišpūdį. R. Krzywy teigia, kad Europos didikai itin mėgo Italiją ir ją galbūt netgi idealizavo⁷⁷¹, galima tik kelti klausimą, ar patys italai kelionių raštijoje buvo vertinami taip pat idiliškai kaip jų kultūra, miestai ir architektūra? Ar žmonėms taip pat *a priori* buvo priskiriamos tik itin teigiamos savybės?

Pavieniais atvejais būdavo įvardijamos teigiamos italų kaip tautos savybės, susietos su labai įvairiais aspektais. K. Sosnovskytė-Pliaterienė rašė, kad „italai labai mėgsta knygas“⁷⁷². Tai galima priimti kaip teigiamą požiūrį, kadangi žinios ir jų siekimas Apšvietos epochoje buvo didelė vertybė. Dar prieš tai ta pati autorė teigė, kad žmonės prie Ankonos yra labai atviri⁷⁷³ (t. y. malonu su jais bendrauti). Baroko epochos pabaigos keliautojas A. Bohuševičius, prieš pat išvykdamas iš Romos, taip pat pasidalino savo įžvalgomis apie italus. Tiesa, jos nebuvo perdėm pozityvios, autorius pasinaudojo vietiniu posakiu, kurį į savo užrašus įrašė, jam pritardamas:

XVIII amžiuje patekdavo į vokiečių-italų kalbų žodynus prie žodžio *diavolo* panaudojimo galimybių.

⁷⁷⁰ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 85v („Belga bibax, Hispanus edax, Germanus utrumque“).

⁷⁷¹ R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne*, p. 39.

⁷⁷² K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 205.

⁷⁷³ Ten pat, p. 128 („Tutaj ludzie wydają się być bardziej otwarci niż w okolicach Ankony“).

Čia liaudyje sakoma, kad italai, kai priima žmones, yra kaip Dievo angelai, kai ruošia stalą, yra žmonės, kai reikalauja užmokesčio, virsta velniais, mat tada, kaip yra pratę, niršta ir sprogsta pykčiu, ypač jeigu kyła ginčas dėl padidintos kainos⁷⁷⁴.

Šiame posakyje labiau užfiksuotas italų gudrumas bei būdo ūmumas nei pozityvumas. T. Nugentas italus taip pat apibūdino kaip gudrią tautą (ypač Genujos italai), teigdamas, jog net žydai liktų duonos nenusipirkę⁷⁷⁵.

K. Sosnovskytė-Pliaterienė aprašė labai retai pasitaikantį kelionių raštijoje atvejį – asmeninę interakciją su paprastu vietos žmogumi, susiedama ją su generalizuojančia išvada apie italus: „Buvau labai nustebusi, kai pamačiau ant vieno valstiečio rankų atspaustas raides. Jis man paaiškino, kad įsimylėjo vieną merginą, norėdamas jai parodyti savo aistrą, karšta geležimi „išsitatuiravo“ jos vardą. Italai visur yra impulsyvūs, o jų aistra kraštutinė“⁷⁷⁶.

Taigi pačia bendriausia prasme keliautojai iš LDK italus kaip tautą aprašė kritiškai – iš dalies jie buvo kultūringi, išsilavinę, tačiau buvo atkreipiamas dėmesys į jų grubumą bei gudrumą. Tad, nors pats kraštas buvo idealizuojamas, jame gyvenantys italai buvo vertinami atsargiai. Bendra pozicija vokiškų kraštų bei Olandijos ir Anglijos žmonių atžvilgiu XVII a. tiriamuose šaltiniuose buvo labiau neigiama ar netgi pašaipi. Yra tikėtina, jog tam įtakos padarė neigiama asmeninė patirtis, kurią šiuose kraštuose išreiškė net keletas keliautojų. Katalikų kunigas K. J. Vaišnoravičius, lankydamasis Kaselio mieste, Vokietijoje, teigė, kad apsistojęs „pas tikrą lupikautoją“⁷⁷⁷, ir tą sakinį netgi pabraukė, kad suteiktų jam dar daugiau svorio. Labai panašiai T. Bilevičius vertino olandus: „Krikščioniškoji liaudis niekingai grubi,

⁷⁷⁴ A. Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis*, l. 83. („Hinc vulgo dicitur Italos, dum suscipiunt homines, esse tanquam Dei angelos, dum mensam instruunt, esse homines, dum pretium repetunt, diabolo fieri, tunc enim maxime furere irasq[ue] spirari solent, praesertim si de immoderato pretio aliqua moveatur controversia“).

⁷⁷⁵ T. Nugent, *Grand Tour*, t. 3, p. 140.

⁷⁷⁶ K. z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch*, p. 83 („Byłam mocno zdziwiona, gdy na ręce jednego z wieśniaków zobaczyłam jakby nadrukowane znaki. Zapytałam go, co to oznaczało. Wy tłumaczył mi, że ponieważ zakochał się w pewnej dziewczynie, chciał jej dać dowód swojej namiętności i gorącym żelazem „wytatuował” sobie jej imię. Włosi są porywczy we wszystkim, a ich pasje – skrajne“).

⁷⁷⁷ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 53.

laukinė ir kone sužvėrėjusi, neįmanoma su ja susikalbėti, vieni valstiečiai, visur tik su pykčiu, pasipūtimu, kad tik apiplėštų, apgautų svetimšalį; ir visi pasinėrę į prekybą⁷⁷⁸. Ar atsitiktinai T. Bilevičius išryškino „krikščioniškąjį liaudies“ apibūdinimą? Ar tai galėjo būti bandymas priskirti neigiamų savybių šūsnį kalvinistų bendruomenei dėl jų religinės priklausomybės? Greičiausiai tai tiesiog nesėkmingai susidėjusių aplinkybių pasekmė; tas pats autorius prieš tai reiškė nepasitenkinimą ir Anglijos valstiečiais, kurie buvo labai nemandagūs ir grubūs: „Šiame kelyje turėjome šiek tiek vargo su anglų valstiečiais, kadangi pasaulyje nėra įžulesnės prastuomenės už anglų“⁷⁷⁹. Tačiau negalima atmesti ir socialinio antagonizmo – bajoriškos kilmės T. Bilevičiui, valstiečių sluoksniui atstovai nekėlė teigiamų emocijų.

Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose nepasitenkinimas šiais kraštais buvo gerokai apčiuopiamas. P. K. Bohušas Amsterdame rašė, kad žmonės labai įdomūs, tiesa, yra tik dvi socialinės grupės: arba elgetos, arba per daug turtingi. Gatvėse nemažai šarlatanų, tačiau gera policija⁷⁸⁰. Tas pats autorius, lankydamasis Anglijoje, taip pat buvo atlaidesnis nei XVII a. keliautojai. Tiesa, jis kritiškai įvertino girdėtas istorijas apie menamą anglų apdairumą, drąsą, žodžio aštrumą, nes, anot jo, nors daug kas yra rašęs apie šias anglų savybes, niekas nekalbėjo apie pernelyg stiprų jautrumą ir per stiprią vaizduotę⁷⁸¹. Galimas dalykas, jog palankesnis požiūris į šių kraštų (Olandijos, Anglijos) gyventojus Apšvietos epochoje buvo susijęs su faktu, jog tai buvo labai aktyvūs regionai mokslo srityje. Čia buvo gausu mokslo muziejų, kurių lankymas itin suaktyvėjo Apšvietos epochoje, tad žmonės, sukūrę itin graškčius mokslo instrumentus⁷⁸² bei įrengę modernius mokslo centrus, galimai buvo vertinami palankiau.

Bendrų tam tikros tautos apibūdinimų, susijusių su elgsenos bruožais keliautojų iš LDK tekstuose, pavyko aptikti nedaug, kadangi tiesioginės interakcijos su vietiniais buvo mažai aprašyta arba ji buvo nereikšminga. Labiau buvo pabrėžiamos neigiamos būdo savybės. Baroko laikotarpiu vokiškų kraštų, Olandijos bei Anglijos gyventojams buvo suteikiamos neigiamos būdo savybės (lupikavimas, grubumas), tai buvo susiję su

⁷⁷⁸ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 163.

⁷⁷⁹ Ten pat, p. 160.

⁷⁸⁰ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 53.

⁷⁸¹ Ten pat, p. 73–74.

⁷⁸² Ten pat, p. 119–121.

dvejopomis priežastimis: konfesiniu kitoniškumu (katalikai vertindavo protestantus) bei luominiu antagonizmu (kilmingieji vertindavo valstietiškos visuomenės dalies būdo savybes) Apšvietos epochos laikotarpiu bendras požiūris į pastarąsias tautas buvo kiek pozityvesnis.

5.3.3. Kultūriniai visuomenės skirtumai – konfesinė dichotomija

Bet kuris keliautojas, vykdamas į užsienio šalį, turėdavo tam tikrų žinių, gautų iš skirtingų šaltinių. Neretai kelionių aprašymuose jaučiamas lyginimas su sava šalimi bei kultūra, suteikiama galimybė įvertinti užsienio šalių papročius bei kultūrą. Tokie vertinimai neretai turėjo galias išsisknijusias tradicijas, kurios buvo veikiamos labai skirtingų veiksnių: religinių įsitikinimų, įprastų kultūrinių normų LDK, išgirstų ar perskaitytų posakių, legendų.

Konfesinė įtampa buvo labai stipriai jaučiama kelionių aprašymuose ypač XVI–XVII a., kai Europoje išplito Reformacijos / Kontrreformacijos idėjos, apimančios ne tik tiesiogiai su Bažnyčia susijusius procesus, tačiau ir kultūrinį, kasdienį visuomenės gyvenimą. Žinoma, kai kuriuose kelionės aprašymuose apskritai nėra išreikštų jokių emocijų šiuo klausimu. A. S. Radvila ir S. Pacas, Vladislavo Vazos globėjai jo kelionės po Europą metu, tik labai retu atveju pažymėjo, kad kuris nors miestas yra protestantiškas (pavyzdžiui, A. S. Radvila pažymėjo, jog į Boną neįleidžia katalikų tikėjimą išpažįstančių asmenų⁷⁸³). S. Pacas tiesiogiai nekalbėjo apie protestantišką visuomenę, tačiau su tam tikru susižavėjimu rašė apie katalikiškų Pietų Nyderlandų buvusias vedybines tradicijas, kai jaunos mergaitės būdavo atiduodamos į vienuolynus, kuriuose buvo auklėjamos, o jauni vyrai galėjo prašyti jų rankos⁷⁸⁴. Nepaisant to, kad XVII a. keliautojai dažniausiai išvengdavo šios temos kelionių aprašymuose, juose konfesinė dichotomija yra kas ryškesnė ir griežtesnė nei Apšvietos laikotarpiu. Bene ryškiausiai jaučiama įtampa tarp katalikiško ir protestantiško tikėjimo ir konfesiškai skirtingų visuomenių jaučiama K. J. Vaišnoravičiaus kelionės dienoraštyje. Jame labai vaizdžiai parodomas nepasitenkinimas, neigiamas požiūris į protestantiškų kraštų visuomenę ir žmonių elgesį. Apskritai kalbant, šis kelionės aprašymas gali būti padalintas į tris etapus, kurie yra labai skirtingi bendros nuotaikos prasme: 1) kelionė per Prūsijos bei Šventosios Romos

⁷⁸³ *Podróż królewicza Władysława Wazy*, p. 143.

⁷⁸⁴ S. Pac, *Obraz dworów europejskich*, p. 197.

imperijos žemes iki Olandijos; 2) gyvenimas Paryžiuje ir 3) kelionė po Italiją. Visos trys dalys pasižymi skirtinga nuotaika ir aprašymo koloritu. Būtent pirmojoje dalyje yra jaučiama labai stipri religinė perskyra tarp katalikų ir protestantų, kuri atsispindi miestų ir juose esančių pastatų aprašymuose, vietinių žmonių charakterio savybių identifikavime.

Toks požiūris nė kiek nenustebina, turint galvoje, kad kelionės aprašymo autorius yra vyresnio amžiaus katalikų kunigas, atliekantis globėjo pareigas jauno didiko edukacinėje kelionėje, tačiau kelionės dienoraštį rašantis labiau sau, o ne jaunojo kunigaikščio globėjui Mykolui Kazimierui Radvilai. Bene labiausiai piktinamasi tuo, ką protestantai padarė su katalikiškais bažnyčiomis regione (minima, kad bažnyčios buvo paverstos į kirches; pastarosios palygintos su tvartais, nes nepuošnios ir neprižiūrimos⁷⁸⁵). Kur kas nuosčiau į protestantų ir katalikų santykius žiūrėjo T. Bilevičius, kuris, nors buvo užaugintas evangelikų reformatų šeimoje, tačiau studijavo jėzuitiškoje Vilniaus kolegijoje⁷⁸⁶ ir kelionės metu meldėsi išskirtinai katalikiškose bažnyčiose. Jo kelionės aprašyme yra pastebimas tam tikras balansas: pažymima, kad katalikų bažnytėlės Amsterdame labai mažos ir privačios, netgi slaptos, ir iš esmės džiaugiamasi tik tuo, kas yra katalikiška – pavyzdžiui, protestantiškais bažnyčiomis, kurios kadaise priklausė katalikams, kita vertus nėra piktinamasi tuo, kad jos būtų protestantų neprižiūrimos ar prastai laikomos⁷⁸⁷. Jis taip pat pastebi, kad nors, pavyzdžiui, Hamburge ir vyrauja protestantų tikėjimas, „tačiau jų apeigos labai mažai *distant* nuo katalikų, nes *intus* bažnyčios (kurių nemažai) pagal išvaizdą ir puošybą tokios pat, kaip pas mus. Paveikslai, šventųjų statulos, altoriai taip pat pavadinti *sub titulis* šventųjų“⁷⁸⁸. Taigi iš esmės T. Bilevičiaus kelionės dienoraštyje protestantizmas pozityvus tik tiek, kiek jame yra katalikybės.

Žodynas, kuriuo buvo apibūdinami skirtingo tikėjimo atstovai, pasižymėjo griežtumu. Tai labiau atitinka bendraeuropines katalikų nuostatas, paveiktas įvairios XVII a. leidžiamos literatūros, pabrėžiančios konfesinę įtampą tam tikruose kraštuose. Anot olandų istoriko Gerrit Vanden Bosch, Olandija buvo vienas iš dažnesnių įtampos tarp protestantų ir katalikų laukų⁷⁸⁹. K. J.

⁷⁸⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 97, 121.

⁷⁸⁶ G. Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, p. 9.

⁷⁸⁷ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 163.

⁷⁸⁸ Ten pat, p. 166.

⁷⁸⁹ Gerrit van den Bosch, „Jesuits in the Low Countries (1542–1773): A Historiographical Essay“; internetinė prieiga:

Vaišnoravičius ne kartą liuteronus vadino priešais ir padugnėmis, o kalvinistus įvardijo kaip sektantus⁷⁹⁰. XVIII a. konfesinė įtampa buvo šiek tiek nuslopusi. XVIII a. 2 p. keliavęs kunigas (buvęs jėzuitas) P. K. Bohušas, net ir laikęsis pakankamai santūriai protestantų atžvilgiu, neslėpė savo nuostabos ir netgi turėjo šiek tiek pašaipų požiūrį į visiškai LDK nepažįstamą – labai nutolusią nuo anglikonų ar kalvinistų bei liuteronų – kvakerių „sektą“⁷⁹¹ ir jų maldos tradicijas, teigdamas, kad vyrai slepiasi po savo didelėmis kepurėmis ir, susidėję rankas ant krūtinės, arba miega, arba mąsto⁷⁹². Tiek K. J. Vaišnoravičiui, tiek ir P. K. Bohušui (katalikų kunigams) užkliuvo aktyviai pamaldose dalyvaujančios moterys. K. J. Vaišnoravičius minėjo pamaldose „vėl“ matęs patarnaujančią moterį⁷⁹³ (verta pabrėžti žodelį „vėl“). P. K. Bohušas regėjo ir dar neįprastesnį ir ne iki galo suvokiamą faktą, mat jis matęs, kad kvakerių moterys, nepriėmusios jokių šventimų, sakė pamokslus⁷⁹⁴.

Katalikus keliautojus iš LDK piktino tai, kaip svečių šalių protestantai žiūri į katalikus: Frankfurte esą tiek daug liuteronų, jog katalikai net negalį tapti miestiečiais anei turėti nekilnojamojo turto⁷⁹⁵; į Boną, kaip jau minėta anksčiau, katalikai nesą įleidžiami. Tačiau ir LDK protestantai didikai, nors ir ne kelionių dienoraščiuose, išreiškė savo poziciją katalikiškų kraštų lankymo atžvilgiu: jie mieliau rinkdavosi protestantiškus kraštus savo vaikų edukacijai⁷⁹⁶ ir turėjo tvirtą nuomonę katalikiškų kraštų atžvilgiu. Kristupas Radvila Perkūnas savo testamente paliko instrukciją dėl sūnaus Kristupo edukacijos, kurioje labai aiškiai įvardino norintis, jog sūnus mokytųsi lotynų ir vokiečių kalbų Leipcige. Vėliau jis galėjęs ilgesniam vizitui vykti į Prancūziją (matyt, į šią šalį buvo žiūrima prielankiau nei Italiją, kadangi ji,

https://referenceworks.brillonline.com/entries/jesuit-historiography-online/jesuits-in-the-low-countries-15421773-a-historiographical-essay-COM_192551#d98860317e759.

⁷⁹⁰ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 39.

⁷⁹¹ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 47.

⁷⁹² Ten pat, p. 46.

⁷⁹³ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 127.

⁷⁹⁴ F. K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, p. 47.

⁷⁹⁵ K. J. Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu*, p. 56.

⁷⁹⁶ Daug evangelikų tikėjimo Radvilų buvo išsiųsta studijuoti į Šveicariją ar Vokietiją – protestantizmo židinius.

nors ir buvusi katalikiška, tačiau stipriai paveikta kalvinizmo). Tačiau vykti į Italiją – buvo griežtai uždrausta, nes tikėjimas ten blogas, o italai nedorovingi. Vienintelė priežastis, dėl kurios buvo leistina sulaužyti šį draudimą, buvo silpna sveikata⁷⁹⁷. Kelionių į Italiją klausimas Biržų ir Dubingių Radvilų testamentuose vėliau kartodavosi kone identiškomis frazėmis. Jonušas Radvila nurodė, jog sūnus Boguslavas gali mokytis tik evangelikų mokyklose ir uždraudė keliauti į Italiją ir Ispaniją – nebent tikėjimas ir pamaldumas iki to laiko ten pasidarysiantis „geras“⁷⁹⁸. Šalių, kuriose dominuojanti konfesija buvo ne katalikybė, pavyzdžiai rodo, protestantai neigiamai žvelgė į katalikus, tiesa, iš britų atėjusios *Grand Tour* kelionės demonstruoja, jog ši protestantų patiriama Italijos baimė buvo laikina ir, protestantizmui įsišaknijus, ji nuslopo.

Mažiausiai konfliktiškas santykis pastebimas tarp skirtingų šalių katalikų, tačiau net ir čia buvo galima atrasti priekabių. T. Bilevičius net keletą kartų piktinosi per menku italų pamaldumu, teigdamas, kad italai į bažnyčią ateina pasivaikščioti už parankių susikibę ir pasikalbėti ar pasiklausyti muzikos (jis, beje, pritarė, kad bažnytinė muzika Italijoje kur kas gražesnė ir didingesnė). Taip pat jis pastebėjo, kad žmonės Italijoje labai retai atsigręžia į altorių net ir didžiausiomis progomis⁷⁹⁹. Tiesa, kiti keliautojai to visiškai neminėjo. XVIII a. keliautojai apskritai daugiau dėmesio skyrė ne religinėms, o kultūrinėms praktikoms.

Konfesinės tapatybės lemiamas neigiamas tautos ar šalies vertinimas ryškesnis XVI–XVII a. kelionių raštijoje. Jis būdingas katalikiškai, tiek protestantiškai pusei. Katalikai stebėjosi ir nesuprato kai kurių protestantiškų tradicijų, o protestantai bandė apsaugoti savo palikuonių konfesinę tapatybę, uždrausdami jiems keliauti į katalikiškas valstybes (išskyrus Prancūziją). Katalikiškų kraštų papročiai buvo vertinami neigiamai, lyginant juos su savame krašte būdinga praktika.

⁷⁹⁷ U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych*, p. 95–96.

⁷⁹⁸ Ten pat, p. 193.

⁷⁹⁹ T. Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, p. 55.

IŠVADOS

1. XVI a. 2 p. – XVIII a. kelionių raštija yra įvairialypė tiek žanrine, tiek kalbine, tiek stilistine įvairove. Dauguma tyrinėtų šaltinių sukurta XVIII a., tačiau tai greičiausiai aiškintina ne kelionių aprašinėjimo intensyvėjimu, o geresniu naujesnių tekstų išlikimu. XVI a. pab. – XVIII a. 1 p. dažniau nei Apšvietos epochoje vartota lotynų kalba; siekis atsižvelgti į skaitytojų auditoriją, kurioje plačiausiai vartota lenkų kalba, nulėmė šia kalba užrašytos kelionių raštijos gausą. Taip pat vartotos ir kitos populiarios ir žinomos kalbos (pvz., prancūzų).

2. Keliautojus, kilusius iš LDK ir palikusius savo kelionių aprašymus, galima suskirstyti į dvi amžiaus grupes. Pirmąją sudarė dažniausiai pirmą kartą keliaujantys jauni (15–20 m. amžiaus) didikai, dažniausiai į svečias šalis vykę edukaciniais tikslais. Antroji grupė – vyresnio amžiaus keliautojai (30–60 m.), jau palypėję politinės ar bažnytinės karjeros laiptais. Didžiąja dalimi atvejų tai jau nebuvo pirmoji šių asmenų kelionė. Jų kelionių pobūdis buvo kur kas įvairesnis nei jaunų keliautojų: galima išskirti diplomatinį, pažintinį, piligriminį kelionių tipus. Vyresni keliautojai vykdavo ir kaip jaunų didikų auklėtojai bei palydos nariai. Apšvietos epochos laikotarpiu ypač išpopuliarėjo pažintinės kelionės tarp vyresnio amžiaus asmenų. Apšvietos epochos metu užfiksuoti pirmieji (du) moterų kelionių aprašymai-dienoraščiai.

3. Numanoma skaitytojų auditorija galėjo turėti įtakos kelionių raštijoje vartojamai kalbai, rašymo stiliui, kelionės aprašymo formai bei teksto turiniui. Tyrimas parodė, kad Baroko epochos kelionių dienoraščiai dažniausiai pasižymėjo informacine funkcija ir siauru numanomų skaitytojų ratu (artimiausia autoriaus aplinka). Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose, rašytuose moderniomis (lenkų arba prancūzų) kalbomis ir turėjusiuose ne vien informuoti apie kelionę, bet ir perteikti keliautojo įspūdžius, dažniau deklaruota intencija rašyti ateities kartoms, siekiant jas lavinti.

4. Keliavimo proceso aprašymas, sudaręs didelę kelionės aprašymų dalį, tyrinētu laikotarpiu patyrė esmingą pokytį. Baroko epochos kelionių dienoraščiuose (J. Radvilos, K. J. Vaišnoravičiaus, A. Bohuševičiaus) keliavimo procesas buvo aprašomas reguliariai ir monotoniškai – vienos dienos kelio atkarpomis, siekiant tiksliai fiksuoti keliavimo chronologiją ir jo greitį bei detalai atskleidžiant kelionės sudėtingumą bei monotoniškumą. Apšvietos epochos keliautojų (P. K. Bohušo bei T. K. Radvilaitės-Moravskos) kelionių dienoraščiuose aprašomų kelionių chronologinės atkarpos ilgėjo,

vengota pasikartojimų ir monotonijos, taip siekiant išlaikyti skaitytojo dėmesį. Tai lėmė pakitusi kelionės aprašymo funkcija – praktinio pobūdžio įvairių pastabų žymėjimasis ilgainiui virto ir pramoginę funkciją atliekančiu tekstu.

5. Dažniausiai aprašinėtas regionas buvo Italija; joje galima išskirti ir labiausiai nusistovėjusias kelionės trasas. Pats populiariausias maršrutas vedė Šventosios Romos imperijos pakraščiais, per Vienos miestą ir Veneto kraštą. Tai buvo trumpiausias, saugiausias ir patogiausias kelias. Kiti du populiariausi įvažiavimo į Italiją keliai vedė per Insbruką Austrijoje ir per Grenoblį Prancūzijoje atitinkamai link Bolcano ir Turino Italijoje. Pastarosios dvi trasos, ilgiausios ir sudėtingiausios, buvo pasirenkamos rečiau. Pačioje Italijoje dominavo dvi vienodai lengvos, daug miestų pamatyti leidžiančios trasos, vedančios į Romą. Kur kas mažiau stabilios ir unifikuotos buvo trasos Vokietijoje, Nyderlanduose, Belgijoje bei Prancūzijoje. Čia keliautojų srautai buvo mažesni, o atstumai tarp miestų nedideli, todėl aiškiau matomi lankomi miestai (Briuselis, Antverpenas, Briugė, Roterdamas, Paryžius), o ne juos jungę keliai.

6. Gamtos aprašymuose atskirtini pragmatinės ir pažintinės paskirties gamtos objektai. „Pragmatinio pobūdžio“ gamtos objektų aprašymas per visą tyrinėjamą laikotarpį nesikeitė – jie nuolatos atliko geografinio orientyro, ženklų ar ribos funkciją, apibūdino trasos sudėtingumą. XVII a. 2 p. kai kurie gamtos objektai įgijo papildomą turistinę-pažintinę vertę: kaip stebėtinai gamtos fenomenas XVII a. 2 p. – XVIII a. išsiskyrė karštosios versmės, o XVIII a. pabaigoje imta gėrėtis vandens telkiniais. Nors kalnai kaip gamtos objektas LDK kelionių raštijoje iš estetiškos bei pramoginės perspektyvos pradėti vertinti jau XVII a. 2 p., keliautojai iš LDK Alpių kalnus visą laiką regėjo kaip labiau neigiamą konotaciją turintį, su pavojais ir sunkumais susijusį, nuo kelionės tikslo – Italijos – skiriančių gamtos barjerą.

7. Didžiausią kelionės užrašų dalį sudarė urbanistinių erdvių aprašymai. Transzitivinių miestų aprašymai visą aptariamąjį laikotarpį išliko standartiški, apimantys esminius, „privalomus“ miesto aprašymo elementus. Dėmesingesniu žvilgsniu ir asmeniškiau tekstu išsiskyrė miestai, kuriuose buvo apsistojama ilgesniam laikui. Kelionių aprašymų autoriai lankomų miestų objektus paprastai dalijo į tris kategorijas: šventus, pasaulietinius ir senuosius paminklus.

8. Romos miesto aprašymuose dominuoja sakralinis motyvas. Baroko keliautojai šį miestą vertino dėl bažnyčių sakralinio turtingumo, todėl daug dėmesio skyrė relikvijų vertei atskleisti. Apšvietos epochoje tie patys sakraliniai objektai buvo aprašomi labiau atskleidžiant jų istoriškumą bei

materialiai įkainojant architektūros ir vaizduojamojo meno kūrinis – bažnyčių interjerus, į kuriuos pirmieji atkreipė dėmesį dar XVIII a. pradžioje rašę A. Bohuševičius ir K. Zaviša. Nors pasaulietiniai objektai ir Antikos paminklai buvo svarbi Romos miesto dalis, jie pradėti aktyviau aprašinėti tik Apšvietos epochoje, kuomet archeologiniai kasinėjimai leido senuosius paminklus pamatyti ne vien privačiose kolekcijose, bet ir natūralioje miesto aplinkoje. Keliautojai iš LDK naudojami vadovais po Romos miestą, tačiau nė vienas jų šia literatūra nesirėmė „aklai“ ir objektų lankymą derino prie savo vizito aplinkybių bei asmeninių interesų. Populiariausias maršrutas po Romos miestą buvo grindžiamas didžiųjų bazilikų lankymu, leidusiu piligrimams laimėti visuotinius atlaidus.

9. Panašaus populiarumo kaip Roma tarp keliautojų iš LDK sulaukė ir Neapolio miestas. Jį keliautojai rinkosi pirmiausia dėl unikalios geografinės padėties Vezuvijaus papėdėje: nuo 1631 m. ugnikalnis išgyveno aktyvumo laikotarpį, tad tuo pačiu metu kėlė ir didžiulę baimę, ir susidomėjimą. Neapolio populiarumas ypač išaugo Apšvietos epochoje, suaktyvėjus archeologiniams kasinėjimams. Keliautojai iš LDK buvo gerai susipažinę su naujausia informacija, tad lankė ne tik tai, kas buvo žinoma nuo seno, tačiau ir naujai atkasamus Pompėjų ir Herkulanėjo miestus. Neapolio sakralinių objektų vietų aprašymas Baroko ir Apšvietos epochos keliautojų iš LDK tekstuose patyrė transformaciją, analogišką Romos miesto atvejui.

10. Nepaisant to, kad kelionių dienoraštininkams buvo rekomenduojama atkreipti dėmesį į vietos žmones ir jų papročius, nagrinėtų tekstų autoriai tam skyrė labai maža dėmesio – galbūt dėl to, kad tiesioginė interakcija su vietos gyventojais buvo pakankamai reta. Kai kurios žmonių grupės (italai, vokiškų kraštų gyventojai, tautinės mažumos) buvo aprašomos itin stereotipiškai, *a priori* suteikiant joms teigiamas arba neigiamas savybes. Etnokonfesinis bendruomenių apibūdinimas atitiko Vakarų Europoje dominuojantį modelį. Baroko epochoje ryškus apriorinis kitų konfesinių bendruomenių vertinimas (tai ypač būdinga katalikams K. J. Vaišnoravičiui ir T. Bilevičiui), o Apšvietos epochos keliautojai į tokias bendruomenes, ypač menčiau pažįstamas, veikiau žvelgė su smalsumu.

ŠALTINIAI

Nepublikuoti šaltiniai

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 83–209v (Juozapas Leonas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1773–1774 m.*).

LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 1–112v (Adalbertas Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1723–1724*).

Vilniaus universiteto biblioteka (VUB RS)

VUB RS, f. 3 – 1365 (Nenustatytas autorius, *silva rerum*).

VUB RS, f. 3–2429 (Simonas Niklevičius, *silva rerum*).

Archiwum Głównie Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów (AGAD AR)

AGAD, AR ap. IV, nr. 172a (Jono Jurgio Radvilos laiškai).

AGAD, AR, dz. V, nr. 2105, l. 41 (Danieliaus Chojnovskio laiškai Kristupui Radvilai).

AGAD, AR, ap. V, nr. 3213 (Kristupo Dorohostaiskio laiškai Kristupui Radvilai Perkūnui).

AGAD, AR, ap. V, nr. 3748 (Samuelio Filipovskio laiškai Radvilai Perkūnui).

AGAD, AR, ap. V, nr. 10062 (Luko Felicijono Masalskio laiškai M. K. Radvilai Našlaitėliui).

AGAD, AR, ap. V, 12597 (Aleksandro Pšipkovskio laiškas Kristupui Radvilai).

AGAD, AR, ap. V, nr. 13601 (Saliamono Risinskio laiškai Radvilai Perkūnui)

AGAD, AR, ap. V, nr. 17738 (Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus laiškai Mykolui Kazimierui Radvilai).

AGAD, AR, ap. XI, nr. 37, 1, p. 318–322 (Kristupo Radvilos instrukcija sūnui Jonušui Radvilai).

AGAD, AR, ap. XI, nr. 67, l. 1 (Jurgio Radvilos apsauginis raštas).

AGAD, AR, ap. XI, nr. 220, l. 1 (Instrukcija Martynui Mikalojui Radvilai).

AGAD, AR, dz. XI, nr. 97, l. 1 (Apsauginis raštas Aleksandriui Liudvikui Radvilai).

AGAD, AR, ap. XI, nr. 354 (Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio testamento nuorašas).

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNMMB RKRS)

Teuffel Maximilian, Atminimų albumas, 1583–1606, LNMMB RKRS, F130–2507

Publikuoti šaltiniai

Senieji spaudiniai

Bielski Marcin, *Kronika tho iesth Historya swiata na sześć wiekow, a cztery monarchie, rozdzielona z rozmaitych historykow, tak w świętym piśmie krześcijańskim, zydowskim, iako y Pogańskim, wybierana y na polski ięzyk wypisana, dosthatheczniey niż pierwey, s przydanim wiele rzeczy nowych: Od początku swiata, aż do tego roku, który się pisze 1564 s figurami ochędożnymi y własnymi*, w Krakowie, 1564.

Blaeu Joan, *Vulgo Die Wetteraw*, Amsterdam, 1665.

Blount Henry, *A Voyage into the Levant: A Breife Relation of a Journey*, London, 1636.

Chasseneuz Barthélemy de, *Catalogus Glorise Mundi ... D. Batholomaei Cassanei...: In quo ... de dignitatibus ... continentur opus ... divisum in libros duodecim, Feyrabend*, 1586.

Clement Edmond, *The commentaries of C. Julius Coesar of his warres in Gallia, and the civil warres betwixt him and Pompey*, London, 1695.

Delicje ziemi włoskiej abo Prawdziwe i istotne opisanie, co tylko po włoskich krajach po walnych a głównych miastach... znajduje się raritet... kazdemu ciekawemu w czytaniu powabne i peregrynantom w te kraje zbyt wygodne, potrzebne i pożyteczne, przez jednego anonima z niemieckiego na polski przetłumaczone język, Kraków, 1665.

Franzini Girolamo, *Le cose maravigliose della citta di Roma*, Roma, 1595.

Guizzardardi Vincenzo, *Breve relazione delle sacre reliquie de'santi che si conservano nell'antichissima chiesa di S. Lorenzo in Lucina di Roma*, Roma 1675.

Hołowka Alojzy, *Mały portrecik ziemi włoskiej*, Warszawa, 1752.

Italiae brevis et accurata descriptio, Utrecht, 1650.

Kognowicki Kazimierz, *Droga Rzymska*, Warszawa, 1783.

Lalande Jerome de, *Voyage d'un François en Italie: fait dans les années 1765 et 1766*, Paris, 1769.

Lauro Giacomo, *Le sette chiese di Roma con le loro principali reliquie stationi et indulg[enze]*, Roma, 1599.

Magnus Olaus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Antverpiae, 1562.

Münster Sebastian, *Cosmographie, oder Beschreibung aller Länder*, Basel, 1550.

Nugent Thomas, *Grand Tour*, t. 1–3, London, 1749.

Schottus Franciscus, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum libri tres*, Antverpiae, 1625.

Seutter Matthäus, *Circulus Westphalicus in suas Provincias et Ditiones accurate distinctus et recentissime delineat[us]*, 1735; internetinė prieiga: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8490469x>).

Zwinger Theodorus, *Methodus Apodemica*, Basel, 1577.

Šaltinių publikacijos

Antanavičius Darius, „Jurgio Radvilos Pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19, Vilnius, p. 201–241.

Archiwum domu Radziwiłłów, Kraków, 1885.

Augustyniak Urszula, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Warszawa, 2014.

Bilevičius Teodoras, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, vertė Birutė Mikalonienė, Vilnius, 2003.

Bohusz Franciszek Ksawer, *Dziennik podróży*, oprac. Filip Wolański, Kraków–Wrocław, 2014

Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis, parengė Arvydas Pacevičius, Vilnius, 2013.

Charkiewicz Juwenalis, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapitule jeneralną Zakonu Mniejszych Braci św. Franciszka, to jest Bernardynów, odprawionej w roku 1768*, oprac. Bogdan Rok, Wrocław, 1998.

Eginchard, *The Life of Charlemagne*, translated by A. J. Grant, Cambridge, Ontario, 1999

Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis, parengė Arvydas Pacevičius, Vilnius, 2013.

Łopacinski Ignacy, „Podróż JW. Jana i Ignacego Łopacińskich z JO. X-ciem Sapiehą, koadiutorem, za granicą odbyta“, *Gazeta Codzienna*, nr. 343, Warszawa, 1856.

Morawska z Radziwiłłów Teofila Konstancja, *Diariusz podróży europejskiej 1773–1774*, oprac. Bogdan Rok, Wrocław, 2002.

Nieuwe reizen door Duitschland, Bohemen, Hongarye, Zwitserland, Italien en Lotharingen.:: waarin in het merkwaardigste dezer landen beschreven..., Amsterdam, 1753.

Pac Stefan, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. Adam Przyboś, Kraków, 1977.

Platerowa z Sosnowskich Katarzyna, *Moja podróż Włoch Dziennik z lat 1785–1786*, oprac. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Łomianki, 2013.

Radvila Našlaitėlis Mikalojus Kristupas, *Kelionė į Jeruzalę*, vertė Ona Matusėvičiūtė, Vilnius, 1990.

Sobieski Jakub, „Instrukcja Jakuba Sobieskiego, Wojewody Ruskiego, dana synom jadącym do Paryża“, *Dziennik podróży po Europie Jana i Marka Sobieskich*, Warszawa, 1883.

Sobieski Jakub, *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, oprac. J. Długosz, Wrocław 1991.

Svencickis Grigalius, „[Šv. Kazimiero gyvenimas]“, *Ankstyvieji Šv. Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė Mintautas Čiurinskas, Vilnius, 2004, p. 118–173.

Vaišnoravičius Kazimieras Jonas, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu 1667–1669*, vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, Vilnius, 2009.

Zawadzki Remigiusz, *Diariusz podróży do Rzymu*, oprac. Marian Chachaj, Kraków–Wrocław, 2014.

LITERATŪRA

Ališauskas Vytautas, *Sakymas ir rašymas*, Vilnius, 2009.

Allen E. John B., *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*, Hague, 1973.

Baker Geoff, *Reading and Politics in Early Modern England: The Mental World of a Seventeenth-century Catholic Gentleman*, Manchester, 2013.

Bakhtin Mikhail, *Rabelais and His World*, Bloomington, 1984.

Baramova Maria, „Border Theories in Early Modern Europe“, *European History Online*. Internetinė prieiga: <http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/border-regions/maria-baramova-border-theories-in-early-moderneurope#Frontialitylinearityandnaturalborders>

Barton William M., *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, London and New York, 2017.

Bauman Zygmunt, „From Pilgrim to Tourist – a Short History of Identity“, *Questions of Cultural Identity*, New York, 1996, p. 18–36.

Betteridge Tom, „Introducion“, *Borders and Travellers in Early Modern Europe*, Oxford, 2007, p. 1–16 .

Białas Zbigniew, „The Mobile Body: Prolegomena to the Corporeality of Travel“, *Metamorphoses of Traveling: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*, ed. Grzegorz Moroz and Jolanta Sztachelska, Cambridge, 2010, p. 10–20.

Blennow Anna, „Inscriptions and graffiti in San Lorenzo in Lucina“, *Skrifter utgivina av svenska institutet Rom, 4°, 61 acta institute Romani regni Sueciae*, series in 4°, 61, Stockholm, p. 207–234.

Boes Maria R., „Unwanted Travellers the Tighthening of City Borders in Early Modern Germany“, *Borders and Travellers in Early Modern Europe*, ed. Thomas Betteridge, Wiltshire, 2007.

Borm Jan, „Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology“, *Perspectives on Travel writing*, Aldershot, 2004.

Buckley Irena, „Les Traces de la France dans la Litterature de voyage Lituanienne“, *Darbai ir dienos*, nr. 55, Kaunas, 2011, p. 127–140.

Burke Peter, „The Uses of Italy“, *The Renaissance in National Context*, ed. Roy Porter, Cambridge, 1992, p. 6–20.

Calaresu Melissa, „The Enlightenment in Naples“, *A Companion to Early Modern Naples*, ed. Tomassao Astarita, Leiden, 2013, p. 405–426.

Caquard Sébastien, Cartwright William, „Narrative Cartography: From Mapping Stories to the Narrative of Maps and Mapping“, *The Cartographic*

Journal, nr. 51 (2), 2014, p. 101–106. Internetinè prieiga: https://www.researchgate.net/publication/272307262_Narrative_Cartography_From_Mapping_Stories_to_the_Narrative_of_Maps_and_Mapping

Chachaj Marian, *Zagraniczna edukacja Radziwillow od poczatku XVI do polowy XVII wieku*, Lublin, 1995.

Cipolla Carlo M., „The Decline of Italy: The Case of a Fully Matured Economy“, *The Economic History Review*, Vol. 5, Nr. 2, 1952, p. 178–187.

Clark Peter, *Small Towns in Early Modern Europe*, Cambridge, 2002.

Cocco Sean, *Watching Vesuvius: A history of Science and Culture in Early Modern Italy*, Chicago, 2012.

Colletta Lisa, *The Legacy of the Grand Tour: New Essays on Travel, Literature, and Culture*, Vancouver, 2015.

Deutsch Yaacov, *Judaism in Christian Eyes: Ethnographic Descriptions of Jews and Judaism in Early Modern Europe*, New York, 2012.

Drąszcz Ireneusz, „Granice Włoch w oczach polskich podróżników w XVI i XVII wieku“, *Res Historica*, t. 26, Lublin, 2008, p. 31–41.

Dunkle Roger, *Gladiators: Violence and Spectacle in Ancient Rome*, p. 283. Romulo Augusto Staccioli, *The Roads of the Romans*, Los Angeles, 2003.

Dziechcińska Hanna, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa, 1991.

Esser Raingard, Ellis Steven G., „Introduction, Border Regions in Early Modern Europe“, *Frontier and Border Regions in Early Modern Europe*, Hanover, 2013, p. 7–16. Internetinè prieiga: https://www.academia.edu/22569957/Introduction_Border_Regions_in_Early_Modern_Europe?auto=download

Findlen Paula, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*, California, 1996.

Fleming Fergus, „Alps and Imagination“, *AMBIO*, nr. 13, 2004, p. 51–55.

Frank Alison, „The Pleasant and the Useful: Pilgrimage and Tourism in Habsburg Mariazell“, *Austrian History Yearbook*, nr. 40, 2009, p. 157–182.

Gabbard D. Christopher, „Gender Stereotyping in Early Modern Travel Writing on Holland“, *Studies in English Literature, 1500–1900*, vol. 43, nr. 1, The English Renaissance, 2003, p. 83–100.

Gabler James M., *Passions: the Wines and Travels of Thomas Jefferson*, Emeryville, 1995.

Glozier Matthew, „Clothing and the Fashion System in Early Modern Scotland“, *Journal of the Sydney Society for Scottish History*, vol. 3, 1995, p. 36–52.

Gomez Lara M. J., „Troting to the waters: Seventeenth century spas and cultural landscapes“, *The Sederi yearbook*, nr. 11, 2002, p. 219–239.

Guidoboni Emanuela, „Vesuvius Before the 1631 Eruption“, *Eos*, vol. 87, No. 40, 2011, p. 417–432.

Hamish Scott, *Travel and Communications, The Oxford Handbook of Early modern European History 1350–1750*, vol. 1, Oxford, 2015.

Hendrix Harald, *City Guides and Urban Identities in Early Modern Italy and the Low Countries*, 2014. Internetinė prieiga: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EdVCUY8qZvwJ:https://www.rivista-incontri.nl/articles/10.18352/incontri.9762/galley/10225/download/+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=lt>

Young Sandra, *The Early Modern Global South in Print: Textual Form and the Production of Human difference as Knowledge*, Routledge, 2016.

Jakonytė Loreta, „Senosios raštijos ir šiuolaikinių literatūros teorijų dialogas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 21 kn., 2006, p. 25–48.

Jordan Girardin, *Travel in the Alps: the construction of a transnational space through digital and mental mapping (1750s – 1830s)*, Dissertation, University of St Andrews, 2016. Internetinė prieiga: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10648>.

Kalinowski Szczepan, „Pielgrzymki Radziwiłłów w XVI i XVII wieku“, *Peregrinus Cracoviensis*, nr. 15, 2004, p. 65–74.

Kiaupienė Jūratė, „Ivadas“, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius, 1991, p. 3–35

Kowalczyk Małgorzata Ewa, „Nieprzewidywalność drogi na przykładzie polskiego osiemnastowiecznego piśmiennictwa podróżniczego“, *Etniczne, kulturowe, religijne pogranicza Rzeczypospolites w XVI–XVIII wieku*, oprac. Krzysztof Mikulski, Toruń, 2005, p. 311–316.

Kowalczyk Małgorzata Ewa, „Polki w Wenecji w drugiej połowie XVIII wieku. Zapiski z podróży Teofili z Radziwiłłów Morawskiej i Katarzyny z Sosnowskich Platerowej“, *Italica Wratislaviensia*, nr. 5, 2014, p. 317–337.

Kowalczyk Małgorzata Ewa, *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*, Toruń 2005.

Krzywy Roman, „Góry poruszone wyobraźnią. Obraz gór w przekazach staropolskich“, *Barok: historia, literatura sztuka*, t. 6, nr. 6 (12), Warszawa, 1999, p. 71–91.

Krzywy Roman, *Wędrowki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa, 2013.

Kucharski Adam, „Sarmaci u wód. Podróż biskupa Józefa Sapiehy oraz Ignacego i Jana Lopacińskich do cieplic akwizgrańskich w 1740 r.“, *Klio*, nr. 24 (1), p. 17–45.

Kucharski Adam, „Staropolska uzdrowiskowa w XVIII wieku“, *Czasy Mowożytny*, t. 23, 2010, p. 121–148.

Kucharski Adam, „Turystyka i edukacja. Zagraniczna peregrynacja młodego polskiego magnata w relacji księdza Kazimierza Jana Wojsznorowicza (1667–1669)“, *Studia Gdańskie*, tom. XXIX, Gdańsk, p. 205–227.

Kucharski Adam, *Diariusz podróży*. Internetinė prieiga: http://wilanow-palac.pl/diariusz_podrozy.html

Kucharski Adam, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Warszawa, 2013.

Kümin Beat, „Sacred Church and Worldly Tavern: Reassessing an Early Modern Devide“, *Sacred Space in Early Modern Europe*, Cambridge, 2005, p. 17–38.

Litwornia Andrzej, *W Rzymie zwyciężonym Rzym niezwyjęzony. Spory o Wieczne Miasto (1575–1630)*, Warszawa, 2003.

Mączak Antoni, *Odkrywanie Europy: podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk, 1998.

Mączak Antoni, *Travel in Early Modern Europe*, Polity Press, 1995.

Maiers Jessica, *Early Modern Maps of the Eternal City Rome Measured and Imagined*, Chicago and London, 2015.

Matušakaitė Marija, „Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a.“, *Gimtasai kraštas*, t. 11, Vilnius, 2011, p. 58–67.

Mazur Peter A., „A Mediterranean port in the Confessional Age: Religious Minorities in Early Modern Naples“, *A Companion to Early Modern Naples*, ed. Tomassao Astarita, Leiden, 2013, p. 215–234.

McDowell Sean, „Stealing or Being Stolen: A Distinction Between Sacred And Profane Modes of Trasgressive Desire in Early Modern England“, *The Sacred and Profane in English Renaissance Literature*, ed. Mary A. Papazian, Delaware, 2008, p. 132–158.

Meybeck Michel, Green Pamela, Vörösmarty Charles, „A New Typology for Mountains and Other Relief Classes“, *Mountain Research and Development*, vol. 21 (1), 2001, p. 34–45. Internetinė prieiga: [https://bioone.org/journals/Mountain-Research-and-Development/volume-21/issue-1/0276-4741\(2001\)021\[0034:ANTFMA\]2.0.CO;2/A-New-](https://bioone.org/journals/Mountain-Research-and-Development/volume-21/issue-1/0276-4741(2001)021[0034:ANTFMA]2.0.CO;2/A-New-)

Typology-for-Mountains-and-Other-Relief-Classes/10.1659/0276-4741(2001)021[0034:ANTFMA]2.0.CO;2.full

Meijr Miriam C., „The Fifth Ascent of Mont Blanc from the Diary and Letters of A. G. Camper (1759–1820)“, *The Alpine Journal*, 2000, p. 177–189.

Mentges Gabriel, „European Fashion (1450–1950)“, *European History Online*, 2011. Internetinė prieiga: <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/gabriele-mentges-european-fashion-1450-1950>.

Metamorphoses of Traveling: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions, ed. Grzegorz Moroz and Jolanta Sztachelska, Cambridge, 2010.

Mikalonienė Birutė, „Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis“, Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikalonienė, komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, Vilnius, 2003, p. 227–267.

Motsch Andreas, „Relations of Travel: Itinerary of a Practise“, *Renaissance and reformation / Renaissance et Reforme*, 34, vol 1–2, 2011, p. 207–236.

Nicolson Marjorie Hope, *Mountain Gloom and Mountain Glory: the development of aesthetics of the infinite*, Seattle and London, 1997.

Ord Melanie, *Travel and Experience in Early Modern English Literature*, Palgrave, 2008.

Orleamans Onno, *Romanticism and the Materiality of Nature*, Toronto, 2004.

Pacevičius Arvydas, „Pratarmė. Juozapo Jurgio Hilzeno dienoraštis: lituanistiniai šaltinio tyrimų aspektai“, *Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia. Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, sud. J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, Vilnius, 2013, p. 8–19.

Page Jutta Anette, *Beyond Venice: Glass in Venetian style, 1500–1750*, New York, 2004.

Papazian Mary A., „Introduction“, *The Sacred and Profane in English Renaissance Literature*, Newark, 2008, p. 13–26.

Pietrzak Jarosław, „Jaka woda pomocna?“ – uzdrowiskowe wojaże rodziny Sobieskich na tle wyprawim współczesnych i wiedzy medycznej”, *Acta universitatis Lodzianensis, Folia Historica*, nr. 88, 2012, p.17–42.

Piotrowska–Kielb Anna, *Staropolski ogląd świata. Obraz świata w osiemnastowiecznych drukach oficyny jezuickiej w Kaliszu jako element społecznego systemu komunikacji epoki nowożytnej*, Toruń, 2015.

Popper Nicholas, *Walter Ralgh's „History of the World“ and the Historical Culture of the Late Renaissance*, Chicago, 2012.

Prejs Marek, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej. Wybrane problemy*, Warszawa, 1999.

Raeburn Gordon D., „IV. Plague“, *Early Modern Emotions: an Introduction*, New York, 2017. Internetinė prieiga: https://books.google.lt/books?id=Hl6uDQAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbgbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Religious Tourism and Pilgrimage Management, ed. Razaq Raj, Kevin A Griffin, Cabi, 2015.

Rok Bogdan, „Wstęp“, Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej 1773–1774*, Wrocław, 2002, p. 7–28.

Rubiés Joan-Pau, „Travel writing as a Genre: Facts, Fictions and the Invention of a Scientific Discourse in Early Modern Europe“, *The International Journal of Travel and Travel Writing*, vol. 5 (33), 2000, p. 5–35.

Rubiés Joan-Pau, „Travel Writing and Ethnography“, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, Ashgate, 1997, 2002, p. 1–39. Internetinė prieiga: https://www.academia.edu/838108/Travel_writing_and_ethnography

Sarcevičienė Jolita, „Italija T. K. Radvilaitės–Moravkos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, *Lietuva– Italija: šimtmečių ryšiai*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius, 2016, p. 312–332.

Seredyka Jan, *Kunigaikštystė ir plikbajoris Zofija Radvilaitė–Dorohostaiska ir Stanisławas Tyminskis*, vertė Vytautas Deksnys, Kaunas, 2010.

Sereni Emilio, *History of the Italian Agricultural landscape*, Princeton, 1997.

Sliesoriūnas Gintautas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, vertė Birutė Mikalonienė, Vilnius, 2003.

Smith Helmut Walser, „What Travellers Saw in Eighteenth-Century Germany“, *GHI-News*, nr. 61, 2017, p. 49–66.

Subotkevičienė Rinata, „Nuo piligriminių kelionių prie kavalierių turo. Aristokratiškų kelionių ištakos ir jų vertinimai istoriografijoje“, *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXVIII, Klaipėda, 2013, p. 140–148.

Talbert Richard J. A., *Rome's World The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge, 2010.

Travel Fact and Travel Fiction Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery, and Observation in Travel, ed. Zweder von Martels, Lejden–New York–Köln, 1994.

Tubergen A. van, Linden S. van der, „A Brief History of Spa Therapy“, *Ann Rheum Dis*, nr. 61(3), 2002, p. 273–275.

Uhlenbrock Jaimee P., „The Reception of Greek Figurative Terracottas in the Age of Enlightenment“, *Journal of the History of Collections*, 2018, p. 1–36.

Internetinė prieiga:
https://www.researchgate.net/profile/Jaimee_Uhlenbrock/publication/330101519_The_Reception_of_Greek_Figurative_Terracottas_in_the_Age_of_Enlightenment/links/5c376dce92851c22a36a0441/The-Reception-of-Greek-Figurative-Terracottas-in-the-Age-of-Enlightenment.pdf?origin=publication_detail

Ulčinaitė Eugenija, Jovaišas Albinas, *Lietuvių literatūros istorija XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, 2003.

Ulčinaitė Eugenija, *Lietuvos renesanso ir baroko literatūra*, Vilnius, 2001.

Vaitkevičiūtė Viktorija, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 kn., Vilnius, 2004, p. 188–210.

Vasiliūnienė Dalia, *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Vilnius, 2010.

Veličkaitė Vika, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiko Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės kelionės pagal jo dienoraštį“, *Darbai ir dienos*, nr. 64, Kaunas, 2015, p.29–47.

Walsham Alexandra, *Introduction: Relics and Remains, Past and Present*, vol. 206, Oxford, 2010. Internetinė prieiga:
https://academic.oup.com/past/article/206/suppl_5/9/1453339

Withers Charles W. J., „Geography, Natural History and the Eighteenth-Century Enlightenment: Putting the World in Place“, *History Workshop Journal*, No. 39 (Spring), 1995, p. 136–163.

Wolański Filip, *Europa jako punkt odniesienia dla postrzegania przestrzeni geograficznej przez szlachtę polską osiemnastego wieku w świetle relacji podróżniczych i geograficznych*, Wrocław, 2002.

Wrześniak Małgorzata, *Roma sancta, Fiorenza bella. Dzieła sztuki w diariuszach polskich podróżników do Włoch w XVI i XVII wieku*, Warszawa, 2010.

Ziarkowski Dominik, „Głowa miast wszystkich”. Obraz Rzymu w przewodniku „Pielgrzym włoski” z 1614 roku“, *Folia Turystyka*, Kraków, 2016, p. 143–157.

Zuzanna Prószyńska, „Kanonika żmudzkiego, Józefa L. Łopacińskiego expensa na obrazy i sztychy podczas rzymskiej podróży w latach 1773–1775“, *Roczniki Humanistyczne: Historia sztuki*, nr. 48/49, Warszawa, 2002, p. 379–393.

PRIEDAI

Lentelė nr. 1. LDK kilmės autoriai, palikę kelionių aprašymus

Keliautojo vardas pavardė	Socialinis sluoksnis	Amžius (kelionės metu)	Pareigos (kelionės metu)	Kelionės pobūdis	Ankstesnės kelionės	Kelionės maršrutas (bendras)	Keliavimo data
Jurgis Radvila (1556–1600)	Didikas, dvasininkas	19		Edukacinė	1571 m. studijos Leipcige, Drezdene, Vitemberge	Lenkija, Čekija, Austrija, Italija	1575
Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616)	Didikas, pasaulietis	33–35	Nuo 1579 m. LDK didysis marsalka	Piligriminė	Studijos Leipcige, Paryžiuje, Italijoje	Italija, Graikija, Kreta, Kipras, Sirija, Libanas, Jeruzalė, Egiptas	1582–1584
Grigalius Svencickis (1577–1617)	Dvasininkas	35–36/7	Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas	Tarnybinė			1602–1603/4
Steponas Pacas (1587–1640)	Didikas, pasaulietis	37–38	Nuo 1615 m. LDK didysis raštininkas	Diplomatinė (palydos narys)	1609 m. studijos Paduvoje ir Bolonijoje	Čekija, Austrija, Vokietija, Olandija, Ispanijos Nyderlandai, Šveicarija, Italija	1624–1625

Lentelė nr. 1. LDK kilmės autoriai, palikę kelionių aprašymus

Keliautojo vardas pavarde	Socialinis sluoksnis	Amžius (kelionės metu)	Pareigos (kelionės metu)	Kelionės pobūdis	Ankstesnės kelionės	Kelionės maršrutas (bendras)	Keliavimo data
Albertas Stanislovas Radvila (1593–1656)	Didikas, pasaulietis	31–32	Nuo 1623 LDK didysis kancleris	Diplomatinė (palydos narys)	1605–1613 m. kelionė Nyderlanduose, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje	Čekija, Austrija, Vokietija, Olandija, Ispanijos Nyderlandai, Šveicarija, Italija	1624–1625
Karolis Stanislovas Radvila (1669–1719)	Didikas, pasaulietis	15–19 m.	1685 m. LDK stalininkas 1686 m. Lietuvos didysis žirgininkas	<i>Grand Tour</i>	-	Brandenburgas, Saksonija, Olandija, Prancūzija, Ispanija, Italija, Anglija, Portugalija	1684–1687
Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1620–1677)	Bajoras, dvasininkas	47–49	Kunigaikščio Aleksandro globėjas	Pažintinė / tarnybinė	-	Vokietija, Olandija, Prancūzija, Italija, Austrija	1667–1669
Teodoras Bilevičius (1655–1697)	Bajoras, pasaulietis	22–23		Edukacinė kelionė / <i>Grand Tour</i>	-	Silezija, Čekija, Austrija, Italija, Prancūzija, Anglija, Olandija, Vokietija	1677–1678

Lentelė nr. 1. LDK kilmės autoriai, palikę kelionių aprašymus

Keliautojo vardas pavarde	Socialinis sluoksnis	Amžius (kelionės metu)	Pareigos (kelionės metu)	Kelionės pobūdis	Ankstesnės kelionės	Kelionės maršrutas (bendras)	Kelavimo data
Kristupas Zaviša (1660–1721)	Didikas, pasaulietis	40	Čedersko (1684–1720) ir Minsko (1685–1720) senūnas	Pilgriminė kelionė	-	Silezija, Čekija, Austrija, Italija	1700
Ignacas Lopacinskis (1722–1776)	Bajoras, pasaulietis	18		Pažintinė / <i>Grand Tour</i> [?]	-	Silezija, Tiuringija, Saksomija [...]	1740
Adalbertas Bohuševičius (1666–1734)	Dvasininkas, Vienuolis (jėzuitas)	57–58	Polocko kolegijos rektorius, Lietuvos jėzuitų provincijos prokuratorius	Tarybinė / pareigybinė		Čekija, Vokietija, Austrija, Italija	1723–1724
Juozapas Jurgis Hilzenas (1736–)	Bajoras, pasaulietis	16–18		<i>Grand Tour</i>	-	Lenkija, Čekija, Austrija, Vokietija, Prancūzija	1752–1754
Juvenalis Charkevičius (1720–1788)	Dvasininkas, vienuolis (bernardinai)	43		Tarybinė / pareigybinė	1756 m. kelionė į Romą	Čekija, Austrija, Bavarija, Prancūzija, Ispanija, Prancūzija, Italija, Austrija	1763

Lentelė nr. 1. LDK kilmės autoriai, palikę kelionių aprašymus

Keliautojo vardas pavardė	Socialinis sluoksnis	Amžius (kelionės metu)	Pareigos (kelionės metu)	Kelionės pobūdis	Ankstesnės kelionės	Kelionės maršrutas (bendras)	Kelavimo data
Juozapas Leonas Lopacinskis (1751–1803)	Bajoras, dvasininkas	22–24		Edukacinė	-	Lenkija, Čekija, Austrija, Italija	1773–1775
Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818)	Didikė, pasaulietė	35–36		Pažintinė	-	Lenkija, Vokietija, Prancūzija, Šveicarija, Prancūzija, Italija, Austrija	1773–1774
Pranciškus Ksaveras Bohušas (1746–1820)	Bajoras, dvasininkas (buvęs jėzuitas)	31–32 / 35–36	1773–1780 m. A. Tyzenhauzo sekretorius. Nuo 1781 m. Vilniaus kapitulės prelatas koadjutorius	Pažintinė	-	Čekija, Vokietija, Olandija, Belgija, Anglija, Prancūzija, Viena / Lenkija, Čekija, Austrija, Italija, Šveicarija, Vokietija, Austrija	1777–1778 / 1781–1782
Mykolas Butleris (1715–1782)	Bajoras, pasaulietis	64–65		Pažintinė / gydymosi		Lenkija, Vokietija, Italija, Vokietija	1779–1780

Lentelė nr. 1. LDK kilmės autoriai, palikę kelionių aprašymus

Keliautojo vardas pavardė	Socialinis sluoksnis	Amžius (kelionės metu)	Pareigos (kelionės metu)	Kelionės pobūdis	Ankstesnės kelionės	Kelionės maršrutas (bendras)	Kelavimo data
Kazimieras Kognovickis (1746–1825)	Bajoras, dvasininkas (buvęs jėzuitas)	37	Gardino mokyklos mokytojas	Pažintinė		Lenkija, Čekija, Austrija, Italija	1783
Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (apie 1748–1832)	Didikė, pasaulietė	39–40		Pažintinė	-	Lenkija, Austrija, Italija	1785–1786
Nenustatytas Lopacinskis	Didikas, pasaulietis [?]	[?]	[?]	Diplomatinė [?]	[?]	Turkija, Bulgarija, Graikija, Italija	XVIII a. vid.

Lentelė nr. 2 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštijos žanrai ir kalbinė įvairovė

Autorius	Šaltinio tipas	Užrašymo / leidimo metai	Kelionės data	Kalba
Jurgis Radvila (1556–1600)	Dienoraštis	1578	1575	Lotynų k.
Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616)	Dienoraštis	1601	1582-1584	Lenkų k. / lotynų k.
Danielius Chojnovskis	Laiškai Kristupui Radvilai	1596–1603	1595–1603	Lenkų k.
Grigalius Svencickis (1577–1617)	Šv. Kazimiero stebuklų aprašymas		1602–1603/4	Lotynų k.
Saliamonas Risinskis (m. 1625)	Laiškai Radvilai Perkūnui	1602–1604	1602–1604	Lenkų k.
Lukas Felicijonas Masalskis	Laiškai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui	1604–1607	1604–1607	Lenkų k.
Jonas Jurgis Radvila (1588–1625)	Laiškai Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui	1604–1607	1604–1607	Lotynų k., lenkų k.
Steponas Pacas (1587–1640)	Dienoraštis		1624–1625	Lenkų k.
Albertas Stamislavas Radvila (1593–1656)	Dienoraštis		1624–1625	Lenkų k.
Aleksandras Pšipkovskis (1595–1639)	Laiškai Kristupui Radvilai	1628–1633	1628–1633	Lenkų k.
Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1620–1677)	Dienoraštis		1667–1669	Lenkų k. (su lotynų k. intarpais)
Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1620–1677)	Laiškai Mykolui Kazimierui Radvilai		1667–1669	Lenkų k.
Teodoras Bilevičius (1655–1697)	Dienoraštis		1677–1678	Lenkų k. (su lotynų k. intarpais)

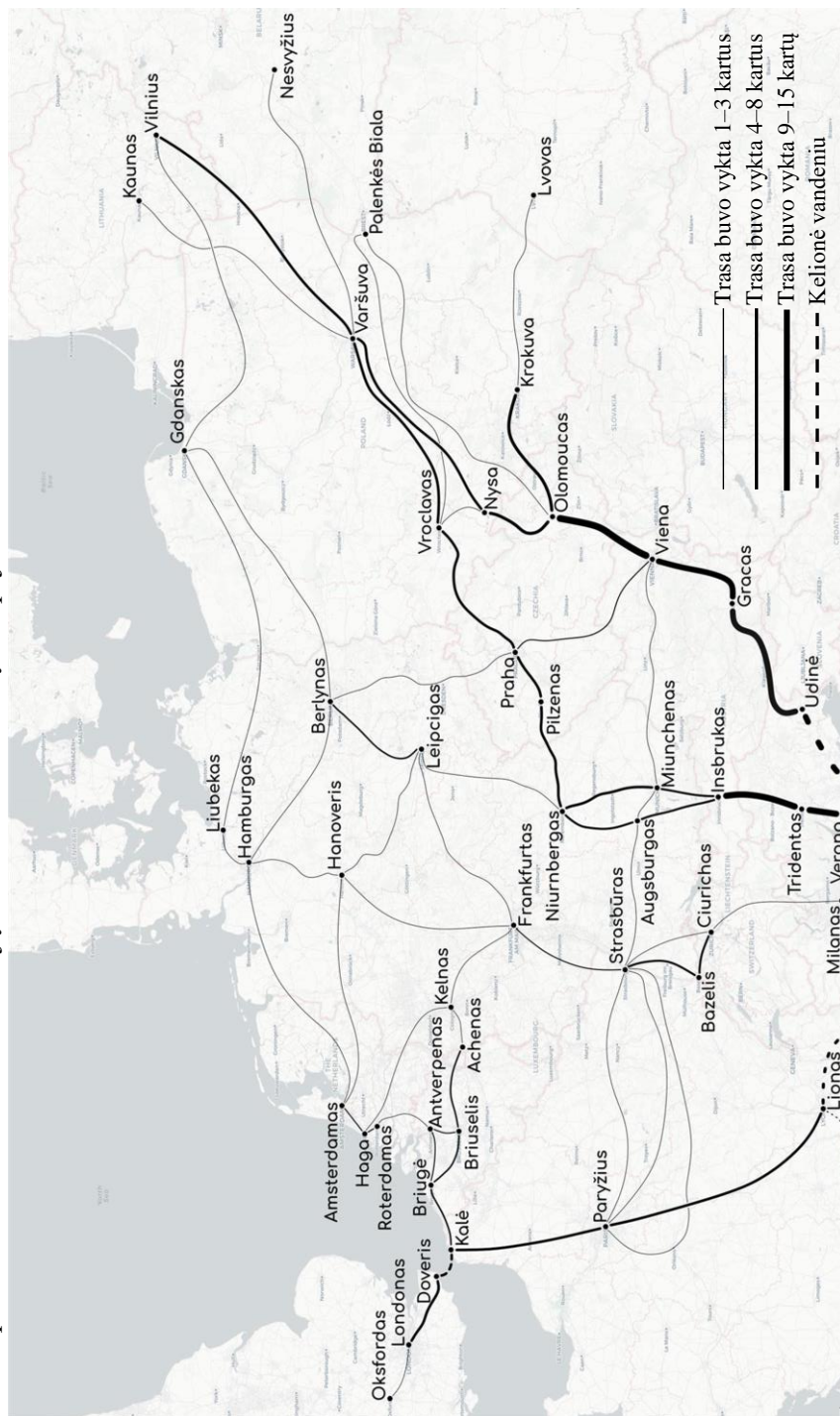
Lentelė nr. 2 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštijos žanrai ir kalbinė įvairovė

Autorius	Šaltinio tipas	Užrašymo / leidimo metai	Kelionės data	Kalba
Karolis Stanislovas Radvila (1669–1719)	Užrašai		1684–1687	Lenkų k.
Kristupas Zaviša (1660–1721)	Atsiminimai	1721	1700	Lenkų k.
Adalbertas Bohuševičius (1666–1734)	Dienoraštis		1723–1724	Lotynų k.
Ignacas Lopacinskis (1722–1776)	Dienoraštis		1740	Lenkų k.
Kazimieras Aloyzas Holovka (1718–1783)	Geografijos vadovėlis <i>Compendium geographiae</i>	1743		Lenkų k.
Kazimieras Aloyzas Holovka (1718–1783)	Kelionių vadovas po Italiją <i>Maty portrecik ziemi włoskiej</i>	1752		Lenkų k.
Juozapas Jurgis Hilzenas (1736–)	Dienoraštis		1752–1754	Lotynų k., lenkų k.
Juvenalis Charkevičius (1720–1788)	Dienoraštis		1763	Lenkų k.
Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818)	Dienoraštis		1773–1774	Lenkų k.
Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818)	Laiškai		1773–1774	Lenkų k.
Butlerio kelionės dienoraštis (autorius nežinomas)	Dienoraštis		1773–1775	Lenkų k.

Lentelė nr. 2 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštijos žanrai ir kalbinė įvairovė

Autorius	Šaltinio tipas	Užrašymo / leidimo metai	Kelionės data	Kalba
Juozapas Leonas Lopacinskis (1751–1803)	Dienoraštis (perrašas <i>silva rerum</i> knygoje)		1773–1775	Lenkų k.
Kazimieras Kognovickis (1746–1825)	Kelionės aprašymas / Kelionių vadovas	1783	1784	Lenkų k.
Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (apie 1748–1832)	Dienoraštis		1785–1786	Prancūzų k.
Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (apie 1748–1832)	Laiškai		1785–1786	Lenkų k.

Žemėlapis Nr. 1. XVI–XVIII a. keliautojų iš LDK trasos Vakarų Europoje

Žemėlapis Nr. 3. K. S. Radvilos ir J. Charkevičiaus keliavimo trasos Ispanijoje ir Portugalijoje

SUMMARY

WESTERN EUROPE IN THE SECOND HALF OF THE 16TH – 18TH CENTURY TRAVEL WRITING OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Travelling, both locally and internationally, was especially important in Early modern society. Travelling to Western European countries from the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter – GDL) intensified significantly in the second half of the 16th–18th centuries, with noblemen or their children travelling increasingly for studying abroad, getting to know foreign countries, their cultures and people, and visiting religious sites. With the increase in travelling, special written genres developed – theoretical publications (teaching the younger public to travel purposefully, to pay attention to important landmarks, so that the journey would be educational), travel accounts, travel guides. The phenomenon of travelling is revealed through a variety of genres in literature that allow analysing and studying 16th–18th century travels and their separate stages from the perspective of the travellers themselves. The upsurge of various kinds of personal writing (correspondence and diary writing) provides an opportunity for analysing travelling in the Early Modern Period based on a variety of aspects – from travel routes to travel aims as well as experiences gained during travelling.

Research problem

The history of travelling is a complex topic that includes a variety of aspects: organisational, technical, financial, etc., many of which have not been thoroughly researched in Lithuanian historiography. There are different methods on how to analyse empirical data related to the organisational aspect of travel, however these have been developed in greater detail in Polish historiography. The question of understanding travel experience is much more difficult. How did the travellers from GDL in the period analysed describe the process of travelling? What had an impact on the ways in which individual and collective experience was expressed in travel writing? How and why did the descriptions of natural and urban environments change over the period? What challenges did the travellers from GDL face? How significantly was GDL travel writing affected by the tendencies of Western travel writing?

Equally important is the problem of travel writing as a source. The issues analysed in this dissertation are oriented towards the analysis of accounts on experience gained during journeys to Western Europe – description of the process of travelling, issues related to changes in the descriptions of natural and urban environments, as well as the expression of individual and collective experience in GDL travel writing. Although the issue of travelling from GDL to other European countries in the 16th–18th centuries is not entirely new and completely unresearched (Polish researchers have included GDL travellers and their journeys into their scope of research, and there are analyses of separate travel diaries), this phenomenon is mainly analysed from the organisational aspect, by studying the types of travel, their organisation, or methods of travelling. Moreover, research analysing 16th–18th century travel writing, mostly reviews travelling during the Baroque period, thus excluding later periods. Therefore, Lithuanian historiography still lacks a focused and intentional attempt to consolidate and analyse the experience of travellers from GDL to Western Europe and its expression in GDL travel writing.

Novelty and significance of research

Several aspects of travelling have already been analysed in historiography. One of the most detailed accounts on Polish travel history was presented by Polish historian Adam Kucharski, who analysed the understanding of urbanistics, nature and the exotic in travel writing in the Baroque period. Another historian, Roman Krzywy, analysed the description of mountains during the Baroque period, emphasising the increasing interest in mountains during that period. This dissertation focuses on the development of the descriptions of specific travel elements in the examples of travel writing of the Baroque and Enlightenment periods under analysis. The prevalent description of travel organisation (route, travel type and travel expenses) is expanded by including novel aspects, such as the intention for writing travel accounts and its impact on travel writing. Even though travel writing has been discussed in publications devoted to literary history, they mainly analyse travel writing from the perspective of a specific period by describing the most significant tendencies. However, they do not reflect on the state of travel writing as periods change. This dissertation studies the development of travel and travel writing in the period analysed. Although the scope of travel accounts analysed is not wide (20 travel accounts), the aim of the dissertation is to draw guidelines on the development of travel accounts in the Baroque and

Enlightenment periods, by analysing how the objects/landmarks visited and their descriptions provided by travellers changed during these periods. Thus, the dissertation seeks to provide a landscape for this topic that could be filled in and expanded by future research by entering new travel accounts into scientific circulation. This dissertation analyses several travel accounts of the 18th century that have not been in scientific circulation before. A novel aspect of the dissertations is maps that illustrate the most popular and less discussed destinations and routes from the Commonwealth of Lithuania and Poland to Western Europe.

Research object

The research object is the experience of travelers from the GDL when travelling to Western Europe as recorded in travel writing. Such an approach allows analysing both individual and collective experience of these travellers as well as the development of the later in the period analysed (2nd half of the 16th–18th centuries), by taking into account travellers' age, social standing and type of travel, as well as the potential effect these factors may have had on travel writing.

Western countries are the focal point of this dissertation, in particular the Holy Roman Empire and the Papal States, less often – territories of the Netherlands, France and Spain (Naples). Travel accounts on journeys to Western countries written by people originating from GDL are the main sources of this dissertation. These areas were chosen partially due to the limited scope of potential sources (these countries are most often mentioned in the available remaining sources of travel accounts). It was decided to not include travel accounts describing travels to the Levant as well as Russian territories, since: 1) these are culturally and ethno-confessionally different regions requiring a separate study, 2) this is a marginal group of sources in terms of quantity, although notably rather unique and interesting in itself.

Terms and definitions

It is important to stress the sheer variation and quantity of terms related to travel writing. Numerous definitions describing groups of sources typical for analysing travel writing can be found in historiography. Traditional research studies on travel history use the terms *travel writing* and *travel literature* or *the literature of travel*, less often – *the travel genre*. The terms *piśmiennictwo*

periegetyczne (travel writing) and *literatura periegetyczna* (travel literature) are used interchangeably and synonymously in Lithuanian and Polish historiography, without giving too much attention to their meaning from a theoretical point of view.

By consolidating the key models and approaches towards research on the history of travel in Western Europe with Lithuanian and Polish historiography, it was decided to apply the term *travel writing*, instead of *travel literature*, within the scope of this research work, which permits including all written sources as well as various genres and groups of sources with ease and without overcomplicating categorisation. Since travel accounts of the period analysed often mix real events with hearsay or literature that was being read, it makes it difficult for researchers to segment a specific source according to the proposed model (into reality, fiction, actual experiences). In this dissertation, the term *travel writing* is defined as the total scope of written texts, including various non-fiction texts attributed to the genre of memoirs (travel accounts, diaries, memoirs, autobiographies, correspondence, travel instructions, and *silva rerum* books), which more or less directly describe the journeys and experiences of an individual or groups of travellers. This definition also includes various other non-fiction texts that are an essential part of the history of European cities (travel guides, treatises on architecture). Another term that is used in the study is *travel account*. It is used as an intermediate link between the most general term – *travel writing* – and a specific genre (diary, memoirs, letters) to identify a source, when the specific genre does not have a significant effect on the discussion of its contents or form.

Research aims and goals

The research aim is to analyse the travel experience of GDL citizens when travelling to Western countries described in their writings, based on sources of travel accounts of the the 2nd half of the 16th–18th centuries. This aim is realised through several goals that allow analysing the travel accounts in greater detail, namely to:

- 1) describe the social standing, age, education, and public roles of GDL travellers who wrote travel accounts;

- 2) distinguish the key genres of travel accounts of the Baroque and Enlightenment periods as well as describe the developments in their form and content;

- 3) analyse the destinations and routes described by travellers from the GDL;
- 4) analyse, how travellers from the GDL followed and recorded the travel process in the sources analysed in the dissertation;
- 5) analyse, how the descriptions of the natural and urban environment in travel writing developed and why;
- 6) compare in detail the development of the image of Rome and Naples, cities most commonly referred to in travel accounts, during the Baroque and Enlightenment periods;
- 7) to reveal the impact that interaction with locals had on the travellers from GDL.

Research chronology

The chronological boundaries of the research extend from the 2nd half of the 16th to the end of the 18th centuries. The beginning of the chronological boundary is marked by the earliest remaining travel account by a traveller from GDL – the diary of Jurgis Radvila written in 1575 on his travel to Italy, whereas the end of the 18th century was chosen as a geopolitical breaking point. After the third partition of the Commonwealth of Lithuania and Poland, travelling to Western Europe from the territories held by the Russian Empire became increasingly limited and controlled, as a result relations with Western Europe deteriorated dramatically. The chronological boundaries of the research encapsulate the Baroque and Enlightenment periods; therefore, travel accounts from these periods are analysed in the dissertation.

Methods

Sources of various types, scope and function are analysed in the dissertation, which not only directly reflect on the travellers from GDL but also allow contextualising their travels to reveal a more general view as well as tendencies common in Europe during that period. The large group of narrative sources is structured and analysed by applying the **analytical** method, allowing to study these texts and the narrative they are creating. The **comparative** method is used in the dissertation to compare 20 travel accounts in order to reveal general tendencies, the dominant/marginal narratives and the chronological development (boundaries of cultural history periods). The use of this method also allows determining, how, in the period analysed, the

same concepts were understood and described by travellers from Poland and Western Europe. Although there have been attempts to use the **statistical** method in research on the history of travel, it has not proven to be effective and reliable for analysing travel writing, since a quantitative analysis does not reflect on qualitative developments.

Defended arguments

1. A typical traveller from the GDL was a 15–20 year-old noble gentleman, travelling for educational purposes, and a 30–60 year-old noblemen or member of the clergy, having climbed higher up the political or church career ladder. For representatives of the latter group this was usually not the first foreign journey.

2. The Baroque and Enlightenment periods had an effect on the language, form, as well as content of travel accounts, the collective body of readers of travel writing also changed, having thus expanded the desired aims of travel writing. Travel writing of the Baroque period aimed to represent the journey as accurately as possible, whereas the applied-pragmatic function of travel diaries of the Enlightenment period was supplemented by a wish to interest as well as maintain the readers' attention. The aims were to re-tell, educate as well as interest.

3. The main travel destination described was Italy, to which the most commonly used roads led. It is possible to determine the dominant towns in other Western European countries; however, these were not connected by commonly used roads. Travelling was mainly done on land as it was the safest and most convenient way to travel.

4. In the Enlightenment period, descriptions of the travelling process developed mainly as a result of the change in the potential reader or aims for writing the travel diary. In the Baroque period, the text segments describing the smaller stages of the journey were constantly repeated. In contrast, during the Enlightenment, since the aim was to attract the reader, as well as to maintain his attention and interest, longer and less monotonous descriptions of travel segments became dominant in travel accounts.

5. There was a development in the way in which the descriptions of natural landmarks were presented: starting from the mid 18th century, narratives meant to entertain were provided along with the descriptions of a more practical nature.

6. Descriptions of the urban environment were the most stable part of travel writing, encapsulating sacred, secular as well as ancient landmarks. Descriptions of transit towns were unified and short. Only the descriptions of those towns that were visited for a longer period were supplemented by more personal comments and more detailed descriptions.

7. Each town that was visited for a longer period had a specific feature attributed to it, which would be weaved into the more general model for the town's description. In the period analysed, the city of Rome retained its status as the holy city; as a result, the sacred elements of the city were described in much greater detail. During the Baroque period (17th c), especially due to the effect of Counter-reformation, sacred relics and their uniqueness dominated the descriptions of sacred landmarks. In the 1st part of the 18th century, this was substituted by the material value of interiors. During the Enlightenment period, descriptions of sacred elements of the city were supplemented by ancient Rome's landmarks that were advertised in travel guides as the ones to visit.

8. Naples, despite fear of dangerous roads, attracted travellers from GDL due to its natural landmarks – volcanic objects. Accounts on this town were also affected by regional and period tendencies: during the Enlightenment period, due to increased interest in the monuments of ancient Rome in Italy, ancient monument descriptions in travel writing pushed aside the sacred elements of Naples that were widely described during the Baroque period.

9. Travellers from GDL described local residents rather sporadically and inconsistently, since they did not differ ethno-confessionally and were not well known. Descriptions of local residents were based on previous knowledge, organised according to the traditional model that was used in travel writing and was based on travel guides, travel accounts, as well as religious beliefs: physical features, confessional dependence together with specific features of a nation were described.

Historiography and sources

There are many different possible variants for analysing the history of travel in scientific historiography: to study travelling of a specific period, focus on a specific region as a travel destination, gender of the authors of travel writing or type of travel. Historiography can be subdivided into three parts: Polish historiography on the topic of the history of travel, works of Lithuanian

researchers on travel history in GDL, and literature on the history of travel of Western Europe.

The works of Polish researchers who started analysing the history of travel in the 1st part of the 20th century within the context of ancient literature, distinguish travel diaries as a genre, in general terms describe the main travel types and geography of an analysed period, and discuss several examples of travel diaries and memoirs. More complex travel history research studies by Polish researchers were carried out by Hanna Dziechcińska, Antoni Mączak, Bogdan Rok, Adam Kucharski, Małgorzata Wrześniak, Roman Krzywy and Małgorzata Ewa Kowalczyk – these authors distinguished the main types of travelling, discussed technical aspects of travels, and most importantly, started analysing travels from the perspective of expression and mentality of the travellers.

In Lithuanian historiography, this process was postponed until the second part of the 20th century, when travel diaries were started to be published and translated into national languages. Significant contributions were made by Birutė Mikalonienė, Darius Antanavičius, Arvydas Pacevičius. These separate studies focused on specific travel accounts, and not on travel writing as a whole.

Diaries of Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska and Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė, published within the last two decades, attracted the interest of researchers focusing on history from the female point of view. This approach has potential for comparative studies: travel accounts written by authors of different genders and the features of such accounts could be analysed, as well as travel writing of female authors from different countries, thus placing them in a European context. The greatest contributions in this respect were made by Bogdan Rok, Małgorzata Ewa Kowalczyk and Jolita Sarcevičienė.

Western European historiography becomes the basis for comparing the points of view of travellers from Western Europe and GDL. Here the greatest focus is on the distinction between “other” and “our” – in Lithuania and Poland this approach is seldom used and only in a fragmented manner, mainly for analysing the descriptions of exotic dress or food, however not in a complex manner. There have not been more detailed studies in this direction in both Lithuania and Poland; however, having in mind the wide geographical area of travel, there must have been many cultural, social and economical differences received a significant emotional reaction from the travellers – surprise, anger, etc. Therefore, it is suggested to look into the representation of world

knowledge, autoidentification, and acceptance of other cultures as well as their assessment by GDL travellers in the 16th – 18th centuries in greater detail.

Although there is a substantial amount of historiography devoted to travelling and travel writing, it does not always reflect the needs of this research. However, even though there is a significant amount of literature analysing the „female“ aspect of travel writing/travelling, this dissertation does not specifically focus on this group, since there are very few sources of this kind available, also the text format of these sources does not reveal any specific features that could be attributed to a female point of view. Descriptions of Italy and its towns provided by Polish authors in their travel writing and analysed in Polish historiography are more of a “technical”, pragmatic nature and do not reveal more general cultural tendencies, e.g. how these accounts changed during the Baroque and Enlightenment periods. As such, they serve more as guidelines, in order to compare, whether Polish born and Lithuanian born authors had a similar view of these towns and regions.

The sources used in this dissertation may be subdivided into three groups: unpublished sources, rare books and published sources. The most numerous and varied genre in terms of content is the travel account – it is the main group of sources analysed in this research work. Chronologically the sources fall into two groups: Renaissance–Baroque (end of 16th–1st half of the 18th centuries) and Enlightenment (mid 18th–end of 18th centuries) periods. Tipologically, the groups of sources showed a great variety, also quantitatively, the numbers of remaining sources differ significantly.

Unpublished sources. Two previously unpublished sources, travel diaries, which have not entered scientific circulation, have been used in the dissertation: the diary of Jesuit Adalbertas Bohuševičius on his journey to Rome for a jessuit procurator congregation (1723–1724), and the account of a journey to studies to Rome by Juozapas Leonas Lopacinskis (1773–1774). These travel accounts are kept in the Lithuanian State Historical Archive. Travel writing sources kept in the *Archiwum Główne Akt Dawnych* in Warsaw have also been used: travel documents, travel instructions written by parents, correspondence of young traveller teachers with their guardians, traveller correspondence. Despite the potentially intimate nature of the correspondence genre, only very simplistic, general, technical elements of the journeys dominate in such correspondence, providing very little information on travelling as a cultural phenomenon. Therefore, they are quite seldom used in the dissertation. The data base of sources for the dissertation is supplemented by sources of other genres: *silva rerum* books, kept in the Manuscripts

Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and Vilnius University library, and friendship album, kept in the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.

The second group of sources consists of *rare books*. This is the travel writing left by travellers from GDL in rare books. Such as, the diary of journey by I. Lopacinski to the hot springs, published in several numbers of *Gazeta Codzienna*, the journey of Kristupas Zaviša to Rome in the celebratory 1700, as described in memoirs, also the first publications of the journeys of P. K. Bohušas to Italy: in the 1885 publication *Kronika Rodzinna*.

The concept of travel writing includes other sources of non-fictional genres directly related to travelling and the phenomenon of travel. Travel guides, which were popular and were used by numerous travellers from Europe, allow adequately assessing the knowledge and abilities of 16th–18th century travellers. Especially important are the *Delicje ziemi włoskiej* published by an unknown author in 1665 in Krakow and *O Rzymie Poganskim y Chrzescianskim Ksiąg Dwoie* published by Andrzej Wargocki in 1610. Another Lithuanian jessuit, Kazimier Kognovicki, published a travel guide to Rome for pilgrims in 1784.

Published sources. The 20th century saw an upsurge in the publication and translation of travel accounts into national languages. Published travel accounts and their translations are used widely in the dissertation: diaries of journeys to Western Europe by Jurgis Radvila, M. K. Radvila Našlaitėlis, Steponas Pacas and Albertas Stanislovas Radvila together with Vladislovas Vaza. Two different perspectives of the concept of Europe were recorded during journeys set apart by only a decade: in travel notes by Kazimieras Jonas Vaišnoravičius in 1667–1669 and travel diary by Teodoras Bilevičius in 1677–1678. The scope of travel types in the 18th century was also wide. There was a diary of an educational journey by Juozapas Jurgis Hilzenas in 1754–1754, an account of a journey to Spain by Bernardine provincial Juvenalis Charkevičius. Pranciškus Ksaveras Bohušas wrote even two travel diaries, while Mikalojus Butler during his journey around Italy kept a very detailed travel account. This period was also marked by the appearance of travel diary examples by female writers – travel diaries by T. K. Radvilaitė-Moravska and K. Sosnovskytė-Pliaterienė. This is a unique travel perspective of the Enlightenment period, supplementing the male travel context. Of course, travel accounts can resurface even in genres unusual for travel writing, such as: testaments, or hagiographies. While describing a few specific elements of

travelling, similar in their chronology travel type or geography, several works of travel writing by Polish authors were used in the study.

Structure of the Dissertation

Apart from the introduction, conclusions and lists of sources and references, the dissertation consists of 5 chapters, which analyse the description of Western Europe in the 2nd half of the 16th – 18th centuries in GDL travel writing, taking into account the line of argument and uniqueness of the authors of travel writing, locations, as well as the system of the descriptions of natural and architectural landmarks in GDL travel writing.

In Chapter 1, the authors of GDL travel accounts are classified according to their biological age and travel types. In the dissertation, the authors of travel writing are studied based on their age perspective: 1) usually the age of young noble travelers was 15–20 years. Most often the travel accounts left by these authors are meant to describe the educational process; 2) authors older than 22 years of age from GDL (usually 30–50) showed a greater variation of travel types, including journeys related to their posts, duties, recreational journeys and pilgrimages. Travel diaries of older authors (in contrast to the aims of travel accounts of younger authors) could have an additional supplementary purpose apart from describing the journey for remembrance – to give a report, describe a professional journey or to prepare a new travel account for future readers, even to write a new travel guide.

In Chapter 2, the topic of travel writing and cultural period is analysed, as well as the aims for writing travel accounts and issues of individual expression types of accounts in travel writing. The aim of this chapter is to determine, how GDL travel writing developed throughout the period analysed and to reveal the relation between self expression and tendencies observed in the accounts of authors of GDL travel writing during the Baroque and Enlightenment periods. These developments in the dissertation are viewed through the prism of a travel account as an egodocument.

In Chapter 3, the dominant travel destinations and routes across Western Europe and nowadays Italy, France and Benelux countries in the 16th-18th centuries are analysed. When comparing the routes suggested by travel guides of different countries, it could be stated that travellers from GDL chose the most popular destinations, routes. In this context, it is especially important is to determine the locations used for transit and the main urban destinations, since this distinction is especially prominent in the descriptions on urban

environments – the descriptions of transit towns were much poorer, and received less attention, since the main attention was devoted to the major urban destinations being visited.

In Chapter 4, the understanding and description of the travel process are analysed (travel segmentation and its changes, physical road). The description of the travel process in the dissertation is understood as communicating to the reader the difficulty or ease with which a specific road can be travelled upon. This offers a new perspective to view the travelling process not only from the technical point of view of a journey, but also from a reflective point of view of the travellers. The dissertation also analyses the description of physical roads in travel writing, which is also viewed as a way to draw the account closer to the reader, by showing the situation of the specific parts of a journey. One of the main aspects of travel history is the description of the borders of countries and regions. In GDL travel writing these borders were described in a very general manner: this issue was expressed through a bureaucratic, socioeconomic, and geographical point of view.

In Chapter 5, the development in the descriptions of natural and urban environments, as well as local people is analysed. The pragmatical and recreational reasons for describing natural features have been distinguished in the dissertation as well as what impact these had on GDL travel writing. Special attention was devoted to the descriptions of mountains in general and Alps in particular, as well as their differences – it is a novel element in travel writing that has not been analysed in Lithuania. In accounts on the urban environment, the descriptions of transit locations/short visits have been distinguished, while the examples of Rome and Naples are also separately analysed. The analysis of travels to these cities illustrates the descriptions of urban environments in GDL travel writing. Despite the fact that there was a standardised model for describing a city or a town, each city or town had its own dominant narrative. The landmarks/monuments visited in Rome are classified into sacred, secular and ancient. Conversely, the example of Naples is supplemented by a strong natural narrative feature (Vesuvius). The third important constant in the accounts on towns and regions is the local people and their descriptions. Even though these are rather scarce in the research, there are some examples of commentaries of GDL travellers on this topic. Descriptions of people usually follow a model based on travellers from Western Europe: appearance, language, social standing. The dissertation maintains that travellers from the GDL viewed local people from the perspective of “other”; however, since the societies visited were not cardinal

different, they received less attention. Usually the physical appearance of local people was described, but this was directly related to their social standing, their position, and assessment.

The research work is supplemented by annexes. In Table 1, systematic information on the authors of the travel accounts is provided: social standing, age during the journey, travel type, travel route and date. In Table 2, the genre and language variety of travel writing are provided. There are three maps in *the annexes*, illustrating travel destinations and travel routes. It is not an attempt to recreate original routes, but a more schematic, orientational illustration of routes. Since the period under consideration is quite wide and the borders of European countries changed many times, the routes are represented on current maps, since the focus is more on cities and towns rather than on the countries themselves. The first map illustrates the network of travel routes in the Holy Roman Empire, Netherlands and France, the second map – the most popular centres for entering Italy and the dominant routes within Italy; the third map illustrates the journeys of two travellers (J. Charkevičius and K. S. Radvila) to Spain and Southern France in greater detail – these are the only known travel accounts to this region by travellers, originating from GDL.

Conclusions

1. Travel writing of the 2nd half of the 16th – 2nd half of the 18th centuries is diverse in terms of genre, language, and style. The majority of remaining sources are of the 18th century, even though this is most likely not due to increased activity in writing travel accounts. In the 16th – 1st half of the 18th centuries, Latin is more dominant rather than in the Enlightenment period, whereas the abundance of travel writing in Polish was influenced by the target audience of readers, since it was the most commonly used language in the Commonwealth of Lithuania and Poland. Nevertheless, other languages, such as French, are also found since they were quite widely used and understood.

2. Travellers who originated from GDL and wrote travel accounts can be divided into two age categories. The first consisted of young noblemen usually traveling for the first time (15–20 years of age), their most common goal being education. The second group consisted of older travellers (30–60 years of age), already having climbed the career ladder either in politics or in the Church. In the majority of cases the journey described was not their first one. Their travel types were more varied than those of younger travellers:

diplomatic, recreational journeys, pilgrimages. They also travelled as teachers of young noblemen, or members of an entourage. Recreational journeys became very popular among older travellers in the Enlightenment period. Three travel accounts by women have been recorded in the Enlightenment period – two travel diaries and once instance of memoirs based on a period living abroad.

3. The target audience of readers of travel writing could have had an impact on the language, writing style, form of a travel account and the content of the text. The research shows that travel diaries of the Baroque period usually carried out an informational function and were meant for a narrow target audience (close members of an author's circle). Conversely, travel diaries during the Enlightenment period, written in modern languages (Polish or French), not only sought to inform the target audience, but also to confer the authors' experience, commonly declaring that they were writing for future generations in order to educate them.

4. The description of the travel process, which forms a great part of travel accounts, experienced a significant development: in travel diaries of the Baroque period (J. Radvila, K. J. Vaišnoravičius, A. Bohuševičius), the travel process was described regularly and monotonously – in segments of a single travel day, in order to accurately represent the chronology of a journey and its speed. Such accounts were meant to illustrate the difficulty and monotonous nature of travelling in greater detail. Travel diaries of travellers in the Enlightenment period (P. K. Bohušas and T. K. Radvilaitė-Moravska) consisted of longer chronological segments, writers sought to avoid repetition and monotonous descriptions, thus aiming to maintain readers' attention. This was driven by the changing function of travel accounts over time – a move from making small practical notes to a text which performed an entertainment function.

5. Italy was the most commonly described region, which also had the most stable travel routes. The most popular route followed the edge of the Holy Roman Empire, through Vienna and the Veneto region. It was the shortest, safest and most comfortable route. Other two popular routes for entering Italy went through Innsbruck, Austria and Grenoble, France towards Bolzano and Torino in Italy, respectively. These two routes were the longest and most difficult, hence, used less often. Within Italy, two similar easy routes that allowed to visit many towns before reaching Rome dominated. In Germany, Netherlands, France and Belgium the routes were less stable and unified. Here the volumes of travellers were much smaller, and distances between towns

shorter, as a result, the centres that were visited (Brussels, Antwerp, Bruges, Rotterdam, Paris) are more prominent rather than the routes themselves.

6. Descriptions of nature included pragmatic descriptions of natural landmarks and descriptions of natural landmarks for entertainment. Pragmatic descriptions of natural landmarks did not change during the period analysed – they served as a geographical landmark, sign or boundary, as well as indicated the difficulty of a route. In the 2nd half of the 18th century some natural landmarks acquired a supplementary value of a tourist attraction/entertainment feature: hot springs were noted as a natural phenomenon to be visited in the 2nd half of the 18th–19th centuries; water bodies gained appreciation only towards the end of the 18th century. Although mountains as a natural landmark in GDL travel writing were valued from the esthetical and entertainment point of view as early as the 2nd half of the 18th century, the Alps for GDL travellers still carried negative connotations, as a dangerous, difficult natural barrier, separating them from their main destination – Italy.

7. The greatest part of the travel accounts consisted of descriptions of the urban environment. Descriptions of transit towns remained standardised during the entire period under analysis and covered the most essential, “mandatory” elements of a town’s description. In contrast, cities, towns where the travellers stayed for a longer period of time received a much greater attention to detail and a more personal text description. Authors of travel accounts grouped the landmarks of the places visited into three categories: sacred, secular and ancient monuments.

8. Sacred motifs dominate the accounts on the city of Rome. For baroque travellers this city’s value mainly rested on the richness of its sacred churches, consequently paying great attention to the description and value of relics. During the Enlightenment period, these same sacred objects were described with more focus on their historic past as well as through assessment of the price of their architectural and visual art objects – interiors of the churches, which were first noted at the beginning of the 18th century by writers A. Bohuševičius and K. Zaviša. Although secular landmarks and ancient monuments were an important part of Rome’s city, they began to be more actively described during the Enlightenment period, when archeological excavations allowed to view these ancient monuments not in the light of private collections, but in the natural urban environment. Although travellers from GDL used guidebooks on Rome, none of them was a “blind” follower of this type of literature, so adjusted visits to these landmarks to the

circumstances of their journey as well as their personal interests. The most popular route through Rome was based on a pilgrimage through the great basilicas of the city, for which a universal plenary was gained.

9. Naples was equally popular among travellers from GDL as Rome. Travellers first chose it due to its unique geographical location at the foot of Mount Vesuvius: since 1631 the volcano had been active, thus at the same time creating a great interest as well as fear. The popularity of Naples increased greatly during the Enlightenment, with a surge in archeological excavations. Travellers from the GDL were well acquainted with the newest information; therefore, visited not only the locations known from a long time ago, but also the newly excavated towns of Pompeii and Herculaneum. The description of the sacred landmarks of Naples experienced a transformation similar to that of Rome during the Baroque and Enlightenment periods in the texts of GDL writers.

10. Despite the fact that travel diary writers were advised to take notice of the local people and their customs, the authors of the texts analysed devoted very little attention to these topics – possibly since direct interaction with local residents was quite rare. Some groups of people (Italians, residents of Germanic regions, ethnic minorities) were described in a very stereotypic manner, by *a priori* attributing either positive or negative qualities. The ethno-confessional description of societies corresponded to the model dominating in Western Europe. In the Baroque period, an *a priori* judgement of other confessional societies is present (this is especially true for Catholics K. J. Vaišnoravičius and T. Bilevičius); during the Enlightenment period travellers viewed such societies, especially those less known, rather with curiosity.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS IR JŲ KOPIJOS

„Kalnai ir kalnuoti regionai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keliautojų akimis XVI–XVIII a.“, *LKMA Metraštis*, t. XLI, Serija A, Vilnius, 2018, p. 87–103.

„Lietuvos jėzuito 1723–1724 metų kelionės į Romą ir atgal dienoraštis“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 44, Jėzuitiškosios tradicijos paveldas, Vilnius, 2017, p. 153–176.

KALNAI IR KALNUOTI REGIONAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KELIAUTOJŲ AKIMIS XVI–XVIII A.

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

Vakarų istoriografijoje nemažai dėmesio yra skiriama kalnų istorijai ir jų refleksijai XVI–XVIII a., nustatant domėjimosi kalnais laikotarpius ir galimas prieigas jų analizavimui. Šiuolaikinėje istoriografijoje vyrauja dvi pagrindinės mokyklos, skirtingai chronologiškai identifikuojančios kalnų suvokimą – raštijos bei literatūros tyrinėtojai ir alpinizmo istorikai bei geografi. Autoriai sutaria, kad kalnų suvokimas Ankstyvųjų Naujųjų laikų periodu turėtų būti interpretuojamas iš „neatrastos žemės“ perspektyvos, galinčios paaiškinti, kodėl kalnai ir jų žmonės kelionių aprašymuose sulaukė tokio išskirtinio dėmesio, retkarčiais netgi buvo mistifikuojami. Literatūros kritikai teigia, kad kalnais buvo susidomėta tik XVIII a. antroje pusėje, mat tada pagausėjo išsamių kalnų aprašymų, kilusių iš susidomėjimo šiuo gamtos reiškiniu. Tuo tarpu kita mokykla šį procesą mato kiek komplikuočiau: aptariamam laikotarpiu matyti akivaizdūs domėjimosi kalnais pertrūkiai. Anot šios mokyklos atstovų, susidomėjimas kalnais, prasidėjęs Renesanso laikotarpiu, apogėjų pasiekė XVII a., vėliau sekė vadinamasis „tamsusis periodas“, kurio metu kalnams nebuvo teikiama daug reikšmės, tačiau Apšvietos amžiuje kalnai ir jų suvokimas atgimė beveik šiuolaikine kalnų suvokimo prasme. Žmonės įdomumo dėlei keliavo į kalnus, pradėjusius traukti ne tik geologine ar geografine prasme¹. Yra ir trečioji mokslininkų grupė – istorikai, kurie laikosi vidurio pozicijos, teigdami, kad tai yra sudėtingas keliasluoksnis procesas: XVI a. keliautojai turėjo labai neigiamą požiūrį į kalnus, XVII a. jau galima pastebėti pozityvių vertinimų kalnų atžvilgiu, kadangi tuo laikotarpiu buvo kilęs susidomėjimas „laukine“ gamta².

¹ Simona Boscani Leoni, „Knowledge and Perception of Mountains in History: New Perspectives for Research“, in: *An Environmental History of the Early Modern Period*, eds. Martin Knoll, Reinhold Reith, Münster: LIT Verlag, 2014, p. 63.

² *Ibid.*

XVI–XVIII a. kelionės buvo tikslingos ir iš anksto suplanuotos, labai reikalingas atvejais keliautojai leisdavo sau nuklysti nuo iš anksto apgalvoto maršruto. Žinoma, galėjo pasitaikyti atsitiktinių nuklydimų³, tačiau tai labiau reikšė sugaištą laiką, o ne kelionės malonumą. Toks tikslingas keliavimas turėjo įtakos ir kelionių aprašymų konstravimui aptariamam laikotarpiui. Humanizmo laikotarpiu buvo skatinamas užrašų vedimas kelionės metu, idant keliavimas nenuieitų permiek, kadangi keliavimas pirmiausia buvo suvokiamas kaip edukacinis procesas (net ir nevykstant į edukacinę kelionę). Anot teoretikų, keliavimas yra puikus būdas susitikti įvairių kultūrų žmonėms, apsikeisti idėjomis ir materialiomis gėrybėmis⁴. Tačiau tam, kad žmogus nepasimestų kelionės metu, jam reikėjo suteikti gaires, kaip kuo išsamiau ir tikslingiau išnaudoti kelionę, į ką atkreipti dėmesį ir ką pasižymėti: geografinę vietovių padėtį, trumpus kraštovaizdžio aprašymus, jų visuomenę (populiaciją), teisinę sistemą, vietinius paminklus ir jų išskirtinumą ir netgi galbūt parsivežti keletą kelionėje matytus dalykus liudijančių daiktų⁵.

Aptariamam laikotarpiu yra daugiau radosi gamtos istorijai skirtų veikalų, kuriuose koncentruotai būdavo apibūdinamas regiono kraštovaizdis, pagrindiniai gamtos paminklai, tautos ir jų kultūros⁶, buvo skaitomi įvairių klasikinių autorių veikalai – Cicerono, Plutarcho, Plinijaus⁷. Taigi keliautojai turėjo gausybę literatūros, kuria galėjo pasiremti konstruodami savo kelionių aprašymus ir sujungdami asmeninę patirtį su teorinėmis žiniomis. Vienas iš itin įdomių, tačiau mažai tirtų Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kelionės aprašymų elementų yra kalnai ir jų aprašymai kelionių raštijoje.

Populiariausia kelionių kryptis aptariamam laikotarpiu buvo Italija, į kurią norint patekti neišvengiamai reikėjo pervažiuoti bent vieną kalnų masvą. Keliautojai, kurie keliaudavo pro Čekiją, su kalnais susidurdavo dar

³ Vaitiekus Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1723–1724 m.*, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVA), f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 103v.

⁴ Nicholas Popper, *Walter Raleigh's „History of the World“ and the Historical Culture of the Late Renaissance*, Chicago: University of Chicago Press, 2012, p. 175.

⁵ Andreas Motsch, „Relations of Travel: Itinerary of a Practise, Renaissance and Reformation“, in: *Renaissance and Reformation*, 2011, t. 34, Nr. 1–2, p. 220.

⁶ Christoph Johann Beckamn, *Historia Orbis terrarum geographica et civilis*, Francofurti et Lipsiae: Geodorf Zimmerman, 1698, in: https://books.google.lt/books?id=qzUAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0fv=onepage&q&f=false.

⁷ William M. Barton, *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, London–New York: Routledge, 2017, p. 9.

Silezijoje, turėdami persikelti per Sudetų kalnus, pasirinkusieji kelionę per Austriją, susitikimą su didesniais kalnais galėjo nukelti iki Vienos, už kurios prasideda Rytinės Alpės. Persikelti per Alpes keliautojai turėjo tris pagrindines trasas: viena iš jų ėjo nuo Vienos Austrijoje iki Udinės Italijoje⁸. Ši trasa buvo populiariausia dėl keleto pragmatiskų priežasčių – tai buvo tiesiausia ir trumpiausia kelionės atkarpa, keliaujant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijų tiesiai į Italiją, be to, Venecijos muitininkai esą buvo palankiausi keliautojams⁹, o ir kelionė per Alpes buvo pati saugiausia, kadangi šioje atkarpoje nėra daug aukštų viršukalnių. Kita pakankamai populiari trasa ėjo per Insbruką Austrijoje iki Veronos Italijoje¹⁰ – ją sąlygojo keliautojų noras aplankyti Bavarijos miestus ir teritorijas. Trečioji trasa ėjo per Grenoblį Prancūzijoje iki Turino Italijoje¹¹ – tai buvo bene pavojingiausias kelias, kadangi šioje Alpių atkarpoje yra vienos iš aukščiausių šio kalnų masyvo viršukalnių. Šia trasa naudojosi keliaujantys tarp Prancūzijos ir Italijos, tad jiems tai buvo bene vienintelis greičiausiai įveikiamas kelias. Žinoma, būta ir kitų kalnų masyvų, pačioje Italijoje bei kitose valstybėse, apie kuriuos keliautojai taip pat užsimindavo savo kelionių dienoraščiuose.

Vakarų Europos istoriografijoje kalnų refleksijos kelionių raštijoje tema yra gajai ir intriguojanti. Dažniausiai ši tema iškyla bendrame vieno regiono kontekste, analizuojant kalnų suvokimą ir jo virsmą keliautojų, rašytojų akyse¹², bandoma suprasti, kaip Naujųjų laikų keliautojai suvokdavo kalnų masyvų ribas ir pan. Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kalnų refleksija kelionių raštijoje nėra sulaukusi atskiro dėmesio. Kompleksiškiausiai į kalnų refleksijos klausimą kelionių raštijoje žvelgė lenkų istorikas Antonis

⁸ Jurgis Radvila (1575), Kristupas Zaviša (1700), Juozapas Lopacinskis (1773 ir 1775), Juozapas Jurgis Hilzenas (1752), Pranciškus Ksaveras Bohušas antrosios kelionės metu (1781), Kotryna Sosnovskytė-Platierienė (1785).

⁹ Jolita Sarcėvičienė, „Italija Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, in: *Lietuva – Italija: šimtmečių ryšiai*, sudarytoja Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis Muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016.

¹⁰ Teodoras Bilevičius (1677), Adalbertas Bohuškevičius (1723–1724), Mykolas Butleris su palyda (1779–1780).

¹¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1668), Teodoras Bilevičius (1678), Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1773).

¹² *The Fatal Gift of Beauty: The Italies of British Travellers: An Annotated Anthology*, editor Manfred Pfister, Amsterdam–Atlanta: Editions Rodopi, 1996; William M. Barton, *op. cit.*; Eferpi Mitsi, *Greece in Early English Travel Writing, 1596–1682*, London: Palgrave Macmillan, 2017.

Mączakas, XVII a. išskirdamas kaip susidomėjimo kalnais laikotarpį¹³. Jis įvardija labiau praktines šio proceso priežastis – nebuvo kito įmanomo kelio pasiekti Vakarų Europos (ypač Italijos) šalis. Toks požiūris yra kiek per griežtas: nepaisant to, kad keliautojai buvo priversti keliauti per kalnus, jie nebuvo įpareigoti jais grožėtis ir gėrėtis, juo labiau aprašyti jų grožį. Apšviotos epochoje kalnai sulaukė dar daugiau dėmesio kelionių raštijoje, jis buvo dar labiau sukoncentruotas į estetinį grožėjimąsi. Tiesa, jeigu Vakarų istoriografijoje dominuoja regioninė kalnų prieiga, tai Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kur kas dažniau kalnai yra apčiuopiami konkrečios kelionės ar keliautojo kontekste¹⁴, šiek tiek atkreipiant dėmesį į kalnų refleksiją vienos epochos kontekste¹⁵. Tad kol kas nėra tyrimo, analizuojančio kalnų refleksijos pagrindinius bruožus ir jų pasikeitimą skirtingų epochų laikotarpiu.

Išsamiausiai ir visapusiškiausiai kalnus keliautojai aprašė kelionių dienoraščiuose, kuriuose nuguldavo įvairūs dėmesį patraukę kelionės aspektai. Tam, kad būtų galima pamatyti kalnų vertinimo kismą, naudojami XVI–XVIII a. kelionių dienoraščiai, užrašyti iš LDK kilusių keliautojų. Tai XVI a. pabaigoje užrašytas Jurgio Radvilos (1566–1600) kelionės į Italiją dienoraštis¹⁶, XVII a. pradžios Stepono Paco (1587–1640) kelionės dienoraštis¹⁷ ir labai skirtingi savo forma bei turinio gausumu Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus (apie 1620–1677)¹⁸ ir Teodoro Bilevičiaus (apie 1655–1697)¹⁹ kelionių aprašymai, taip pat Kristupo Zavišos (1660–1621) piligriminės kelionės

¹³ Antoni Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge: Polity Press, 1995, p. 7.

¹⁴ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 312–332.

¹⁵ Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi: Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

¹⁶ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, Vilnius, 2005, kn. 19, p. 201–241.

¹⁷ Stefan Pac, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, opracował Adam Przybos, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1977; Jan Hagenaw, „Diarium peregrinationis Vladislai Principis Poloniae ab 17 maii 1624“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej*.

¹⁸ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiskiu: 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, iš lotynų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, komentarus rašė Kristina Mačiulytė, Eglė Patiejūnienė, Mintautas Čiurinskas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

¹⁹ Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečiu, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžių vertė Sigitas Narbutas,

užrašai jo atsiminimuose²⁰. XVIII a. iliustruoja Mykolo Butlerio (1715–1782) kelionės į Italiją ir Vokietiją kelionės dienoraštis²¹, Juozapo Jurgio Hilzeno (1736–1786), Kotrynos Sosnovskytės-Pliaterienės (apie 1748–1832), Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos (1738–1818) ir Pranciškaus Ksavero Bohušo (1746–1820) kelionių dienoraščiai²². Taip pat naudojami trys rankraštiniai, kol kas istoriografijoje neanalizuoti, kelionių dienoraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve: jėzuito Vaitiekaus Bohuševičiaus (1666–1734) kelionės į Romą ir atgal dienoraštis²³, Juozapo Lopacinskio (1751–1803) kelionės į Romą dienoraštis²⁴ ir nenustatyto Lopacinskių giminės atstovo XVIII a. antros pusės kelionės dienoraštis – abu buvo perrašyti į Lopacinskių giminės *silva rerum* knygą²⁵.

Šiame straipsnyje analizuojama kelionės per kalnus refleksija LDK keliautojų kelionių dienoraščiuose. Straipsnio tikslas – išanalizuoti kalnų aprašymus ir jų kismą XVI–XVIII a. LDK keliautojų kelionių raštijoje trimis aspektais: 1) kokias pragmatines funkcijas atliko kalnų aprašymai kelionių raštijoje; 2) kada ir kaip kalnai bei kalnuoti regionai tapo turistinės/pažintinės atrakcijos dalimi; 3) kaip keliautojai vertino Alpių kalnų masyvą kelionių raštijoje?

Kalnų aprašymų analizei naudojamas analitinis ir palyginamasis metodai, kad būtų galima palyginti, kaip skirtingų laikotarpių keliautojai suvokė

kommentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kestutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, (ser. *Istokos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

²⁰ Krzysztof Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego 1666–1721*, Warszawa: przez Juliana Bartoszewicza, 1862, p. 76–100.

²¹ *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto spaustuvė, 2013.

²² Juozapas Jurgis Hilzenas, *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Agnieszka Rosa, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata E. Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013; Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002; Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i opracowanie Filip Wolański, Kraków–Wrocław: Księgarnia akademicka, 2014.

²³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*

²⁴ Juozapas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1773–1774 m.*, in: *LVI A*, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 83–209v.

²⁵ Lopacinskis, *Diplomatines kelionės dienoraštis*, XVIII a. antra pusė, in: *LVI A*, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 64–73v.

ir aprašė tą patį gamtos objektą bei kaip jų refleksija atitinka ar, priešingai, nesutampa su Vakarų Europoje nusistovėjusiu modeliu.

Kalnai kaip kraštovaizdžio dalis. Neišvengiamai kalnų aprašymai turėjo stiprų pragmatišką pradą, kadangi jie buvo labai išskirtinė kraštovaizdžio dalis, sukeldavusi nemažai sunkumų keliautojams, siekiantiems greičiau nuvykti į suplanuotą kelionės tikslą. Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sienų ir ribų klausimas buvo keblus – regionų ribos buvo kur kas aptakiau suvokiamos nei dabar, be to, jos buvo aktyvios ir nuolat besikeičiančios. Tik XVII a. antroje pusėje – XVIII a. kartografijoje atsirado aiškios demarkacinės linijos, žyminčios skirtingus regionus, rimčiau pagrįstos politiniais įvykiais. Iki tol, XVI–XVII a. pirmoje pusėje, kartografijoje kaip ribų žymekliai vyravo gamtiniai objektai. Nieko stebėtino, kad ir keliautojai rinkdavosi skirtingus gamtos objektus kaip riboženklis. Tad pirmiausia kalnai buvo aprašomi kaip kraštovaizdžio dalis, neretai kalnų paminėjimas buvo susijęs su konkrečiu miesto aprašymu ir jo geografinės padėties pažymėjimu.

Tiesa, patys keliautojai per visą aptariamąjį laikotarpį nelabai diferenciuoja kalnus ir kalvas. Kalnų terminologija labai laisva. Tikėtina, kad neretai ji tiesiogiai perimta iš lotynų ir italų kalbų, kuriose šios sąvokos (lot. *mons*, *-is* ir *collis*, *-is*) yra retkarčiais vartojamos sinonimiškai²⁶. Vos vienu kitu atveju keliautojas pažymi, kad važiavo per kalvas (lot. *collis*, *-is*) ar šalia jų. XVI a. keliauęs Jurgis Radvila, įvažiavęs į Friuli lygumą Venecijoje rašė, kad yra „pravažiuojami du gražiausi venecijiečių miesteliai, esantys ant žaviausių kalvų – San Danielė ir Spilimbergas“²⁷. Kitas keliautojas XVIII a. antroje pusėje įvažiudamas į Sileziją teigė, kad visur karaliauja platūs laukai ir lygumos, tačiau retkarčiais jas pertraukia kalvos, apaugusios kruopščiai susodintomis giraitėmis²⁸. Itin retais atvejais keliautojai pravažiudavo pro „mažus kalnus“ – Butlerio kelionės dienoraštyje kelionės aprašymo autorius Tridento regione užfiksavo, kad aplinkui buvo keletas nedidelių kalnų²⁹. Tačiau visuose kituose kelionių dienoraščiuose jie nebuvo diferencijuojami aukščio prasme.

²⁶ William M. Barton, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

²⁸ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 91.

²⁹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, p. 357 (O gozdnie osmej wyjechali, droga z początku trochę góry, ale male były).

Skirtingi keliautojai apie kalnus prabyla labai skirtingu metu – asmenys, siekiantys aprašyti kaip imanoma tiksliau ir įdomiau savo keliavimo procesą, kalnų egzistavimo faktą pradeda minėti dar Silezijoje – Bilevičius, Bohuševičius, Lopacinski³⁰. Tuo tarpu Pacas, lydėjęs karalaitį Vladislavą Vazą į kelionę po Europos šalis, vos vieną kartą, prie Silezijos ir Moravijos sienos, paminėjo, kad kalnais keliavo į Bruntalo miestelį³¹, o paskui jau prabyla tik apie Alpes³². Taigi priklausomai nuo keliautojų keliavimo patirties, kelionės aprašymo tikslo ir numanomo skaitytojo, kraštovaizdžiui, o konkrečiai kalnams, buvo skiriamas labai skirtingas dėmesys (Pacas jau buvo keliavęs į Italiją (Paduvą ir Boloniją) studijuoti³³, o Bilevičiui ir Lopacinskiui tai buvo pirmosios didelės kelionės po užsienio kraštus).

Kalbant apie kalnų refleksiją, XVII a. neretai būna išskiriamas kaip susidomėjimo kalnais apogėjaus laikotarpis. Taip paliekant nuošalyje aspektus, kurie per visą aptariamąjį laikotarpį išliko ne itin stipriai pasikeitę, kadangi jie buvo pragmatinės prigimties. Pirmiausia kalnų atsiradimas buvo ryškus gamtos pokytis atvykstantiems iš LDK, kur kraštovaizdis yra pakankamai lygus. Jiems kalnai turėjo palikti labai didžiulį įspūdį savo didybe ir atšiaurumu, tačiau kartu ir savo grožiu bei kitoniškumu. Jie kelionių aprašymuose atliko praktinę paskirtį. Neretai kalnai kelionių raštijoje žymėjo kelio sudėtingumą: „Lapkričio 7 dieną išvažiavau iš Nysos ir kone 3-ią valandą nakties (kalti buvo sunkiausi keliai ir aukšti kalnai) atvykau į vieno Silezijos bajoro Engelsburgo miestelį“³⁴. XVIII a. keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat ne kartą kalnus ir jų kelius naudojo apibūdinti sunkiam ar netgi pavojingam keliui: „[veikėme 5 valandų kelią aukštuose kalnuose į Valdmuncheno miestelį“³⁵. Spalio 4 d. jis rašė, kad ryte iš kalnų galima matyti Cirlo miestelį, į kurį planuojama važiuoti, bei jo apylinkes; atrodo,

³⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 31; Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 11v; Juozapas Lopacinski, *op. cit.*, l. 85v; *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 89.

³¹ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 68 (kartu keliavę Albertas Stanislovas Radvila ir Jonas Hagenau šioje atkarpoje visai neužsiminė apie kalnus).

³² *Ibid.*, p. 231.

³³ Władysław Chaplinski, „Stefan Pac“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979, p. 748–749.

³⁴ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 227.

³⁵ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, in: *LVI A*, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 12 (Integro 5 horarum spatii superatis montibus pervenimus ad opidum Valdmunchen).

kad iki vidurdienio jį galima pasiekti, tačiau nusileidimas nuo kalno buvo labai pavojingas dėl statumo, todėl vežimo ratai buvo surišti grandinėmis (*catenis funibus*), kad nepabirtų į šipulius³⁶.

Kalnais kelionių dienoraščiuose buvo žymimos regionų sienos ir miestų geografinė padėtis. Lukas Felicijonas Masalskis (1570–?), 1604 m. lydėjęs Joną Jurgį Radvilą (1588–1625) į edukacinę kelionę, laiške Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui rašė: „Prijojome aukštą kalną, žymintį Čekijos karalystės ribą“³⁷. Kitas keliautojas Jurgis Radvila taip pat vienu atveju savo kelionės dienoraštyje kalną pažymėjo kaip riboženklį tarp Austrijos ir Štirijos: „iškart už Schottwieno, įveikiamas aukščiausias kalnas, [...] vežimai traukiami jaučių pusę vokiškos mylios iki pat jo viršūnės, kur eina Austrijos ir Štirijos siena“³⁸. Ribos kirtimas buvo labai aiškus ir turėjo savo išskirtinių bruožų, kurie ne tik fiziškai atskirdavo regionus, tačiau kartu sukeldavo ir daug intrigos bei susidomėjimo. Pavyzdžiui, Jurgis Radvila, atvykęs į venecijiečių miestelį Chiusa (anot Dariaus Antanavičiaus, greičiausiai tai buvo Chiusaforte miestelis), jį apibūdino kaip vartus į Venecijos kraštą: „jis pačios gamtos yra tvirčiausiai apsaugotas ir pagrįstai gali būti vadinamas to krašto vartais“³⁹. Pro to paties vardo (tačiau esantį kitoje Italijos vietoje, Bolzano regione) miestelį keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat emociškai pasakoja: „tada atvykome į venecijiečių tvirtovę Kjusą, įkurtą pačiame tarpeklyje, nors karinė apsauga ten visai buvo nereikalinga“⁴⁰. Tai tik sustiprina įspūdį, kodėl kalnai buvo pasirenkami kaip riboženkliai, nes jie patys savaime teikė didžiulę apsaugą ir galėjo nepajudinamai atskirti skirtingas vietas.

Dar vienas elementas, pasikartojantis visą aptariamą laikotarpį, buvo kalnų ir miestų geografinės padėties įvardijimas. Šioje aprašymų dalyje bene daugiausia įvairių epitetu, apibūdinančių kalnų aukštį, pavojingumą, bausumą etc. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad emociingiau ir įvairiau kalnus aprašė asmenys, kurie prieš tai nebuvo daug keliavę. Jurgis Radvila buvo

³⁶ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 15v.

³⁷ [Luko Felicijono Masalskio laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui], in: *Archivum Clotene Akt Datowych (toliau – ACAD)*, AR, ap. V, nr. 10062, l. 18 (praeichalishmy wysoką gure, tam sie pochynaią granica krolewstwa Czeskie).

³⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233.

³⁹ *Ibid.*, p. 235.

⁴⁰ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 18 (Transivimus deinde Chiusam munitionem Venetorum in ipsis faucibus sitam, ubi licet esset praesidium militum, nihilominus non requirebantur).

keliavęs edukaciniais tikslais į Vokietiją ir Prancūziją⁴¹, tačiau tai nebuvo itin kalnuoti regionai. Tad kelionės į Italiją metu, palikęs labai lakonišką kelionės dienoraštį, nepasizymintį stiprių emocijų raiška, kone visais atvejais, aprašydamas kalnus juos apibūdindavo epitetu „aukščiausias“, pavyzdžiui: „pasiekiau tą dieną Schottwieną, imperatoriaus miestelį, esantį tarp aukščiausių kalnų“⁴². Tačiau dera paminėti, kad tai labiau Radvilos rašymo maniera, o ne bendra tendencija⁴³. Kitas autorius taip pat negaili įvairių epithetų miestų, įsikūrusių kalnuose, padėčiai apibūdinti. Bohuševičius spalio 1 d. įrašą užbaigė sakiniu: „Atvykome į Mitenvaldo miestelį, įsikūrusį tarp baisių uolų“⁴⁴. Keliaudamas per Sileziją Lopacinskis rašė, kad miesteliai čia įsikūrę „tarp aukštų kalnų“⁴⁵. Nenustatytas Lopacinskių giminės atstovas, XVIII a. keliavęs po dabartinę Bulgariją ir Graikiją, viešėdamas netoli Sofijos miesto taip pat pažymėjo, kad keliavo „tarp labai didelių kalnų“⁴⁶.

Pragmatiškumo elementas aprašant kalnus buvo neišvengiamas per visą aptariamą laikotarpį – jais buvo žymimi miestai, regionai, keliai. Kalnai suteikdavo dramatiškumo pasakojimui, o skaitytojui šiojį tokį įsivaizdavimą, kokiomis sąlygomis keliavo keliautojai. Keliautojai bando diferencijuoti kalnus pagal aukštį, retkarčiais įvardydami kalvas, mažus kalnelius. Dažniausiai kalnų aprašymus lydėjo epitetai, turėję išreikšti kalnų aukštį ir to aukščio keliamus nepatogumus ir baime.

Kalnai kaip pramoga. Kaip jau minėta, kalnų suvokimas ir refleksija keliatorių raštijoje buvo keliasluoksnis procesas. XVI a. keliautojai retai pajausdavo malonumą keliaudami per kalnus. Nusistovėjusi tradicija istoriografijoje teigia, kad keliautojai iš LDK į kalnus pradėjo žiūrėti pozityviau jau XVII a., vedami barokiško smalsumo, jau vertino kalnus ir iš estetinės pozicijos – atsižvelgdami ne tik į bauginančias jų savybes – aukštį, pavojin-

⁴¹ Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, p. 24–25.

⁴² Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233. Šis miestelis yra Fišbacheno Alpėse, kurių aukščiausia viršukalnė yra 1782 m.

⁴³ Minėtas autorius labai dažnai išreiškia savo emocijas aukščiausio laipsnio būvardžiais, taip sustiprindamas bendrą pakylėtumo toną.

⁴⁴ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, I. 15v (Venimus in oppidum Mittenwald horridas inter rupes situm).

⁴⁵ Juozapas Lopacinskis, *op. cit.*, I. 85 (miasteczko niegdy cale dobre [...] Ta iechališmy po wysokich gurach).

⁴⁶ *Ibid.*, I. 64v.

gas sąlygas, šaltį, tačiau ir įdomias bei patrauklias detales. Tačiau dera pabrėžti, kad tai tik viena (pakankamai menkai aprašyta) iš kalnų aprašymų gijų. Tarp keliautojų iš LDK tik XVII a. antros pusės kelionių raštijoje atsirado pramoginio požiūrio į kalnus užuomazgos. Bene raiškiausiai kalnus iš pramoginio pozicijos aprašė jaunas 22 metų keliautojas Teodoras Bilevičius. Jis jau „įdomumo dėlei“⁴⁷ kopė į Šniežkos kalną Sudetų kalnuose⁴⁸. Jo viršukalnę autorius aprašė su didžiule nuostaba ir susidomėjimu, teigdamas, kad ant kalno labai mažai augmenijos, o pati viršūnė plyna, vien tik iš akmens. Anot autoriaus, dauboje esančiame ežere buvo apsigyvenęs velnias, kurio pats autorius nors ir nematęs, tačiau arčiau gyvenantys teigė, kad neseniai jį buvo regėję⁴⁹.

Anot Gintauto Sliesoriūno, šiuo aprašymu Bilevičius aplenkė daugelį Europos keliautojų, kadangi alpinizmas kaip atrakcija įsitvirtino tik XVIII a. antroje pusėje⁵⁰. Tačiau Bilevičius nebuvo vienintelis keliautojas, įvertinęs esetinį kalnų grožį, netgi Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (po Europą keliaavęs 10 metų anksčiau už Bilevičių), kuris buvo konservatyvesnis kalnų atžvilgiu ir matė daugiau neigiamų dalykų, pripažino, kad nepaisant visų nepatogumų ir nemalonumų, kalnuose yra labai gražu. Keliaudamas centrinėje Italijoje iš Tolentino link Romos jis rašė, kad „per didžiulius kalnus, baisesni sniegynus lyg velniai baladodamiesi tuose kalnuose atvykome į Folinją“⁵¹, tačiau prieš tai šiaurinėje Italijoje jis sakė, kad viskas kalnuose yra gražu: „miesteliai, kaimai, dvarai, vienuolynai, bažnyčios – nepaprastai gražu“⁵².

Estetinis kalnų įvertinimas labiausiai atsiskleidžia XVIII a. antros pusės keliautojų kelionių dienoraščiuose. Žinoma, būta neigiamų emocijų ir tada, tačiau jos buvo labiau susijusios su asmenine patirtimi nei su bendra tendencija. Pranciškus Ksaveras Bohušas aprašydamas Čekijos kalnus pamini, kad „iš tiesų ten yra labai aukšti kalnai, kurių negalima kirsti niekaip kitaip kaip tik siaurais takeliais“⁵³. Tačiau į Italiją keliaudamas antrą kartą jau buvo šiek tiek atlaidesnis, kadangi, anot jo, kelias nesukėlė tokio nepato-

⁴⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32 (Pro curiositate).

⁴⁸ Aukščiausia vieta (1603 m.) Krkonošų kalnagūbryje, Sudetų kalnuose, sudarantis gamtinę sieną tarp Silezijos ir Bohemijos.

⁴⁹ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁰ Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, in: Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 23.

⁵¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 226.

⁵² *Ibid.*, p. 206.

⁵³ Franciszek Ksawery Bohusz, *op. cit.*, p. 18.

gumo, kurį gali sudaryti tokia gausybė kalnų⁵⁴. Platesniame šio laikotarpio kelionių aprašymų kontekste, baimės jausmą pakeitė estetinis pasigrožėjimas. Kotryna Sosnovskytė-Platerienė su pasimėgavimu džiaugėsi nesibaigiančiais kalnais apylinkėse: „Atrodo, kad kalnai nesibaigia. Visą kelią iki Folinjo iš vienos pusės mus lydėjo kalnų viršūnės, iš kitos – alyvmedžiais apšodinti gražūs slėniai“⁵⁵. Juozapas Jurgis Hilzenas važiuodamas per Sileziją aprašė du akį patraukusius objektus – kalnus ir juose augančius vynuogynus: „Iš ryto, vykstant į Niderbergą, atsivėrė plačiausi vynuogynai ir ištisi kalnai, vynuogynais apšodinti“⁵⁶. XVIII a. kelionių aprašymuose kalnai dažniausiai apibūdina bendrą geografinį kraštovaizdžio kontekstą: „Kalnai čia aukšti ir uolėti, upės skaidrios, nedaug miškų“⁵⁷. Mykolo Butlerio kelionės aprašyme irgi kalnuoti regionai apibūdinami su smalsumu ir susidomėjimu, kadangi kalnai, pastatai ir apylinkės sudarė bendrą visumą – nuo kalnų vaizdas atsiveria visu gražumu⁵⁸.

Tyrimas parodė, kad keliautojai labai retai tiesiogiai išsakydavo malonias emocijas teigiamais epitetais. XVII a. antros pusės kelionių raštijoje galima užčiuopti pozityvaus požiūrio į kalnus užuomazgas, tačiau bendrame kiekvieno keliautojo sekamos istorijos kontekste akivaizdžiai jaučiamas pokytis tarp Baroko ir Apšvietos keliautojų kalnų įvertinimo. Apšvietos epochoje kalnų egzistavimas buvo graži kraštovaizdžio dalis, lydima teigiamų emocijų.

Alpės: gamtos sukurtas barjeras, kurį reikia įveikti. Ryškiausiai ir emociingiausiai buvo aprašyti Alpių kalnai – jie ne tik ženklino kraštovaizdžio, regionų pokyčius kelionės metu. Daugeliui aptariamo laikotarpio keliautojų Italija buvo siekiamas aplankyti regionas, tad Alpės buvo paskutinė kliūtis, kurią reikėjo įveikti, norint patekti į šią šalį. Keliautojai nemažą dalį energijos ir laiko sugaišdavo kirsdami Alpių kalnus. Net jeigu šis procesas buvo lengvas ir nesukeliantis daug neigiamų emocijų, kelionių aprašymuo-

⁵⁴ *Ibid.*, p. 185.

⁵⁵ Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *op. cit.*, p. 127–128 (Góry wydawały się nie kończyć. Przez całą drogę do Folinjo z jednej strony towarzyszyły nam górskie szczyty, z drugiej – przepiękne doliny porośnięte drzewami oliwnymi).

⁵⁶ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 306.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 350.

⁵⁸ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, p. 173 (Widok otworzył się wcale piękny lubo góry były, ale ciągle, po których różne dworki, winnice wszędzie, podjechawszy na dwadzieścia kościółów rachować można było po tych górach).

se šis kraštovaizdžio pokytis būdavo užfiksuojamas dėl skaitytųjų, kad šie galėtų įsivaizduoti keliavimo sąlygas.

Alpės pirmiausia buvo suvokiamos kaip gamtos sukurtas gynybinis barjeras, kurį reikėjo įveikti. Tokiam požiūriui pamatus paklojo įvairūs graikų ir romėnų autoriai. Polibijus Alpes įvardijo kaip barjerą tarp Šiaurės ir Pietų. Herodotas teigė, kad Alpės yra tarsi aukštų kalnų (tokių, kokių nėra Graikijoje) didžiulis gynybinis barjeras, saugąs Italiją nuo priešų⁵⁹. Ciceronas Alpes vadino „natūralia apsauga“ (*Praesidium naturae*) nuo galų, o Plinijus Vyresnysis teigė, kad galai siekė užkariauti Italiją per Alpes, kurios tuo metu buvo laikomos neperžengiama apsauga⁶⁰. Tad pačios Alpės, nepaisant to, kad požiūris į kalnus per laikotarpį pasikeitė ir jie tapo patrauklesni akiai, per visą aptariamą laikotarpį būdavo apibūdinamos labiau neigiamai nei teigiamai. Patys keliautojai labai retai įvardija šio kalnų masyvo pavadinimą. Tačiau patys rimčiausi ir išsamiausi kalnų apibūdinimai yra būtent iš jų. Pacas ir Hagenaw beveik nieko nerašė apie kalnus anksčiau, atvykę į Šv. Gotardo kalnų masyvą⁶¹, paminėjo konkretaus kalno pavadinimą, o ne Alpes kaip pagrindinį toponimą⁶². Bohuševičius rinkosi Tirolio kalnų pavadinimą teigdamas, kad „išvykstant iš [Ingolštato] miesto, ryte tolyje matėme Tirolio kalnus“⁶³. Kelionių raštijos analizė rodo, kad keliautojai iš LDK dažniausiai rašė platesniam numanomam skaitytųjų ratui, tad konkretaus kalno įvardijimas buvo kur kas svarbesnis, suteikiantis daugiau tikslumo ir leidžiantis skaitytėjui suvokti konkrečios keliavimo trasos pavojingumą ar sudėtingumą.

Taigi kokias Alpių ribas bandė nustatyti LDK keliautojai? Kadangi Alpės kaip kalnų masyvas yra labai didelis, kelionių dienoraščiuose retkarčiais bandoma nurodyti jų ribas – pradžią ir pabaigą. Dažniausiai visos Europos keliautojai nurodydavo miestą, už kurio prasideda ar prieš kurį baigiasi šis kalnų masyvas, todėl tokie miestai kaip Grenoblis, Insbrukas, Ciurichas, Turinas ir kiti tapo labai svarbūs sustojimo taškai⁶⁴. Bilevičius bene išsamiausiai apibūdino šį kalnų masyvą: anot autoriaus, kalnai va-

⁵⁹ William M. Barton, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 28.

⁶¹ Kalnų masyvas Šveicarijos Alpėse.

⁶² Stefan Pac, *op. cit.*, p. 227.

⁶³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 13v (Egressus urbe mane vidimus alonge monte Tyroliensis).

⁶⁴ Jordan Girardin, *Travel in the Alps: The Construction of a Transnational Space Through Digital and Mental Mapping (1750s – 1830s)*, PhD Thesis, University of St Andrews, 2016, p. 120, in: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10648>.

dinami Alpėmis dėl nuolatos juose esančio sniego, kuris suteikia kalnams baltą spalvą⁶⁵. Maža to, jis apibūdino net keletą geografinių ribų. Iš vienos pusės tai buvo Grenoblis, esantis Alpių papėdėje: „Nakvynė – Gratinopolis vadinamame mieste. Jis nemažas ir neprastas *sub ipsis adhuc Montibus Alpes*“⁶⁶. Iš kitos – Turinas: „prie pat miesto prasideda kalnai. Tai garsieji *Montes Alpes*“⁶⁷. Jurgis Radvila nurodė rytinę Alpių kalnų masyvo ribą – anot jo, Italijos pusėje šių kalnų ribą žymi Venzonė⁶⁸.

Keliavimas per Alpes buvo labai sudėtingas ir pavojingas, o transporto priemonės ne visada keliautojams atrodydavo patogios ir saugios. Pirmiausia, XVIII a. antros pusės keliautojams buvo rekomenduojama keliauti vėlyvą pavasarį arba vasarą, idant patirtų pačią sėkmingiausią kelionę⁶⁹, tačiau realybė tarp LDK keliautojų buvo kitokia: Radvila keliavo gruodį, Bilevičius – balandį, Bohušas – rugsėjį, o Bohuševičius – spalį. Taigi techninė kelionės per kalnus dalis buvo labai nemaloni.

Bendravimas su vietiniais žmonėmis buvo svarbi, tačiau itin mažai aprašyta kelionės dalis. Kalnuose keliautojai turėjo kur kas glaudesnius ryšius su vietiniais, kadangi be jų pastarieji niekaip negalėjo išsiversti patys vieni. Tai valstiečiai, nešdavę keliautojus į kalną, rūpindavęsi jų nakvynės reikalus ir t. t. Alpių žmonėms amžininkų rašytoje literatūroje buvo linkstama suteikti neigiamų savybių, mat jie buvo kilę iš „laukinės gamtos“ teritorijų – jie buvo karingesni ir griežtesnio būdo⁷⁰. Labai svarbi vietinių asmenų grupė buvo gidai – vietiniai asmenys, išmanantys kelius, žinantys geriausius pravažiavimus ir kelių būklę, oro sąlygas ir jų įtaką kelionei⁷¹. Turint omenyje, kad keliautojai niekada jais nesiskųsdavo, galima daryti prielaidą, kad keliautojai iš LDK retai turėdavo problemų su vietiniais gidaais. Pavyko užfiksuoti vos vieną neigiamą momentą dėl gido – Bohuševičiui tai buvo pirmas susidūrimas su vietiniais, tačiau labai nesėkmingas, mat jų grupei savo paslaugas pasiūlė apgavikas. Jis esą nusprendęs pasipelnyti, prisidengęs susitarimo „laisvumu“ ir grupę nuvedęs tik labai trumpą atstumą, tačiau pinigų paėmęs už visą sutartą kelią⁷².

⁶⁵ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 133.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 141.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 133.

⁶⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 140.

⁷⁰ William M. Barton, *op. cit.*, p. 31.

⁷¹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 67.

⁷² Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 16v–17 (Ab initio praestabat alacriter suam operam, nihilominus vix uno quadrante milliaris confecto substitit nebulo ne[que] ultra

Pacas rašė, kad „tų vietų papročiu išsinuomojome krėslus ir valstiečius, kurie juose mus užnešė“⁷³. Apie tai kalbėjo ir Bilevičius⁷⁴, ir 1773–1774 m. keliavusi Radvilaitė-Moravska, kuri rašė, kad buvo galima prašyti, jog užneštų į kalną neštuvais, tačiau jie irgi pasirodė labai nesaugūs, o „tas šaltas ir pavojingas kelias išties kainavo mums daug jėgų“⁷⁵. Esant snieguotam keliui, buvo galima nusileisti ir rogėmis⁷⁶, apie kurias kalbėjo ir Bilevičius⁷⁷.

Bene išraiškingiausiai kalnus (ypač Alpes) aprašė Bohuševičius, labai daug dėmesio skyręs šiam gamtos objektui savo kelionės aprašyme, tiesa, tik keliaudamas į priekį. Kelionės atgal metu kalnai ir kelio sudėtingumas buvo tik paminimi, neplėtojant detalių, greičiausiai dėl to, jog jau buvo nuslūgusios pirmosios emocijos. Tačiau tikėtina ir tai, kad tąkart tiesiog neįvyko nieko įspūdingesnio už pirmuosius patyrimus. Spalio 12 d., keliaujant per kalnus, įvyko nelaimė ir žirgai klupo ant akmens, vienu metu netgi pradėjo slysti vežimas su žirgais skardžiu žemyn, tačiau vežimą ir vežiką pavyko ištraukti. Akivaizdu, kad visi kartu vykę asmenys šio įvykio turėjo būti sukrėsti, ypač suvokus pavojų: „Iš tiesų visus didelius siaubas apėmė dėl tokio pavojiaus suvokimo, kai ir kalnas buvo labai aukštas, ir tarpeklius siaubingas, ir per jį tekanti upė labai srauni“⁷⁸.

Tad visiškai nestebina skirtingų keliautojų palikti įrašai kelionių dienoraščiuose apie didžiulį palengvėjimą išvažiavus iš baisių Alpių. Radvila buvo bene pirmasis, išreiškęs emocijas įvažiavus į Veneto regioną:

Šią dieną, vos palikęs Venzonę, iš Alpių įžengiau į tą žaviausią Italijos lygumą, į venecijiečių sritį, kuri vadinama Julijaus Forumu, itališkai Friuli; ši nuosta-

progredi voluit, asserens se ad hunc solum terminum convenisse. Sic delusi nihilominus pactum pretium numerare debuimus, timendo tumultum aliquem, ut fieri solet, ex quo facile colligitur, quam multi hic reperiantur sycophantae, qui passim illudunt viatoribus emungendo gratis pecuniam).

⁷³ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 232; Jan Hagenaw, *op. cit.*, p. 234.

⁷⁴ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139.

⁷⁵ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 341–342.

⁷⁶ Antoni Mączak, *Odkrywanie Europy: Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk: Novus Orbis, 1998, p. 81.

⁷⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139. Greičiausiai autorius prarado laiko nuovoką, nes vargiai buvo įmanoma įveikti apie 28 km atstumą per nurodytą laiką.

⁷⁸ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, I 18 (certe omnes horror magnus invasit ex consideratione tanti periculi, cum et mons fuerit altissimus, et praecipitium horridum, et intra fluvius rapidissimus).

biausia lyguma, kurioje yra daug mieliausių kaimų ir dvarų, iš tų neįtikėtinų Alpių aukštybių atvykstantį žmogų taip atgaivina, jog gali pamanyti iš pragaros patenkęs į kažkokį rojų.⁷⁹

Po šimtmečio toje pačioje vietoje kitas keliautojas pateikia kone identiškus įspūdžius, iš Alpių išvažiavus į Veneto krašto lygumas. Bilevičius rašo:

Pravažiavus šią bažnyčią (jose klausėmės Sv. Mišiu) baigėsi kalnai, atsivėrė laukai ir plačios lygumos. Išvažiavę iš kalnų, pasijutome lyg naujai užgimę, kadangi daugiau nei keturias savaites circiter keliaudami tarp kalnų, be dangaus virš savęs, nieko daugiau nematėme. Iš šonų uolos ir akmenys, priešais – labai siaura spatium, kur eina kelias. Iš tokios nuobodybės išstrūkę į lygumas, patyrėme amoenitatem, kadangi pamatėme italų rūmus su daugybe puošnių sodų; nors buvo žiema, žaliavo kiparisai, laurai ir kiti medžiai. Alyvmedžių miškai in Decembri buvo žali, ant medžių augo uogos, tai yra – alyvos.⁸⁰

Tiesa, šiam autoriui paskutinė kalnų atkarpa pasirodė daugiau nuobodi nei pavojinga. Galbūt dėl to bandydamas hiperbolizuoti teigė, kad daugiau nei 4 savaites keliavo kalnais, nors iš tiesų jo kelionė nuo Insbruko iki Venzonės truko vos 20 dienų⁸¹.

Alpių kalnų masyvas išsiskyrė iš bendro kalnų konteksto, kadangi jame yra išskirtinai aukštų viršukalnių (ypač vakarinėje dalyje), nuolat sukeliančių kokių nors netikėtumų. Ši kalnų grupė aprašyta išsamiausiai, kadangi ji buvo labai išskirtinė tiek bendrame kelionių kontekste, tiek ir kalnų refleksijos atžvilgiu. Alpių – kaip pavojingo gamtos barjero – statusas išliko iki pat XVIII a. antros pusės.

Išvados. Kalnų ir kalnuotų regionų refleksija skiriasi ne tik chronologinėje, bet ir tipologinėje perspektyvoje. Jų aprašymai galėjo skirtis priklausomai nuo laikotarpio ir pragmatiškumo elemento stiprumo. Keliautojai bandė diferencijuoti kalnus pagal aukštį, įvardydami kalvas, mažus kalnus, tačiau dažniausiai pažymėdavo aukštus ir aukščiausius kalnus, nors griežta terminologija nebuvo nusistovėjusi.

Išanalizavus kalnų ir kalnuotų regionų aprašymus keliautojų iš LDK kelionių raštijoje, paaiškėjo, kad pragmatiškos kalnų aprašymų priežastys buvo dažniausios ir išlaikė pakankamai stabilią poziciją kelionių raštijoje

⁷⁹ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

⁸⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 51.

⁸¹ *Ibid.*, p. 42.

per visą aptariamą laikotarpį: kalnai buvo miestų aprašymo dalis, žymėjo skirtingus regionus ir valstybes, buvo naudojami sustiprinti kelionės sudėtingumo ir sunkumo įspūdžius. Ankstesnėje istoriografijoje nurodoma, kad XVII a. į kalnus buvo pradėta žiūrėti pozityviau, tačiau pragmatinės kilmės kalnų aprašymuose nematyti emocinio kalnų vertinimo pokyčio, iki pat XVIII a. pabaigos išliko baimingas požiūris į kalnus, pabrėžiant jų aukštumą ir pavojingumą.

XVII a. antroje pusėje atsirado gretutinė pažintinė kalnų refleksijos gija: į kalnus jau yra kopiami dėl pasigrožėjimo, iš smalsumo. Taip pat šalia neigiamų vertinimų pasirodė pavieniai teiginiai, skirti estetiniams kalnų ir nuo jų atsiveriančio vaizdo vertinimui. XVIII a. antros pusės kelionių aprašymuose, kaip pastebi ir Vakarų Europos istorikai, kalnų įvaizdis apskritai buvo labai teigiamas. Tiesa, keliautojai retai tiesiogiai teigiamais epitetais įvardydavo kalnų grožį, tačiau jie kelionių aprašymuose buvo ypatinga kraštovaizdžio dalis, patraukdavusi keliautojų dėmesį.

Tyrimas parodė, kad labiausiai aprašytas yra Alpių kalnų masyvas, kadangi pro jį keliavo didelė dalis keliautojų iš LDK, siekusių patekti į Italiją. Nepaisant teigiamų emocijų kalnų atžvilgiu XVIII a. antroje pusėje, Alpės keliautojų iš LDK akyse išlaikė itin pavojingo kelio ruožo įvaizdį. Tokio vertinimo priežastys greičiausiai buvo labai pragmatiškos, kadangi dažniausiai buvo keliauta ne rekomenduojamo sezono metu. Kelionių raštijos autoriai dažniausiai rašė apie konkrečius Alpių masyvo kalnynus (Šv. Gotardo, Tirolio), Alpes kaip visumą palikdami nuošalyje. Tik Teodoras Bilevičius ir Jurgis Radvila savo tekstuose bandė nubrėžti viso masyvo ribas. Konkretaus kalnyno nurodymas buvo praktiškesnis ir kelionės aprašymo skaitytojams turėjo suteikti tikslesnį vaizdinį apie kelionės maršrutą, kelio sudėtingumą konkrečioje atkarpoje.

MOUNTAINS AND MOUNTAINOUS REGIONS IN THE EYES OF
TRAVELLERS FROM THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN
THE SIXTEENTH-EIGHTEENTH CENTURIES

Summary

The goal of this article is to analyse three different aspects in the image of mountains and mountainous regions in the travel writing left by travellers from the Grand Duchy of Lithuania and to show how they change in these early travelogues.

Firstly, mountains are analyzed through the pragmatic point of view: mountains as a natural part of the changing landscape. These were the most stable types of descriptions that had not changed much during the described period as they were used to record the borders of regions, the location of different towns, and, often, to describe difficult travelling conditions. European scholars state that during the seventeenth century mountains became more attractive from the tourist point of view. The same tendencies could be seen in the mid-seventeenth century travel diaries left by the travellers from the Grand Duchy of Lithuania, except that these observations were very sporadic and rare. Mountains were recognized as a pleasant part of a landscape only in the second part of the eighteenth century. While that was happening, the Alps as a mountain range were qualified as an extremely dangerous part of the journey through the whole of the described period: usually the Alps were the last barrier between the traveller and Italy, and that made the journey extremely restless. Nevertheless, the Alps were the main mountain range depicted in travel writing from the Grand Duchy of Lithuania.

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

Lietuvos jėzuito 1723–1724 metų kelionės į Romą ir atgal dienoraštis

ANOTACIJA. Italija buvo vienas gausiausiai lankomų ir aprašomų regionų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keliautojų kelionių raštijoje bei korespondencijoje. Į šį regioną visada buvo vykstama įvairiais tikslais: edukaciniais, religiniais etc. Straipsnyje siekiama pristatyti XVIII a. pirmosios pusės Lietuvos provincijos jėzuito kelionės į Italiją, Romos jėzuitų prokuratorių kongregaciją, aprašymą, saugomą Lietuvos valstybės istorijos archyve. Šis kelionės aprašymas lotynų kalba yra labai struktūruotas, suskirstytas į kelionės etapus. Straipsnyje nagrinėjama autoriaus kelionės refleksija: miestų aprašymo modelis, sunkumai ar netikėtumai, su kuriais buvo susidurta kelionės metu. Kadangi analizuojamame tekste labai aiškiai išskirti keliavimo procesas ir viešnagė Romoje, straipsnyje taip pat bus skiriama dėmesio Romos miestui ir jo įvaidžiui kelionės aprašyme, analizuojamos sekuliaraus ir religinio naratyvo sankirtos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kelionės dienoraštis; kelionių raštija; Italija; Roma; jėzuitai.

XVI–XVIII a. kelionės iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvairiais tikslais darėsi vis populiareesnės ir aktyvesnės, imta vis dažniau užrašinėti kelionių įspūdžius įvairaus pobūdžio raštijos šaltiniuose – dienoraščiuose, memuaruose, laiškuose. Naujųjų laikų kelionėmis mokslinėje literatūroje domėtasi ir anksčiau, tačiau pasutiniaus dviem dešimtmečiais randasi vis daugiau kelionių istorijai skirtų darbų, kuriuose bandoma apčiuopti ir išanalizuoti kuo įvairesnius kelionių aspektus¹.

¹ Marek Prejs, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej; wybrane problemy*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1999; Dariusz Dybek, „Przyroda egzotyczna w twórczości

Pagrindiniai šaltiniai, norint visapusiškai išanalizuoti kelionės kompleksumą, yra kelionės dienoraščiai / užrašai, kuriuose fiksuojama informacija gali apimti įvairias sritis: finansus, maršrutą, kelionių keblumus, įspūdžius, lankomų objektų aprašymus etc. Tad naujų kelionių dienoraščių atradimas ir analizė suteikia dar daugiau žinių kelionių istorijos tyrimams. Šiame straipsnyje yra analizuojamas Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje dar netyrinėtas kelionių dienoraštis. Todėl dėmesys skiriamas ne tik dienoraščio turiniui, bet ir jo formai: siekiama identifikuoti kelionės autorių, aptarti jo rašymo stilių bei išanalizuoti jo pateikiamą kelionės vaizdinį: nuo techninių kelionės problemų iki bendresnių kelionės dienoraščio autoriaus pastebėjimų apie lankomus kraštus, daugiausia dėmesio sutelkiant į Italijos žemes bei Romos miestą (būtent ši teritorija yra išsamiausiai aprašyta paties autoriaus).

1. 1723–1724 METŲ KELIONĖS DIENORAŠTIS IR JO AUTORIUS

Tyrinėjamas dienoraštis yra saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve, 1135 fonde². Dienoraštyje aprašyta visa kelionė nuo išvykimo 1723 m. rugpjūčio 7 d. iki 1724 m. sausio 20 d., grįžimo į LDK teritoriją. Dienoraštį sudaro 111 lapų lotynų kalba parašyto teksto. Pats autorius dienoraštį yra suskirstęs į 5 dalis. Pirmoji dalis „Accesus“³ – tai įvadinis dienoraščio skyrius, kuriame netiesiogiai išdėstomas dienoraščio rašymo tikslas – palikti rašytinį liudijimą įpėdiniais informuoti ir pasitarnauti „ateities naudai“:

Multis equidem ex nostra Provincia contigit Romanae Urbis Orbis[ue] exteri lustrare magnificentiam, pauci tamen fuerunt, qui ea, quae fidelibus coram spectarent oculis, ad Posterorum informationem consignarent paginis, et futuri temporis prospicerent utilitati.⁴

pisarzy polskich XVI i XVII wieku“, in: *Człowiek wobec natury. Humanizm wobec nauk przyrodniczych*, red. Jan Sokolski, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010, p. 107–127; Roman Krzywy, *Wędrówki z Mnemozynie. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013.

² LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77.

³ *Ibid.*, l. 1v-2.

⁴ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 1v.

Šiek tiek vėliau trumpai nusakoma, jog pirmiausia tai yra dienoraštis, tačiau tekste esama ir ankstesniųjų istorikų pasakojimų apie miestus, vietas.

Paskui autorius pereina prie kelionės aprašymo. Pirmojoje dienoraščio dalyje „Iter per Silesiam, Bohemiam, Rhenum, Bavariam, Tirolim etc.“⁵ pasakojama apie kelionę per Sileziją, Bohemiją, Reiną, Tirolį ir t. t., antrojoje dalyje „De urbis Romanae majestate, ejusq[ue] sacris et profanis aedificiis, nec non Antiquitatum Monumentis“⁶ autorius aprašo įspūdžius iš Romos ir miesto, „šventus ir pasaulietinius pastatus, senovės paminklus“. Trečiojoje dalyje „De his quae in reditu digna visu occurrebant“⁷, yra aprašoma tai, ką, anot autoriaus, verta pamatyti grįžtant. Galiausiai paskutinėje dienoraščio dalyje „Apophtegmata Quaedam summorum Pontificum Aliorumq[ue] Illustrium Virorum“⁸ autorius pateikė trumpą keleto popiežių sąrašą, kuriame aprašomi jų nuveikti darbai.

Apie kelionės autorių, deja, pačiame dienoraštyje nėra paliekama daug užuominų, kurios padėtų jį identifikuoti. Iš pirmojo kelionės įrašo galima daryti prielaidą, kad keliautojas yra jėzuitas, rašantis, jog 1723 m. po provincijos kongregacijos jis išvyko iš Vilniaus⁹. (Autorius, deja, nepamini provincijos pavadinimo, tad galima tik daryti prielaidą, jog kalba apie Lietuvos jėzuitų provinciją su centru Vilniuje, kuriame maždaug kas trejus metus vykdavo Lietuvos provincijos kongregacija¹⁰.) Vėlesni kelionės įrašai tik patvirtina faktą, jog tai buvo jėzuitų vienuolijos atstovas, nes nakvynės dažnai pasirenkamos būtent jėzuitų namuose, lankomos įvairios švietimo įstaigos, kurios buvo išskirtinai jėzuitiškos. Atvykęs į Romą, autorius paliko užuominų ir apie savo turimas pareigas, nes net keliose vietose nurodė ką nors tądien veikęs su kitais tėvais prokuratoriais. Lapkričio 11 d. jie lankėsi Borgezių viloje¹¹, o lapkričio 16 d. paminėta, jog prasidėjo pirmoji prokuratorių kongregacijos sesija¹². Tiesa, autorius nelabai buvo linkęs dienoraštyje nurodyti konkrečių pavardžių,

⁵ *Ibid.*, l. 2v-32v („Kelias per Sileziją, Bohemiją, Reiną, Bavariją, Tirolį ir t. t.“).

⁶ *Ibid.*, l. 33 („Apie didingą Romos miestą ir šventus bei pasaulietinius pastatus, taip pat senovės paminklus“).

⁷ *Ibid.*, l. 88v-111v („Apie tai, kas pasirodė verta pamatyti grįžtant“).

⁸ *Ibid.*, l. 108v („Kelios apoftegmos apie popiežius ir kitus garsius vyrus“).

⁹ *Ibid.*, l. 2v.

¹⁰ Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 459.

¹¹ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 49 (*Cum aliis patribus procuratoribus fui in Villa Burghesia*).

¹² *Ibid.*, l. 56v (*Hoc die celebrata 1ma sessio procuratorum*).

galinčių palengvinti jo identifikavimą. Vis dėlto beveik neabejotina, kad teksto autorius – Lietuvos jėzuitas, keliaęs į Romos prokuratorių kongregaciją, kuri vyko 1723 m. Provincijos prokuratorius nebuvo nuolatinė pareigybė, jis buvo renkamas prieš tai vykstančioje provincijos kongregacijoje, kurioje dalyvaudavo profeso įžadus davę jėzuitai¹³. Provincijos kongregacijos metu būdavo sprendžiami vietiniai reikalai bei renkamas provincijos atstovas – prokuratorius, turintis vyksti į visos vienuolijos prokuratorių kongregaciją Romoje. Joje susirinkę visos vienuolijos prokuratoriai nusprendavo, ar reikia sušaukti visuotinę kongregaciją – aukščiausią vienuolijos sprendžiamąjį organą¹⁴.

2. LIETUVOS JĖZUITO KELIONĖS MARŠRUTAS

Kelionės maršrutas apėmė įvairaus dydžio miestus bei miestelius, kuriuose praleisto laiko trukmė buvo labai skirtinga, kaip ir kelionės dienoraštyje jiems skirtas dėmesys. Autorius pats suskirstė savo kelionę į tris labai aiškius etapus: kelionę į Romą, vizitą Romoje ir kelionę atgal. Pasirinktas maršrutas buvo gana standartinis, vienas iš trumpesnių to laikotarpio kelionės maršrutų¹⁵. Teodoras Bilevičius dar XVII a. pradžioje rašė, jog yra du keliai į Italiją ar iš jos – per Veneciją ir per Milaną¹⁶. Tiesa, čia veikia kalbama apie dvi labai skirtingas kryptis, kuriomis galima patekti į Italiją, o ne Romos miestą.

Kelionė, prasidėjusi 1723 m. rugpjūčio 7 d. Vilniuje, toliau ėjo per dabartinę Baltarusiją (Gardiną), Lenkiją, Sileziją, Čekiją, Bavariją, Austriją, Tirolių iki pat dabartinės Italijos. Pirmasis kelionės etapas per Lenkiją ir Sileziją yra

¹³ Robert Bireley, *The Jesuits and the Thirty Years War – Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 21.

¹⁴ Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 460. (Galimai tuometį Lietuvos atstovą būtų įmanoma identifikuoti, peržiūrėjus Romoje saugomų jėzuitų kongregacijų dokumentus, jeigu juose nurodytas Lietuvos provincijos atstovas Romos prokuratorių kongregacijoje.)

¹⁵ Birutė Mikaloniene, „Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis“, in: Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikaloniene, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 247. Prieiga internete: http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003021909/T.Bilevicius_Keliones_vokieciu_italu_ir_cek_u_zeme_dienorastis.pdf?exId=317117&seqNr=5.

¹⁶ Alojzy Sajkowski, *Włoskie przygody Polaków: wiek XVI-XVIII*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973, p. 15; Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 169.

aprašytas labai glaustai, praleidžiant dienas ir miestus bei miestelius, pro kuriuos buvo važiuota (šis kelionės etapas nėra visiškai aiškus ir dėl rankraščio kokybės pirmuosiuose lapuose – tekstas išblukęs ir sunkiai įskaitomas). Tačiau žinoma, kad buvo vykstama pro Vengruvą, Varšuvą, Čenstakavą. Rugsėjo trečiąją buvo pasiekta Silezija – Kliučborkas, Namysluvas, Vroclavas. Čekijoje kiek ilgiau truko vizitas Prahoje nuo rugsėjo 17 iki 19 d.

Rugsėjo 23 d. keliautojas atvyko į Bavariją, kurioje lankė Valdmuncheno, Reco, Aukštutinio Pfalco Bruko, Rėgensburgo, Biburgo, Ingolštato, Miuncheno miestus bei miestelius, o lankydamasis Austrijoje (konkrečiau Tirolyje) pravažiavo pro Mitenvaldą, Insbruką, Bresanoną, Bolcaną, Salorną (žinoma, autorius tekste vartojo vokiškuosius pastarųjų trijų miestų pavadinimus (*Brixen, Bozen, Salurn*), nes aptariamuoju laikotarpiu jie priklausė Habsburgų monarchijos teritorijai), Trentą. Šiame kelionės etape buvo siekiama kuo greičiau pravažiuoti teritoriją – tai liudija 6–7 dienoms skirtas įrašas, kuriame jaučiama kiek atsibodusi kelionės monotonija, teigiama, esą nieko išskirtinio per visą dieną nenutiko, tik pravažiuota daug miestelių: *Nihil singulare, nisi quod transiverimus loca quaedam et civitates populosas, uti Brixen, Bocen, Solurn etc.*¹⁷

Spalio devintąją buvo įvažiuota į pirmąją Italijos (pagal to meto politinį žemėlapi) miestą – Roveretą. Vėliau lėtai, tačiau užtikrintai buvo važiuojama vienu iš dažnesnių maršrutų į Romą (pačioje Italijoje galima rinktis dar dvi kryptis, kaip vykti į Romą: per Boloniją ir Florenciją arba per Veneciją bei Ankoną). Pavyzdžiui, šis keliautojas pačioje Italijoje keliavo labai nusistovėjusiu maršrutu, kuris buvo įtrauktas į įvairius skirtingų šalių kelionių vadovus¹⁸: Roveretas, Ala, Dolčė, Verona, Mantuja, Modena, Bolonija, Forli, Riminis, Katalika, Pezaras, Fanas, Senigalija, Ankona, Loretas, Mačerata, Folinjas, Spoletas, Narnis, Roma. Romoje buvo praleistas visas lapkričio mėnuo. Kelionė atgal vyko beveik identišku maršrutu, tiesa, ji buvo kur kas trumpesnė, mažiau stabtelėjimų. Apskritai kelionė truko bent pora savaitių trumpiau (kelionės dienoraštis yra užbaigiamas vasario 19 d. dar Gardine).

¹⁷ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 17.

¹⁸ Thomas Nugent, *The Grand Tour Containing an Exact Description of Most of the Cities, Towns, and Remarkable places of Europe*, London: Samuel Birt, 1749.

Išsamus kelionės itinerarijus¹⁹

- 1723 08 07 Vilnius – Trakai
1723 08 08–12 Trakai – Gardinas
1723 08 13–18 Gardinas – [neįskaitoma]
1723 08 19 Vengruvas
1723 08 20 Varšuva
1723 09 02 Čenstakava
1723 09 03 Čenstakava – Kliučborkas²⁰
1723 09 04 Kliučborkas – Namysluvas
1723 09 05 Namysluvas – Vroclavas
1723 09 06–08 Heidersdorfas²¹
1723 09 09 Heidersdorfas – Varta
1723 09 17–19 Praha
1723 09 20 Praha – [neįskaitoma]
1723 09 22 Pilzenas
1723 09 23 Pilzenas – Terpicz [?] – Klenči prie Čerchovo²² – Valdmunchenas
1723 09 24 Valdmunchenas – Recas – Aukštutinis Pfalco Brukas
1723 09 25 Aukštutinis Pfalco Brukas – Rėgensburgas
1723 09 25–26 Rėgensburgas
1723 09 27 Rėgensburgas – Biburgas – Ingolštatas
1723 09 29 – 09 30 Miunchenas
1723 10 01 Miunchenas – Mitenvaldas
1723 10 03 – 04 Mitenvaldas – Cirlas – Insbrukas
1723 10 05 Insbrukas
1723 10 06 – 07 Insbrukas – Bresanonė – Bolcanas – Salornas
1723 10 08 – Trentas
1723 10 09 Trentas – Roveretas

¹⁹ Kelionės dienoraščio autorius labai tiksliai rašė vietovardžius, net jeigu tai darė ir iš klausos, galbūt daugiausia sunkumų autoriui kėlė dabartinėje Čekijos Respublikoje esantys vietovardžiai, mat juos užrašė netiksliausiai. Tirolio regiono vietovardžiai užrašyti laikantis vokiškosios tradicijos.

²⁰ Orig. *Kruciburg* (turima galvoje Kreuzburg – vokiškas Kliučborko pavadinimas).

²¹ Vietovardžiai, kurių nepavyko identifikuoti, palikti tokia forma, kokia buvo užrašyti kelionės dienoraštyje, ir pažymėti [?] ženklų.

²² Orig. *Klencz*, identifiкуotas pagal kelionės maršrutą, pagal kurį vos už kelių valandų kelio yra kitas miestelis Valdmunchenas.

1723 10 11 Roveretas – Ala – Dolčė
 1723 10 12 Dolčė – Verona
 1723 10 Verona – Mantuja
 1723 10 16 Mantuja – Modena
 1723 10 17 Modena – Bolonija
 1723 10 17–18 Bolonija
 1723 10 19 Bolonija – [?]
 1723 10 20 Forli – Riminis
 1723 10 21 Riminis – Katolika – Pesaras – Fanas – Senigalija
 1723 10 22 Senigalija – Ankona
 1723 10 23 Ankona – Loretas
 1723 10 23–25 Loretas
 1723 10 25 Loretas – Mačerata
 1723 10 26 Mačerata – [?]
 1723 10 27 [nepaminėtas nė vienas vietovardis, nors ir keliaujama]
 1723 10 28 Folinjas – Spoletas
 1723 10 29 Spoletas – Narnis
 1723 10 30 Narnis – Rignano Flaminio – Roma
 1723 11 01–30 Roma
 1723 12 01 Roma – Čivita Kastelana
 1723 12 02 Čivita Kastelana – Ternis – Spoletas
 1723 12 04 Spoletas – Folinjas
 1723 12 05 Folinjas – Tolentinias – Loretas
 1723 12 05–07 Loretas
 1723 12 07 Loretas – Ankona
 1723 12 08 Ankona – Pezaras
 1723 12 09 Pezaras – Riminis
 1723 12 10 Riminis – Čezena
 1723 12 11 Čezena – Friulis – Forli – Imola
 1723 12 12 Imola – Bolonija
 1723 12 12–14 Bolonija
 1723 12 14 Bolonija – Castellanum S. Ioannis
 1723 12 15 Castellanum S. Ioannis – Mirandola
 1723 12 15–16 Mirandola
 1723 12 17 Mirandola – San Benedeto prie Po

1723 12 18 San Benedeto prie Po – Mantuja
 1723 12 18–19 Mantuja
 1723 12 20 Mantuja – Vila Franka di Verona
 1723 12 21 Vila Franka di Verona – Busolenjas
 1723 12 22 Busolenjas – Borgetas – Roveretas
 1723 12 23 Roveretas – Trentas
 1723 12 23–26 Trentas
 1723 12 27 Trentas – Bolcanas
 1723 12 29 Bolcanas – Vipitenas
 1723 12 30 Vipitenas – Insbrukas
 1723 12 30 – 1724 01 01 Insbrukas
 1724 01 02 Insbrukas – Cirilas – Céfaldas
 1724 01 03
 1724 01 04 – Vesobrunas
 1724 01 05 Vesobrunas – Landsbergas
 1724 01 06 Landsbergas – Augsburgas
 1724 01 06–09 Augsburgas
 1724 01 10 Augsburgas – Noiburgas prie Dunojaus
 1724 01 11 Noiburgas prie Dunojaus – Ingolštatas
 1724 01 11–12 Ingolštatas
 1724 01 13 Ingolštatas – Miunchsmiunsteris
 1724 01 14 Miunchsmiunsteris – Biburgas
 1724 01 15 Biburgas – Rėgensburgas
 1724 01 15–16 Rėgensburgas
 1724 01 17 Rėgensburgas – [?]
 1724 01 18 Klenči prie Čerchovo
 1724 01 19 [nepaminėtas nė vienas vietovardis, nors ir keliaujama]
 1724 01 21 Terpicz [?] – Pilzenas
 1724 01 24 Bilá Hora – Praha
 1724 01 24–28 Praha
 02 09 Vroclavas – Čenstakava
 1724 02 19 Gardinas etc. etc.

3. KELIAVIMAS IR JO REFLEKSIJA

3. 1. Keliavimo aprašymas: techninė kelionės pusė

Keliavimas XVIII a. buvo gana sudėtingas procesas technine prasme, nes reikėjo įveikti ilgą varginantį atstumą. Šiuo atveju keliautojas turėjo konkretų geografinį bei chronologinį tikslą, todėl pirmos dienos įrašė yra sakoma, kad buvo išvykta numanant, kiek laiko reikės įveikti numatytam keliui²³ (beveik 3 mėnesių). Geras oras buvo itin svarbus kelionėje tam, kad keliai būtų pravažiuojami. Tad nestebina įvairių keliautojų dienoraščiuose palikti įrašai apie lietus bei dėl jo kylančius sunkumus. Rugsėjo devintąją autorius skundėsi, jog dėl smarkaus lietaus per visą dieną nukeliauta vos dvi mylios²⁴. Iš tiesų tik įvažiuavus į dabartinės Italijos teritoriją buvo pažymėta, jog prasidėjo geri keliai. Nieko stebėtino – Italijoje išlikęs senasis romėniškasis kelias buvo platus, patogus važiuoti, nes grįstas akmenimis. Autorius, lankydamasi Forli miestelyje, pamini šio kelio „statytoją“, kurio vardu kelias ir pavadintas:

Progressus inde occurrit via Aemilia a[l]ta²⁵ et ampla, olim a consule Aemilio lapidibus strata, deinde a quodam Pontifice reparata, in cuius reparationis memoria stat a latere turris cum inscriptione in marmore.²⁶

Toliau į Romos miestą buvo keliaujama kitu išlikusiu Romos imperijos keliu – Flaminijaus (*Via Flaminia*). Nors šio kelio autorius nebeįvardija, tačiau maršrutas puikiai atitinka pagrindinius Flaminijaus kelio taškus – Narnis,

²³ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 2v (*Post [...] congregationem Provinciale[m] comparatis per id tempus quae pro via erant necessaria 7 Augusti movi Vilna*).

²⁴ *Ibid.*, l. 5v; Remigijus Zawadzki, *Diarium itineris Remigii Zawadzki Romam pro capitulo generalis peregrinantis (1750) = Diariusz podróży Remigiusza Zawadzkiego pielgrzymującego do Rzymu na kapitułę generalną (1750)*, z rękopisu odczytał i oprac. Marian Chachaj; tłumacz. Marian Chachaj i Marta Czapińska, wstęp Anzelm Szeinke i Bogdan Rok, Kraków / Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014, p. 20–21. Lenkijos pranciškonų vienuolis Remigijus Zawadzki, kuris keliavo į Romą praėjus vos porai dešimtmečių, savo dienoraštyje taip pat plūdo lietus bei sniegą, nes dėl jo turėjo praleisti papildomą naktį nakvynės namuose, dėl to išaugo kelionės išlaidos nakvynei bei maistui.

²⁵ Manoma, kad turėtų būti žodis „alta“, tinkantis pagal kontekstą.

²⁶ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 23v („Iš čia išvykę, pasiekėme Emilijaus kelią, didelį ir platų, kadaise konsulo Emilijaus išgrįstą akmenimis, vėliau vieno popiežiaus atstatytą, tam atstatymui atminti prie jo stovi bokštas su įrašu marmure“).

Ternis, Folinjas, Spoletas, Forli, Fanas, Pesaras, Riminis²⁷. Matyt, ne veltui tą patį maršrutą rinkosi daugelis keliautojų, į Italiją atvykdavusių per Austriją ar Bavariją. Šiuo patogiu, geru keliu buvo galima keliauti ištisus metus, nesibaiminant, jog kils sunkumų važiuoti dėl blogų oro sąlygų. Tiesa, kelionę buvo galima trumpinti, renkantis vandens kelią iš Riminio miestelio į Ankoną²⁸ – tokį sprendimą priėmė lenkų pranciškonas Remigijus Zawadzki²⁹.

Keliavimą galėjo labai apsunkinti blogi ir neišvažiuojami keliai, nepatogus transportas ir ilga trukmė, nemažai energijos ir laiko keliautojai sugaišdavo kirsdami Alpių kalnus. Šis kelionės aspektas yra daugiau ar mažiau užfiksuotas įvairiuose kelionių dienoraščiuose. Kalnų suvokimas per XVI–XVIII a. gerokai pasikeitė: pavojingas gamtos objektas, kurį reikia įveikti, tapo turistine atrakcija³⁰. Atvykstant iš LDK teritorijos, gana lygaus kraštovaizdžio, kalnai turėjo daryti didžiulį įspūdį savo didybe ir atšiaurumu, tačiau kartu ir grožiu bei kitiškumu. Lietuvos jėzuitas savo kelionės aprašyme itin daug dėmesio skyrė šiam gamtos objektui, tiesa, tik vykdamas į priekį. Kelionės atgal metu tik užsimenama apie kalnus ir kelio per juos sunkumus, nesileidžiant į detales, greičiausiai dėl to, jog jau buvo nublūgusios pirmosios emocijos, kurios kilo išvydus kalnus, galimai pirmąsyk gyvenime. Dienoraštyje kalnai pirmą kartą paminimi rugsėjo 9 d. dienos įrašė, praėjus mėnesiui nuo kelionės pradžios ir vos porai dienų nuo įvažiavimo į dabartinę Čekiją. Autorius rašė, jog miestelis yra kalnuotoje vietovėje, įsikūręs tarp uolų ir stačių šlaitų: *Oppidum est in edito, rupibusq[ue] arduis monte situm*³¹. Rugsėjo 20 d. įrašė užfiksuota, jog visą dieną keliavo sudėtingais keliais ir iš viso vos tris mylias įveikė: *Via fuit difficilis, vix tria hac die confecimus milliaria*³², o spalio pirmosios dienos įrašą baigė taip: *Venimus in oppidum Mittenwald horridas inter rupes situm*³³. Labai įdomu, jog šis autorius apie kelionę per kalnus yra palikęs konkrečių detalių, leidžiančių ne tik įsivaizduoti, kaip galėjo atrodyti šis kelionės etapas, bet ir

²⁷ Romulo Augusto Staccioli, *The Roads of the Romans*, Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2003, p. 72–73.

²⁸ Thomas Nugent, *op. cit.*, p. 184.

²⁹ Remigijus Zawadzki, *op. cit.*, p. 117–118.

³⁰ Melanie Ord, *Travel and Experience in Early Modern English Literature*, New York: Palgrave MacMillan, 2016, p. 93.

³¹ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 5v.

³² *Ibid.*, l. 111v.

³³ *Ibid.*, l. 15v („Atvykome į Mitenvaldo miestelį, įsikūrusį ant kalno tarp baisių uolų“).

suprasti, kodėl kalnus dažnai lydi įvairūs epitetai, perteikiantys siaubą, baimę, nepasitenkinimą, keliautojai savo dienoraščiuose kelionę per kalnus lygina su pragaro kančiomis³⁴. Spalio 4 d. jis rašė, kad ryte iš kalnų per slėnį galima matyti Cirlo miestelį (teksto autorius jį užrašo iš klausos *Cyrl*) ir jo apylinkes, į kurį ir yra planuojama vykti, ir atrodo, kad iki vidurdienio jį galima pasiekti. Tačiau miestelį pasiekė vos apie vidurdienį, po 6 valandų sunkios kelionės per uolas ir skardžius – leistis nuo kalno stačiu šlaitu buvo labai pavojinga, todėl vežimo ratai buvo surišti grandinėmis ir virvėmis, kad nepabirtų į šipulius:

Totis fere horis 6 eluctabamur per saxa et praecipitia et licet mane ex ea flumine montium viderimus infra in valle profunda oppidum Cyrlem, nihilominus propter circuitum vix sub meridiem eo pervenire potuimus maxime vero descensus fuit periculosus ob praecipitia, ideoq[ue] rotae curruum catenis, funibus hic alligantur ne in praesepe ruant.³⁵

Daugiausia įspūdžių kalnai paliko spalio 5 ir 12 dienomis. Spalio 5 d. vienas iš vietinių žmonių pasitiko keliautojų grupę kalno papėdėje ir pasiūlė juos pervesti per kalną. Apskritai kalnų papėdėse neretai užeidavo punktų, kuriuose buvo galima pasikeisti arklius, pasitaikydavo ir vedlių per kalnus, tad nenuostabu, kad keliautojams toks pasiūlymas nesukėlė jokio įtarimo ir jie sutiko su šio vietinio pasiūlymu. Tačiau tolesni įvykiai parodė, jog tai buvo tik apgavikas, nusprendęs pasipelnyti, prisidengdamas susitarimo „laisvumu“, ir todėl nuvedęs grupę tik labai trumpą atstumą, bet pinigus paėmęs už visą sutartą kelią:

Ab initio praestabat alacriter suam operam, nihilominus vix uno quadrante milliaris confecto substitit nebulo neq[ue] ultra progredi voluit, asserens se ad hunc solum terminum convenisse. Sic delusi nihilominus pactum pretium numerare debuimus, timendo tumultum aliquem, ut fieri solet, ex quo facile colligitur, quam multi hic reperiantur sycophantae, qui passim illudunt viatoribus emungendo gratis pecuniam.³⁶

³⁴ Jonas Kazimieras Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu. 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 226.

³⁵ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 15v.

³⁶ *Ibid.*, l. 16v-17. („Iš pradžių [jis] mielu noru vykdė savo pareigą, vis dėlto, vos ketvirtį mylios nuvykus, sustojo nenaudėlis ir toliau nenorėjo vykti, tvirtindamas, esą apsiėmęs [lydėti] tik iki šios ribos. Taip apgauti vis tiek turėjome sumokėti sutartą sumą, bijodami kokių

Spalio 12 d. keliaujant per kalnus įvyko nelaimė ir žirgai klupo ant akmens, vienu metu netgi pradėjo slysti vežimas su žirgais skardžiu žemyn, tačiau vežimą ir vežiką pavyko ištraukti. Akivaizdu, kad visi kartu vykę asmenys turėjo būti sukręsti tokio įvykio, ir tai gerai iliustruoja „istorijos moralas“, jog visus apėmė siaubas, suvokus kalnuose esant tokį didžiulį pavojų: *omnes horror magnus invasit ex consideratione tanti periculi, cum et mons fuerit altissimus, et praecipitium horridum, et intra fluvius rapidissimus*³⁷.

3. 2. Lankomos vietovės ir jų aprašymo modelis

Kiekvienas keliautojas lankomas vietoves aprašo savitu stiliumi. Natūralu, jog miestai ir miesteliai sulaukia skirtingo autorių dėmesio, tačiau šioje srityje temos ir pasakojimai neišvengiamai kartojasi, nes atpasakojami istorinių veikalų, geografinių vadovų tekstai, graikų ir romėnų darbai³⁸. Pagrindiniai kone visuose diėnorašėiuose pasikartojantys miesto elementai – tai sienos, juosianėios miestą, šventyklos, teatrai, gatvės ir pan.³⁹. Tiesa, toks aprašymo modelis daėzniausiai taikomas visiems miestams, taėiau aprašymo informatyvumui įtakos daro ir vizito trukmė: pravaėiuojamos vietovės, arba miesteliai, kuriuose liekama tik nakvynei ir praleidėiamas vos pusdienis ar netgi dar trumpiau, yra aprašomi trumpai ir labiau standartizuotai. Čia aptariamame diėnoraėtyje labai greitai galima pastebėti, koku stiliumi autorius aprašo vietoves ir kokius pagrindinius elementus mini. Pirmiausia paminimas atvykimo / išvykimo laikas – išauėus rytui, vidurdienį, nakėiai (*mane egressa, sub meridiem, pro nocte*), retkarėiais yra uėzsimenama apie miesto įtvirtinimus, taėiau į miesto sienas ar fortifikaciją nėra labai koncentruojamasi, žinoma, paminimos svarbiausios miestelio baėnyėios. Retkarėiais uėzsimenama apie išskirtinius vietovės ypatumus. Prie šių žinuėių neretai priduriama, jog „mums buvo pasakojama“ arba „yra sakoma“. Pavyzdėiui, keliaudamas per Sileziją, raėė:

nors neramumų, kaip daėznai atsitinka, tad nesunku numanyti, kiek daug čia galima sutikti plėėiėių, kurie šen bei ten apgaudinėja keliautojus, išviliodami pinigų uėz nieką.“)

³⁷ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 18. („Iė tiesų visus didelis siaubas apėmė dėl tokio pavojaus suvokimo, kai ir kalnas buvo labai aukėtas, ir tarpekliis siaubingas, ir per jį tekanti upė labai srauni.“)

³⁸ Roman Krzywy, *op. cit.*, p. 75.

³⁹ *Ibid.*, p. 77.

*In hac tractu spectavimus multos greges boum et porcorum qui abigebantur ad nundinas in oppidum Breg ex Polonia et Ukraina, in quibus nundinis dicuntur passim distrachi mercatu venalia 15 millia boum.*⁴⁰ O Čekijoje, Pilzeno miestyje, *narratum nobis, quod paucis abhinc mensibus in [neįskaitoma] sylvis grassarentur latrones*⁴¹. Tokios vietos dienoraštyje bene labiausiai patraukia akį kaip tikėtinas vyraujantis topas, kurio šaltinis, deja, nebūna iki galo aiškus. Aprašant Ankonos miestelį, esantį Adrijos jūros pakrantėje, pridedama, jog įvairiose vietose yra sakoma: *non est portus, ut Ancona, non est Turris, ut Cremona, non est urbs, uti Roma*⁴². Kitame kelionės į Romą 1773–1774 m. dienoraštyje, kurį paliko vyskupas Juozapas Lopacinskis, autorius, rašydamas apie Ankonos miestelį, rašo, kad vietiniai turi posakį: *Unus Petrus in Roma, una turris in Cremona, unus portus in Ancona*⁴³. Kadangi šis dienoraštis parašytas lenkiškai, autorius pateikia ir lenkišką posakio paaiškinimą, jog nėra kitos tokios bažnyčios kaip Romoje, kito tokio bokšto kaip Kremonoje (kalbama apie Kremonos katedros varpinę *Torrizzo*) ar kito tokio uosto kaip Ankona. Tiesa, Lopacinskio, o ne Lietuvos jėzuito dienoraštyje užfiksuota posakio versija kur kas dažniau pasitaikydavo įvairiuose kelionių vadovuose⁴⁴.

Didesni miestai, kuriuose autorius užsibuvo ilgiau, žinoma, sulaukė daugiau dėmesio. Tuose įrašuose skirta kur kas daugiau dėmesio konkrečių objektų aprašymams – sakralinių bei pasaulietinių. Kelionių aprašymuose būta tam tikrų madų, kurios keitėsi: jau XVII a. antrojoje pusėje Vakarų Europoje detalai aprašyti šventuosius bei jų relikvijas buvo nebemadinga, todėl buvo pereinama prie sakralinių pastatų architektūros⁴⁵, daugiau dėmesio skiriama estetiniams

⁴⁰ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77; l. 4 („šiam krašte matėme daug galvijų ir kiaušinių bandų, varomų iš Lenkijos ir Ukrainos į turgus į Bžego miestelį, sakoma, kad tuose turguose įvairiose vietose parduodama 15 tūkstančių galvijų“).

⁴¹ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77; l. 11v („mums buvo pasakojama, kad prieš keletą mėnesių šiuose miškuose siautėjo plėšikai“).

⁴² *Ibid.*, l. 25 („Nėra kito tokio uosto kaip Ankona, nėra kito tokio bokšto kaip Kremonoje, nėra kito tokio miesto kaip Roma“).

⁴³ LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 99v.

⁴⁴ Thomas Nugent, *op. cit.*, p. 196. Būtent ši posakio versija pateko ir į 1695 m. Anglijoje išleistą komentarą, skirtą Cezario Galų karo užrašams (*Commentarii de bello Gallico*), žr. Edmondes Clement, *The commentaries of C. Julius Caesar of his warres in Gallia, and the civil warres betwixt him and Pompey*, London: Rodger Daniel, 1695, p. 180.

⁴⁵ Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, in: Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 44.

įvertinimui, dažnai apsiribojant žodžiais „gražu“, „labai gražu“⁴⁶. Šio dienoraščio autoriaus socialinis sluoksnis, kelionės tikslas, religinės pažiūros daugeliu atveju nulemia lankomų (ir aprašomų) objektų pobūdį – didžiąją dienoraščio dalį sudaro detalūs bažnyčių aprašymai, daug dėmesio skiriant jų interjerui, altoriams, bažnyčiose palaidotiems šventiesiems, jų ir kitoms relikvijoms (tai itin aiškiai matyti Romos miesto aprašyme). Tačiau ilgesni vizitai buvo ne tik detaliau aprašomi, bet ir išsamiau apipinami asmeninėmis istorijomis, nuotykiams bei įspūdziais, nors juose ir būta daugiau „knyginio“ pasakojimo apie konkrečius miestų objektus. Pavyzdžiui, rugsėjo 16–19 d. aptariamo dienoraščio autorius praleido Prahėje, nakvojo greičiausiai jėzuitų kolegijoje *Collegium Clementinum*, apie kurią rašydamas net pamini kambarių ir žmonių, tuo metu esančių kolegijoje, skaičių (300 kambarių, 240 gyventojų⁴⁷). Išreiškia savo susižavėjimą akmeniniu Karolio tiltu ir abiejose jo pusėse esančiomis statulomis, kurių yra daugiau nei 30⁴⁸. Rugsėjo 18 d. įrašas skirtas apsilankymui kolegijos muziejuje. Kadangi kolegija garsėjo savo observatorija, jėzuitų prokuratoriaus pasinaudoję galimybe iš jos bokšto apžiūrėti Prahos apylinkes ir teigė, kad iš jo matė neišmatuojamą miesto didumą, šventoves, rūmus, tiltus ir kitokius pastatus, kuriuos labai patogiu apžiūrėti iš aukštesnės vietos: *Ex eadem turri spectavi situm et amplitudinem urbis vastissimos, templa scilicet, palatia, pontes aliaq[ue] aedificia, quae ex edito hoc loco satis commode spectari poterant*⁴⁹. Kaip ir daugelis keliautojų, šis taip pat norėjo įvertinti esamą erdvę iš viršaus, aprėpti visą jos horizontą⁵⁰. Beje, tai ne vienintelis kartais, kai šis autorius aprašo panoramas, matomas iš aukščiau. Pirmąsias dienas Prahėje autorius praleido lankydamas sakralinius objektus, tačiau pabaigai buvo palikti mokslo sričiai priklausantys objektai⁵¹: autorius buvo pakviestas aplankyti Matematikos muziejų ir mini jame matęs „įvairių retenybių“ – astronomijai skirtus prietaisus, saulės sistemos modelį, įvairias akmenines svarstyklės, kurias labai lengva nusverti, ir pan.⁵²

⁴⁶ Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, p. 197–198.

⁴⁷ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 8.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 8v.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 11.

⁵⁰ Gintautas Sliesoriūnas, *op. cit.*, p. 26.

⁵¹ Roman Krzywy, *op. cit.*, p. 81.

⁵² LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 8.

Dar vienas asmeninio potyrio pavyzdys buvo aprašytas po 10 dienų, rugsėjo 29-ąją. Autorius atvyko į Miuncheną ir nors jame praleido tik porą dienų, tačiau įspūdžių patyrė gana daug. Pirmiausia, net du kartus užsimeina, jog įvažiuoti į patį miestą pavyko be jokių sunkumų, vėliau jis nuvykęs į kolegiją, kurios jėzuitų bažnyčioje tuo metu buvę pilna tikinčiųjų, tarp jų ir Bavarijos elektas: *Ingressi urbem absq[ue] difficultate venimus ad Collegium, et quia erat Titulus Templi nostri, obvium habuimus confertum populum ex devotione redeuntem, fuit quoq[ue] in Templo n[os]tro Serenissimus Elector Bavariae*⁵³. Tačiau kitos dienos įrašė nesitenkinama vien įprastu detaliu bažnyčių interjerų aprašymu – nemažą įrašo dalį užima pasakojimas apie netikėtą susitikimą su Bavarijos elekto Maksimilijono žmona Terese Kunegunda Sobieska. Jėzuitas su elekte daugiau nei pusvalandį kalbėjęs per vertėją (tėvą nuodėmklausį), mat ši, nors mokėjusi lenkų kalbą, tačiau per ilgą laiką nuo jos atpratusi, prisipažino negalinti greitai kalbėti. Toliau jėzuitas pridūrė, kad Sobieska jo klausinėjusi apie tai, kas tuo metu vyko Lenkijos karalystėje bei apie kai kuriuos didikus, kitus žymius asmenis, kuriuos kadaise pažinojusi Lenkijoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje:

Obtinuit post hac idem P. Confessarius audientiam mihi apud Serenissimum electricum, Filium immortalis olim memoriae Ioannis III Poloniarum Regis. Detinuit me Serenissima in colloquio plus quam media hora locuta mecum per Interpretem, eundem P. suum Confessarium; quamvis non ignoraret idioma Polonicum, sed per longam desuetudinem, ut fatebat, non poterat expedite loqui. Interrogabat me de variis rebus, quae hic et nunc agerentur in Regno Poloniae, de magnatibus nonnullis, aliisq[ue] Illustribus Personis, quas olim noverat in Polonia et M. D. L.⁵⁴

Bet kuris keliautojas, vykdamas į užsienio šalį, turėdavo tam tikrų žinių, dažnai susijusių su įvairiais stereotipais, gautais iš skirtingų šaltinių. Neretai kelionių aprašymuose jaučiamas lyginimas su sava šalimi bei kultūra, suteikiama galimybė įvertinti užsienio šalių papročius bei kultūrą. Šio dienoraščio autorius gana santūrus, nesiveliantis į diskusijas apie gyventojų aprangą ir panašius dalykus. Įvažiuavęs į Sileziją, pastebėjo, jog vaizdai labai gražūs,

⁵³ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 1, l. 13v.

⁵⁴ *Ibid.*, l. 15.

tačiau ir kainos didesnės nei Lenkijoje⁵⁵, Alpėse stebėjosi žmonių batais⁵⁶ – tai buvo metalinis apavas, nes miestelio gyventojai užsiiminėjo geležies gavyba. Galbūt dėl to, kad didžiąją kelionės dalį sudarė Italijos teritorija, dienoraščio autorius ne tik turėjo galimybę šioje šalyje pamatyti pavienius intriguojančius objektus, tačiau galėjo ir pateikti bendresnių įžvalgų apie Italijos kultūrą. Tos įžvalgos nebūtinai turėjo būti asmeninės, dažnai buvo naudojamos vietinių išmintimi. Prieš pat išvykstant iš Romos keletas dienoraščio lapų yra paskirti tokioms „įžvalgoms“, kaip antai:

Hinc vulgo dicitur Italos, dum suscipiunt homines, esse tanquam Dei angelos, dum mensam instruunt, esse homines, dum pretium repetunt, diabolo fieri, tunc enim maxime furere irasq[ue] spirari solent, praesertim si de immoderato pretio aliqua moveatur controversia.⁵⁷

Grįžęs į Roveretą – elegantišką Tirolio miestą – pažymėjo dar vieną dažną topą apie Italijoje gyvenančius vokiečius; esą tarp italų sklando posakis, jog italizuotas vokiečių esąs velnio įsikūnijimas: *Tedesco Italiano diavolo incarnato*⁵⁸. Tačiau nuo rimtesnių vertinimų šis autorius susilaikė, o prieš pat išvykdamas iš Italijos pasižymėjo dar vieną frazę, nugirstą Italijoje apie kitas tautybes: *Belga bibax, Hispanus edax, Germanus utrumq[ue]*⁵⁹.

3.3. „Apie didingą Romos miestą ir jo šventus bei kasdienius pastatus, taip pat senovinius paminklus“

Romos mieste autorius praleido visą lapkričio mėnesį, tad nenuostabu, jog būta laiko ir nuodugnai jį apžiūrėti, ir aprašyti. Pats autorius savo paliktoje trečiojo dienoraščio skyriaus antraštėje įveda *sacrum* ir *profanum* terminiją ir teigia joje aprašysiantis Romos miesto šventus ir pasaulietinius pastatus,

⁵⁵ *Ibid.*, l. 14v–15.

⁵⁶ *Ibid.*, l. 17.

⁵⁷ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 83. („Čia liaudyje sakoma, kad italai, kai priima žmones, yra kaip Dievo angelai, kai ruošia stalą, yra žmonės, kai reikalauja užmokesčio, virsta velniais, mat tada, kaip yra pratę, niršta ir sprogsta pykčiu, ypač jeigu kyla ginčas dėl užkeltos kainos.“)

⁵⁸ *Ibid.*, l. 99.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 85v.

tiesa, dar prideda ir trečią kategoriją – senovinius paminklus⁶⁰. Analizuojame dienoraštyje *sacrum* ir *profanum* terminai taikomi architektūros paminklams, apibūdina jų sakralinę ir pasaulietinę prigimtį – XVIII a. visuomenėje tai tam tikras pasaulėžiūros atskaitos taškas⁶¹. Šioje antraštėje dėmesį patraukia trečioji kategorija – „senoviniai paminklai“, kuri galėjo užimti vietą kurioje nors iš anksčiau minėtų kategorijų (autorius mini matęs daug senovinių paminklų Farnezių rūmuose etc). Ir nors kelionės dienoraščio tekste autoriaus klasifikacija visiškai nėra paaiškinta, aptariamuoju metu leistos knygos, pavyzdžiui, apie antikinio meno kūrinius⁶², leidžia susidaryti vaizdą, kas galėjo būti priskiriama šiai kategorijai: įvairūs romėnų laikus menantys objektai – dievų, valdovų skulptūros etc. Žinoma, autorius daugiausia dėmesio skyrė sakraliniams objektams, tačiau jiems nebūtinai teikiama lankymo pirmenybė chronologijos požiūriu.

Sakraliniai objektai aprašomi labai detalai. Vienas iš pirmųjų aplankyto objektų buvo Romos profesų namų bažnyčia. Apie ją rašė, jog joje yra Šv. Ignaco antkapis iš pusbrangio akmens (lazurito), su išskirtinės vertės marmurinais papuošimais ir metaliniais ornamentais, vertas 200 tūkstančių skudų arba 2 milijonų ATR monetų:

[...] lustravi templum Domus Professae Romanae in quo est magnificentissimum sepulchrum S. P. Ignatii ex lapide pretioso Lazzullo, aliq[uo] non vulgaris pretii marmore adjectis variis ex principe metallo ornamentis. [...] in hoc sepulchrum expensa esse ducenta millia scutorum, id est duos milliones nostratis monetae.⁶³

Autorius niekur nepamini nė vieno šaltinio, iš kurio būtų gavęs informaciją, tiek apie konkrečius piniginius įvertinimus, tiek detalius aprašymus. Piniginės išraiškos buvo būdingos ir kitų objektų aprašymuose. LDK keliautojai aptariamuoju laikotarpiu neturėjo stipraus žodyno estetiniam pasigrožėjimui

⁶⁰ *Ibid.*, l. 33.

⁶¹ Anna Piotrowska-Kielb, *Staropolski ogląd świata. Obraz świata w osiemnastowiecznych drukach oficyny jezuickiej w Kaliszu jako element społecznego systemu komunikacji epoki nowożytnej*, Toruń: MADO, 2015, p. 196.

⁶² Domenico Agostino Bracci, *Commentaria de antiquis sculptoribus qui sua nomina inciderunt in gemmis et cammeis: cum pluribus monumentis antiquitatis ineditis statuis, anaglyphis, gemmis*, Florentiae: Apud Caietanum Cambiagi typographum regium, 1784.

⁶³ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 34.

perteikti⁶⁴, tad piniginis objekto ar jo elementų įvertinimas buvo vienas iš būdų parodyti susižavėjimą ir nusakyti objekto didybę bei ištaigingumą suprantamomis kategorijomis.

Rašydamas apie Panteoną, autorius gana tiksliai atkartoja nusistovėjusį šios šventyklos aprašymo modelį, aptinkamą įvairiuose Romos miestui skirtuose kelionių vadovuose. Pabrėžiama, jog šventovė, dabar vadinama *S. Maria rotonda* dėl apvalios formos, kadaise buvo visų dievų šventykla. Paminima, jog šventykla buvo pastatyta konsulo Agripo laikais iš travertino akmens su viena atvira anga, pro kurią krenta saulės šviesa. Viduje yra 13 didelių kolonų, iš vientiso akmens ir labai brangių. Taip pat įvardijamos ir lauke esančios liūtų skulptūros, pagamintos iš Numidijos marmuro. Žinoma, kalbant apie Panteoną vargu ar buvo įmanoma nepaminėti ir Urbono VIII, panaudojusio Panteono portikų bronzą šv. Petro bazilikos baldakimui, indėlio į šios šventovės istoriją, dėl jo atsirado italų posakis: *quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini*⁶⁵. Kone tie patys Panteono istorijos elementai yra aprašyti ir Andriejaus Wargockio kelionių vadove, tiesa, jame taip nuodugniai nesigilinama į architektūros detales, visiškai neaprašomos liūtų skulptūros (tačiau jos pavaizduotos Panteono iliustracijoje)⁶⁶. Netgi šiek tiek keista, kad kalbant apie Panteono istoriją mūsų aptariamame dienoraštyje visiškai neužsimenama apie ten gulinčius kankinius (nors tai darė kiti keliautojai bei kelionių vadovai⁶⁷). Apskritai kalbant, bažnyčių interjerai aprašyti labai sistemškai, nevengiant sunumeruoti matytų objektų. Antai, lapkričio 27 d. apsilankęs *San Francesco a Ripa* bažnyčioje autorius išvardijo ten saugomas relikvijas: akmenį, šv. Pranciškaus naudotą kaip priegalvis, šv. Jono Krikštytojo kraujo ampulę, Kristaus drabužio skiautę, Kryžiaus dalelę etc.⁶⁸. Nors relikvijų aprašymas buvo svarbi kelionės aprašymo dalis, tačiau jaučiamas akivaizdus pokytis nuo XVII a. keliautojų paliktų aprašymų, kuriuose labai svarbią vietą užėmė šventųjų kankinių detalios istorijos, pažymintys jų

⁶⁴ Alojzy Sajkowski, *op. cit.*, p. 150.

⁶⁵ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 37 („ko nepadarė barbarai, padarė Barberiniai“).

⁶⁶ Andrzej Wargocki, *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje*, Warszawa: Neriton, 2011, p. 5456.

⁶⁷ *Mirabilia Urbis Romae = The Marvels of Rome or a Picture of the Golden City*, London / Rome: Ellis and Elvey, 1889, p. 46–50.

⁶⁸ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 78.

patirtas kančias⁶⁹, o čia relikvijos gerbiamos, tačiau aprašomos santūriai. (Kituose XVIII amžiaus kelionių aprašymuose taip pat išlaikoma santūri pagarba kankinių atžvilgiu, Teofilė Konstancija Morawska savo kelionės dienoraštyje aprašydama katakombas teigia, jog tai buvo žemėje iškasti urvai, kuriuose yra palaidoti pagonių persekioji krikščionys⁷⁰.)

Be abejo, ypatingo dėmesio sulaukė Vatikanas, kuriame buvo visko gausu: išskirtinė architektūra; biblioteka su daugybe įvairiomis kalbomis parašytų knygų, tarp kurių galima rasti ir Martyno Liuterio veikalų; gausu meno dirbinių, žinomų dailininkų paveikslų; netgi sunku viską aprėpti akimis⁷¹. Jau anksčiau buvo užsiminta apie kelionių dienoraščiuose pasitaikančius topus. Kalbant apie sakralinius pastatus, matyt, nieko keista, jog kartojasi tie patys siužetai, kurie yra ne tik bažnyčios, tačiau ir miesto istorijos dalis, pavyzdžiui, perpasakojama istorija, kaip prie *San Paolo alle Tre Fontane* bažnyčios atsirado trys vandens šaltiniai: nukirtus šv. Pauliaus galvą, ji atšokusi nuo žemės tris kartus, o tose vietose ištryškę trys nedideli šaltiniai. Visų trijų šaltinių skonis (*sapor*) yra skirtingas⁷².

Pasaulietiniai Romos pastatai yra sulaukę bene mažiausiai autoriaus dėmesio, tačiau apie juos kalbėdamas autorius sau suteikė šiek tiek daugiau laisvės, retkarčiais galima atrasti mažų asmeninių pastebėjimų. Romos atveju, dažniausiai tai yra įvairūs rūmai ar vilos, kur esama daug įdomybių. Reikia paminėti, jog apskritai visos trys objektų kategorijos (sakralinė, pasaulietinė ir senovinė) nėra labai lengvai atskiriamos, mat didelė dalis senųjų bažnyčių pastatų yra išlikę nuo Romos imperijos laikų, rūmuose esama daugybės senovinių relikvijų. Lapkričio 4 d. lankydamas Farnezių rūmus, autorius juos įvertina kaip ir kiti XVIII a. keliautojai, teigę, kad Romos vilos ir rūmai yra

⁶⁹ Teodoras Bilevičius ir Kazimieras Jonas Vaišnoravičius savo kelionių aprašymuose labai detaliai aprašė relikvijas, susijusias su šventųjų kankinių gyvenimais. Lankydamasi *San Lorenzo in Damaso* bažnyčią Romoje abu keliautojai nepraleido progos paminėti, jog matė akmenį, ant kurio buvęs nukeltas šv. Laurynas po „iškepimo“ – ant to akmens esančios išlikusios šv. Lauryno riebalų ir kraujo žymės. (Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 153; Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 253.)

⁷⁰ Teofila Konstancija z Radziwillów Morawska, *Diariusz Podróży 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, p. 151.

⁷¹ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 53v – 56v.

⁷² *Ibid.*, l. 76v. Tą pačią istoriją papasakojo ir Bilevičius, tiesa, jis sukonkretina, kuo skiriasi visi trys šaltiniai – jie visi esantys vienas už kitą šaltesni (*frigidior*). (Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 144.)

patys gražiausi⁷³. Anot jėzuito, Farnezių rūmuose sukaupta didžiulė senų skulptūrų kolekcija, apie kurią esą „visi rašo“. Šis autorius išreiškia nuostabą dėl esamų skulptūrų, kuriose vaizduojami nuogi asmenys: *spectantur hic plures Gladiatorum moles statuaricae ex antiquo translatae colosso; quamvis ob artem et antiquitatem sint in admiratione populi, nihilominus quia sunt nuda, verecundos offendunt oculos*⁷⁴. Tokia nuostaba tikėtina, mat nuo XVI a. senosios skulptūros buvo pridengiamos figos lapeliais, tad šio dienoraščio autoriui nuogų skulptūrų vaizdas galėjo ir turėjo būti labai neįprastas. Šis autorius apskritai labai atsakingai aprašinėjo lankomus objektus, lankydamasis *Museum Kircherianum*⁷⁵ pažymėjo, jog ten yra 12 muziejaus salių, o tada glaustai aprašė, kas saugoma kiekvienoje salėje⁷⁶.

Senovės reliktai, kurių Romos mieste visada buvo gausu, tiesiog negalėjo likti nepastebėti. Jų spektras buvo labai didžiulis. Jau trečiąją Romos mieste praleistą dieną autorius aplankė *Circus maximus*:

Venimus ad circum maximum, in quo ab utraq[ue] parte visuntur propylaea quadruplici ordine columnarum fulta. Opus eximium, et magnarum impensarum, quod vel maxime inter alias urbis raritates spectatorum rapit oculos. Numerantur in eo columnae grandes ex marmore Tiburtino numero 336, videlicet ex una parte 168, ex altera totidem. Singulae columnae dicebantur constare 600 scuta, hoc est 6000 nostratis monetae, ex quo colligitur in solas columnas, exceptis statutis aliisq[ue] ornamentis, erogata esse milliones duos, et insuper millia sedecim.⁷⁷

Kone visų paminklų finansinė vertė kelionės dienoraščio autoriui buvo itin įdomi. Dar po poros puslapių buvo įvertintas ir Mikelandželo Bakchas, kai-

⁷³ Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *op. cit.*, p. 156.

⁷⁴ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 37. („Čia matyti daug gladiatorių didelių skulptūrų, perkeltų nuo senovės koloso; ir nors dėl meniškumo ir senumo jos kelia žmonių susižavėjimą, vis dėlto, kadangi yra nuogos, drovias akis žeidžia.“)

⁷⁵ Šio muziejaus kolekcija tapo Nacionalinio Romos muziejaus (Museo Nazionale Romano) pagrindu.

⁷⁶ LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 42v–43.

⁷⁷ *Ibid.*, l. 35v. („Vykome į didįjį cirką, kuriame iš abiejų pusių matyti propilajai, papildyti keturiomis kolonų eilėmis. Išskirtinis darbas ir didelių išlaidų, neabejotinai tarp kitų miesto retybių labiausiai patraukiantis lankytojų akį. Suskaičiuota jame 336 didelės kolonos iš Tiburo marmuro, tai yra 168 iš vienos pusės, iš kitos – tiek pat. Sakoma, kad viena kolona kainuoja 600 skudų, tai yra 6000 mūsų monetų, bendrai paėmus, vien kolonomis, neskaičiuojant statulų ir kitų papuošimų, išleista du milijonai ir šimtas šešiasdešimt tūkstančių.“)

navęs „daug tūkstančių auksinų“⁷⁸. Apžiūrėdamas Trajano ir Antonino Pijaus kolonas (šios kolonos suporuojamos ir kelionių vadovuose, dažnai parašytuose ne pagal tam tikrą maršrutą, o grupuojant panašius objektus⁷⁹), autorius buvo itin susidomėjęs jų konstrukcija: vieną koloną sudarė 24 akmenys, kitą 28, abi pastatytos tuo pačiu principu (*eodem modo*). Tiesa, matyt, galvoje turima pati konstrukcija, o ne apdaila, mat Antonino Pijaus kolona buvo lygi, pagaminta iš raudono egiptietiško granito⁸⁰, priešingai nei Trajano kolona, ant kurios vaizduojami Dakų karai ir imperatoriaus Trajano pergalės juose.

Nors kelionės dienoraščio autorius į Romą vyko ne turistiniais tikslais, jis aplankė daugelį vietų, kurios iki pat šių dienų pritraukia gausybę keliautojų. Ir nors rašymo stilius neperkrautas asmeniniais vertinimais bei detalėmis, retkarčiais netgi atrodo, jog tekstas tiesiog yra nurašinėjamas nuo kitų šaltinių, tačiau jis papildė bendrą kelionių istorijos lauką naujomis detalėmis, suteikdamas dar daugiau žinių apie keliones į Italijos žemes bei Romos miestą.

APIBENDRINIMAS

1723–1724 m. Lietuvos jėzuitų provincijos jėzuito kelionės į jėzuitų prokuratorių kongregaciją Romoje dienoraštis ne tik papildė, tačiau ir praturtina kelionių raštijos kلودus Abiejų Tautų Respublikos keliautojų ir jų kelionių istorijos tyrinėtojų. Kelionės dienoraščio autorius gana detalai aprašė tiek savo kelionę į Romą, tiek ir atgal. Keliautojas pasirinko bene populiariausią to laikotarpio maršrutą į Romos miestą: per Čekiją (Prahą), Austrijos teritoriją, Veneto kraštą Italijoje, tęsiant kelionę Adrijos jūros pakrante ir buvusiu Flaminijaus keliu (*Via Flaminia*) link Romos miesto. Kelionėje autorius susidūrė su įvairiais pavojais bei nuotykiomis Alpėse, per kurias keliauti buvo ir pavojinga, ir sunku.

⁷⁸ *Ibid.*, l. 37v.

⁷⁹ Andrzej Wargoński, *op. cit.*, p. 71–73.

⁸⁰ „Base of the Column of Antoninus Pius“, Vatikano muziejų kolekcijos aprašas (Musei Vaticani): <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/lapinacoteca/basamento-della-colonna-di-antonino-pio.html>. Įdomu yra ir tai, jog kelionės autorius turėjo galimybę pamatyti visą Antonino Pijaus koloną (1703 m. buvo atkasta jos likusi dalis su baze, o 1764 m. pati kolona buvo sunaikinta gaisro, liko tik bazė).

Autorius, rašydamas apie miestus, naudodavosi kitų asmenų veikalais apie lankomus kraštus (nors to beveik niekur nemini, tad sunku juos identifikuoti), tekste galima atrasti vyraujančių to laikotarpio žinių apie miestus, regionus, jų žmones bei su jais susijusių stereotipų. Romos miesto aprašymas iš bendro miestų konteksto kelionės aprašyme išsiskyrė kitokiu, pompastiškesniu, stiliumi, informatyvesniais, detaliais aprašymais. Tai leidžia daryti prielaidą, jog kelionės aprašymo autorius galėjo naudotis papildoma literatūra, siekdamas kuo plačiau aprašyti miestą. Lankydamasis mažuose miesteliuose, kuriuose praleisdavo tik mažą kelionės laiko dalį, autorius laikėsi standartizuotos aprašymo schemas, aptardamas esminius miesto bruožus: įtvirtinimus, pagrindines bažnyčias bei pasaulietinius pastatus. Rašydamas apie ilgiau miestuose trukusią viešnagę, autorius detaliau aprašydavo objektus. Ilgesniuose vizitų aprašymuose pasitaiko ir asmeninės patirties nuotrupų, kurios nuspalvina tekstą neįkainojamomis detalėmis apie svetimus papročius, žmones kultūrą.

Autorius vyko į Italiją dalyvauti jėzuitų prokuratorių kongregacijoje Romoje – tad apie trečdalį kelionės užrašų sudaro Romos miesto aprašymas, kuriame jėzuitas praleido visą lapkričio mėnesį. Kelionės aprašyme paties autoriaus buvo išskirtos trys lankomų objektų grupės: sakraliniai, pasaulietiniai ir senoviniai paminklai. Didžiausią dalį objektų sudarė sakraliniai paminklai, kuriuos jis aprašo labai detalai – architektūriniai bei meniniai sprendimai, šventųjų relikvijų lankymas, finansiniai tokių statybų aspektai. Nors kelionės aprašymas nėra lakoniškas ir autorius įvairiais epitetais reiškia susižavėjimą lankomais objektais, dažniausiai objekto didybė ir įspūdingumas perteikiami per pinigines vertės prizmę, įvardijant didžiules sumas, išleistas objektų statybai ar puošybai. Pasaulietinių objektų aprašymų nėra daug – į šią kategoriją patenka vilos, sodai, parkai, rūmai etc. Įdomu tai, kad autorius lankė įvairius senovinius paminklus, kurie tebėra keliautojų traukos centrai iki pat šių laikų.

ŠALTINIAI

- LVA, f. 1135, ap. 2, b. 77 [Lietuvos jėzuito kelionės į Romą (1723–1724) ir atgal aprašymas].
- LVA, f. 1135, ap. 14, b. 16 [Juozapo Lopacinskio *silva rerum*].
- BILEVIČIUS TEODORAS, *Kelionės į Vokiečių, Čekų ir Italų žemes dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikalonienė, (ser. *Ištakos*), Vilnius: LLTI, 2003. Prieiga internete: http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003021909/T.Bilevicius_Keliones_vokieciu_italu_ir_cek_u_zeme_dienorastis.pdf?exId=317117&seqNr=5.
- Mirabilia Urbis Romae = The Marvels of Rome or a picture of the Golden City*, London / Rome: Elis and Elvey, 1889.
- MORAWSKA TEOFILA KONSTANCJA Z RADZIWIŁŁÓW, *Diariusz Podróży 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- NUGENT THOMAS, *The Grand Tour Containing an Exact Description of Most of the Cities, Towns, and Remarkable places of Europe*, London: Samuel Birt, 1749.
- VAIŠNORAVIČIUS JONAS KAZIMIERAS, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu. 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- WARGOCKI ANDRZEJ, *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje*, Neriton: Warszawa, 2011.
- [ZAWADZKI REMIGIUS], *Diarium itineris Remigii Zawadzki Romam pro capitulo generali peregrinantis (1750) = Diariusz podróży Remigiusza Zawadzkiego pielgrzymującego do Rzymu na kapitułę generalną (1750)*, z rękopisu odczytał i oprac. Marian Chachaj, tłumacz. Marian Chachaj i Marta Czapińska, wstęp Anzelm Szeinke i Bogdan Rok, Kraków / Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014.

LITERATŪRA

- BIRELEY ROBERT, *The Jesuits and the Thirty Years War – Kings, Courts and Confessors*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- CLEMENT EDMONDES, *The commentaries of C. Julius Caesar of his warres in Gallia, and the civil warres betwixt him and Pompey*, London: Edward Jones for Matthew Gillyflower&Richard Bentley, 1695.
- DYBEK DARIUSZ, „Przyroda egzotyczna w twórczości pisarzy polskich XVI i XVII wieku”, in: *Człowiek wobec natury. Humanizm wobec nauk przyrodniczych*, red. Jan Sokolski, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010, p. 107–127.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień, Kraków: WAM – Księża Jezuiti, 1996, p. 410.
- KRZYWY ROMAN, *Wędrowniki z Mnemozynie. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013.
- KUCHARSKI ADAM, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

- MIKALONIENĖ BIRUTĖ, „Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis“, in: Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų k. vertė Birutė Mikaloniienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 227–266.
- NUGENT THOMAS, *The Grand Tour Containing an Exact Description of Most of the Cities, Towns, and Remarkable places of Europe*, London: Samuel Birt, 1749.
- ORD MELANIE, *Travel and Experience in Early Modern English Literature*, New York: Palgrave MacMillan, 2016.
- PIOTROWSKA-KIEŁB ANNA, *Staropolski ogląd świata. Obraz świata w osiemnastowiecznych drukach oficyny jezuickiej w Kaliszu jako element społecznego systemu komunikacji epoki nowożytnej*, Toruń: MADO, 2015.
- PREJS MAREK, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej: wybrane problemy*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1999.
- RABIKASKAS PAULIUS, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- SAJKOWSKI ALOJZY, *Włoskie przygody Polaków: wiek XVI–XVIII*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973.
- SLIESORIŪNAS GINTAUTAS, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, in: Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, vertė Birutė Mikaloniienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 11–46.
- STACCIOLI ROMULO AUGUSTO, *The Roads of the Romans*, Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2003.
- Vatikano muziejų kolekcijos aprašas: <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/lapinacoteca/basamento-della-colonna-di-antonino-pio.html>

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

The Travel Diary of a Lithuanian Jesuit:
Peregrination to Rome and Back in 1723–1724

Summary

The manuscript of a travel diary (1723–1724) which was written by a Lithuanian Jesuit and is currently kept at the Lithuanian State Historical Archives, is a perfect example of an eighteenth-century peregrination to Rome. It reflects various aspects of travelling: technicalities of the travelling, visiting towns and cities, and phenomena interesting and unusual to the eye of the traveller from the Grand Duchy of Lithuania. This is an analysis of a travel diary written in Latin, which examines several different aspects of this particular peregrination and its diary: the itinerary and supposed reasons for choosing it, problems and inconveniences during the trip. There is also an analysis of the model of the description of towns and cities, by making distinction between longer and shorter visits (the latter are described in a more standard way). The main destination of the peregrination was the city of Rome, as the traveller went to the congregation of procurators in Rome, therefore, special attention is paid to this city and its description in the article: it follows the manner of the author of the diary, that is, by drawing a distinction between sacred and profane as well as ancient monuments in the city.

KEYWORDS: travel diary; travel literature; Italy; Rome; Jesuits.

Gauta 2017 05 25

Priimta 2017 09 07

ŽINIOS APIE DISERTACIJOS AUTORE

Milda Kvizikevičiūtė gimė 1988 m. Plungėje. 2007–2013 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete ir įgijo istorijos bakalauro ir magistro kvalifikacinius laipsnius, toliau tęsė studijas doktorantūroje. 2013 m. Mildos Kvizikevičiūtės magistro darbas „*Silva rerum* kaip istorijos šaltinis“ Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjungos buvo apdovanotas geriausiu magistro darbu humanitarinių mokslų srityje. Mildos Kvizikevičiūtės interesų sritis apima XVI – XVIII a. kelionių raštijos tyrinėjimus, egodokumentikos paveldą, ypač *silva rerum* užrašų knygeles. Disertantė aktyviai dalyvauja mokslo populiarinimo veikloje. Lietuvos Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje parengė dvi senųjų spaudinių parodas: parodos „Maištaujančios knygos“, skirtos Reformacijos 500 m. jubiliejui, bendraautorė ir parodos „*De horribilibus monstis*: fantastiniai gyvūnai bibliotekoje“ kuratorė.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.